

HISTORICA OLOMUCENSIA
57–2019

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XLVII

HISTORICA OLOMUCENSIA

57–2019

Sborník prací historických
XLVII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2019

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2019 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpektovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),
Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice),
prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze),
PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci),
doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Historický ústav FF JU v Českých Budějovicích),
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně),
doc. PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editoři © Ivana Koucká, Vojtěch Češík, 2019

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague), doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Arts, University of Pardubice), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc), doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Arts, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors © Ivana Koucká, Vojtěch Češík, 2019

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

TOMÁŠ PASTUCHA

*Materiálna kultúra mešťanov v ranom novoveku
na príklade Ružomberka* 13

Kryštof Kouřil

*Sobotecká knihovna Františka Vetešníka. Část II.
Sonda do děkanské knihovny kněze–buditele* 35

Markéta Holubová

*Žarošice
Poutní tradice ve světle úředního soupisu poutí
a procesí olomoucké diecéze z roku 1771* 61

Jitka Bartošová

Filantropická činnost rodu Berchtoldů 75

Jan Rampas

*Hannoversko a jeho role v britské obchodní politice
v německém spolku v první polovině 19. století
(od Vídeňského kongresu do zániku personální unie)* 89

Petr Popelka

*Proces české národní aktivizace na severozápadní Moravě
do první světové války* 103

Lubomír Novotný – Petra Kubíčková – Jiří Glonek

*Ředitel knihovny dr. Bohuš Vybíral.
Vyšší státní úředník v interakci s veřejnou mocí (1918–1948).
I. část* 137

František Krejčí

*Založení a výrobní program mlékárny Nestlé v Hlinsku
v Čechách mezi lety 1939–1943* 165

Petr Žižka

*Obtížné začátky 311. československé bombardovací perutě
z pohledu denních rozkazů a válečného deníku* 181

Daníček Patrick (ed.)

Edice vzpomínek Zdeny Mašínové..... 199

ZPRÁVY

Radmila Švaříčková Slabáková

*Konference, která by neměla historikům uniknout:
Třetí konference Asociace paměťových studií
(Memory Studies Association), 25.–28. června 2019, Madrid*..... 215

Radmila Švaříčková Slabáková

*Tricet let od pádu železné opony s M. Chodorovským i T. G. Ashem:
Výroční konference BASEES (British Association
for Slavonic and East European Studies), 12.–14. 4. 2019, Cambridge* 221

Radmila Švaříčková Slabáková

*Mezinárodní studentský workshop Current trends
in Central European research of modern history,
politics and culture na katedře historie, 29.–31. 5. 2019* 225

Anna Blatecká

Zpráva z konference Ozbrojené síly a československý stát 227

Václav Adamec – Jan Blažek

*Historia Futurae – nový český institut propojující historii
a nejnovější digitální média*..... 229

Karla Vymětalová

*Doc. PhDr. Stanislav Sedláček
(5. 5. 1919, Jimramov – 21. 7. 2002, Šternberk)*..... 235

RECENZE

- Josef Šrámek
Hélary, Xavier:
Courtrai. 11. července 1302.
Karolinum, Praha 2017, 149 s.245
- Josef Šrámek
Kessler, Vojtěch:
Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků.
Historický ústav v. v. Akademie věd České republiky,
Praha 2017, 340 s.251
- Jan Surý
Vyhlídal, Milan:
*Činnost československých instruktorů
v egyptských ozbrojených silách.
Účast v egyptském vojenském školství v letech 1956–1977.*
Carter Reproplus s. r. o., Praha 2016, 156 s.259
- Barbora Ryčovská
Viktořík, Michael:
*Hinter den Wällen der Festungsstadt.
Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung
der Festungsstadt im 19. Jahrhundert
(am Beispiel der Festung Olmütz).*
Veduta, České Budějovice 2018, 192 s.263
- Jana Burešová
Soukupová, Blanka – Godula-Weclawowicz, Róza –
Karpińska, Grazyna Ewa a kol.:
Národy – Města – Lidé – Slavnosti. Urbánní studie, sv. 13.
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2018, 238 s.267

Jana Burešová

Krejčová, Jana:

Leť, Myšlenko. Va, pensiero.

*Váleční vystěhovalci z jižního Tyrolska na Olomoucku
s přihlédnutím k území celé Moravy (1915–1919).*

Statutární město Olomouc,

Lions club Milana Hoříinka Olomouc, z. s., Olomouc,

Moravsko-slezská křesťanská akademie, z. s., Olomouc,

Olomouc 2019, 132 s.271

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries.....277

ČLÁNKY A STUDIE

MATERIÁLNA KULTÚRA MEŠŤANOV V RANOM NOVOVEKU NA PRÍKLADE RUŽOMBERKA¹

Tomáš Pastucha

1 Úvod

S výrazom *materiálna kultúra* sa môžeme stretnúť vo viacerých spoločenských vedách. Je súhrnom všetkých aspektov, ktoré súvisia s uspokojovaním materiálnych potrieb človeka. Materiálnu kultúru je možné chápať rôzne a existuje pre ňu viacero definícií. V Oxfordskom slovníku je definovaná ako hmotné objekty, t.j. nástroje, veci každodennej potreby či predmety náboženského charakteru, ktoré sú zdrojom poznania kultúry spoločnosti či určitej skupiny.² Niektoré definície do materiálnej kultúry zahŕňajú aj architektúru, tvorbu a využitie predmetov, zvuky, vône, rituály, udalosti,³ či dokonca reč. Naopak, niektorí vedci pod tento pojem započítavajú iba predmety nevyhnutné k životu. Pri tomto užšom vymedzení pojmu pod materiálnu kultúru nespádajú veci slúžiace pre estetické potešenie, či objekty poskytujúce vyšší komfort, ako napríklad nábytok.⁴ V našej práci zahrňujeme pod pojem materiálna kultúra všetko hmotné, čo človeka obklopuje. Do štúdie sme zaradili nehnuteľnosti, teda domy a poľnohospodárske objekty, ale aj hnutelné predmety, teda veci každodennej potreby, nábytok, odevy, či hnutelný hospodársky majetok, vrátane zvierat.

Materiálna kultúra obyvateľov miest patrí medzi novšie témy výskumu slovenskej historickej obce. K danej téme síce vyšlo niekoľko samostatných štúdií, avšak tie sa týkajú prevažne najvýznamnejších kráľovských miest na dnešnom území Slovenska.⁵ V kontexte historickej príslušnosti k Uhor-

¹ Autor článku je doktorandem Katedry histórie na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku.

² “The physical objects, such as tools, domestic articles, or religious objects, which give evidence of the type of culture developed by a society or group.” *Oxford living dictionaries*. In: https://en.oxforddictionaries.com/definition/material_culture [cit. 27. 1. 2019].

³ ARONIN, Larissa – HORNSBY, Michael – KILIAŇSKA-PRZYBYŁO, GRAZYNA: *The Material Culture of Multilingualism*. Cham 2018, s. 25.

⁴ KIESCHNICK, John: *The Impact of Buddhism on Chinese Material Culture*. Princeton 2003, s. 15.

⁵ FABOVÁ, Bernadeta: *Testament – prameň poznania života košických mešťanov v 16. storočí*. In: BOJKOVÁ, Alžbeta (ed.): *Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska*. Košice 2012, s. 34–42; Tiež: *An Inquiry into the Everyday Life of Townspeople of Košice in the 16th*

skému kráľovstvu neprekvapuje, že materiálna kultúra slovenských miest neunikla taktiež pozornosti maďarských autorov.⁶ Vo všeobecnosti však možno povedať, že táto problematika je dodnes nedostatočne spracovaná. Potenciál

Century (ďalej len *An Inquiry*). Mesto a dejiny, 1, 2012, č. 1–2, s. 26–33; BODNÁROVÁ, Miloslava: *Majetková štruktúra obyvateľstva Košíc v 16. storočí*. *Historica Carpatica*, 18, 1987, s. 179–205; HAVIAŘOVÁ, Michaela – TIHÁNYI, Jozef: *Stredoveké jadrá meštianskych domov na Alžbetinej ulici č. 17 a Dominikánskom námestí č. 11 v Košiciach*. Mesto a dejiny, 2, 2013, č. 1, s. 33–39; PAPÁČ, Richard: *Požiare a podpalačstvo v Košiciach v 16. storočí*. Mesto a dejiny, 2, 2013, č. 2, s. 64–74; MAREČKOVÁ, Marie: *Majetková štruktúra a sociálny rozvrstvení obyvateľ východoslovenských svobodných kráľovských miest v ranom novoveku*. *Historický časopis*, 42, 1994, č. 3, s. 425–445; PRELOVSKÁ, Daniela: *Testament ako prameň analýzy každodenného života mešťanov*. *Studia historica Nitriensia*, 4, 1995, s. 83–86; CSUKOVITS, Enikő a kol.: *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí*. Prešov – Bratislava 2005; HAAS KIANIČKA, Daniel: *Výpovedná hodnota kremnických testamentov zo 16. storočia*. Mesto a dejiny, 4, 2015, č. 1, s. 6–14; TANDLICH, Tomáš: *Testament levočského mešťana*. *Historická revue*, 14, 2003, č. 12, s. 15; NEMES, Jaroslav: *Testament levočského farára Mollera z roku 1558 a problém jeho konfesionality*. *Z minulosti Spiša*, 13, 2005, s. 63–71; Tiež: *Testament ako prameň materiálnej kultúry stredoveku (uhorské duchovenstvo)* (ďalej len *Testament ako prameň*). *Studia archaeologica slovaca medievalia*, 2, 1999, s. 113–127; Tiež: *Testament rektora špitála v Banskej Bystrici Klementa Seletia (†1533, Myslenice)* (ďalej len *Testament rektora špitála*). In: *Polska, Slowacja, Ukraina: trójpogranicze wielokulturowe*. Rzeszów 2014, s. 145–160; DUCHOŇ, Michal: *Testamenty modranských a svätajurských mešťanov ako prameň k dejinám každodenného života v ranom novoveku*. In: *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie, ktorú usporiadala Sekcia archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v spolupráci s Ministerstvom vnútra SR – odborom archívov a registratúr, mestom Zvolenom, Krajskou knižnicou Ľudovíta Štúra vo Zvolene, Lesníckym a drevárskym múzeom, Štátnym archívom v Banskej Bystrici – pobočka Zvolen a Spoločnosťou slovenských archívárov 4.–6. septembra 2002 vo Zvolene. Bratislava 2005, s. 242–255; DOMENOVÁ, Marcela: *Prešov v zrkadle testamentov. Príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527–1547*. *Historica Carpatica*, 35, 2004, s. 31–41; MÁCELOVÁ, Marta: *Kontakty Banskej Bystrice s Európou a ich odraz v materiálnej kultúre*. In: NAGY, Imrich – GRAUS, Igor: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27.–28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta. Zv. 1. Banská Bystrica 2006, s. 117–126.

⁶ KUBINYI, András: *A középkori anyagi kultúra kutatása és néhány módszertani problémája*. *Aetas*, 5, 1990, č. 3, s. 51–68; SZENDE, Katalin: *A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban*. *Sopron, Pozsony és Eperjes példája*. *Soproni Szemle*, 53, 1999, s. 343–356; Tiež: *Orthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest 2004; Tiež: *Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében*. *Történelmi Szemle*, 46, 2004, č. 1–2, s. 113–139; TÓZSA RIGÓ, Attila: *Víno a vinohrady v testamentoch bratislavských mešťanov zo 16. storočia*. *Historický časopis*, 60, 2012, č. 4, s. 577–593; Tiež: *A városi elit családstruktúrájának vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján*. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Bratislava 2005, s. 131–155; NÉMETH, Gábor: *A Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból*. Budapest 1995.

je ďalšieho výskumu je podmienený najmä rozsahom pramennej základne. Na základe uvedených príkladov vidieť, že v najvýznamnejších mestách je možné vytvoriť relatívne ucelený obraz majetkovej kultúry, od domov a hospodárskych nehnuteľností až po najmenší hnutelný majetok. Nestretli sme sa však s podobným výskumom na príklade žiadneho mestského sídla menšieho významu. Práve to nás motivovalo k obdobnému výskumu na príklade Ružomberka.

Ružomberok je okresné mesto na severnom Slovensku, na západnom okraji niekdajšej Liptovskej stolice. Prvé výsady získal v roku 1318, avšak od roku 1340 sa vyvíjal ako kráľovské mesto.⁷ V deväťdesiatych rokoch 14. storočia sa stal súčasťou panstva hradu Likava, ktorého súčasťou zostal až do zrušenia poddanstva 30. marca 1848.⁸ Pre niektorých historikov, ktorí sa zaoberali dejinami Ružomberka, je poddanská príslušnosť mesta dôvodom, pre ktorý ho označujú pojmom *mestečko*. Doposiaľ v literatúre neexistuje jednoznačná zhoda v používaní pojmu *mesto* alebo *mestečko*.⁹

Pramennú základňu nášho výskumu tvorili prevažne písomnosti mestskej kancelárie. Zo skúmaného obdobia sa zachovalo niekoľko protokolov. Najstarší z nich, Prothocolon Maius, obsahuje zápisy z obdobia rokov 1527–1701 zaznamenávajúce najmä majetkové prevody nehnuteľností, teda domov, polí a lúk. Ide prevažne o kúpnopredajné zmluvy, menej o výmeny.¹⁰

⁷ POVAŽANOVÁ, Valéria: *Z najstarších dejín Ružomberka*. In: HOCHMUTH, Zdenko a kol.: Ružomberok (historicko-vlastivedná monografia) (ďalej len Ružomberok). Banská Bystrica 1969, s. 50–70.

⁸ CHMELOVÁ, Jana: *Ružomberok v stredoveku*. In: DVORSKÝ, Peter a kol.: Ružomberok monografia mesta. Banská Bystrica 2009, s. 49; POVAŽANOVÁ, Valéria: *Ružomberok zemepanským mestom*. In: HOCHMUTH, Z. a kol.: Ružomberok, s. 71; DVORSKÝ, Peter: *Ružomberok v 19. storočí*. In: DVORSKÝ, P. a kol.: Ružomberok monografia mesta, s. 85.

⁹ O Ružomberku ako o mestečku písal napr. Juraj Žudel a Ferdinand Uličný, zatiaľ čo Valéria Považanová, Jana Chmelová a Richard Marsina používajú výraz mesto. V prípade niektorých autorov (Július Bartl, Emil Kufčák) sme sa dokonca stretli s obidvomi označeniami, hoci ich použitie nijak nezdôvodnili. Podobne aj pri našom pramennom výskume sme sa stretli s výrazmi *mesto* (*civitas*) aj *mestečko* (*oppidum*). POVAŽANOVÁ, V.: *Ružomberok zemepanským mestom*, s. 71; ŽUDEL, Juraj: *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 76; BARTL, Július: *K vývoju miest a mestečiek v 16.–18. storočí*. Liptov 8, vlastivedný zborník, Ružomberok 1985, s. 45–68; KUFČÁK, Emil: *Mestská sieť v Liptove od 16. storočia do roku 1848*. Liptov 8, vlastivedný zborník, Ružomberok 1985, s. 73; ULICHNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia* (3. časť). Liptov 9, vlastivedný zborník, Ružomberok 1987, s. 70; CHMELOVÁ, J.: c. d., s. 52; MARSINA, Richard: *Ružomberok*. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 396; ULICHNÝ, Ferdinand: *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia* (ďalej iba *Dejiny Liptova*). Liptovský Hrádok 2015, s. 186.

¹⁰ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko archív Liptovský Mikuláš, fond A24 1 Magistrát mesta Ružomberok (ďalej ako ŠA LM), fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prothocolon Maius /1527/ 1544 – 1701. (ďalej ako Prot. Maius)

Obsahuje celkovo 1271 zápisov majetkových prevodov, ktoré uvádzame v nasledujúcej tabuľke.¹¹

Počet zápisov majetkových prevodov nehnuteľností v mestskej knihe Prothocolon Maius v jednotlivých desaťročiach

obdobie	počet zápisov
1521–1530	3
1531–1540	21
1541–1550	25
1551–1560	26
1561–1570	14
1571–1580	33
1581–1590	78
1591–1600	92
1601–1610	113
1611–1620	71
1621–1630	126
1631–1640	122
1641–1650	42
1651–1660	55
1661–1670	76
1671–1680	136
1681–1690	98
1691–1700	140

Prothocolon Minus, ktorý pochádza z rokov 1598–1706, obsahuje rôzne pamätné udalosti, súdne spory a v menšej miere kúpnopredajné zmluvy.¹² K skúmanému obdobiu sa zachoval jeden fragment Súdneho protokolu, v ktorom sú zapísané právne kauzy z rokov 1641–1642.¹³ Informácie

¹¹ Pri snahe o vytvorenie podrobnejších tabuliek rozdelených podľa domov, polí, lúk a ich kúpnej ceny sme narazili na viacero problémov. Veľká časť zápisov zaznamenáva prevody viacerých nehnuteľností za súhrnnú cenu, preto nebolo možné určiť samostatnú cenu jednotlivých nehnuteľností. Pri málopočetných samostatných prevodoch sme pozorovali rozdiely v cene domov podľa uličnej siete a taktiež rozdiely v cene polí a lúk podľa polohy v mestskom chotári. Výsledné tabuľky by preto boli zavádzajúce.

¹² ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prothocolon Minus 1598–1706. (ďalej ako Prot. Minus)

¹³ ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol 1641–1642. (ďalej ako Súdny protokol)

sme získavali aj z Protokolu prenájomných zmlúv z rokov 1671–1823.¹⁴ Dominantným jazykom uvedených písomností mestskej kancelárie je slovenčina. Stretávame sa aj s latinčinou, či už v podobe celých zápisov, alebo v slovných spojeniach v slovenských textoch.¹⁵ Okrem mestských písomností sme využili aj Urbár hradného panstva Likava z roku 1625, ktorého edícia bola publikovaná v roku 1959.¹⁶ Urbár nám poskytuje štatistické informácie, teda súpis vlastníkov samostatných hospodárstiev, menoslov želiarov a výpočet ročných dávok a povinností Ružomberka. Posledným pramenným zdrojom, ktorý sme využili pri našom výskume je denník evanjelického kňaza Tomáša Dorothicia.¹⁷ Tomáš Dorothicius bol ružomberským rodákom, ktorý za svojho života pracoval v Ružomberku, Mošovciach a v Žaškove. Počas svojho pôsobenia v Ružomberku v rokoch 1587–1612 bol postupne rektorom tunajšej školy a mestským pisárom, kaplánom, a napokon od roku 1596 farárom.¹⁸ Tomáš Dorothicius vo svojom denníku zaznamenal nielen svoje životné medzníky, ale aj rôzne udalosti a reálie zo všetkých svojich pôsobísk.

Je na škodu, že pre náš výskum nebolo možné využiť priame hmotné pramene. Z daného obdobia nepoznáme žiadne zachované predmety každodennej potreby, v expozíciách Liptovského múzea môžeme z prostredia Ružomberka vidieť len artefakty z neskorších období. Zo skúmanej doby sa nezachoval ani jeden meštiansky príbytok. Navyše v historickom jadre Ružomberka doposiaľ nebol uskutočnený žiadny archeologický výskum na miestach meštianskych domov, a to napriek tomu, že v posledných desaťročiach prebehli na týchto miestach výrazné, či dokonca drastické zmeny zástavby.

Základným cieľom nášho výskumu bolo zistiť maximum poznatkov, ponúknuť analýzu a vytvoriť ucelený pohľad na problematiku materiálnej kultúry Ružomberčanov v 16. a 17. storočí. Mali sme záujem zhodnotiť rozsah a štruktúru majetku obyvateľov sídla, čo sa nám z veľkej časti aj podarilo.

¹⁴ ŠA LM, fond A24 1, kart. 29, bez inv. č., Protokol prenájomných zmlúv 1671–1823. (ďalej ako Protokol prenájom. zmlúv)

¹⁵ Napríklad v najstaršej mestskej knihe Prothocolon Maius je 40 latinských a 1225 slovenských zápisov. PASTUCHA, Tomáš: *Mestská kniha Ružomberka z rokov 1527–1701 ako historický prameň*. Ružomberok 2017 (nepublikovaná magisterská diplomová práca), s. 21–22.

¹⁶ SEDLÁK, František (ed.): *Urbár hradného panstva Likava 1625*. In: MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal: *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava 1959, s. 125–152.

¹⁷ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej ako LA SNK), fond IV Archív Slovenského národného múzea – MJ 1 – MJ 1020 Rôzna proveniencia, inv. č. MJ 303, Diaria.

¹⁸ ĎURIŠKA, Zdenko – KENDERA, Radislav – VÍTEK, Peter: *Ružomberok II, Rody a osobnosti*. Banská Bystrica 2014, s. 57; „Actum ut supra, notario Thoma Dorothicio“, ŠALM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 78.

Naším pramenným výskumom sme zistili, že komplexný pohľad môžeme vytvoriť o príbytkoch a o hospodárskom majetku. Z dostupného archívneho materiálu však o veciach každodennej potreby a iných hnutelných predmetoch existuje minimum zmienok. Tomuto faktoru sme uspôsobili samotný písomný výstup. V prípade príbytkov a hospodárskeho majetku sme mohli vytvoriť relatívne podrobný prehľad, pri ktorom sme si osobitne všimli jednotlivé skupiny obyvateľov. Naopak, z dôvodu nedostatku informácií o predmetoch každodennej potreby sme sa museli uspokojiť s výpočtom písomných zmienok. Napriek tomu je však vo všetkých aspektoch možná komparácia s inými mestami a ich majetkovou kultúrou.

2 Príbytky

Najstarší dochovaný dom v Ružomberku bol vybudovaný až v polovici 19. storočia. Z tohto dôvodu pre poznanie vzhľadu a štruktúry príbytkov obyvateľov Ružomberka v 16. a 17. storočí musíme vychádzať jedine z písomných prameňov.¹⁹ Domy boli častým predmetom kúpnopredajných zmlúv zapísaných v mestských knihách. Vo väčšine zápisov je však uvedená len predajná cena, vlastníci susediacich nehnuteľností a prípadne sú vymenované hospodárske objekty prináležiace k domu. Napriek tomu v mestských knihách nachádzame aj určitý opis domov.

Niektoré domy sú pri kúpe označené prídomkami, ktoré sú odvodené prevažne od priezvisk aktuálnych alebo niekdajších vlastníkov.²⁰ Výnimkou sú dva zápisy z rokov 1595²¹ a 1641,²² v ktorých sa spomína kamenný dom. Samotný fakt, že iba dva domy²³ sú označené podľa stavebného materiálu

¹⁹ Kosová, Katarína: *Okres Ružomberok*. Bratislava 2008, s. 108–109.

²⁰ „kupyly dom kmotrykousky“, ŠA LM, fond A24 I, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 323; „stala se kupa domu yanotkouskyeho“, ŠA LM, fond A24 I, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 341; „Martin Kudla pustil swemu vlastnimu bratu Yankowy dom kotrmanousky“, ŠA LM, fond A24 I, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 366.

²¹ „Kaupil gest swobodně bezewsseho odpirani ginych pokrwnych a přátelůw predgmenowany pan Thomass Lognik dům, který gest kameny, od urozeného pána Mikulasse Mindzenti wystaweny, mezy sašedy, hornym totižto Raphagem Hyrosssem a dolnym Mategem Mikloússem“, ŠA LM, fond A24 I, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 104–105.

²² „Kupa Yana Nawoga na dom kamenny, z wyssegn strany podle Michala Benki a z nižneg podle potoczka, který kupil od Samuela Wlkolinskeho.“ ŠA LM, fond A24 I, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 291.

²³ Sledovali sme vlastníctvo domu z roku 1595 v nasledujúcich rokoch a domu z roku 1641 v predošlom období. Pre hľadanie prípadnej zhody bolo potrebné pozorovať aj vlastníctvo susediacich nehnuteľností. Žiadne zhody sme však nenašli, preto môžeme s istotou povedať,

nasvedčuje, že boli mimoriadne výnimočné, teda drevené domy tvorili väčšinu zástavby. Nepriamo to potvrdzujú aj zmluvy, pri ktorých kupujúci platili nielen peniazmi, ale aj brvnami či šindľami, teda stavebným materiálom.²⁴ Pochopiteľne, prevažujúce drevené domy znamenali veľké riziko požiarov. V roku 1611 vypukol požiar medzi stenami domov Joachima Omulka a Mikuláša Kusého, pričom obidva príbytky zhoreli takmer do základov a poškodené boli aj ďalšie susedné domy.²⁵

Zmienka o požiari, ktorý vznikol medzi stenami dvoch domov nás privádza k poznaniu, že tieto dva domy neboli spojené, čím sa dostávame k stavebnej štruktúre domov. Určitý opis obydlí nachádzame v zmluvách, kedy boli predávané polovice alebo tretiny domov. V roku 1637 kúpil Matej Šrot od Tomáša Skladaného polovicu domu, teda prednú izbu, prednú pivnicu, svetlicu²⁶ nad vrátami, pol dvora od prostredných vrát, pol humna a pol záhrady.²⁷ Rovnako polovicu domu získal v roku 1652 Martin Andris od Markéty Skladanej, pričom išlo o prednú izbu s dvorom z vyšnej strany, polovicu záhrady za humnom, prednú pivnicu a zadnú maštal.²⁸ Dňa 21. novembra 1653 kúpil Ján Benedicti, kazateľ v kostole Všetkých svätých,²⁹ dom v Ružomberku za deväťdesiatdeväť zlatých. V zápise sa môžeme dočítať, že dom mal dva „vrchy“.³⁰

Nasledujúce dva príklady na seba priamo nadväzujú. Dňa 29. júla 1661 došlo k výmene domov medzi Matejom Navojom a Jurajom Molitorisom. Dom Mateja Navoja sa nachádzal na jednej tretine petríkovského pozemku.

že nejde o jeden dom, ale naopak, sú to dve rôzne stavby. ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 107, 137, 154, 155, 256, 258.

²⁴ „kteremu domu pridal čtiricat y geden zlatych, penezi 75, ssyndola čtiri sto a brwan tricat“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 257.

²⁵ „nenadaly ohen wissel mezi dwema stenami, totiž Pana Joachima Omulka, na ten čas pocžtara kralowskeho, a mezi Mikulassa Kuseho, tak, že y te dwa temer do gruntu y gine bez mala bliske zhoreli“ T, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 106.

²⁶ Svetlica, resp. svetnica je svetlá obytná miestnosť v panskom alebo meštianskom dome; MAJTÁN, Milan a kol: *Historický slovník slovenského jazyka V*. Bratislava 2000, s. 578, 580.

²⁷ „Kupa strany domu Skladanowskeho, ktereho pul, totižto prednu yzbu, prednu piwnicu y swetnicu nad wraty, pol dwora od prostrednych wrat, pol humna, pol zahrady“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 257.

²⁸ „prednu yzbu z wyssneg strany dworom y ze zahradu polowycu za humnem, prednu pywnicu, mastal zadnu“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 302.

²⁹ Kostol Všetkých svätých v Ludrovej – Kúte, dnes expozícia Liptovského múzea.

³⁰ „Joannes Benedicti toho času Poradny kazatel w cyrkwy Wssech Swatich w Wydieku Lyp-towskom, kupil dom w meste Ružomberku Niekdy Strysskowsky alias Fabriciusowsky ze dwema wrchy geden wrch od gehu S. O. Pana Phylipeusa Fabricusa. Druhy wrch od gehu Opatrnosti Pana Mathusse Dulače“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 305.

Až v ďalšej časti zápisu, pri opise lokalizácie domu, sa dozvedáme, že v skutočnosti išlo len o zadnú izbu. Zápis zároveň zmieňuje, že cestu do dvora môžu využívať všetci majitelia dvora.³¹ Nasledujúci zápis zo 7. októbra toho roku uvádza, že Juraj Molitoris predal tretinu petrikovského domu, konkrétne zadnú izbu.³²

Dňa 20. januára 1662 dal Michal Katoška prepísať na svojho syna Tomáša polovicu domu s tou podmienkou, aby bola cesta cez pitvor možná aj pre jeho synovcov, ktorí vlastnili druhú časť domu.³³ Záznam o kúpe polovice domu v roku 1670 vymenúva dve predné maštale, zadnú izbu, komoru, polovicu pivnice, studňu, pitvor, polovicu humna a polovicu záhrady.³⁴ Zápis z roku 1679 špecifikuje komoru³⁵ a v zápise z roku 1695 sú zmieňované predná svetlica, predná pivnica (uvedená s chybou), pitvor a tzv. čierna izba.³⁶ V poškodenom zápise z roku 1697 sa spomína sladovňa.³⁷

Zhrnutím týchto informácií zisťujeme, že domy boli viacpriestorové, teda mali dve, ojedinele viac obytných miestností. Najčastejšie sme sa stretli s popisom domu s dvomi miestnosťami, prednou a zadnou, ktoré boli sprístupnené pitvorom medzi nimi. Jednotlivé domy netvorili kompaktný blok, naopak, pri pohľade od ulice bolo vidieť na jednej strane vráta a na druhej stenu prednej izby. Väčší počet obytných miestností umožňoval, aby v jednom dome žilo viac rodín. Mnohé domy boli podpivničené, pričom pivnice pravdepodobne nahrádzali úlohu komory, ktorá je doložená ojedinele. Dva vrchy, ktoré boli uvedené v zápise z roku 1653 môžeme interpretovať ako skladové

³¹ „z niżneg pak strany Casparuse Kronera a to zadnia yzba. Wratna pak cesta ma slobodna bity yak gedneg, tak druheg, tak y treteg czastcze wchodity do domu“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 319.

³² „Item kupil tentože Martin Wlkoninsky tohoto domu petrikowskeho trety czyastku spolu ze zadnu yzbu od Georgiusa Molitorisa“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 319.

³³ „Tentoze Mychal za sweho zywobiti zapsal polowyc domu tehoze katosskuyskeho sinu swemu Tomassowi na ten spůsob, aby bila cesta pres pitwor slobodna tim gehu bratiankom“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius s. 320.

³⁴ „z dwoma masstalamy prednimi, z yzbow zadniow y komorow, piwnice polowicz, studnia y pitwor, spolu humna polowicz, zahrady za humnom polowicz“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 345.

³⁵ „yey komoru dati“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 395.

³⁶ Pod pojmom „čierna izba“ rozumieme miestnosť s vykurovacím telesom, v ktorej sa dym voľne rozplýval po miestnosti. ZUSKINOVÁ, Iveta: *Vykurovacie zariadenie ľudového domu v Liptove*. In: *Liptov 10 – vlastivedný zborník*. Martin 1989, s. 179; „prednu swelyczu a prednu pywnyczu, čierna yzba spoločna y pytwor“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 463.

³⁷ „až po uhol sladowne“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 469.

priestory pod strechou. Domy boli prevažne prízemné, avšak svetlica nad vrátami, ktorá bola spomenutá v roku 1637, bola nepochybne poschodovou miestnosťou. V priestore za domom sa nachádzali hospodárske objekty ako maštal, humno a záhrada.

Viacpriestorové domy, ktoré sme uviedli vyššie, patrili obyvateľom, ktorí vlastnili poľnohospodárske nehnuteľnosti. Urbár likavského hradného panstva z roku 1625 uvádza, že v Ružomberku sa nachádzalo 126 hospodárskych domov. Väčšina domov má uvedeného jedného hospodára, niekoľko z nich malo viac hospodárov, deväť domov bolo neobývaných. Okrem toho je doložených 19 domov hofierov, teda želiarov.³⁸ Želiari sú v mestských knihách označovaní ako komorníci.³⁹ Podrobnejší opis želiarskej domácnosti síce nemáme, no záznamy najstaršej mestskej knihy napovedajú, že boli menšie a poskytovali výrazne nižší štandard bývania. V najstaršej mestskej knihe sú často označované zdobneninou „domček“ a ich cena sa pohybovala v rozmedzí od 4 do 11 zlatých.⁴⁰ Naproti tomu cena hospodárskych domov sa pohybovala najčastejšie v rozmedzí od 20 do 50 zlatých, pričom niektoré domy dosahovali aj trojcifernú sumu.⁴¹

Mozaiku príbytkov dopĺňa špitál, teda útulok pre starých a chorých mešťanov. Ten sa prvýkrát spomína v urbári z roku 1551.⁴² V zápise najstaršej mestskej knihy je špitál označený ako úbohý dom, avšak v kontexte celého zápisu sa javí, že išlo o poľutovanie jeho obyvateľky Anny Chriateľovej.⁴³

Osobitne musíme spomenúť ružomerských klerikov, teda farárov a kaplánov.⁴⁴ Hmotná základňa klerikov totiž pozostávala nielen z osobného

³⁸ SEDLÁK, F.: c. d., s. 125–126.

³⁹ DZURIAK, Karol: *Najstaršie dejiny Černovej*. In: DVORSKÝ, Peter a kol.: *Černová*. Ružomberok 2010, s. 33.

⁴⁰ „kupil Martin Ssimrda domček komornický od Anny Nachtikalky, za zlatich berneg mince florenis čtiry“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 345; „Kupil Andreas Prepelica domček komornický od Kathariny Celarky, ktery predala zdowolenim sweho sina Kuba, za sumu berneg mincze uherskeg za zlatich gedenast“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 439.

⁴¹ Napr. kamenný dom zo zápisu z roku 1595 bol predaný za 147 zlatých. „za sto a čtíricet y sedm zlatych uherskeg mincze“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 104–105.

⁴² POVAŽANOVÁ, Valéria: *Zo starších dejín Ružomberka*. Liptov 8 – vlastivedný zborník. Martin 1985, s. 93.

⁴³ „od Anni Chriastelki, niekdi manzelki Gura Murdona, ktera zustawala w ubohom dome sspitali, ktera biwsse opusstena od ditek swich w sweg welikeg uskosty a chorobe“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 450.

⁴⁴ Skúmané obdobie našej práce je zároveň dobou rozšírenia reformácie a následnej rekatolizácie resp. protireformácie. V našej práci však nepojednávame o náboženskom vývoji v Ru-

vlastníctva, ale aj zo spravovaného cirkevného majetku.⁴⁵ Zmeny na farárskom a kaplánskom poste boli zaznamenávané do druhej najstaršej mestskej knihy.⁴⁶ Pre obidvoch klerikov boli určené samostatné príbytky, teda fara a „kaplánia“,⁴⁷ ktorých existencia je doložená aj v urbári z roku 1551.⁴⁸ V bezprostrednom susedstve farského kostola stála až do štyridsiatych rokov 20. storočia kamenná budova fary a cirkevnej školy. Tie sa z vonkajšej strany napájali na obranný múr, pri ktorom sa v odbornej literatúre stretávame s datovaním do roku 1445, kedy ho mal vybudovať Pongrác zo sv. Mikuláša.⁴⁹ Tomáš Dorothicius však vo svojom denníku uvádza vybudovanie múru okolo areálu kostola až v roku 1603, na čo reagoval aj krátkou básňou.⁵⁰ Udalosti nepochybne prikladal veľký význam, keďže v jeho denníku nachádzame len 7 krátkych básní, ktorými, okrem výstavby múru, reagoval na narodenia a úmrtia blízkych osôb, na svoje odvolanie z ružomberskej fary a na udalosť z roku 1622, kedy sa v Ružomberku krátkodobo nachádzala uhorská koruna.⁵¹ Na rozdiel od obranného múru, k datovaniu farskej budovy nemáme jednoznačné zmienky. Istou indíciou je záznam o výstavbe školy v roku 1638. Ako uvádza zápis v druhej najstaršej mestskej knihe, kamenná škola bola vybudovaná na základoch pôvodnej školy a kaplánie.⁵² Vyvodzujeme z toho záver, že do roku 1638 bola fara kamenná, keďže pri výstavbe školy sa nespomína. Naopak, kaplánia bola do tohto roku drevená. Otázka datovania vzniku časti budovy, ktorá slúžila ako príbytok farára, naďalej ostáva nejas-

žomberku. V skúmanom období stál v Ružomberku len jeden kostol, dnešný farský kostol sv. Ondreja. Prví klerici, ktorých možno označiť za evanjelikov, pôsobili v Ružomberku od polovice 16. storočia. Katolíci sa kostola opäť zmocnili až v roku 1672. Existencia jednej sakrálnej stavby v meste znemožnila pôsobenie klerikov obidvoch konfesií v Ružomberku súčasne. Z tohto dôvodu nie je možná komparácia ich majetkovej kultúry v rovnakom období.

⁴⁵ NEMEŠ, J.: *Testament ako prameň*, s. 115.

⁴⁶ „Ctihodny muž, knez Thomass Dorothicky, uwedeny gest s kaplanie do fary a dana gest gemu wrchni sprawa cyrkewni“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 26.

⁴⁷ „kupil Yano Tulynsky plac pry kaplanii a pri Kassykowi ležycy“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 479.

⁴⁸ POVAŽANOVÁ, V.: *Zo starších dejín Ružomberka*, s. 94.

⁴⁹ HOUDEK, Ivan: *Staviteľské pamiatky Ružomberka*. In: HOCHMUTH, Z. a kol.: Ružomberok, s. 285; KOSOVÁ, K.: *c. d.*, s. 91–93.

⁵⁰ „An. 1603. 7. April. Cives Rosenbergenses ceperunt aedificare murum circa templi aream, iudice Thoma Schrott. Censeo beatam parochiam illam, cuius est situs extra regiam viam. Beatior est adhuc ista, ubi nullus est nobilista.“ LA SNK, fond IV, MJ 303, Diaria, s. 33.

⁵¹ LA SNK, fond IV, MJ 303, Diaria, s. 33, 36, 37, 38, 40.

⁵² „sskola z muru a neb z kamene počala se budowat, tak na kaplany fwundamentu, yako y na sskole prwsseg tohože roku z spolu y s piliermy no 9 gest zffundowana“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 148.

ná. Viacerí ružomberskí kňazi vlastnili v Ružomberku aj domy. V roku 1571 kúpil dom vtedajší farár Juraj Kokavský.⁵³ Dom v Ružomberku vlastnil aj Tomáš Dorotheicus,⁵⁴ avšak musíme brať na vedomie, že on sám bol miestnym rodákom⁵⁵ a dom získal, ešte ako kaplán, po svojich rodičoch.⁵⁶

3 Hospodársky majetok

Vyššie uvedená pramenná základňa poskytuje najviac informácií k vlastníctvu hospodárskeho charakteru. Ferdinand Uličný uvádza, že takmer každá meštianska domácnosť v Ružomberku mala svoje polia a hospodárske zvieratá, čo interpretuje ako snahu o sebestačnosť v produkcii potravín.⁵⁷ Pri našom výskume sme pozorovali značnú diferencovanosť vo vlastníctve jednotlivých obyvateľov.

Najstaršia mestská kniha Prothocolon Maius obsahuje početné záznamy kúpnopredajných zmlúv najmä poľnohospodárskych nehnuteľností. Vďaka frekvencii nákupov poľnohospodárskych nehnuteľností je možné vypočítavať rozdielny rozsah hospodárskeho majetku, od najbohatších po najchudobnejších. Ukážkou bohatého mešťana je napr. Juraj Lojník, ktorý sa v prameňoch objavuje v rokoch 1559–1600. Bol synom Mikuláša Lojníka, ružomberského richtára v rokoch 1543 a 1544.⁵⁸ Mikuláš Lojník v roku 1559 vyčlenil časť svojho majetku Jurajovi, svojmu najstaršiemu synovi. Išlo o zem pod horou, ktorú kúpil od Karmana, štyri nešpecifikované majetky, dva kolesá, zeme v malom Poli pod Skalami. Ďalej všetky majetky v Hrabove, ktoré sa ľudovo volajú Laz, až po Údol a napokon polovicu zeme pod Kopanicou.⁵⁹

⁵³ „stala kupa a proday mezi Yanossem Stasskowich z gedney strany a mezi cztihodnym knez Gregorem Kokawsky z druhey strany, ze menowany Yanoss prodal dom swug w ringu w Ružombergu, mezi Matowy a mezi [Ku...]rowy, knez Gregorowy Kokawskemu s podworniczow za florenis 60.“ ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 55.

⁵⁴ „Kupa domu dwogictihodneho, nekdi pana farare zdegsiho, pana Thom[a]sse Doroticiusa“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 243.

⁵⁵ ĎURIŠKA, Z. – KENDERA, R. – VÍTEK, P.: *c. d.*, s. 57.

⁵⁶ „Emtio domus Dorotheicana inter Andream Drsswan et Andream Miklauss sita. Za toho richtare a tohoze roku, 2. julii, ctihodny muž Thomass Doroticky, na ten čas kaplan cirkwe rožemberske, odkupil od swe macochy Katariny Kohutky, pozustale manželky Pawla Dorotickeho, a swych bratrow Michala a Jakuba Dorotheických“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 107.

⁵⁷ ULIČNÝ, F.: *Dejiny Liptova*, s. 298.

⁵⁸ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 1, 220.

⁵⁹ „Primo alodium sub monte quod a Karman emerat. Quatuor dehinc bones, naccam unam. Duas rotas, sesqui alteram virgam in campestri inferiori, sub petris totidem in Hrabow quod

V mestskej knihe je Juraj Lojník zmieňovaný pri niekoľkých majetkových prevodoch vždy ako kupujúci. V roku 1577 kúpil od svojho zaťa, ktorým bol Juraj Šepko z Bieleho Potoka, lúku za desať a pol zlatého⁶⁰ a v roku 1587 kúpil záhradu za neuvedenú sumu.⁶¹ Dva zápisy z roku 1589 uvádzajú kúpu zeme za 53 zlatých⁶² a piatich zemí a jednej lúky za ktoré spolu zaplatil 216 zlatých.⁶³ V roku 1595 kúpil dva domy. Prvý kúpil od svojho brata Tomáša pre svojho zaťa Gregora Puchana za 56 zlatých a okrem toho svojmu zaťovi daroval dva voly a lúku na Bukovine. Druhý dom kúpil pre svoju potrebu od Martina Hluchého za 35 zlatých.⁶⁴ Napokon v roku 1600 kúpil lúku za 48 zlatých, zem za 64 zlatých a dve záhrady za 18 zlatých.⁶⁵

Nepochybne bohatí boli aj Peter Dobrík a jeho manželka Helena. Valéria Považanová uvádza, že Peter Dobrík, ako „vaivoda valachorum“, mal v Ludrovej kúriu s deviatim kolónmi, ktorí mu zväžali seno. Okrem toho usadil na Bielom Potoku troch osadníkov.⁶⁶ O rozsahu majetku Dobříkovcov nám vypovedá závet Petra Dobříka z roku 1543, ktorý dala spísať Helena Dobříková. Helena odkázala ružomerskej cirkvi mlyn a 100 zlatých. Svojich poddaných v Ludrovej a v Bielom Potoku poručila chudobným v ružomerskom špitáli.⁶⁷ Musíme doplniť, že v skúmanom období je toto jediný prípad, kedy obyvateľ Ružomberka vlastnil mlyny alebo mal svojich poddaných.

Jednotlivé poľnohospodárske nehnuteľnosti, najmä polia a lúky, menili vlastníkov najmä samostatnými kúpnopredajnými zmluvami. Niektoré hospodárske majetky však prechádzali do iných rúk pri kúpe domov. Ako príklad uvádzame, že v roku 1599 kúpil Matej Bartholomei dom s majerom, podvornicou⁶⁸ a záhradou.⁶⁹

Lass vulgo vocatur, usq; ad po Udol, dimidium terrae sub poth Kopanicz in eius posterorum usum perpetuum.“ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 20.

⁶⁰ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 66.

⁶¹ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 76.

⁶² ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 87.

⁶³ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 89.

⁶⁴ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 107.

⁶⁵ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 125–126.

⁶⁶ POVAŽANOVÁ, V.: *Zo starších dejín Ružomberka*, s. 93.

⁶⁷ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 220–221; HÝROŠ, Štefan Nikolaj: *Zámok Lykava a jeho páni*. Martin 1876, s. 170–171.

⁶⁸ Výmera pôdy prináležiaca k usadlosti. MAJTÁN, Milan a kol.: *Historický slovník slovenského jazyka III*. Bratislava 1994, s. 620.

⁶⁹ „Matthias Bartholomaei, na ten čas ssaffar zamků Lykawy, kupyl gest, bež wsseho hamowani anebo obstawowani, swobodnym a sprawedliwym trhom dům, genž gest medzi Mattegem

Bežným majetkom obyvateľa Ružomberka v 16. a 17. storočí boli aj hospodárske zvieratá. V mestských písomnostiach sa spomína najmä hovädzí dobytok a ovce, menej kone, ošípané, kozy a hydina. Rozsah majetku hospodárskych zvierat môžeme demonštrovať na niekoľkých príkladoch. V roku 1550 predal Krištof Math svojim bratom podiel z dedičstva za desať zlatých a jedného koňa⁷⁰ a z roku 1583 pochádza zmienka o šestnástich kusoch tzv. horného⁷¹ dobytku.⁷² Zápis z roku 1615 uvádza bližšie neurčený počet tzv. drobný,⁷³ kráv a volov.⁷⁴ V ďalšom zápise z toho istého roku sú zmienené dva junce, jedna jalovica a štyri kusy horného dobytku.⁷⁵ V zápise z roku 1628 je doložená krava, býk a desať starých oviec⁷⁶ a z roku 1641 zas dva voly tretiačky.⁷⁷ Ján Dobrík kúpil v roku 1665 od Michala Šrota zem, za ktorú zaplatil 123 zlatých a daroval kobyľu a štyri jahňatá.⁷⁸ V zápise z roku 1668 sa uvádza jedno teľa a dve prasatá.⁷⁹ Celý výpočet vlastnených zvierat nachádzame v zápise z roku 1677, podľa ktorého Zuzana Andrisová mala spolu tri kravy, dva teľatá a jednu jalovicu.⁸⁰ Ján Kmeť vo svojom testamente z roku 1695 odkázal svojim dcéram päť oviec, jedno jahňa, dva kone a tri kravy.⁸¹

Ussiakom a medzi Mattegem Pristúpny, spolu y s Magerom, s podwornicow y z zahradow“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 116.

⁷⁰ „za X f a za yeden kuon“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 16.

⁷¹ Podľa nášho názoru pomenovanie horný/hôrny dobytok označuje ovce. Tie sú v nami skúmaných prameňoch bežne označované ako dob, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, Napriek tomu však nemožno vylúčiť, že ide o hovädzí dobytok. „ssestoro dobitka owčyho z mladiny“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 191.

⁷² „sseenactero dobitka horniho wzal“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 76.

⁷³ *Drobná je dobové označenie hydiny.* MAJTÁN, Milan: *Historický slovník slovenského jazyka I.* Bratislava 1991, s. 314.

⁷⁴ „statek swug ktery ma pohnuty z skraw z wolow a drobný“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 179.

⁷⁵ „dwa ynnce, gednu yalowici a cztyvero horniho dobitka“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 183.

⁷⁶ „gednu krawu, gedneho bika, ktomu deset owiec starych“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 230.

⁷⁷ „dwa woly tretiačky“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 287.

⁷⁸ „zlatich sto dwaczet y try, k tomu z ucztwosti pissice za klusu gednu a yahnyat cztyvero“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 222.

⁷⁹ „Tela gedno a Dwoge Prasce“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 340.

⁸⁰ „bude prynaležit krawa a yalowýčka a dwoge teliatok s tich aby syrotam krawy dve zustaly“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 266.

⁸¹ „gestly zustane gednu krawu a pridawa gey k tomu gedno mladuo z owčzieho dobitka ... k tomu tež uczytwe mluwycze kone dwa, owčzyho dobitka patero y dve krawýczyky“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 319.

Uvedené príklady môžeme konfrontovať so zápisom z roku 1599, ktorý uvádza, že na následok dobytčieho moru uhynulo v ten rok okolo 1 400 kusov dobytky.⁸² Na túto pohromu odkazuje aj zápis z roku 1602, kedy hromadne hynuli ošipané.⁸³ Je otázkou, či číslo 1 400 vyjadruje skutočný počet, alebo či je nadsadené. Na túto otázku sa pokúsime odpovedať výpočtom. Podľa urbáru z roku 1625 mal samotný Ružomberok 126 hospodárskych a 19 želiarskych domov, dokopy 145. Spolu so svojimi ulicami (Villa Ludrová, Černová, Biely Potok, Vlkolíneč)⁸⁴ mal až 159 hospodárskych a 50 želiarskych domácností, spolu 209. Pri prepočítaní počtu kráv na počet domov dospejeme k záveru, že na jeden dom pripadá v priemere 6,7 až 11,1 kravy.⁸⁵ V samotnom zápise navyše nie je zmienka o tom, že by pohroma znamenala úplné vyhubenie hovädzieho dobytky v Ružomberku, čo by mohlo nasvedčovať, že celkový počet bol ešte o niečo vyšší. Z vyššie uvedených príkladov však vlastnila najviac, šesť kusov hovädzieho dobytky Zuzana Andrisová.⁸⁶ Z tohto pohľadu je tento počet skutočne nadsadený. Na druhej strane musíme uznať, že vďaka veľkému chotáru so značnou plochou pasienkov a lúk mal Ružomberok vhodnejšie podmienky na živočíšnu výrobu, nie na rastlinnú. Nepochybne veľký význam malo ovčiarstvo, čo sme dokumentovali výrazne väčším počtom zmienok o ovciach. Navyše v urbári z roku 1625 sú daňové povinnosti majiteľov oviec upravené podľa počtu do 100 a nad 100 kusov oviec. Z toho možno usúdiť, že stáda s trojciferným počtom oviec neboli ničím výnimoč-

⁸² „kdežto v počtu počteno gest dobytky až prave skoro do zymi tohože roků 1599 zemreleho čtrnaste sto“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 34.

⁸³ „kapalo drobne dobičatko swyn a to nagwyce na tehoze mesyce. Pan Bůch rači sy swuog hnew upokogit a nas takowymi plagami rok po roce neslichanymi netrestat.“ ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 50.

⁸⁴ Pojem štyri ulice Ružomberka sa vzťahuje na sídelné jednotky Villa Ludrová, Biely Potok, Černová a Vlkolíneč. Tieto obce sa nachádzali v Ružomberskom chotári, ktorého vytýčenie poznáme z výsadnej listiny z roku 1340. Touto listinou zároveň Ružomberok získal rozsiahle výsady, na základe ktorých ho môžeme označiť ako kráľovské mesto a o štyroch menovaných obciach možno hovoriť ako o poddanských obciach mesta. Avšak od deväťdesiatych rokov 14. storočia sa Ružomberok stal súčasťou panstva hradu Likava, teda poddanským mestom/mestekom. Pre štyri poddanské obce sa postupne vžilo označenie ulice.

⁸⁵ Spodnú hranicu 6,7 kravy na dom sme získali vydelení počtom všetkých 209 domov v Ružomberku aj poddanských obciach. Horná hranica 11,1 bola vypočítaná vydelení počtu kráv počtom hospodárskych domov v samotnom Ružomberku. Pre doplnenie, vydelení čísla 159 (počet všetkých hospodárskych domov v chotári) získame údaj 8,8 kravy na dom. Vydelení počtu kráv počtom všetkých 145 domov v samotnom Ružomberku dospejeme k sume 9,7 kravy na dom.

⁸⁶ Nezapočítali sme zmienky o hornom/hôrnom dobytku, ktorého slovný význam je sporný.

ným. Ohľadom ceny hospodárskych zvierat existuje jediná priama zmienka. V roku 1697 mesto odpredalo sedem volov spolu za 66 zlatých a 35 denárov.⁸⁷

Podobne ako pri téme príbytkov, aj hospodárska základňa klerikov je odlišná od ostatných obyvateľov Ružomberka. Hospodárske zabezpečenie farára a kaplána predstavoval súbor niekoľkých nehnuteľností, ktoré patrili pod farnosť. Klerici boli teda ich správcami, nie vlastníkmami. Predovšetkým to bol farský majer, ktorý sa nachádzal poniže kostola.⁸⁸ Keďže majer susedil s domami, ktorých záhrady siahali až k rieke Revúca, môžeme ho spoľahlivo umiestniť do priestoru ulice Podhora.⁸⁹ Ďalším majetkom farnosti boli lúka⁹⁰ a záhrada.⁹¹ Prvú zmienku o kaplánskej záhrade poznáme až z roku 1702.⁹² Okrem spravovaného farského majetku niektorí klerici v Ružomberku kupovali pre seba poľnohospodárske nehnuteľnosti, ktoré nemožno zaradiť medzi benefícium. Najlepším príkladom je Tomáš Dorothicius, ktorý v rokoch 1595–1609 postupne kúpil niekoľko zemí a lúk.⁹³

4 Predmety každodennej potreby

O predmetoch každodennej potreby, na rozdiel od príbytkov a hospodárskeho majetku, nachádzame výrazne menej informácií. Podarilo sa nám však nájsť niekoľko desiatok zmienok o odevoch. Základ mužského odevu tvorili nohavice a košeľa,⁹⁴ ktoré v chladnom počasí dopĺňala huňa⁹⁵

⁸⁷ S tych se odpredaly woly dwa z wuole p. uradu a poctywego mesta Matiasowy Kolarowy f 19 d 24, Matiasowy Bohunyowy wola gedneho f 10 d 42, Andreasowy Benedictimu woly dwa f 19 d 69, Samuelowy Chriastelowy woly dwa f 17.“ ŠA LM, fond A24 1, kart. 29, bez inv. č., Protokol prenájom. zmlúv, s. 14.

⁸⁸ „Farsky majer poniže kostela no 1“, SEDLÁK, F.: *c. d.*, s. 126.

⁸⁹ „strany domu, ktery gest mezy Giřikom Fřickom z wissneg a z dolneg od ffarskyho magiere strany, že gest kupil spolu záhradow až do Rewuceg“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 189.

⁹⁰ „na Trlinach, genž gest podle luky farské“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 112.

⁹¹ „k tomu geste zahradu, ktera k tomu domu prinalezela, za ribnikom panskim, wedle farskeg zahrady“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 242.

⁹² „pliaczky pri cmiteri a pri kaplanskeg zahrade“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 360.

⁹³ ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 106, 120, 121, 142, 144, 166, 167.

⁹⁴ „ani richtarowi nepomohlo, ktereho negprwe len w kosseli a w gatach nechali“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 273.

⁹⁵ „a za gednu hunu“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 211.

či kožuch (šuba).⁹⁶ Zo ženských odevov sa najčastejšie spomínala sukňa.⁹⁷ Ženský odev sa okolo pásu preväzoval súkenným pásom,⁹⁸ ktorý je doložený jediný krát, v roku 1641, kedy bola Mariena, dcéra Jakuba Navoja, obvinená z krádeže pásu Anny, manželky Jonáša Šustríka.⁹⁹ Rovnako jedna zmienka je aj o plene (šatke).¹⁰⁰ V roku 1687 sa uvádza ženský kožuch.¹⁰¹ Za odev by sme mohli označiť aj šatku, ktorou si zakrýval tvár zbojník zbíjajúci na ceste medzi Ružomberkom a Banskou Bystricou. Ako vinník bol súdený Ján Kušík z Ludrovej.¹⁰² Z obuvi sú menovite spomínané čizmy¹⁰³ a škôrne (krátke čizmy z dvoch kusov kože).¹⁰⁴

Niekoľko zmienok sme našli aj o vybavení domácností a o rôznych predmetoch každodennej potreby. Tie sú však často označené súhrnne, pomenovaniami „veci“ alebo „riad“, ktorý zahŕňa súbor viacerých nešpecifikovaných predmetov. Spomedzi domového vybavenia sa spomínal riad domový¹⁰⁵ a veci k ženskému poslaniu.¹⁰⁶ Osobitne boli uvedené časti nábytku – stôl¹⁰⁷ a posteľ.¹⁰⁸ Zaujímavou je taktiež zmienka o truhlici, ktorá sa nachádzala v dome Michala Šrota, ružomerského richtára v rokoch 1687–1688. V roku 1693 pri požiari jeho domu zhorela aj truhlica, v ktorej uchovával registre

⁹⁶ „urownany z strany ssuby a zemi“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 76.

⁹⁷ „magi kupe tey Rozine suknů“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 56.

⁹⁸ NOSÁLOVÁ, Viera: *Slovenský ľudový odev*. Martin 1983, s. 136.

⁹⁹ „tamže w dome pana Yonasse Schustrika uhinul manželce tohoto a. pas, ktery tento a. nepoweda, žebi ho geho dcera ukradla“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 1.

¹⁰⁰ „ty Margetha bezbožna žena, prečo muog muž tuto mogu odezu a nebo plenku porezal“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 51; MAJTÁN, M.: *Historický slovník slovenského jazyka III*. Bratislava 1994, s. 546.

¹⁰¹ „k tomu gedden kožuch nowi ženski“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 418.

¹⁰² „mel satou twar zawyazanu a s toho hadaly o[...]nie ženy, žeby nebil giny než tento Jano Kusik“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 209.

¹⁰³ „pary cztyry czyssgem“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 346.

¹⁰⁴ „sskūrne zenske f. 1, kratke nemecke, d 90, muske skūrne f. 3“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Minus, s. 121; MAJTÁN, M.: *Historický slovník slovenského jazyka V*. Bratislava 2000, s. 635.

¹⁰⁵ „wssym riadom domowym“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 162.

¹⁰⁶ „k poslani zenskemu prynalezegice wecy“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 183.

¹⁰⁷ „w gednom kute má mu držati stuol“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 88.

¹⁰⁸ „gdy yush na ostateczny postieľy lezala a poruczenstwý czynila“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 21.

z obdobia svojho richtárstva.¹⁰⁹ Okrem vybavenia domácnosti musíme spomenúť predmety, ktoré súvisia s hospodárskou činnosťou. Aj tie sú však často označené slovom „riad“.¹¹⁰ Konkrétne sa uvádza len voz,¹¹¹ pluh (označený výrazom povoz)¹¹² a sekera.¹¹³ Naopak, k vybaveniu, ktorým nedisponovala každá domácnosť, možno zaradiť napr. riad kolársky,¹¹⁴ riad kováčsky,¹¹⁵ pivovarnícke zariadenie¹¹⁶ či destilačný prístroj.¹¹⁷

5 Záver

Za cieľ sme si stanovili analýzu majetkovej kultúry obyvateľov Ružomberka v 16. a 17. storočí. Z využitých prameňov sa nám napokon podarilo získať rozsiahle informácie o príbytkoch, ich vzhľade a štruktúre. Podobne rozsiahle informácie sme zistili aj o držbe poľnohospodárskych nehnuteľností, ale o huteľných predmetoch sme našli menej informácií. Z nášho výskumu vyplýva, že takmer všetci obyvatelia Ružomberka obývali viacpriestorové a prevažne prízemné príbytky. Časté boli najmä trojpriestorové domy orientované štítom do ulice. Tento typ domu sa na dnešnom území Slovenska rozšíril od 13.–14. storočia¹¹⁸ a dodnes sa zachoval na mnohých miestach,

¹⁰⁹ „ktery ohen zežnul dom a pribitok spolu ze wsseczkymi weczmy, ktere bily v tomže dome a pribitku gehu opatrnosty slowutneg Michaela Ssrota. Mezy ginymi weczmy zhorela y truhlica, w ktereg bily regista za rychtarstwy gehu opatrnosty slowutneg, to gest anni 1687 et anni 1688, to gest na pol druha roka“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 317.

¹¹⁰ „riadu kolarskeho zlatih gedem i d 50, hospodarskeho“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., s. 301.

¹¹¹ „gdauce z hory na swem woze“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 41.

¹¹² „a ssel orat powozem zem“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 72.

¹¹³ „wissel tento I. z sekeru na actora“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 59, bez inv. č., Súdny protokol, s. 10.

¹¹⁴ „riadu kolarskeho“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 9, bez inv. č., Prot. Minus, s. 301.

¹¹⁵ „kupil ssmitnu y z riadom kowaczkywm wsseczkym“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 87.

¹¹⁶ „z strany tohože domu olegnikouskeho a ryadu piwowarskeho, za kteryžto dom, spolu s podwornyczow a zahradow na priehrade k tomu domu prinalezegiczy, k tomu za kotal piwa warsky y za giny riad k tomu kotlu prinalezegiczy“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 347.

¹¹⁷ „k tomu kotlyk palenyczny ze wsseczkou prynalezystostou“, ŠA LM, fond A24 1, kart. 1, bez inv. č., Prot. Maius, s. 343.

¹¹⁸ HABOVŠŤIAK, Alojz: *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava 1985, s. 99.

najmä na vidieku.¹¹⁹ Domy boli súčasťou hospodárstiev, ku ktorým patrili ďalšie objekty, najčastejšie humná, maštale a záhrady. Takmer všetky príbytky boli drevené, iba dva domy môžeme bezpečne označiť ako kamenné. Hoci v skúmanom období boli drevené domy bežným javom aj v najvýznamnejších mestách,¹²⁰ v Ružomberku možno jednoznačne hovoriť o nižšej úrovni zástavby. V mnohých významnejších sídlach sa totiž zachovali kamenné domy nielen zo skúmaného obdobia, ale aj zo stredoveku.¹²¹ Nižší štandard domov sa odrážal aj na ich finančnej hodnote. Zatiaľ čo v Ružomberku sa cena domov pohybovala v desiatkach zlatých, v najvýznamnejších mestách dosahovala cena domov hodnotu aj niekoľko stoviek zlatých.¹²² Bežným majetkom Ružomberčanov boli polia, lúky, hospodárske zvieratá, najčastejšie dobytok a ovce. Vlastníctvo poľnohospodárskych nehnuteľností a hospodárskych zvierat však bolo bežné aj v najvýznamnejších mestách.¹²³ Prevažujúca obživa poľnohospodárskou výrobou nie je neobvyklá ani v iných mestách, avšak Ružomberok sa vymyká početným stavom hovädzieho dobytku. Pri našom výpočte sme síce dospeli k rozmedziu 6,7 až 11,1 kravy na dom, avšak s veľkou pravdepodobnosťou je tento údaj nadsadený. Napriek nadsadeniu však môžeme pomerne spoľahlivo tvrdiť, že živočíšna výroba mala v Ružomberku vhodnejšie podmienky než rastlinná. Je to podmienené predovšetkým drsnejšou klímou, ktorá znamenala slabšiu úrodu, ale aj veľkým chotárom s rozsiahlymi plochami lúk a pasienkov. Pre porovnanie, napríklad v piatich mestách, ktoré tvoria dnešný Poprad (Poprad, Spišská Sobota, Stráže, Veľká, Matejovce), na jeden dom štatisticky pripadala jedna až tri kravy. Poľnohospodársku výrobu v týchto sídlach, ako rastlinnú, tak aj živočíšnu, obmedzoval predovšetkým malý chotár.¹²⁴ Tento nepomer nám vypovedá aj o význame živočíšnej výroby v Ružomberku, ktorá mohla

¹¹⁹ Príkladom je aj Vlkolíneč, niekdajšia poddanská obec Ružomberka, dnes mestská časť. Zachoval sa tu ucelený súbor sedliackych dvorov, pričom spravidla sa v nich nachádzajú trojpristorové drevenice. KOSOVÁ, K.: c. d., s. 129–149.

¹²⁰ PAPÁČ, R.: c. d., s. 65; *Požiare a podpalačstvo v Košiciach v 16. storočí*, s. 65; SUCHÝ, Michal: *Dejiny Levoče I*. Košice 1974, s. 93.

¹²¹ HAVIAROVÁ, M. – TIHÁNYI, J.: c. d., s. 34–39.

¹²² Napríklad cena domu na námestí v Banskej Bystrici, ktorý v roku 1533 odkázal Klement Selecký svojmu synovcovi Antonovi Schneiderovi, dosahovala hodnotu 900 zlatých. NEMEŠ, J.: *Testament rektora špitála*, s. 155.

¹²³ FABOVÁ, B.: *An Inquiry*, s. 29–30.

¹²⁴ Údaj o priemernom počte kráv na dom sme získali vydelením počtu kráv v roku 1758 počtom domov v roku 1772. Stav v Poprade bol 1,11 kravy na jeden dom (180/162), v Spišskej Sobote 2,07 (180/87), v Strážach 2,84 (225/79), vo Veľkej 1,84 (362/196) a v Matejovciach 2,81 (360/128). CHALUPECKÝ, Ivan a kol.: *Dejiny Popradu*. Košice 1998, s. 83, 89, 92.

byť podmienená viacerými faktormi, napr. klimatickými podmienkami či rozsahom pasienkov v chotári.

O hnutelnom majetku sme našli veľmi málo zmienok. Zdôvodniť to môžeme tým, že vybavenie domácností pozostávalo z jednoduchých predmetov, ktoré boli vyrobené z ľahko dostupných materiálov, napr. z dreva. Aj stručné označenie vnútorného vybavenia domov pojмами „riad“ alebo „veci“ nasvedčuje, že išlo o jednoduché praktické predmety. Môžeme predpokladať, že drahé veci, ktoré boli zdrojom osobnej prestíže či luxusu, s ktorými sme sa mohli stretnúť vo významnejších mestách,¹²⁵ boli v Ružomberku mimoriadne výnimočné. Dôraz sa kládol na špecifické hospodárske predmety, ako napr. remeselnícke nástroje či liehovarnícke vybavenie. Zmienka o zhorenej truhlici s úradnými dokumentmi v dome richtára dáva tušiť, že truhlice určené na uskladnenie písomností boli vybavením mestskej elity, teda richtárov, prísazných či cechových majstrov, ktorí potrebovali uchovávať písomnosti. Je však nesporné, že truhlice boli aj bežným vybavením azda každej domácnosti. Tam však plnili iné funkcie, slúžili napríklad na uskladnenie potravín alebo šatstva. Pri našom výskume sme sumarizovali aj zmienky o odievaní, ktoré ale nepostačovali pre vytvorenie komplexného obrazu. Neprekvapujúce boli zistenia o rozdielnom rozsahu majetku mešťanov, od elity vlastniacej väčšie množstvo nehnuteľností v sídle aj v jeho chotári, po želiarov či obyvateľov špitála. Osobitnú kategóriu tvorili klerici, pri ktorých bolo možné pozorovať nielen osobné vlastníctvo, ale aj spravované objekty.

RESUMÉ

MATERIÁLNA KULTÚRA MEŠŤANOV V RANOM NOVOVEKU NA PRÍKLADE RUŽOMBERKA

Štúdia pojednáva o majetkovej kultúre obyvateľov Ružomberka v 16. a 17. storočí. Základným cieľom nášho výskumu bolo zistiť maximum poznatkov, ponúknuť analýzu a vytvoriť ucelený pohľad na problematiku materiálnej kultúry Ružomberčanov v 16. a 17. storočí. Nakoľko žiadne predmety každodennej potreby ani meštianske domy z daného obdobia v Ružomberku nepoznáme, bolo nutné vychádzať výhradne z archívnych prameňov. Možno povedať, že sa podarilo vytvoriť relatívne komplexný obraz majetkovej kultúry ružomerských mešťanov v období raného novoveku. Výskum ukázal,

¹²⁵ MÁČELOVÁ, M.: *c. d.*, s. 119–125.

že prevažujúce drevené meštianske príbytky boli na výrazne nižšej úrovni v porovnaní s inými uhorskými mestami. Prevažujúci spôsob obživy poľnohospodárstvom a remeselnou výrobou sa odrazil na majetkovej kultúre obyvateľov sídla. Zmienky o luxusných predmetoch v prameňoch z prostredia Ružomberka absentujú. V konečnom dôsledku tento výskum demonštruje potenciál výskumu majetkovej kultúry aj v menších mestách.

Kľúčové slová: materiálna kultúra, novovek, meštania, Ružomberok, Uhorsko

SUMMARY

THE MATERIAL CULTURE OF BURGHERS IN EARLY MODERN PERIOD ILLUSTRATED ON THE CASE OF RUŽOMBEROK

The study deals with the property culture of the inhabitants of Ružomberok in the 16th and the 17th century. The main aim of the analysis was to find as many findings as possible, analyse them and create a comprehensive view upon the problematics of the material culture of the inhabitants of Ružomberok in the 16th and the 17th century. Since there are any no everyday objects nor burgher houses which would survive, it was necessary to use sources from the archive. It is possible to say that I created a relatively complex picture of property culture of the inhabitants of Ružomberok in the Early Modern Period. The research showed that prevailing wood city houses were not as good as wood constructions in comparison to other Hungarian cities. The prevailing means of subsistence through arable farming and handcraft was visible in the property culture of the inhabitants of the residence. The mentions about luxurious objects in the sources about houses in Ružomberok are missing. In the end, the given research demonstrates the potential of the research of the property culture in even smaller towns.

Keywords: material culture, early modern period, burghers, Ružomberok, Hungary

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Tomáš Pastucha
Horská 6092/1
034 01 Ružomberok – Rybárpole
Slovenská republika
e-mail: tomas.pastucha700@ku.sk

SOBOTECKÁ KNIHOVNA FRANTIŠKA VETEŠNÍKA ČÁST II. SONDA DO DĚKANSKÉ KNIHOVNY KNĚZE-BUDITELE¹

Kryštof Kouřil

1 Úvod

V předcházející části naší studie jsme si představili příběh Františka Matějoviče Vetešníka (1784–1850), děkana ve východočeské Sobotce a vlastníka rozsáhlé knihovny, kterou po své smrti odkázal soboteckému děkanství. Stejně tak jsme se pokusili rekonstruovat její podobu a zmapovat příběh až do roku 1936, kdy byla převzata kapitulní knihovnou v Litoměřicích. Dosud jsme se však neseznámili s jejím obsahem a její bohatství nám tak zůstává dosud skryté. V této druhé části článku se podíváme na její vnitřní organizaci a seznámíme se s nejstaršími a nejzajímavějšími díly, které Vetešník během svého působení v Markvarticích a Sobotce nashromáždil.

Průvodci nám v tomto úkolu budou dva německy psané inventáře vypracované bezprostředně po Vetešníkovi smrti roku 1850 při příležitosti nástupu nového děkana Jana Palánka. Jeden je uložený v Archivu Biskupství litoměřického² a druhý ve Státním okresním archivu v Jičíně.³ Obzvláště cenný je též katalog resp. soupis děkanské knihovny v Sobotce z roku 1850, který – soudě dle rozboru písarských rukou – založil Vetešníkův starší kaplan Antonín Učík (1808–1871) a záhy jej průběžně doplňoval Vetešníkův nástupce Jan Palánek (1793–1882). Ten některé položky opatřil poznámkami o akvizici knihy nebo o její ztrátě či vyřazení z knižního fondu. Uložen je v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.⁴

¹ Autor článku je doktorantem katedry historie FF UP v Olomouci.

² Archiv Biskupství litoměřického, Archiv far I, Sobotka – inventář z roku 1850.

³ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jičín, Děkanský úřad Sobotka, Inventáře a soupisy majetku 1806–1895, kart. 6, nepracováno.

⁴ Literární archiv Památníku Národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond František Matějovič Vetešník, oddíl Rukopisy cizí, Popis Vetešníkovi knihovny z r. 1850 (Bücherverzeichnis der Decanal-Bibliothek zu Sobotka).

2 Sonda do Vetešníkovy děkanské knihovny

Podle dochovaných inventářů položil základ Vetešníkovy děkanské knihovny v Sobotce již jeho předchůdce děkan František Xaver Schauer (1776–1838), který v Sobotce působil v letech 1815–1838.⁵ Dohromady však měla Schauerova knižní pozůstalost obsahovat pouze 14 děl o 27 svazcích,⁶ Schauer je přechovával přímo v prostorách děkanství a vesměs šlo o knihy pastoračního charakteru a životopisy světců. Přesto je zcela legitimní za zakladatele děkanské knihovny v Sobotce považovat jeho nástupce děkana Vetešníka, který dokázal knižní sbírku během svého dvanáctiletého působení v Sobotce rozmnožit více než stonásobně.

Dle poznámek připsaných u jednotlivých položek v soupisu děkanské knihovny v Sobotce⁷ pocházely ze Schauerovy pozůstalosti následující knihy: *Historia Veteris Testamenti* (Petrus Montmedy, Ratisbonae 1715), *Epitome Instituti Societatis Jesu* (Claude Fleury, Pragae 1690), *Historia ecclesiastica* (Claude Fleury, Augustae Vindelicorum 1758), Čest stolu Páně nebo nejpravější smysl o nejsvětější svátosti oltářní (Bernhard Galura, Praha 1820); dále *Controversiarum Catechismus* (Henri de Lamormain, München 1642) a desetisvazkový soubor kázání Jana Zlatoústého v německém překladu vydaný pod názvem *Des heiligen Kirchenlehrers Johannes Chrysostomus Predigten und kleine Schriften* (Prag 1785); následují životy světců *Opera Divi Caecilii Cypriani Episcopi Carthaginensis* (Basileae 1521), *Divi Ioannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani Opera Omnia* (Antverpiae 1614) a *Vita Ignatii Loiolae Societatis Jesu* (Pedro de Ribadeneyra, Incolstadii 1589); a konečně dva díly geografické řady *Neue Erdbeschreibung* (Anton Friedrich Büsching, Hamburg 1771) obsahující popis západoevropských

⁵ Děkan František Schauer, rodák z Vysokého Mýta, byl mimo jiné čestným kanovníkem vyšehradské kapituly. Během svého působení v Sobotce shromažďoval materiály k dějinám Sobotecka a založil děkanskou pamětní knihu uloženou dodnes na děkanství v Sobotce. BíLEK, Karol: *Dějepisí a dějepisectví Sobotecka. Historie – vlastivěda – kronikářství – vzpomínky*. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Sv. 9. Semily 1996, s. 194. Též BíLEK, Karol a kol.: *Malé dějiny Sobotecka*. I. díl. Sobotka 2008, s. 32. Od jmenovaného viz též *Malé dějiny Sobotecka*. III. díl. *Kdo je kdo v dějinách Sobotecka a Dolnobousovska*. Sobotka 2015. Případně BÍČIŠŤOVÁ, Olga: *Vlastivěda Sobotecka a okolí. Regionální učebnice*. Sobotka 2014, s. 81.

⁶ KOLOVRATNÍK, Miloš – OPPELTOVÁ, Jana – SLAVÍKOVÁ Věra: *Zpráva o pořádání knihovny Litoměřické kapituly*. In: Litoměřická kapitula. 950 let od založení. Kniha příspěvků z konference konané dne 8. června 2007 u příležitosti 950 let od založení Litoměřické kapituly. Ústí nad Labem 2007, s. 81–106.

⁷ LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Rukopisy cizí, Popis Vetešníkovy knihovny z r. 1850 (Bücherverzeichniss der Decanal-Bibliothek zu Sobotka).

zemí. Jak z toho vidíme, vyjma Büschingova geografického spisu jde o knihy spojené s pastoračním působením majitele.

O vnitřním uspořádání Vetešníkovy knihovny nám podávají zprávu pouze dochované inventáře, které – jak se lze domnívat – respektovaly Vetešníkův původní systém. Celkově měla být knihovna uspořádána do 25 tematických oddílů, jimž odpovídalo jejich rozmístění v jednotlivých policích o 62 přihrádkách.⁸ Názvy jednotlivých oddílů poznáme ze zmíněných dochovaných inventářů, kde jsou výjma jediného všechny zapsány pod německým názvem. Jednotlivé oddíly jsou následující:

Oddíl *Kirchengeschichte* (položky č. 1–31) zahrnuje práce z oboru církevní historie. Nejvíce jsou zastoupeny spisy v jazyce německém (19 položek), po nichž následují spisy latinské (devět položek), česky psané jsou pouze čtyři, nicméně o to vzácnější, neboť jsou až na výjimku zároveň nejstarší v celé kategorii. Jde o teologicko-geografický spis *Itinerarium Sacrae Scripturae* německého evangelického teologa Heinricha Buntinga (1545–1606) ve Veleslavínově překladu z roku 1592,⁹ který Vetešník obdržel darem o Vánocích roku 1839 od Josefa Jungmanna,¹⁰ a o církevní dějiny dle Eusebia z Kaisareie (cca 265–339) v překladu Jana Kocína z Kocinetu (1543–1610) z roku 1594.¹¹ Obě knihy vydal známý pražský tiskař a nakladatel Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599). Poté následuje *Martyrologium anebo Pašional svatě římské církve* vydaný v Litomyšli roku 1676¹² a konečně ona výjimka v podobě relativně mladého dvousvazkového spisu *Příběhové o změnách cirk-*

⁸ ČERNOHOUZ, František.: *Malé památky*. Čech. Politický týdeník katolický, č. 235, 12. 10. 1873, s. 1.

⁹ BUNTING, Heinrich: *Itinerarium Sacrae Scripturae. To gest Putowánj swatých na wssecku Swatau Biblj obogjho Zákona, rozdělená na dvě knihy*. [Přel. Daniel Adam z Veleslavína]. [Praha] 1592.

¹⁰ V Jungmannově listu Vetešníkově ze 26. prosince 1839 čteme: „Knihu o Putování svatých račte přimouti ode mne darem. Již by dávno byla poslána, kdybych byl věděl, že ji ještě nemáte.“ LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Korespondence vlastní, přijatá, Listy přátel děkana soboteckého p. Františka Vetešníka (opis Vetešníkovy korespondence pořízený Alexandrem Josefem Bernardem), opis listu Josefa Jungmanna Františku M. Vetešníkově z 26. prosince 1839.

¹¹ *Historia církwní Eusebia přijmím Pamffila, biskupa Caesarienského w Palaestině na knihy desatery rozdělená, též o žiwotu nejsvětějšího císaře Constantina Welikého knihy čtywery*. [Přel. Daniel Adam z Veleslavína]. [Praha] 1594.

¹² *Martyrologium anebo Pašional swatě římské církwe, to jest Výroční památky sw. mučedníků i jiných swatých, kterého wěku a dne, kde a jak se z tohoto swěta k wěčnému a blahoslawenému žiwotu dostali*. Litomyšl 1676.

ví protestantských francouzského biskupa a teologa Jacquese-Bénigne Bossueta (1627–1704) v překladu Martina Wolfa z roku 1804.¹³

Oddíl *Palästina* (položky č. 32–52) v rozsahu 21 děl o 38 svazcích obsahuje geografické a historické spisy pojednávající o Palestině resp. Svaté zemi. Z jazyků převládá němčina, jen dva spisy jsou psány česky a dva francouzsky.¹⁴ Bohužel není zcela jasné, podle jakého klíče vlastník knihovny oddíl sestavil, neboť obsahuje položky, které by se daly zařadit do jiných kategorií a naopak jiné oddíly obsahují knihy o Palestině, které by se docela dobře vyjímaly zde. Takto se zde poněkud vymyká exemplář slavného barokního eposu *Osvobozený Jeruzalém* italského básníka Torquata Tassa (1544–1595) v německém překladu z roku 1781¹⁵ nebo známý cestopis renesančního šlechtice Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic (1564–1621) *Putování z Království českého do Benátek do země Svaté* ve vydání z roku 1608,¹⁶ který mohl Vetešník zařadit do oddílu *Reisebeschreibungen*, o němž bude pojednáno dále.

Oddíl *Alterthümer* (položky č. 53–59) neboli „Starožitnosti“ je oproti jiným oddílům velmi malý. Zahrnuje celkem sedm děl o 17 svazcích, z nichž se tři spisy zabývají biblickými dějinami¹⁷ a dva – možná trochu překvapivě – historií Indie.¹⁸ Pověstnou výjimkou potvrzující pravidlo jsou první čtyři svazky Palackého edice *Archív český*, sbírky pramenů k českým dějinám, vy-

¹³ BOSSUET, Jacques-Bénigne: *Příběhowé o změnách církwj protestantských*. [Přel. Martin Wolf]. Hradec Králové – Praha 1805–1806.

¹⁴ Pokud jde o ony francouzské spisy, jedná se o dvousvazkovou práci *Histoire de Jérusalem tableau religieux et philosophique* (1842) francouzského historika Jeana-Josepha Poujoulate (1808–1880) a topografický popis Jeruzaléma *Introduction au plan de Jérusalem et de ses faubourgs* (1841) opata Andrého Dupuise z Nantes.

¹⁵ TASSO, Torquato: *Das befreite Jerusalem*. Band I.–IV. [Přel. Wilhelm Heinse]. Mannheim 1781.

¹⁶ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof: *Putowánj aneb Cesta z králowstwj Českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země Jůdské, a dále do Egypta a welikého města Kairu, potom na horu Oreb, Synai a swaté panny Kateřiny, w pusté Arabij ležjcy, na dwa djly rozdělená [...]*. [Praha] 1608.

¹⁷ Jedná se o rukověť *Handbuch der biblischen Alterthumskunde* (1823–1831) německého protestantského teologa Ernsta Friedricha Rosenmüllera (1768–1835) a o stejnojmenný spis jeho katolického protějška Josepha Franze von Allioli (1793–1873). Třetí spis věnovaný biblickým dějinám potom představuje učebnice *Biblische Archäologie* (1817) německého orientalisty Johanna Jahna (1750–1816).

¹⁸ Konkrétně spisy *Über die Heerzüge zu Lande nach Indien* (1808) německého geografa Theophila Friedricha Ehrmanna (1762–1811) a *Das alte Indien mit besonderer Rücksicht auf Ägypten* (1830) německého orientalisty Petra von Bohlen (1796–1840).

dané v letech 1840–1846.¹⁹ Další svazky Vetešník nevlastnil, neboť vyšly až po jeho smrti.

Oddíl *Grammatiker* (položky č. 60–77) zahrnuje – jak název napovídá – směsici českých gramatik, učebnic cizích jazyků i literárně-historických spisů včetně prvních jinoslovanských mluvnických příruček, ze kterých se Vetešník spolu s Jungmannem a Markem učili polštině, ruštině a jihoslovanským jazykům. Z celkem 18 položek jsou nejvíce zastoupeny práce věnované češtině a české gramatice (celkem 11 položek), po jednom je dále zastoupena ruština, polština, srbština, angličtina, italština a řečtina. Unikát v tomto ohledu představuje Fritzův *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister*, soubor stovek světových gramatik vydaný v Lipsku roku 1748,²⁰ což je současně nejstarší položka v kategorii.

Našli bychom zde Heimovu učebnici ruštiny (1804),²¹ Dajnkovu učebnici slovinštiny (1824)²² i Fickovu učebnici angličtiny (1810),²³ jakkoliv postrádáme zmínky o tom, že by se Vetešník blíže zajímal o anglický jazyk. Za obzvláštní zmínku stojí srbská gramatika Vuka Stefanoviće Karadžiče (1787–1864), známého srbského obrozence a vzdělance, která vyšla v německém překladu v Lipsku roku 1824 pod názvem *Kleine serbische Grammatik*.²⁴ Vetešníkovi ji zprostředkoval František Šír, což zjišťujeme přímo z Vetešníkovy korespondence.²⁵

Mezi gramatiky zařadil Vetešník i *Rukopis královédvorský*, vydaný tiskem svým „objevitelem“ Václavem Hankou (1791–1861) roku 1829, přičemž je

¹⁹ PALACKÝ, František (ed.): *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské*. Díl 1–4. Praha 1840–1846.

²⁰ FRITZ, Johann Friedrich: *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister, welcher nicht allein hundert Alphabete nebst ihrer Aussprache, so bey denen meisten europäisch- asiatisch- africanisch- und americanischen Völkern und Nationen gebräuchlich sind*. Leipzig 1748.

²¹ HEYM, Johann: *Russische Sprachlehre für Deutsche*. Riga 1804.

²² DAJNKO, Peter: *Lehrbuch der windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen*. Grätz 1824.

²³ FICK, Johann Christian: *Praktische englische Sprachlehre für Deutsche beiderley Geschlechts*. Erlangen 1810.

²⁴ KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *Wuk's Stephanowitsch kleine serbische Grammatik*. [Přel. Jakob Grimm]. Leipzig und Berlin 1824.

²⁵ Srbskou gramatiku odeslal Šír Vetešníkovi spolu s listem dne 12. května 1826. Nabídl mu rovněž ke koupi učebnici přírodních věd od královéhradeckého učitele Karla Šádka vydanou tamtéž roku 1825 pod názvem *Přirodoskum neb fyzyka čili učenj o přirozených věcech*. Tu však Vetešník pravděpodobně odmítl, neboť ji v katalogu jeho sobotecké knihovny nenacházíme. LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Korespondence vlatní, přijatá, List Františka Šíra Františku M. Vetešníkovi z 12. 5. 1826.

třeba zdůraznit, že pro jungmannovce včetně Vetešníka byla pravost *Rukopisů* nezpochybnitelná.²⁶

Rozsáhlý historický oddíl *Allgemeine Welt- und specielle Geschichte* (položky č. 78–149), čítající na 72 děl o 263 svazcích, ukrývá skutečné poklady nashromážděné pilnou akviziční činností Františka Vetešníka. Patří k nim bezesporu *Práva městská* (1579)²⁷ a *Práva a řízení zemská* (1583),²⁸ česky psané kodifikace zemského a městského práva v Čechách od Pavla Kristiána z Koldína (1530–1589).

Ačkoliv bližší vnitřní dělení oddíl postrádá, jednotlivé spisy můžeme na základě předmětu rozdělit do několika tematických bloků. První představují velmi hojně zastoupené spisy věnované židovským dějinám a historii Palestiny, především z provenience židovského historika Flavia Josepha (cca 37–100). Vetešník vlastnil sbírku jeho historických spisů ve vydání z roku 1555 v podání českého učenice a humanisty Zikmunda Hrubého z Jelení (1497–1554).²⁹ Později k nim přibyla ještě dvoudílná historie židovské války od téhož autora v německém překladu *Der jüdische Krieg* z roku 1836.³⁰

Druhý pomyslný blok zahrnuje staré kroniky a spisy starých historiků věnovaných českým dějinám. *Kronika česká*³¹ Václava Hájka z Libočan (1499–1553) je zastoupena v reprintu z roku 1819.³² Dle poznámky v katalogu děkanské knihovny jej Vetešník zakoupil roku 1849 od židovského antikváře Neustadtla, jehož obchod se nacházel v Praze na Sirkové ulici (dnes Melantrichova).³³ Chybět pochopitelně nemohou ani historické práce jezuitského

²⁶ Jungmann se tehdy jako přesvědčený obhájce pravosti *Rukopisů* dostal do sporu s Josefem Dobrovským, popírajícím jejich pravost, který měl záhy přerůst až v doživotní nepřátelství mezi oběma buditeli. IVANOV, Miroslav: *Tajemství Rukopisů královédvorského a zelenohorského*. Třebíč 2000, s. 135–137. Těž SCHMIDLEICHNER, Eduard Ferdinand: *Josef Jungmann*. Praha 1874, s. 86. Více též SAK, Robert: *Josef Jungmann. Život obrozence*. Praha 2007.

²⁷ KOLDÍNA, Pavel Kristián z: *Práva městská králowstwij Czieského*. [Staré Město Pražské] 1579.

²⁸ Týž: *Práva a zřízení zemská králowstwij Czeského w krátkau summu wvedená*. [Staré Město Pražské] 1583.

²⁹ JOSEPHUS, Flavius: *Flavii Iosephi Operum. Tomus primus. Decem priores antiquitatum Iudaicarum libros complectens*. [Přel. Zikmund Hrubý z Jelení]. Lugduni 1555.

³⁰ Týž: *Geschichte des jüdischen Krieges oder vom Untergang des jüdischen Volkes und seiner Hauptstadt Jerusalem. Erster und Zweiter Theil*. [Přel. August Friedrich Gfrörer]. Stuttgart – Leipzig 1836.

³¹ HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: *Kronyka czeská*. [Praha] 1819.

³² Reprint Hájkovy kroniky vyšel roku 1819 v Praze nákladem Jana Ferdinanda ze Schönfeldu (1750–1821). FLAJŠHANS, Václav: *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*. Praha 1901 s. 213.

³³ Postavu pražského antikváře Neustadtla vzpomíná ve svých pamětech i již dříve zmíněný Josef Václav Frič, který u něj roku 1845 sháněl spisy anglického básníka George Gordona Byrona (1788–1824). FRÍČ, Josef Václav: *Paměti*. Svazek I. Praha 1957, s. 195.

historika Bohuslava Balbína (1621–1688), a sice historický výťah *Epitome rerum Bohemicarum* (1673),³⁴ hagiografická sbírka *Bohemia sancta* (1682)³⁵ a genealogické pojednání *Tabularium Bohemo genealogicum* (1687).³⁶ Druhý a třetí jmenovaný spis náleží k vlastivědné řadě *Miscellanea historica regni Bohemiae* a Vetešník se ji pokoušel doplnit i o další svazky, zvláště diplomatář *Liber epistolaris* z roku 1688,³⁷ avšak neúspěšně.³⁸

Třetí pomyslný blok je věnován dějinám regionálním. Z česky psaných děl jmenujme *Historii města Litomyšle* (1838)³⁹ od Františka Jelínka (1783–1856); z německých např. *Geschichte der Stadt Königgrätz* (1780)⁴⁰ od Karla Josepha Bienera von Bienenberg (1731–1798) či *Teplitz und seine Mineralquellen* (1841)⁴¹ od Gottfrieda Schmelkesa (1807–1870). Zajímavé je též nové vydání *Starých pamětí kutnohorských* (1831)⁴² od kněze Jana Kořín-

³⁴ BALBÍN, Bohuslav: *Epitome historica rerum Bohemicarum; qvam ob venerationem Christianae antiquitatis, et primae in Bohemia collegialis ecclesiae honorem, Boleslaviensem historiam placuit appellare*. Praegae 1673.

³⁵ Týž: *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis I. Liber IV. Hagiographicus, seu Bohemia sancta, continens sanctos et beatos Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatiae, tam eos, qui publicis fastis, aut ipso immemorabilis temporis decursu in censum divorum venerunt, quam eos, qui licet hoc titulo careant, aut morte ob Christi fidem fortiter tolerata, aut innocentia vitae in antiquitate claruerunt, aut a scriptoribus idoneis virtutum & sanctimoniae merito commendantur*. Praegae 1682.

³⁶ Týž: *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis II. Liber II. Tabularium Bohemo-genealogicum, id est: genealogicae tabulae Bohemiae; quibus nobilium & illustrium familiarum in Regno Bohemiae majores genealogice delineantur; nullo tamen antiquitatis, aut dignitatis ordine*. Praegae 1687.

³⁷ Týž: *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis I. Liber VIII. Epistolaris. Volumen I*. Praegae 1688.

³⁸ Již okolo roku 1827 žádal Josefa Josefoviče Jungmanna o sehnání nezjištěných svazků Balbína „pro doplnění svých exemplářů“. Z koupě však kvůli velké poptávce v Praze navzdory jejich vysoké ceně sešlo. Později pověřil sehnáním Balbínova diplomatáře tehdy pražského studenta Antonína Hansgirga (1806–1877), mladšího z Jungmannových stoupenců. Ten si ovšem počínal rovněž neúspěšně, jak zjišťujeme z jeho odpovědi Vetešníkovi: „Dostihnouti Balbína Librum epistolarum bylo posud marné, nicméně neopomineme knihu tuto bedlivě vyhledávat.“ LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Korespondence vlastní, přijatá, Listy přátel děkana soboteckého p. Františka Vetešníka (opis Vetešníkovy korespondence pořízený Alexandrem Josefem Bernardem), opis listu Antonína Hansgirga Františku M. Vetešníkovi ze 17. 4. 1828. Dále VOTOČKOVÁ-LAUERMANNOVÁ, Olga (ed.): *Josef Josefovič Jungmann. Korespondence*. Praha 1956, s. 115.

³⁹ JELÍNEK, František: *Hystorye města Litomyssle*. Litomyšl 1838.

⁴⁰ BIENER VON BIENENBERG, Karl Joseph: *Geschichte der Stadt Königgrätz*. Prag 1780.

⁴¹ SCHMELKES, Gottfried: *Teplitz und seine Mineral-Quellen mit besonderer Rücksicht auf ihren Werth als Heilmittel*. Dresden – Leipzig 1841.

⁴² KOŘÍNEK, Jan: *Staré paměti kutnohorské w dwadecti drahých rudnych kamenjch (gimž hornjch handssstány řjkagj) wyobrazené a wypodobněné*. Praha 1831.

ka (1626–1680), rektora jezuitské koleje v Litoměřicích a Balbínova přítele, které vyšly původně již roku 1675.

Poslední, čtvrtý, je zahrnuje spisy z oboru dějin světových resp. slovanských, z nichž jmenujme dva polsky psané spisy – *Dzieje Polski*,⁴³ stěžejní dílo polského historika Joachima Lelewela (1786–1861) ve vydání z roku 1830, a *Historyia prawodawstw słowiańskich*⁴⁴ od polského právního historika a slavjanofila Wacława Aleksandra Maciejowského (1792–1883), vycházející ve čtyřech svazcích poprvé v letech 1832–1835.⁴⁵ K Vetešníkovu se dostal prostřednictvím Václava Hanky hned první svazek, ačkoliv nevíme, zda přímo darem nebo pouze formou zápůjčky s tím, že si knihu později Vetešík pořídil sám. Hanka si byl nicméně vědom Vetešníkovu zájmu o historii slovanských národů, jak naznačuje ve svém listu Vetešníkovu: „Zde přiložený spis Historyia prawodawstw słowiańskich zdá se mi, že [Vám] něco po chuti bude, nebo badačovi historickému i geografickému obojetno to býti nemůže, aby též co se dotýče věcí jiných jednání národů před očima měl. Pokud já tomu rozumím, jest to práce posud jediná v tomto předmětu...“.⁴⁶

Oddíl *Přírodopis* (položky č. 150–158)⁴⁷ obsahuje v porovnání s jinými pouze devět spisů o jedenácti svazcích, ale přesto na něm můžeme ukázkově demonstrovat nárůst produkce česky psané přírodovědné literatury v průběhu první poloviny 19. století.⁴⁸ Ze všech devíti spisů v kategorii je totiž pouze jeden psán německy, a sice *Ausführlicher Text zu Bertuchs Bilderbuche für Kinder*,⁴⁹ zatímco všechny ostatní se vyskytují v češtině eventuelně v českých

⁴³ LELEWEL, Joachim: *Dzieje Polski*. Warszawa 1830.

⁴⁴ MACIEJOWSKI, Wacław Aleksander: *Historya prawodawstw słowiańskich*. Tom I. Warszawa – Lipsko 1832.

⁴⁵ WÓJCICKI, Kazimierz Władysław: *Historya literatury polskiej w zarysach K. Wł. Wójcickiego*. Wydanie drugie poprawne i powiększone. Tom IV. Warszawa 1861, s. 836.

⁴⁶ Z listu se dochoval bohužel pouze fragment resp. horní polovina listu. Vetešík jej totiž rozstříhal a použil na své poznámky, a tak nelze zjistit, zda šlo o dar nebo zápůjčku. Dolní část s podpisem a datací chybí. Původce identifikoval František Věnceslav Jerábek, v jehož pozůstalosti se list dochoval, podle písma. LA PNP, fond František Matějovič Vetešík, oddíl Korespondence vlastní, přijatá, List Václava Hanky Františku M. Vetešníkovu, s. d.

⁴⁷ Na případnou otázku, proč je oddíl jako jediný zapsaný pod českým názvem, nemáme uspokojivou odpověď.

⁴⁸ K tomu více např. BOHATCOVÁ, Miriam: *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990, s. 349–396.

⁴⁹ Jedná se o doprovodné texty k populární obrázkové učebnici německého vydavatele Friedricha Justina Bertucha (1747–1822) vydávané v počtu dvanácti svazků v letech 1790–1830. Samotné doprovodné texty zpracované Bertuchovým přítelem Karlem Philippem Funkem (1752–1807) vycházely v letech 1796–1833. Z inventarů bohužel nezjišťujeme, který díl Vetešík vlastnil. MIDDELL, Katharina: „Die Bertuchs müssen doch in dieser Welt überall Glück

překladech. Tato skutečnost může do jisté míry dokládat domněnku, že tyto knihy Vetešník shromažďoval předně za účelem osvěty českých hospodářů a rolníků, nakolik se on sám pohyboval ponejvíce v oblasti historické a teologické.⁵⁰

Nejstarší a nejvzácnější dílo v kategorii představuje bezpochyby český překlad *Regimentu zdraví* (v orig. *Regimen sanitatis Salernitanum*) německého humanisty Heinricha Ranzovia (1526–1598) ve Veleslavínově vydání z roku 1587.⁵¹ Z mladších děl je zde zastoupen např. botanický spis *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář* Jana Svatopluka Presla (1791–1849) vydaný ve spolupráci s lékařem Bedřichem Všemírem Berchtoldem (1781–1876) roku 1820.⁵²

Za zvláštní pozornost stojí také spisek *Setba bez vláčení* od správce kosteckého panství⁵³ Josepha Eugena Limbecka. S Limbeckem se totiž Vetešník osobně poznal a řečený spisek je jeho vlastním překladem z Limbeckova německého originálu.⁵⁴ Vyšel roku 1837 v Mladé Boleslavi u tamního tiskaře Filipa Jeřábka a může nám opět posloužit jako doklad Vetešníkových snah o osvětu českého lidu, stejně jako poukazuje na jeho zájem o překladatelskou činnost.⁵⁵

Podobně jako předcházející má i následující oddíl – *Chronologie* (položky č. 159–168) – oproti jiným relativně malý kvantitativní rozsah – z celkem 10 děl o 12 svazcích je sedm psáno německy a tři latinsky. Jedná se vesměs o učebnice a příručky chronologie, stejně jako chronologické výtahy, které Vetešník využil při své práci na vypočítání roku narození Páně uveřejněné

haben.“ *Der Verleger Friedrich Justin Bertuch und sein Landes-Industrie-Comptoir um 1800*. Leipzig 2002, s. 286.

⁵⁰ Mezi Vetešníkovými otištěnými literárními pracemi nenacházíme žádné přírodovědné pojednání. Stejně tak postrádáme v jeho pozůstalosti jakékoliv poznámky a výpisky, které by se týkaly řečeného oboru.

⁵¹ RANTZAU, Heinrich: *Regiment zdrowij. Správa vžitečná obsahujícíj v sobě potřebná naučení, yakby člověk tělo své při dobrém způsobu zdrowij zachowati, a před mnohými neduhy obhagowati a opatrowati měl*. [Přel. Daniel Adam z Veleslavína]. [Praha] 1587.

⁵² BERCHTOLD, Bedřich Všemír – PRESL, Jan Svatopluk: *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář, obsahujícíj gednánj o žiwobyjtj rostlinném pro sebe a z ohledu giných žiwotů podlé stawu nynějsšjho znánj; k rozssjřenj přírodnictwj; w potaženj na užitečnost w rolnictwj, hospodárstwj, řemeslech, uměnj i obchodu a w wztahowánj obzwlásstnjm na lekařstwj*. Praha 1820.

⁵³ Dodejme, že k tomuto dominiu náležela i Sobotka.

⁵⁴ LA PNP, fond Josef Pícek, oddíl Rukopisy vlastní, Sobotecký Jemnostpán. Památeční medailon k počtě buditele P. Fr. M. Vetešníka, s. 42.

⁵⁵ LIMBECK, Joseph Eugen: *Setba bez vláčení*. [Přel. František Vetešník]. Mladá Boleslaw 1837.

později v Časopise pro katolické duchovenstvo.⁵⁶ Za zvláštní vzpomnutí stojí Grelliův spis *Chronologia in Titi Livii historiam* z roku 1578, neboť je v kategorii nejstarší.⁵⁷

Ani další oddíl pojmenovaný *Philosophie* (položky č. 169–182) nepatří kvantitativně k těm rozsáhlejší, obsahující 14 spisů o 27 svazcích. Jedná se většinou o filozofické práce věnované náboženským otázkám. Jazykově je zastoupena převážně němčina (devět položek), následuje čeština (tři položky) a nejméně je zastoupena latina (dvě položky). Nejedná se o spisy nikterak staré, většina pochází z druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století s výjimkou *Quaestiones theologicae et philosophicae* sv. Caesaria z Nazianzu (cca 331–368)⁵⁸ vydaných v Augsburgu roku 1626.⁵⁹ Ten představuje zároveň nejstarší práci v kategorii.

Česky psané jsou spisy *Určení člověka* (1802)⁶⁰ slovenského obrozence a literáta Bohuslava Tablice (1769–1832),⁶¹ *Výkladové přirozeného práva* (1801)⁶² zemského advokáta Antonína Pavlovského (1775–1817) a konečně *Logika nebo umnice* (1820)⁶³ z pera Vetešníkovy přítelky Marky. Jedná se o učebnici logiky, v níž Marek předložil české alternativy k dosud zažitému německému názvosloví užívanému ve filosofii.⁶⁴ Vydání spisu bylo Markovými přáteli velmi očekáváno, sám Jungmann svými radami pomáhal Markovi protlačit spis přes cenzuru a vzhledem k blízkému vztahu obou mužů se můžeme domnívat, že ji Vetešník mohl dostat přímo od Marky jako dar.

Zeměpisný oddíl *Geographie* (položky č. 183–205) je se svými 23 položkami o 70 svazcích oproti předchozímu poněkud rozsáhlejší. Nejvíce spisů je

⁵⁶ VETEŠNÍK, František Matějovič: *Rok narozenj Páně*. Časopis pro katolické duchovenstvo, 19, 1846, č. 1, s. 3–42.

⁵⁷ GRELLIUS, Joachim: *Chronologia in Titi Livii historiam, accommodata ad tabulas capitulinas Verrii Flacci, annotationibus vtilissimis varietatem seu dissensionem authorum circa consulum Romanorum nomina demonstrantibus illustrata*. Francofurti ad Moenum 1578.

⁵⁸ NAZIANZU, Caesarius z: *Quaestiones theologicae et philosophicae Caesarii, S. Gregorii Nazianzeni fratris*. Augustae Vindelicorum 1626.

⁵⁹ V katalogu je mylně uvedena jako místo vydání Vídeň.

⁶⁰ SPALDING, Johann Joachim: *Určenj člověka*. [Přel. Bohumil Tablic]. Wacow 1802.

⁶¹ Jedná se vlastně o Tablicův překlad spisu *Die Bestimmung des Menschen* německého protestantského teologa a filozofa Johanna Joachima Spaldinga (1714–1804), vydaného poprvé roku 1748. KRAUS, Cyril: *Kritika v slovenskom národnom obrození. 1780–1817*. Bratislava 1990, s. 251.

⁶² PAVLOVSKÝ, Antonín: *Výkladové přirozeného práva*. Djlu theoretyckého oddělenj prwnj. Praha 1801.

⁶³ MAREK, Antonín: *Logika nebo umnice*. Praha 1820.

⁶⁴ Více o ní v Markově životopisu. JAKUBEC, J.: *Antonín Marek*, s. 178–194.

věnováno geografii všeobecné resp. světové včetně prací německého topografa Antona Friedricha Büschinga (1724–1793), který je zastoupen nejstaršími pracemi v kategorii – šesti svazky z geografické řady *Neue Erdbeschreibung* vycházející v Hamburku v rozličných vydáních v letech 1754–1782⁶⁵ a dvěma svazky z geografické řady *A. F. Büschings Große Erdbeschreibung* vydanými roku 1787 v Brně.⁶⁶

Z dalších geograficko-topografických spisů v kategorii jsou tři věnovány popisu Říma a Itálie, dva Řecka, po jednom vlastnil Vetešík popisy Severní Ameriky, Osmanské říše, Afriky a Terstu, a konečně bychom zde našli i dvě české topografie.⁶⁷ Onen zmíněný popis Severní Ameriky od německého geografa Johanna Georga Heinricha Hassela (1770–1829) z roku 1822⁶⁸ podle všeho Vetešíkovi obstaral v Praze Josefovič Jungmann.⁶⁹ Zajímavé je, že Vetešíkův nástupce sbírku rozmnožil o další Hasselovy spisy věnované popisu Ruska a Blízkého východu.⁷⁰

Tematicky související oddíl cestopisů neboli *Reisebeschreibungen* (položky č. 206–235) pokrývá v porovnání s jinými oddíly spisy relativně mladé – nejstarší, vydaný v Tübingen roku 1784, představuje latinský spis *Hierozoici ex Samuele Bocharto* od německého učenice Friedricha Jakoba Schodera

⁶⁵ Kvůli rozličným vydáním nelze bohužel s určitostí zjistit, které konkrétní svazky Vetešík vlastnil.

⁶⁶ Z katalogu bohužel není ani zde patrné, které dva svazky z roku 1787 Vetešík vlastnil. Dodejme, že geografická řada dosáhla celkově 26 svazků vydávaných v letech 1785–1787 v Opavě a v Brně. BÜTTNER, Manfred – JÄKEL, Reinhard: *Zur Behandlung der deutschen Nordseeküstenraumes und seiner angrenzenden Gebiete in der frühen geographischen Literatur bis zu Büsching*. In: *Westfälische geographische Studien*. 37. Westfalen – Nordwestdeutschland – Nordseesektor. Münster 1981, s. 35.

⁶⁷ Obě topografie jsou relativně mladé, jedna je psána česky a druhá německy. Jde o *Zeměpis Království českého* (1823) Josefa Alexandra Dundra (1802–1874) a dvousvazkový *Vollständiger Umriß einer statistischen Topographie des Königreichs Böhmen* (1822) Josepha Eduarda Ponfíkla (?–?).

⁶⁸ HASSEL, Johann Georg Heinrich: *Vollständige und neueste Erdbeschreibung des britischen und russischen Amerika's und der französischen Fischerinseln*. Weimar 1822.

⁶⁹ Viz blíže nedatovaný list z roku 1824 Josefa Josefoviče Jungmanna Antonínu Markovi, v němž jej žádá o odevzdání výtisku „Hassla“ Vetešíkovi. VOTOČKOVÁ-LAUERMANNOVÁ, O. (ed.): c. d., s. 70.

⁷⁰ Nacházíme je zapsané v soupise děkanské knihovny v Sobotce doplňovaném po Vetešíkově úmrtí. Konkrétně jde o *Vollständige und neueste Erdbeschreibung des Russischen Reichs in Europa nebst Polen* (1821), *Vollständige und neueste Erdbeschreibung des Russischen Reichs in Asia* (1821) a *Vollständige und neueste Erdbeschreibung des Osmanischen Asiens* (1821). Všechny byly vydány v německém Weimaru. LA PNP, fond František Matějovič Vetešík, oddíl Rukopisy cizí, Popis Vetešíkovy knihovny z r. 1850 (Bücherverzeichniss der Decanal-Bibliothek zu Sobotka).

(1752–1785).⁷¹ Celkem kategorie zahrnuje 30 knih, jde vesměs o historické i soudobé cestopisy věnované putování do Svaté země a Orientu,⁷² dále cestovní průvodce a popisy objevitelských cest. Většina je psaná v němčině výjma zmíněného latinského spisu a dvou francouzských.⁷³ Česky je psán jen jediný, avšak svého času populární cestopis středověkého poutníka Johna Mandevilly⁷⁴ v Krameriově překladu z roku 1796.⁷⁵

Ovšem nachází se zde ještě jeden cestopis, který rozhodně stojí za poznamenání. Jde o Palackého německy psanou zprávu *Literarische Reise nach Italien* (1838),⁷⁶ ve které pojednává o své cestě do Itálie roku 1837 a pátrání po bohemikách a moravikách ve vatikánských archivech. Mimochodem, Palacký se tehdy seznámil s kardinálem Giuseppem Gasparem Mezzofantim,⁷⁷ tehdejším správcem vatikánské knihovny, polyglotem a velkým přítelem slovanských literatur, jehož jméno se posléze vyslovovalo v literárních

⁷¹ Nejedná se však o cestopis v pravém slova smyslu, nýbrž o popis rozličných zvířat, která se vyskytují v Bibli. Spis vychází z díla francouzského učenice a znalce Bible Samuela Bocharta (1599–1667) *Hierozoicon* vydaného v Londýně roku 1663. SCHRODER, Friedrich Jakob: *Hierozoicon ex Samuele Bocharto, Itinerariis variis alisque Doctissimorum Virorum Commentariis ac Scriptiunculis, ad plurimorum usus compositi*. Specimen Primum. Tubingae 1784.

⁷² Nutno poznamenat, že část cestopisů Vetešník vyčlenil a zařadil do samostatného oddílu *Palästina*. Bohužel není přesně jasné, podle jakého klíče.

⁷³ Jde o cestopis *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1818) francouzského učenice Jeana-Jacques Berthelémyho (1716–1795) a o pražské vydání cestopisu *Voyage dans le Levant* (1823) francouzského šlechtice Augusta de Forbina (1777–1841) doplněného o německý překlad Ferdinanda Leopolda von Rammstein. BARTHÉLEMY, Jean Jacques: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, vers le milieu du quatrièrme siècle avant l'ère vulgaire*. Paris 1818; FORBIN, Louis Nicolas Philippe Auguste de: *Voyage dans le Levant*. Prague 1823.

⁷⁴ Autorem má být jistý francouzsky píšící anglický šlechtic John Mandeville, nicméně podle literárních historiků jde o fiktivní jméno. Identita původce nebyla dosud zcela objasněna. HIGGINS, Iain Macleod (ed.): *The Book of John Mandeville with Related Texts*. Indianapolis – Cambridge 2011, s. XVII–XIX.

⁷⁵ *Jana Mandywilly, znamenitého a wzneseného rytjře, cesta po světě, w kteréž wypisuge rozličné kraginy a města, a co kde buďto po zemi, po moři, anebo po welikých a nebezpečných pustinách widěl, y gake rozličné přjhydy měl*. Praha 1796.

⁷⁶ PALACKÝ, František: *Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837. Aufsuchung von Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte*. Prag 1838.

⁷⁷ Evropské intelektuální prostředí poznalo kardinála Giuseppa Gaspara Mezzofantiho (1774–1849), rodáka z italské Bologni, jako milovníka jazyků, literatur a vůbec nadaného polyglota. Údajně plyně hovořil více než třemi desítkami jazyků včetně češtiny a slovenštiny. S oběma jazyky se měl seznámit v rodné Bologni, kde během napoleonských válek pomáhal v lazaretu ošetřovat raněné rakouské vojáky. RUSSEL, Charles William: *The Life of Cardinal Mezzofanti; With an Introductory Memoir of Eminent Linguists, Ancient and Modern*. London 1863, s. 153–154. Též BELLESHEIM, Alphons: *Giuseppe Cardinal Mezzofanti. Ein Lebensbild aus der Kirchengeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*. Würzburg 1880, s. 101–102.

kruzích českých obrozenců s velkou úctou.⁷⁸ S postavou a zájmy kardinála Mezzofantiho byl podle všeho dobře obeznámen i Vetešník, který roku 1846 připojil svůj podpis na děkovný list zaslaný Mezzofantimu spolu s knižními dary od duchovních litoměřické diecéze.⁷⁹

Oddíl *Dogmatik* (položky č. 236–290), jak ostatně sám název napovídá, zahrnuje spisy dotýkající se křesťanské dogmatiky a otázek z ní vyplývajících. Většina spisů pochází z 18. a první poloviny 19. století, avšak i zde bychom našli vzácné staré tisky z 16. a 17. věku. Nejstarším z nich je teologický spis *Locorum theologicorum libri duodecim* (1574)⁸⁰ španělského dominikána Melchora Cano (1509–1560), po němž následují dva česky psané – *Jistá a patrná církve svatě znamení* (1593)⁸¹ děkana vyšehradské kapituly Petra Lintea z Pilzenburgu († cca 1613)⁸² a *Konfesi katolická* (1609)⁸³ lékaře Jakuba Hořického z Tepence (1575–1622). K nejstarším v kategorii rovněž patří konfese sv. Ambrože (cca 340–397) v podání kolínského pomocného biskupa Johanna Nopela ml. (1548–1605) ve vydání z roku 1630.⁸⁴

⁷⁸ Mezzofanti byl v českých kruzích respektován jako učenec, který „s krajany našimi rád česky rozmlouvá a po zasloužilých spisovatelích i po nových pokrocích naší literatury se poptává,“ a nejednen český spisovatel zaslal Mezzofantimu své dílo darem. KRYŠTŮFEK, František Xaver: *Všeobecný církevní dějepis*. Díl třetí. Nový věk. Praha 1892, s. 844.

⁷⁹ Znění listu uveřejnil Vinařický v tehdejšímu listu Květy a mimo jiné v něm stojí: „Slušné tedy díky vzdáváme za podobná laskavá dobrodiní, kterýchkoli Eminence Tvá udílela také našim krajanům. Honosíme se mimoto, že prelát purpuru církevního nejdůstojnější obzvláštní přízní oblíbiti sobě ráčil také řeč naši národní, [...] dospělou v živý a prospěšný nástroj ku vzdělání věrného lidu slovanského v Čechách, na Moravě i v části Uher a Slez.“ Na knižní dar – pětidílný Jungmannův slovník ve drahé vazbě – uspořádali duchovní litoměřické diecéze sbírku. VINAŘICKÝ, Karel: *Česká pocta kardinálowi Mezzofanti*. Květy. Národní zábavník pro Čechy, Morawany, Slowáky a Slezany, 13, 1846, č. 153–154, s. 617–618.

⁸⁰ CANO, Melchor: *Locorum theologicorum libri duodecim*. Coloniae Agrippinae 1574.

⁸¹ LINTEA Z PILZENBURGU, Petr: *Gistá a patrná církve swatě znamení, po kterýchžby cžlowěk w těchto nyněgšsých v wjře roztržitostech prawěho náboženstw a prawě wjry a tak y prawěho zakladu spasenij swé dusse se doptati a dogiti aneb w giž dosslem posyltniti a wtwrditi mohl*. Lito-myšl 1593.

⁸² Více o něm RICHARD, Nicolas: *Vídeňská teologická Consulta z ledna 1622. Studie o zrušení přijímání podobojí laiků, vyhnání luteránských predikantů z Prahy a katolické reformy v Čechách*. Folia Historica Bohemica, 30, 2015, č. 2, s. 283.

⁸³ HOŘICKÝ Z TEPENCE, Jakub: *Konffesy katolická, totiž wyznánij prawé wjry křestianské wsseobecny, o nadeji, o lásce, o sprawedlnosti křestianské, o církwj swatě, k tomu o swátostech, a o giných církwe swatě ržádijch, a kostelnijch ceremonyjch*. Staré Město Pražské 1609.

⁸⁴ NOPEL, Johann: *Confessio Ambrosiana in libros quattuor digesta, quibus continetur, quid de iis fidei Christianae Dogmatibus, quae hodie in controuersiam vocantur, ante annos mille et ducentos B. Ambrosius Episcopus Mediolanensis, et totius Ecclesie Occidentalis lumen clarissimum senserit*. Coloniae 1630.

Nemalá část oddílu pozůstává též z apologetických spisů na obranu katolické víry v období po vydání tolerančního patentu a pozvolné sekularizace společnosti. Takovými spisy jsou např. trojsvazková *Obrana prawdy katolické proti odpůrcům akatolickým* (1844)⁸⁵ katolického kněze a blízkého Vetešníka přítele Václava Krolmuse (1790–1861) či *Warum wurde ich katholisch?* (1847)⁸⁶ někdejšího evangelického kněze a katolického konvertity z Bratislavy Johann Theophila Maximiliana Zettera (1793–1869). O spisu *Čest stolu Páně* (1820)⁸⁷ lineckého kanovníka a pozdějšího brixenského biskupa Bernharda Galury (1764–1856) víme, že jej vlastnil již Vetešníkův předchůdce děkan Schauer, nicméně nacházíme o něm zajímavou zmínku i v korespondenci Josefa Jungmanna s Antonínem Markem, který si od jičínského knihkupce Františka Kastránka (1790–1872) pořídil náklad celých 25 výtisků.⁸⁸

Své zastoupení, byť v menším počtu, zde ovšem mají i nekatolické konfese a spisy reformačního charakteru, což může svědčit o Vetešníkově rozhledu, ale též o jeho přípravě čelit otázce případných konvertitů na Sobotecku.⁸⁹ Místo zde nalezla *Konfesí augšpurská* (1808) dle Bohuslava Tablice⁹⁰ i *Konfesí helvetská* (1784) dle Karla Vorla (?–?), faráře v Doubravici.⁹¹ Zajímavým spisem je v tomto též *Zdravé, pravé a čisté učení Luterovo, Kalvíново a mnoha jiných moudrých protestantů* od vlasteneckého kněze Jana Valeriána Jirsíka (1798–1883) vydané anonymně roku 1837,⁹² v níž prezentoval autor postoje evangelických autorit napříč dobou.

Náboženským otázkám, tentokrát z oblasti křesťanské morálky, je věnován i následující oddíl *Moral* (položky č. 291–310). Jádrem a zároveň nejstarší položky v kategorii představují spisy světců a významných církevních

⁸⁵ KROLMUS, Václav: *Obrana prawdy katolické proti odpůrcům akatolickým, čili smjr mezi katoljkem a akatoljkem*. Díl I.–III. Praha 1844.

⁸⁶ ZETTER, Johann Theophil Maximilian: *Warum wurde ich katholisch?* Salzburg 1847.

⁸⁷ GALURA, Bernhard: *Čest stolu Páně nebo neyprawégssj smysl o neyswětégssj swátosti oltárnj*. [Přel. Vojtěch Kareš]. Praha 1820.

⁸⁸ Viz list Antonína Marka Josefu Jungmannovi z 21. dubna. 1834. EMLER J. (ed.): *Listy Antonína Marka k Josefu Jungmannovi*. ČMKČ, 62, 1888, č. 3, s. 402–403.

⁸⁹ Blíže ke konfesijním poměrům na Sobotecku viz knihovni oddíl *Jus* níže.

⁹⁰ TABLIC, Bohuslav: *Augšpurská konfessý aneb wyznání wíry nejjasnějšimu císaři Karlowi Vtému* [...]. Wacow 1808.

⁹¹ VOREL, Karel: *Konfessý helwetská aneb wyznánj a sprosté wyswětlenj prawowěrné wjry, a artikulů wsseobecnych wprímného náboženswtj křesťanského* [...]. Berlín 1784.

⁹² JIRSÍK, Jan Valerián: *Zdravé, pravé a čisté učeníj Lutherowo, Kalwinowo a mnoha giných maudrch protestantů*. Praha 1837. Viz též TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín: *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913*. Část první. Praha 1912, s. 40.

myslitelů – ze světců zde nalézají zastoupení spisy sv. Roberta Bellarmina (1542–1621) z roku 1586⁹³ a sv. Jana Zlatoústého (cca 347/349–407) ve vydání z roku 1621;⁹⁴ dále následují spisy křesťanského filozofa Tertulliana (cca 160–220) z roku 1557⁹⁵ a německého augustiniána Tomáše Kempenského (cca 1380–1471) ve vydání jezuity Heinricha Sommalia (1534–1619) z roku 1640.⁹⁶ Od již zmíněného Bellarmina je zde rovněž spis o „umění dobrého umírání“ z roku 1677.⁹⁷ A ačkoliv poněkud překvapivě postrádáme svého času velmi populární spisy sv. Alfonse z Liguori (1696–1787) včetně jeho slavného spisu *Theologia moralis* (1748),⁹⁸ nacházíme zde dva svazky stejnojmenného spisu francouzského jezuity a teologa Claudea Lacroix (1652–1714) z roku 1739.⁹⁹

Ačkoliv z jazyků jasně převažuje latina (z 20 položek v kategorii 12 je latinsky psáno spisů), nacházíme zde i tři česky psané spisy věnované křesťanské etice – *O pravé křesťanské pobožnosti* (1778)¹⁰⁰ italského kněze Lodovica Antonia Muratoriho (1672–1750) v překladu anonyma, *Zrcadlo pošetilosti* (1792)¹⁰¹ Antonína Borového (1755–1832), učitele ve Zlaté Koruně, a *Zápisky* (1842)¹⁰² římského císaře Marca Aurelia (121–180) v překladu Vetešníkovy přítele Františka Šíra.

Oddíl *Prediger* (položky č. 211–347) obsahuje sbírky kázání německých (23 položek), latinských (9 položek) a českých (tři položky) včetně dvou v polštině.¹⁰³ K nejstarším v kategorii patří latinsky psané homiliáře Bedy Cti-

⁹³ BELLARMINO, Robert: *Iudicium Roberti Bellarmini Politani, Societatis Iesu theologi, de Libro, quem Lutherani vocant, Concordiae*. Ingolstadii 1586.

⁹⁴ CHRYSOSTOM, Jan: *S. Joannis Chrysostomi opera graece et latinae*. Paris 1621.

⁹⁵ TERTULLIANUS: *Opera Septimi Florentii Tertuliani Carthaginensis, inter latinos ecclesiae scriptores primi, sine quorum etc.* Basileae 1557.

⁹⁶ KEMPENSKÝ, Tomáš: *Ven. Viri Thomae Malleoli a Kempis, canonici regularis, ordinis D. Augustini, Opera omnia*. Coloniae Agrippinae 1640.

⁹⁷ BELLARMINO, Robert: *De arte bene moriendi libri duo*. Coloniae Agrippinae 1677.

⁹⁸ KAISEROVÁ, Kristína – MACKOVÁ, Marie: *Redemptoristé v habsburské monarchii*. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.) – KAISEROVÁ, Kristína (ed.): *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*. Ústí nad Labem 2010, s. 201.

⁹⁹ LACROIX, Claude: *Theologia moralis*. Tomus I.–II. Coloniae 1739.

¹⁰⁰ MURATORI, Lodovico Antonio: *O prawe křesťanské pobožnosti*. [Přel. anonym]. Praha 1778.

¹⁰¹ BOROVÝ, Antonín: *Zrcadlo pošetilosti, aneb nové i staré, pěkné i daremné, pravdivé i nepravdivé povídačky a historie, jichž jsou asi 400*. Praha 1792.

¹⁰² MARCUS AURELIUS: *Marka Aurelia Antonina římského samowladaře zápisky*. [Přel. František Šír]. Gičjn 1842.

¹⁰³ Jsou jimi *Kazanie w poczet Błogosławionych* kanovníka Ignáce Witoszyńského (1746–1809) vydané ve Varšavě roku 1781 a *Kazania X. paulána Michała Karpowicze* (1744–1803) vydaná v Krakově roku 1806. WITOSZYŃSKI, Ignacy: *Kazanie przy uroczystym ogłoszeniu policzenia*

hodného (cca 672–735) z roku 1535,¹⁰⁴ a Johanna Ecka (1486–1543) z roku 1566.¹⁰⁵ Velmi staré a vzácné položky však nacházíme i v češtině, jmenovitě *Kázání o svátosti pokání* kanovníka pražské kapituly Tomáše Bavorovského (1500–1562) z roku 1552¹⁰⁶ a *Patnácte kázání o mrtvých tělích křesťanských* německého evangelického teologa a reformátora Johanna Spangenberg (1484–1550) v anonymním překladu a vydání z roku 1560.¹⁰⁷

Literaturu určenou k pastoračním potřebám svého vlastníka obsahuje i další oddíl nazvaný *Theologia pastoralis* (položky č. 348–356), ačkoliv oproti předchozímu je se svými devíti jednotkami o 14 svazcích kvantitativně nepatrný. Tři nejstarší díla v kategorii jsou psána latinsky,¹⁰⁸ zbylá vyjma jednoho jsou psána německy. Česky psané jsou pouze *Ohlášky výročních svátků a slavností* vydané roku 1823.¹⁰⁹

Oddíl *Zeitschriften* (položky č. 357–368) neboli „Časopisy“ obsahuje celkem dvanáct položek, jimž jednoznačně dominují Časopis Českého museum (roč. 1827–1849) a Časopis pro katolické duchovenstvo (34 čísel), do něhož Vetešník svými pracemi sám přispíval,¹¹⁰ za což obdržel roku 1845 písemné

w poczet Błogosławionych [...] Warszawa 1781; KARPOWICZ, Michał Franciszek: Kazania X. Michała Karpowicza w różnych okolicznościach miane. Kraków 1806.

¹⁰⁴ BEDA VENERABILIS: *Homiliae Venerabilis Bedae presbyteri Anglosaxonis, theologi celeberrimi, in D. Pauli epistolas & alias ueteris & noui testamenti lectiones tam de tempore quam de sanctis, ut per totum annum in templis leguntur, nunc primum excusae. Coloniae 1535.*

¹⁰⁵ ECK, Johannes: *Homiliarum doctissimi viri Ioannis Eckii, adversus quoscunque nostri temporis haereticos, super Evangelia de tempore, Adventu, usque ad Pascha. Tomus I.–II. Paris 1566.*

¹⁰⁶ BAVOROVSKÝ, Tomáš: *Kázání o swatém pokáníj [...]. [Praha] 1552.*

¹⁰⁷ SPANGENBERG, Johann: *Patnácte kázáníj o mrtvých tielich křesťanských, gichžto při pohřbu w cýrkwi křesťanské y od gednoho každého cžlowěka pobožného k obzwláštnijmu potěssenij vžijwati se muož. [Přel. anonym]. [Staré Město Pražské] 1560.*

¹⁰⁸ Konkrétně *Enochiridion theologiae pastoralis et doctrinae necessariae sacerdotibus curam animarum administrantibus* (1625) trevírského biskupa Petra Binsfelda (1545–1598), *Decreta a sacra rituum congregatione in ordine ad missam* (1674) Itala Domenica Belliho (1550–1627) a *Rituale Vratislaviense ad usum Romanum accomodatum* (1708) vratislavského biskupa Franze Ludwiga von Pfalz-Neuburg (1664–1732).

¹⁰⁹ CHMEL, Jan Nepomucký: *Ohlášky wyročnjch swátkůw a slawnostji, též obyčejných při nich ceremonij, tak gak ge cýrkew swatá katolický důkladně wygádřené mji žádá. Hradec Králové 1823.*

¹¹⁰ V ročnících 1828–1850 uveřejnil Vetešník v časopisu tři odborná pojednání (*O Ráji, Bitva u Jarmuku, Rok narození Páně*), dvě zprávy (*Z Alžíru*), jeden překlad (*Albigenci a křižovníci s nimi válčení*), jednu polemiku (*Přímětek k poslednímu článku chronologického pořádku nejhlavnějších událostí po narození Páně*), jednu nábožnou povídku (*Noc při novém roce*) a jednu báseň (*Slovo štědrosti*).

poděkování z pražské arcibiskupské konzistoře.¹¹¹ Z časopisů jinak převažujících německé církevní a náboženské časopisy, z nichž jsou nejpočetněji zastoupené listy Christodora (roč. 1845–1847), Ambrosius (roč. 1848–1849), Neue Sion (roč. 1845–1846), Katholische Stimmen (roč. 1840–1843), Katholische Kirchenzeitung (roč. 1843–1845). Zajímavé je, že časopis Krok (roč. 1821 a další dva nespecifikované ročníky), první český vědecký časopis vydávaný v letech 1821–1840 za redakce Jana Svatopluka Presla (1791–1849),¹¹² nezařadil Vetešník mezi časopisy, nýbrž do oddílu *Unterschiedlich* neboli „Různé“.

Oddíl *Svatojanské Dědictví* (položky č. 369–383) obsahuje literaturu vydanou nákladem stejnojmenného spolku založeného roku 1833 bývalým jezuitou Antonínem Hanikýřem (1753–1833).¹¹³ Vetešník byl jeho členem už od svého markvartického působení,¹¹⁴ nicméně ještě necelý rok před smrtí přihlásil za člena soboteckou děkanskou knihovnu jako instituci s nárokem na dva výtisky každé knihy vydané nákladem spolku.¹¹⁵ Spolek byl od samého začátku koncipován jako fond na vydávání česky psané katolické literatury,¹¹⁶ proto zde nenacházíme jiný jazyk jako češtinu.

V oddíle *Jus* (položky č. 384–398) neboli „Právo“ jsou zastoupeny především právní lexikony a příručky, které Vetešník mohl využít při své kněžské činnosti. Základ oddílu představují dva právní lexikony – *Lexikon der Gesetze von 1801–1805* (1817)¹¹⁷ a desetisvazkový *Gesetzlexikon im geistlichen Fache*

¹¹¹ Děkovný list je datován 1. ledna 1845 a nese podpisy pomocného pražského biskupa Františka Viléma Tippmanna (1786–1857) a redaktora Časopisu pro katolické duchovenstvo Václava Michala Pešiny z Čechorodu (1782–1859). Vetešníkovi je zde vyjádřeno uznání, že se na chodu časopisu podílel „několik let co věrný a nezištný spolupracovník“. LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Korespondence vlastní, přijatá, List pražské arcibiskupské konzistoře Františku M. Vetešníkovi z 1. 1. 1845.

¹¹² Časopis nesl podtitul Věřejný spis všenaucný pro vzdělance národu československého a na jeho vydávání měl velkou zásluhu Josefa Jungmann. Mezi přispěvateli figurují jména Pavla Jozefa Šafárika, Františka Palackého, Václava Hanky či Antonína Marka. I Vetešník v něm roku 1831 publikoval své pojednání o sibiřském jezeru Bajkal. BEDNÁŘIK, P. – JIRÁK, J. – KÖPPOVÁ, B.: *Dějiny českých médií*, s. 83.

¹¹³ Více viz POHAN, Václav Alexandr: *Žiwotopis welebného pana Antonjna Hanikýře, nábožného zakladatele ústawu Dědictwj swatého Jana Nepomuckého w Praze*. Praha 1840.

¹¹⁴ SOKA Jičín, fond Farní úřad Markvartice, kniha č. 1, Farní pamětnice, s. 133.

¹¹⁵ SOKA Jičín, fond Děkanský úřad Sobotka, kart. 2, duchovní správa – záležitosti farnosti – děkanská knihovna – certifikát nakladatelství Dědictví sv. Jana Nepomuckého za štědrou podporu děkanské knihovny pro F. Vetešníka (1849).

¹¹⁶ *Základnj prawidła Dēdictwj s. Jana Nepomuckého*. Časopis pro katolické duchovenstvo, 7, 1834, č. 1, s. 164.

¹¹⁷ JAKSCH, Peter Karl: *Lexikon aller für das Königreich Böhme von 1801–1805 ergangenen Gesetze u. Verordnungen im geistlichen, Religions- u. Toleranzfache etc.* Prag 1817.

(1828–1830),¹¹⁸ oba uspořádané Petrem Karlem Jakschem, guberniálním registrátorem u zemských desk v Praze. Příručky jsou věnovány obzvláště manželskému právu resp. otázkám týkajícím se konfesijně smíšených párů.¹¹⁹ Je pravda, že k rozvoji evangelické komunity v Sobotce došlo až koncem šedesátých let 19. století, přesto jsou známy i starší případy konvertitů-jednotlivců z času Vetešníkovy působení v Sobotce.¹²⁰ Dodejme, že vyjma jediného případu latinského spisu, který je zároveň nejstarším v kategorii, se vesměs jedná o práce psané německy.¹²¹

Oddíl *Biographien* (položky č. 399–412) zahrnuje navzdory obecnému názvu převážně literaturu věnovanou životu Ježíše Krista, a sice z provenience významných církevních historiků a teologů 18. a 19. století.¹²² Výjimku tvoří pouze německy psaný životopis italského kardinála Cesara Baronia (1538–1607), proslaveného prací na *Martyrologiu Romanu*, od nejmenovaného kněze würzburgské diecéze.¹²³ Všechny spisy v kategorii jsou psány německy a Vetešník je – podobně jako spisy z již zmíněné kategorie *Chronologie* – využil při své práci na vypočítání roku narození Páně.

Oddíl *Katechesen* (položky č. 413–439) nepozůstává pouze z vlastních katechismů, ale též pomocné literatury určené k výuce náboženství. Větší část katechismů nastražaných Vetešníkem pochází z 18. století, z jazyků převládá latina v těsném závěsu s němčinou, česky psané jsou zde pouze čtyři katechismy.¹²⁴ Nejstarším položku představuje *Controversiarum Ca-*

¹¹⁸ Týž: *Gesetzlexikon im geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter-, Stiftungs-, Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Prag 1828–1830.

¹¹⁹ Jmenujme *Die gemischten Ehen von dem katholisch-kirchlichen Standpunkte aus betrachtet* (1837) Johanna Baptisty Kutschkera (1810–1881), *Handbuch des in Österreich geltenden Ehe-rechts* (1813) Thomase Dollinera (1760–1839), *Erläuterung des österreichischen Ehepatents* (1807) Matthäuse Christiana Schiliho (1762–1832) či *Die Rechte und Verfassung der Akatholiken in Österreich* (1827) Josepha Helfera (1791–1847).

¹²⁰ *Kazatelská stanice v Sobotce a Hořicích*. In: Památník reformované církve Českomoravské obsahující popsání všech sborů evanjelických H. V. v Čechách a na Moravě v jubilejním roce 1881 stávajících. Praha 1881, s. 95.

¹²¹ Onu výjimku představuje anonymní spis *Dissertatio inauguralis de eo, quod iustum est circa consensum parentum in sponsalibus filiorum, filiarumque familias adhibendum* vydaný v Praze roku 1776.

¹²² Jmenujme spisy *Chronologia sacra* (Leipzig 1846) Gustava Seyffarth (1796–1885), *Leben Jesu* (Landshut 1840) Josepha Franze Alliolio (1793–1873) či *Gutachten über das Leben Jesu* (Freiburg 1840) Davida Friedricha Strausse (1808–1874).

¹²³ *Leben des Cäsar Baronius. Nach dem Lateinischen bearbeitet von einem katholischen Priester der Diözese Würzburg*. Augsburg 1845.

¹²⁴ Jde o *Katechismus biskupství Králohradeckého* (Praha 1755), *Vindyšův Katechismus římský* (Hradec Králové 1841), *Janalíkův Katechismus o naukách, v nichž církev protestantská od ka-*

techismus z roku 1642 od belgického jezuitu Henriho de Lamormaina (cca 1575–1647),¹²⁵ po němž následuje latinsko-řecký katechismus Petra Canisia vydaný v Praze roku 1709.¹²⁶ Do kategorie nicméně Vetešník zařadil také literaturu zaměřenou na náboženskou výchovu mládeže eventuálně určenou mladším čtenářům, a tak zde nacházíme trojdílné *Biblische Geschichte für die Jugend* od německého teologa Johanna Christopha Schmieda (1768–1854) z roku 1811¹²⁷ či *Příběhové písemní Starého i Nového Zákona*, z francouzského originálu Nicolase Fontaina (1625–1709)¹²⁸ přeložené jezuitou Janem Barnerem (1643–1708) roku 1777.¹²⁹ Obě mohl Vetešník i jeho kaplani uplatnit při výuce náboženství.

Oddíl *Scriptura Sacra* (položky č. 440–486) zahrnuje nejenom Písmo svaté a jeho knihy samostatně vydané, ale také jejich výklady a komentáře k nim. Z celkového počtu 47 jednotek v kategorii opět převažují germanika, kterých je dohromady 27; následuje devět děl v latině, osm v češtině, dvě ve francouzštině a jedno v polštině. Nejpočetnější jsou zde zastoupeny spisy německého protestantského teologa Ernsta Wilhelma Hengstenberga (1802–1869), profesora biblických nauk na univerzitě v Berlíně a svého času předního znalce Starého Zákona.^{130 131} Pozornost na sebe upoutává také polské vydání Bible z roku 1810. Jedná se vlastně o edici Bible gdaňské z roku 1632 s předmluvou

tolické odstupuje (Olomouc 1845) a Hnojčův *Katechismus o svatých obřadech církve katolické* (Praha 1846).

¹²⁵ Více o něm Lamormain, Henri de (*heslo*). In: Cyclopaedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature. Vol. V. – K, L, Mc. New York 1873, s. 220.

¹²⁶ Petri Canisii Societatis Jesu Theologi Catechismus Graeco-Latinus. In usum Scholarum Humaniorum Societatis Jesu per Provinciam Bohemiae denuo recusus. Pragae 1709.

¹²⁷ SCHMIED, Johann Christoph: *Biblische Geschichte für die Jugend*. Theil I.–III. Steyr 1811.

¹²⁸ FONTAINE, Nicolas: *L'Histoire du Vieux et du Nouveau Testament, représentée avec des figures & des Explications édifiantes, tirées des saints Peres, pour regler les moeurs dans toute sorte de conditions*. Paris 1671–1674.

¹²⁹ Týž: *Příběhové písemní Starého i Nového Zákona*. [Přel. Jan Barner]. Praha 1777.

¹³⁰ Více o něm REVENTLOW, Henning: *Epochen der Bibelauslegung. Band IV. Von der Aufklärung bis zum 20. Jahrhundert*. München 2001, s. 278–290.

¹³¹ Z korespondence zjišťujeme, že se o Hengstenbergovy práce Vetešník velmi zajímal v souvislosti se svými chronologickými pracemi. Nejmenovaný Hengstenbergův spis odeslal Vetešníkovi spolu s listem 25. 6. 1839 kaplan kopidlinského faráře Františka Aloisie Vacka Jan Rais. LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Korespondence vlastní, přijatá, Listy přátel děkana soboteckého p. Františka Vetešníka (opis Vetešníkovy korespondence pořízený Alexandrem Josefem Bernardem), opis listu Jana Raise Františku M. Vetešníkovi z 25. 6. 1839.

německého teologa a filozofa Friedricha Alberta Schultze (1692–1763), působícího ve Východním Prusku.¹³²

Následují tři samostatné oddíly *Griechische Prosaiker* (položka č. 487), *Lateinische Prosaiker* (položka č. 488) a *Lateinische Klassiker* (položky č. 489–509), z nichž u prvních dvou oddílů postrádáme jakékoliv konkrétní záznamy jak v katalogu Vetešníkovy knihovny, tak v inventárním soupise vypracovaném po Vetešníkove smrti.¹³³ Jediný údaj, který z obou pramenů zjišťujeme, je ten, že se zde mělo nacházet na 311 svazků blíže nekonkretizovaných prací. V posledním jmenovaném oddíle nacházíme 21 děl o 32 svazcích, vedle několika latinských originálů povětšinou v překladech českých a slovenských obrozenců první třetiny 19. století, předně Jána Hollého (1785–1849), překladatele Vergiliovy *Aeneidy* (1828),¹³⁴ Josefa Chmely (1793–1847), překladatele spisu *Historia romana* Sexta Aurelia Victor (1838)¹³⁵ i Vetešníkových přátel Karla Vinařického (1803–1869), překladatele Vergiliových *Bukolik* (1828)¹³⁶ či Simeona Karla Macháčka (1799–1846), překladatele Ciceronových *Orací* (1834).¹³⁷

Předposlední oddíl *Lexica* (položky č. 510–526) zahrnuje jednak slovníky jazykové, jednak slovníky výkladové resp. encyklopedie. Co se týče těch prvních, jde vesměs o slovníky česko-latinské a česko-německé, z nichž Reschelův *Dictionarium Bohemico-Latinum* z roku 1562¹³⁸ společně s *Nomenclatorem* nizozemského humanisty Hadriana Junia (1511–1575)¹³⁹ ve Veleslavínově vydání z roku 1586¹⁴⁰ představují nejstarší a nejvýznamnější díla v kategorii. Vedle nich bychom zde pochopitelně našli dvojsvazkový německo-český slovník

¹³² *Biblia (heslo)*. In: ESTREICHER, Karol Józef Teofil: Bibliografia polska XIX. stolecia. Tom I. (A–F). Kraków 1872, s. 96. K Schultzovi též *Schultz, Franz Albert* (heslo). In: KLEMMER, Heiner F. – KUEHN, Manfred: *Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*. Bloomsbury 2016, s. 700.

¹³³ LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Rukopisy cizí, Popis Vetešníkovy knihovny z r. 1850 (Bücherverzeichniss der Decanal-Bibliothek zu Sobotka). Srovnej s Archiv Biskupství litoměřického, Archiv far I, Sobotka, inventář z roku 1850.

¹³⁴ VERGILIUS: *Virgiliova Eneida*. [Přel. Ján Hollý]. Trnava 1828.

¹³⁵ AURELIUS VICTOR: *Sexti Aurelii Victoris Historia romana*. [Přel. Josef Chmela] Praha 1838.

¹³⁶ VERGILIUS: *P. Virgilia Marona Zpěvy pastýřské*. [Přel. Karel Vinařický]. Praha 1828.

¹³⁷ CICERO: *M. Tul. Cicerona Čtvero řečí proti Luc. Katilinovi*. [Přel. Simeon Karel Macháček]. Praga 1834.

¹³⁸ RESCHEL, Thomas: *Dictionarium Bohemico-Latinum*. Olomucii 1562.

¹³⁹ Více o řečeném spise a Hadrianovi Juniovi viz NOVÁK, Jan Václav: *O slovníkářských pracích Daniele Adama z Veleslavína*, ČMKČ, 59, 1985, s. 340.

¹⁴⁰ JUNIUS, Hadrianus: *Nomenclator Omnium Rerum Propria Nomina Tribus Linguis, Latina, Boiémica & Germanica explicata continens*. Praegae 1586.

Josefa Dobrovského (1753–1829)¹⁴¹ i pětidílný *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna,¹⁴² na němž Vetešník pod Jungmannovým vedením spolupracoval společně s Markem a dalšími dobrovolníky. Své nejbližší spolupracovníky vzpomíná Jungmann v předmluvě prvního dílu slovníku z roku 1835, vesměs jde o jeho bývalé studenty z litoměřického semináře a nacházíme mezi nimi i jméno Františka Vetešníka.¹⁴³ Jinojazyčnou výjimku představují v kategorii dvojdílný Heymův rusko-německý slovník z roku 1795,¹⁴⁴ dále dvoudílný Fahrenkrügerův anglicko-německý slovník podle Nathana Baileyho z roku 1810¹⁴⁵ a konečně Haasův francouzsko-německý slovník z téhož roku.¹⁴⁶

Mezi lexilologickými slovníky nás zaujme všech 26 svazků německého slovníku věd, umění a řemesel,¹⁴⁷ vydávaného v letech 1822–1836 v Altenburgu německým slovníkářem Augustem Danielem von Binzer (1793–1868).¹⁴⁸ Pozornost si zaslouží taktéž *Jmenoslov* srbského obrozence Jovana Pačiće (1771–1849) a jeho slovenského protějška Jána Kollára (1793–1852),¹⁴⁹ korespondující s Vetešníkovým slavjanofilstvím.

Poslední oddíl *Unterschiedlich* (položky č. 527–608) představuje nejrozsáhlejší a nejbarvitější kategorii sestávající z krásné literatury i naučných spisů převážně českých autorů. Právě na tomto oddíle můžeme nejlépe demonstrovat proměnu farních knihoven v průběhu 19. století po stránce obsahové i funkční.

¹⁴¹ DOBROVSKÝ, Josef: *Deutsch-bömisches Wörterbuch*. Erster Band. Prag 1802; totéž, Zweyter Band. Prag 1821.

¹⁴² JUNGMAN, Josef: *Slownjik česko-německý*. Praha 1835–1839.

¹⁴³ Z předmluvy k prvnímu dílu *Slovníku česko-německého* Josefa Jungmanna: „Nelze tuto vyčísti jmen jejich od té doby v rozličném důstojenství se stkvějících, jako Václava Káry, Josefa Kramáře, Fr. Vetešníka a j. m., výborného však Ant. Marka, známého vůbec v poetickém i filosofickém okrese spisovatele, přítele mého, s největší vděčností jmenovati dlužno, jelikož on sám tolik výtahů z knih rozličných a z obecního zvyku po mnohá léta nasbíral, že by z nich samých neskrvný slovník složen býti mohl.“ Týž: *Slownjik česko-německý. Díl I. A–J*. Praha 1835, s. IV.

¹⁴⁴ HEYM, Johann: *Vollständiges russisch-deutsches Wörterbuch*. Erster oder deutsch und russischer Theil. Riga 1800; totéž, *Zweyter oder russisch und deutscher Theil*. Riga 1801.

¹⁴⁵ FAHRENKRÜHER, Johann Anton: *Nathan Bailey's Dictionary English-German and German-English*. Leipzig und Jena 1810.

¹⁴⁶ HAAS, Johann Gottfried [pseudonym M. A. Thibaut]: *Dictionnaire allemand-français et français-allemand*. Leipzig 1810.

¹⁴⁷ BINZER, August Daniel von (ed.): *Enzyklopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*. Altenburg 1822–1836.

¹⁴⁸ LAUSTER, Martina: *Sketches of the Nineteenth Century. European Journalism and its Physiology 1830–50*. Basingstoke – Hampshire – New York 2007, s. 268.

¹⁴⁹ PAČIĆ, Jovan – KOLLÁR, Ján: *Gmenoslow čili slownjik osobných gmen rozličných kmenů a nářečj národu slawenského*. Budjn 1828.

V první řadě jsou zde zastoupena ikonická díla českého a slovenského národního obrození jako Kollárova *Slávy dcera*¹⁵⁰ či Šafárikovy *Starožitnosti slovanské*.¹⁵¹ Neméně ikonické pro Vetešníkovu generaci národních buditelů staly se Jungmannovy překlady Chateaubriandovy *Ataly*¹⁵² a Miltonova *Ztraceného ráje*,¹⁵³ které jungmannovce inspirovaly k vlastní překladatelské činnosti.¹⁵⁴ Konečně nelze nezmínit šest čísel Hlasatele českého, časopisu vydávaného v letech 1806–1808 a 1818–1819 Vetešníkovým někdejší profesorem Janem Nejedlým (1776–1834),¹⁵⁵ který zásadně ovlivnil národní procitnutí mladého Vetešníka.¹⁵⁶

Zvláštní pozornost zasluhují sbírky lidových písní a veršů, v nichž generace obrozenců spatřovaly dědictví předků a doklad o jejich kulturním životě v minulosti.¹⁵⁷ Ve Vetešníkově knižní sbírce nacházíme zastoupení poezie české, moravské i slovenské. Svého času bylo mezi jungmannovci velmi populární pětisvazkové *Sebrání básní a zpěvů* od vlasteneckého kněze Antonína Jaroslava Puchmajera (1769–1820) z roku 1795.¹⁵⁸ Sám Jungmann, tehdy

¹⁵⁰ KOLLÁR, Ján: *Slávy dcera we třech zpěwjch*. Budjn 1824.

¹⁵¹ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Slowanské starožitnosti. Oddjl děgepisný*. Praha 1837.

¹⁵² CHATEAUBRIAND, François-René: *Atala, aneb láska dwauch diwochů na paussiti*. [Přel. Josef Jungmann]. Praha 1805.

¹⁵³ MILTON, John: *Jana Miltona Ztracený ráj*. [Přel. Josef Jungmann]. Praha 1811.

¹⁵⁴ Sám Vetešník z Jungmannova překladu Miltonova *Ztraceného ráje* několikrát cituje ve svém pojednání *O ráji* uveřejněném v Časopise pro katolické duchovenstvo roku 1834. VETEŠNÍK, František Matějovič: *O Ráji*. Časopis pro katolické duchovenstvo, 7, 1834, č. 2, s. 199–226; č. 3, s. 412–437.

¹⁵⁵ LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové. 1792–1848*. Praha 1999, s. 319.

¹⁵⁶ Roli časopisu Hlasatel český na Vetešníkovu probuzení přiznal on sám v listu Josefu Nejedlému z 28. 4. 1811: „Utěšený Hlasatel, zdali pak ten nám opět něco ohlásí, čímž bychom se těšiti a ducha češtiny tím více sobě oblibovati mohli? Zajisté obrátil mnohé na víru; alespoň i já pomocí jeho jsem smel a oprášil žravý prach německý z obuvi svých a přilnul se k vlasti.“ LA PNP, fond František Matějovič Vetešník, oddíl Korespondence cizí, Listy přítel děkana soboteckého p. Františka Vetešníka (opis Vetešníkovy korespondence pořízený Alexandrem Josefem Bernardem), list Františka Matějoviče Vetešníka Janu Nejedlému z 28. 4. 1811.

¹⁵⁷ Tyto představy úzce souvisí s koncepcemi filozofů Jeana-Jacquesa Rousseaua (1712–1778) a Johanna Gottfrieda Herdera (1744–1803) o mravní čistotě venkovana, nezkaženého městskou výchovou. V souladu s nimi nahlíželi čeští obrozenci na českého venkovana jako na nositele původní české kultury, nezkažené poněmčelým městským prostředím, a odtud pramení i jejich zájem o lidovou slovesnost. PECHÁČEK, Stanislav: *Lidová píseň a sborová tvorba*. Praha 2010, s. 126–127.

¹⁵⁸ PUCHMAJER, Antonín Jaroslav: *Sebrání básní a zpěvů vydané od Antonjina Puchmajera*. Sza-wek prwnj. Praha 1795.

ještě učitel na semináři v Litoměřicích, jejich vydání netrpělivě očekával.¹⁵⁹ Zastoupen je též František Ladislav Čelakovský resp. jeho sbírky *Slovanské národní písně* (1822)¹⁶⁰ a *Ohlas písní ruských* (1829).¹⁶¹ Z méně známých českých básníků, jejichž tvorbu nacházíme v soupisu Vetešnickovy knihovny, jmenujme například Josefa Jaroslava Langeru (1806–1846), jehož *Selanky*¹⁶² opatřil Vetešníkovi Josef Josefovič Jungmann krátce po jejich vydání.¹⁶³

Moravskou poezii reprezentuje *Múza moravská*,¹⁶⁴ sbírka moravských písní lidových i umělých sesbíraná lékařem Josefem Heřmanem Gallašem (1756–1840) a vydaná jeho spolužákem Tomášem Fryčajem (1759–1839) roku 1813.¹⁶⁵ O knihu se záhy po jejím vydání zajímal sám Jungmann, přičemž v Praze se dala pořídit u malostranského kupce Kašpara Vidtmana za jeden zlatý.¹⁶⁶ Slovenskou zastupuje *Múza ze slovenských hor*¹⁶⁷ z pera slovenského obrozence a profesora proslulého Evangelického lycea v Bratislavě Juraje Palkoviče (1769–1850), s nímž jungmannovci udržovali úzký písemný kontakt.¹⁶⁸

Z beletrie jmenujme trojdílný historický román *Templáři v Čechách* z roku 1843 od českého publicisty Prokopa Chocholouška, který sice nepatří k nejznámějším, ale stojí za uvedení zejména proto, že si jej Vetešník předplatil,¹⁶⁹ nakolik korespondoval s jeho zájmem o církevní a historickou tematiku. Nechybí pochopitelně autorské výtisky Vetešnickových překladů historických

¹⁵⁹ Náznaky se objevují v listu Josefa Jungmanna Antonínu Markovi ze 23. března 1814. EMLER, J. (ed.): *Listy Josefa Jungmanna k Antonínu Markovi*. ČMKČ, 56, 1882, č. 1, s. 40.

¹⁶⁰ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav: *Slowanské národní písně*. Praha 1822.

¹⁶¹ Týž: *Ohlas písní ruských*. Praha 1829.

¹⁶² LANGER, Josef Jaroslav: *Selanky*. Praha – Hradec Králové 1830.

¹⁶³ Mladý Jungmann je tehdy sehnal za zvýhodněnou cenu po jednom zlatém (běžně se v krámech prodávaly o padesát krejcarů draž) a společně s listem ze 4. 2. 1830 je poslal Markovi, Vetešníkovi a Širovi k rozebrání. VOTOČKOVÁ-LAUERMANNOVÁ, O. (ed.): c. d., s. 169.

¹⁶⁴ GALLAŠ, Josef Heřman – FRYČAJ, Tomáš: *Múza moravská w patero oddělených obsahujících duchownj, mrawnj, polnj, wesko-občanské a staro-wlastenské hanácké písně skládatelů vlastenských, k prospěchu a vzdělání moravských vlastenců*. Brno 1813.

¹⁶⁵ ŠMÍDEK, Karel: *Josef Heřman Gallaš a pozůstalé rukopisy jeho*. Časopis Matice moravské, 9, 1877, s. 105. Též PECHÁČEK, S.: c. d., s. 22.

¹⁶⁶ Zjišťujeme tak z Jungmannova listu Antonínu Markovi ze 30. 11. 1813, ve kterém se na knihu doptával. EMLER, J. (ed.): *Listy Josefa Jungmanna k Antonínu Markovi*. ČMKČ, 56, 1882, č. 1, s. 39.

¹⁶⁷ PALKOVIČ, Juraj: *Múza ze slowenských hor*. Swazeček prwnj. Wacow 1801.

¹⁶⁸ PRŠÚT, Milan – ROSENBAUM, Karol – KOCHOL, Viktor: *Dejiny slovenskej literatúry II. Literatúra národného obrozenia*. Bratislava 1960, s. 92.

¹⁶⁹ Viz nestránkovaný seznam předplatitelů na konci třetího dílu. CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Templáři v Čechách. Historický román ve třech dílech*. Díl třetí. Praha 1843.

románů *Johanita* (1829) a *Alžběta aneb vypovězení sibiřští* (1830). Zvláštní připomenutí si zde zaslouží proto, neboť právě cesta překladu otvírala Vetešníkovy jako slavjanofilovi možnost propagovat myšlenku slovanské sounáležitosti.¹⁷⁰ Rozhodně přitom není nezajímavé zmínit, že jeden z Vetešnickových překladů *Alžběty* nalezl své místo na policích Imperátorské veřejné knihovny v Petrohradě v sekci cizojazyčné literatury o Rusku. Nacházíme jej v dobovém katalogu pod pořadovým číslem 1258.¹⁷¹

Naučné spisy jsou především přírodovědného a dějepisného charakteru, ačkoliv nemůžeme spolehlivě objasnit, proč je Vetešník nezařadil do některého z dříve řečených oddílů. Zajímavé je, že mezi nimi nacházíme také Tomíčkovu *Dobu prvního člověčenstva* (1846),¹⁷² kvůli jejímuž vydání se Vetešník rozkmořil s Maticí českou a snad i s Josefem Jungmannem, který spis doporučil Matici české k vydání.¹⁷³ Konzervativní katolické kruhy knize vytýkaly údajné protináboženské směřování, jakož i skutečnost, že na biblické úkazy nahlíží z hlediska přírodního a nikoliv metafyzického.¹⁷⁴ Objevila se dokonce udání adresovaná samotnému pražskému arcibiskupovi, že kniha nereflektuje autoritu Svatého písma a sám pražský arcibiskup se proti jejímu vydání ostře stavěl.¹⁷⁵

3 Závěr

Na příkladu sobotecké knihovny Františka Matějoviče Vetešníka vidíme obraz ideální farní knihovny plně reflektující po obsahové stránce národní a společenské změny 19. století, která mohla sloužit nejen k vnitřní potřebě a duchovní přípravě samotného faráře, nýbrž také k jeho soukromým potřebám, vědecké práci a všeobecné osvětě farníků. Jak vyplývá z tohoto článku, díky své rozmanitosti pro nás představuje výborný předmět studia umož-

¹⁷⁰ KUSÁKOVÁ, Lenka: *Česká literatura první poloviny 19. století mezi státní a národní cenzurou*. In: JUNGMANNOVÁ, Lenka (ed.): *Česká literatura – rozhraní a okraje*. Sborník příspěvků ze IV. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Praha 2010, s. 525.

¹⁷¹ Viz Каталогъ книгъ Императорской публичной библиотеки, касающихся России, на разныхъ славянскихъ нарѣчiachъ. Санктпетербургъ 1867, s. 8–9.
Též *Catalogue de la section des Russica ou Écrits sur la Russie en langues étrangères*. Tome I. A–M. St.–Petersbourg 1873, s. 259.

¹⁷² TOMÍČEK, Jan Slavomír: *Doba prvního člověčenstva aneb úplnější vylíčení stavu prvního pokolení lidského*. Praha 1846.

¹⁷³ Viz kapitola *Ze života obrozence Františka Matějoviče Vetešníka*.

¹⁷⁴ JANKO, Jan: *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*. Praha 1997, s. 108.

¹⁷⁵ TIEFTRUNK, Karel: *Dějiny Matice české*. Praha 1881, s. 100.

ňující historikům postihnout po praktické stránce celou řadu politických, společenských, kulturních i církevních fenoménů provázejících „dlouhé devatenácté století“.

RESUMÉ

SOBOTECKÁ KNIHOVNA FRANTIŠKA VETEŠNÍKA ČÁST II. SONDA DO DĚKANSKÉ KNIHOVNY KNĚZE-BUDITELE

Tato studie představuje uzavření dvoudílného článku o rozsáhlé knihovně českého katolického kněze Františka Matějoviče Vetešníka (1784–1850), děkana v Sobotce na severovýchodě Čech a jednoho z okruhu českých buditelských kněží 1. poloviny 19. století. Zatímco autor v první část přednesl Vetešníkův příběh a pokusil se o rekonstrukci jeho knihovny ve Vetešníkově době, druhá ze dvou částí tohoto článku představuje sondu do Vetešníkovy knihovny po stránce obsahové. Podle jediného existujícího soupisu a dvou dochovaných inventářů poodkrýváme vnitřní strukturu knihovny, stručně charakterizujeme všech 25 tematických oddílů a seznamujeme se s obzvláště vzácnými (staré tisky z 16. a 17.) nebo svého času obzvláště populárními knižními díly, která Vetešník za svého života nashromáždil. Tím se uzavírá obraz knihovny jednoho z českých kněží–buditelů první poloviny 19. století.

Klíčová slova: František Matějovič Vetešník, Antonín Marek, Josef Jungmann, Markvartice, Sobotka, litoměřická diecéze, děkanská knihovna v Sobotce, farní knihovny, české národní obrození, čeští buditelé, vlastenečtí kněží, jungmannovci, Jungmannova literární škola

SUMMARY

THE LIBRARY OF FRANTIŠEK VETEŠNÍK IN SOBOTKA
PART II.
INSIGHT INTO THE DEAN'S LIBRARY OF THE PRIEST-REVIVALIST

The study represents the closure of two-volume article about a vast library of a Czech catholic priest František Matějovič Vetešník (1784–1850), dean of Sobotka located in the northwest Bohemia and one of the members of the Czech revivalist priests of the first half of the 19th century. While the author introduced Vetešník's life in the first part of the study and he tried to reconstruct his library in Vetešník's times, the second of the two parts represents a probe into Vetešník's library regarding its content. Through the only existing catalogue and two surviving inventories, we can uncover the inner structure of the library, briefly characterize all 25 thematic parts and we introduce especially rare (old prints from the 16th and the 17th century) or in its time very popular works, which Vetešník gathered during his life.

By this, the picture of a library of one of the Czech priests – revivalist of the first half of the 19th century is finished.

Keywords: František Matějovič Vetešník, Antonín Marek, Josef Jungmann, Markvartice, Sobotka, diocese of Litoměřice, dean library in Sobotka, parish libraries, Czech national revival movement, Czech revivalists, patriotic priests, Jungmann's followers, Jungmann's literary school

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Kryštof Kouřil
Náměstí Míru 112
768 24 Hulín
Česká republika
e-mail: krystof.kouril@email.cz

ŽAROŠICE

POUTNÍ TRADICE VE SVĚTLE ÚŘEDNÍHO SOUPISU POUTÍ A PROCESÍ OLOMOUCKÉ DIECÉZE Z ROKU 1771¹

Markéta Holubová

1 Úvod

K nejvýraznějšímu fenoménu duchovního života 17. a 18. století patřila bezesporu kultura spojená s poutními místy. Tradice poutí sahala na některých místech až do pozdního středověku (např. Hejnice, Kadaň, Kájov aj.), ale největší rozkvět zažívala v pobělohorské době, kdy se ustálila její charakteristická tvář, zformovaná rekatolizační ideologií a barokním uměleckým stylem.² V pobělohorském období probíhalo tisíce poutí a každá z nich měla alespoň do jisté míry svůj vlastní charakter. Toto nekonečně široké spektrum idejí a různých doprovodných složek je pochopitelně obtížné shrnout do jediného obrazu, neboť každé poutní místo mělo vlastní historii, poutající se k jistým osobám, k jistým věcem, k jistému regionálnímu prostředí, a tedy i odlišné okolnosti svého vzniku a trvání.

V českých zemích, podobně jako v celé Evropě, převládala poutní místa zasvěcená Panně Marii a pašijím Kristovým, méně četná byla místa svatoanenská a trojiční, a také poutní místa zasvěcená Čtrnácti svatým pomocníkům, Andělu Strážnému, českým zemským patronům, patronům zemědělským (sv. Izidor, sv. Linhart) či dalším ochranným světcům (např. sv. Antonínu Paduánskému a sv. Liborioví). Vedle středověkých soch a obrazů domácího původu se v českých zemích vyskytovala celá řada milostných

¹ Tato studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076 Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. a za finanční podpory Grantové agentury České republiky, č. projektu GA 17-05373S Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska: Duchovní a hmotné aspekty zbožné peregrinace a narativní imaginace.

² MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013, s. 11–93; MIHOLA, Jiří (ed.): *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středověkém kontextu*. Brno 2010, s. 31–174; ZEMEK, Petr: *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*. Uherský Brod 2006, s. 357–408; ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století* (dále jen *Osudy moravské církve*). II. díl. Olomouc 2003, s. 175–296.

vyobrazení importovaných.³ Přiváželi je duchovní či šlechtici z celé Evropy. Nejvíce byla rozšířena devoční kopie Panny Marie Pomocné (Pasovské), řada importů pocházela z Itálie (např. Panna Marie Loretánská, Panna Marie Klátovská, Panna Marie Sněžná aj.). Reprodukovány byly celé stavby, jak víme z mnohých multiplikací italské Santa Casa (např. Loreta na Hradčanech, Římov, Starý Hroznavatov),⁴ kaple ze švýcarského Einsiedelnu (např. Ostrov nad Ohří, Radič), kostela v bavorském Altöttingu (např. Nová Včelnice) či svatyně ze štyrského Mariazellu (např. Chlum u Třeboně).

Čeští poutníci putovali v tomto období také za hranice země. Hojně jimi byla navštěvována poutní místa mariánská v rakouském Mariazell, bavorském Altöttingu, Dorfenu, Pasově či poutní místa na samých bavorsko-českých hranicích Neukirchen bei hl. Blut nebo Kreuzberg. Velké oblibě se těšila poutní místa na území dnešního Polska (Varta, Vamberice, Čenstochová, Piekary a Zebrzydovice), stranou nezůstávalo ani italské Loreto či centrum evropského poutnictví – Řím.⁵

Stát spolu s církevními představiteli aktivity spojené se zbožným putováním z počátku akceptoval, ale postupem doby se snažil o udržení si přehledu o organizovaných poutích a o samotných poutních místech. Od poloviny 18. století sílily snahy o regulaci poutního provozu. Pod vlivem osvětských idejí vydala Marie Terezie 11. dubna 1772 nařízení zaměřené na omezení konání poutí.⁶ Reskriptem byly zakázány všechny poutě do cizích zemí. Tak se obyvatelům českých zemí uzavřely cesty do hornouherského Šaštína, bavorského Pasova, Altöttingu, italského Říma i Loreta. Jak citelně zasáhla tato opatření do tradice navštěvování poutních míst v zahraničí, lze doložit na příkladu italského Loreta.⁷ Podle zdejších registrů německých poutníků, evidujících vedle poutníků z Württemberska, z kolínské arcidiecéze, ze Švábska, Bavorska, Uher a Rakouska i poutníky z Čech, Moravy a Slezska, tvořili právě poslední jmenovaní v roce 1753 nejpočetnější skupinu ze všech

³ ROYT, Jan: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 244–280.

⁴ BUKOVSKÝ, Jan: *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě*. Praha 2000.

⁵ ZUBER, R.: *Osudy moravské církve*, s. 280–296; HOLUBOVÁ, Markéta: *Čeští poutníci a slovenský Šaštín ve světle „Knih milosti“*. Slovenský národopis, 56, 2008, č. 2, s. 146–156; Táž: *Pellegrini boemi a Loreto negli anni 1750–1774* (dále jen *Pellegrini boemi*). Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma, 7, 2010, s. 63–72.

⁶ KLUETING, Harm (ed.): *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesisch-josephinischen Reform*. Darmstadt 1995, s. 178–179; MELMUKOVÁ, Eva: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999, s. 293.

⁷ STANNEK, Antje: *Les pèlerins allemands à Rome et à Lorette à la fin du XVIIe et au XVIIIe siècle*. In: BOUTRY, Philippe – JULIA, Dominique (eds.): *Pèlerins et pèlerinages dans l'Europe moderne*. Rome 2000, s. 348–353.

(306 poutníků).⁸ Jinak tomu bylo již v roce 1773, kdy jejich počet klesl téměř trojnásobně.⁹ V samotné habsburské monarchii došlo k zákazu všech poutí trvajících přes noc, s výjimkou poutě pořádané do Mariazell.¹⁰

Vydání dvorního dekretu týkajícího se zákazu vícedenních poutí na území habsburské monarchie předcházelo úředně prováděné mapování poutních aktivit, jako tomu bylo například v olomoucké diecéze. Výsledkem této aktivity se tak stal seznam poutí a procesí – *Consignatio Procesionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Ducis Solitarum*,¹¹ který byl sestaven v roce 1771.

Prostřednictvím analýzy pramene, jenž přináší poznatky o poutním provozu v olomoucké diecézi na sklonku barokní doby, předkládáme detailní rozbor poutní tradice v jednom z moravských poutních míst – Žarošicích.

2 Historie poutního místa

K počátkům poutní tradice na Moravě nás přivádějí tzv. zakladatelské legendy.¹² Příběhy spojené se zázračnou událostí (nejčastěji se jedná o uzdravení, pomoc v nebezpečí a nouzi či pozoruhodnou událost spjatou s milostnou sochou nebo obrazem) a jejich aktéry však většinou nelze pro nedostatek pramenů spolehlivě historicky doložit či datovat. Výjimkou nejsou ani moravské Žarošice.

Žarošice představují jedno z nejstarších poutních míst Moravy. Podle legendistického pojetí spadají počátky poutního místa do období před příchodem cyrilometodějské misie a působnosti kléru západního okruhu. V legendě o původu Žarošic se mluví o pokřesťanství královny Markomanů Fritigil (konec 4. století) a založení kostela, ve kterém byla i pochována.¹³ Podle další legendy byla zdejší socha Panny Marie ukradena za třicetileté války švédskými vojáky a pohozena do křoví v lese. Časem ji našel mladík

⁸ HOLUBOVÁ, M: *Pellegrini boemi*, s. 69.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ ZUBER, R.: *Osudy moravské církve*, s. 296.

¹¹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZA Opava, pob. Olomouc), fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc (dále jen ACO), sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Ducis Solitarum* (1771).

¹² ROYT, J.: c. d., s. 73–111.

¹³ KRÁLÍK, Oldřich: *Žarošická legenda*. Časopis přátel starožitností, 67, 1959, s. 18–25, 150–160.

z Archlebova Josef Gument, zvaný Němec, který ji vrátil zpět na poutní místo, kam patřila.¹⁴

Nejstarší písemná zpráva o existenci poutního místa pochází z roku 1322 v souvislosti s českou královnou Eliškou Rejčkou, zakladatelkou ženského kláštera cisterciáckého řádu na Starém Brně, pro jehož klášterní komunitu zakoupila ves Žarošice.¹⁵ V blízkosti vesnice Zdravá Voda si cisterciáčky vybudovaly letní sídlo s lázněmi, které byly zrušeny až v padesátých letech 20. století. Původní poutní místo (starý kostel), tzv. Rezidence Staré Matky Boží na Viničné hoře u Žarošic, stála v místě dnešní osady Silničná. Velkého věhlasu mezi věřícími získaly Žarošice zejména v pobělohorské době.

Původ uctívané Madony se datuje do první poloviny 14. století, kdy se v Rezidenci objevila dřevěná gotická socha Panny Marie s ježíškem,¹⁶ oblečená do šatu francouzských královen a zobrazená jako panna (rozpuštěné vlasy) a současně jako matka (mateřský šátek na hlavě). Ikonograficky patří do skupiny Panny Marie Assumpty.

Archivní a tištěné prameny z období baroka nám kromě bližšího nahlédnutí do historie poutního místa nabízejí určitou možnost srovnání obliby a věhlasu žarošického kultu. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést, například *Atlas Marianus*, slavné dílo jezuity W. Gumppenberga, vydané v polovině 17. století a mapující celý mariánský svět, pojednával o osmi poutních místech Moravy,¹⁷ mezi nimiž byly zastoupeny také Žarošice.¹⁸

Poutní místo bylo zrušeno spolu s cisterciáckou komunitou na Starém Brně císařem Josefem II. v roce 1782. Uctívaná socha Panny Marie, nazývaná také Stará Matka Boží, byla přenesena 11. září 1785 večer do farního kostela sv. Anny v Žarošicích,¹⁹ a tím byla zachována kontinuita nynějších poutí trvajících již přes dvě stě let.

¹⁴ KOLEK, Antonín: *Historie kostela Staré Matky Boží a rezidence na nynější Silničné. Žarošice* 2005, s. 102.

¹⁵ Tamtéž, s. 19–23.

¹⁶ Tamtéž, s. 15–25.

¹⁷ Jednalo se o tato moravská poutní místa: Tuřany, Křtiny, Vranov, Brno – augustiniáni, Brno – jezuité, Svatý Kopeček u Olomouce, Míkulov a Žarošice.

¹⁸ ROYT, J.: c. d., s. 67, zejména tabulka.

¹⁹ Farní kostel sv. Anny v Žarošicích připomínáný v roce 1332 byl do nynějšího stavu uveden po požáru v roce 1801.

3 Úřední seznam poutí a procesí

Pro zmapování geografického šíření poutních kultů v českých zemích vedle narativních pramenů se staly velmi důležité také prameny úřední povahy. V případě poutní tradice na Moravě se jako vhodným podkladem pro získání celkového obrazu o pozdně barokní poutní tradici ukázal *Consignatio Processionum*, úřední seznam poutí a procesí olomoucké diecéze z roku 1771.²⁰

Tento seznam vznikl jako reakce na císařské nařízení, které přikazovalo provést soupis všech poutí a procesí organizovaných v olomoucké diecézi. Výsledným produktem císařského reskriptu se stal písemný materiál, který podchycoval daný stav na základě došlých odpovědí²¹ z 59 děkanátů. Shromážděné údaje pak byly formou tabulky sumarizovány a rozčleněny do několika kolonek. V prvním sloupci se uváděl název děkanátu, ve druhém název farnosti²² a ve třetím se podchycovaly jednotlivé obce spadající pod konkrétní farnost, ze které byly poutě a procesí vypravovány. Čtvrtý sloupec poskytoval informace o cílové lokalitě, kterých bývalo většinou u každé obce uváděných hned několik. Další kolonky informovaly o svátku, k němuž se tyto festivity vztahovaly. Nechyběly ani údaje o délce zbožného putování (uvedeny v hodinách či milích). Pozornost byla věnována také tomu, zda zbožnou cestu podnikali poutníci samostatně nebo s knězem, byla-li pouť nějak finančně zabezpečena, evidovala se i nutná vydání spojená s obdarováním. V případě některých lokalit tak získáváme nejen počáteční rok, od kterého lze datovat jejich pravidelné návštěvy daného poutního místa, nýbrž i konkrétní důvody, proč se tyto poutě vykonávaly.

²⁰ Tomuto typu pramene se již věnovaly tyto práce: ZUBER, Rudolf: *Die mährischen Wallfahrten im 18. Jahrhundert*. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, 10, 1989, s. 89–94; Týž: *Lidová zbožnost a poutě na Moravě v 18. století*. Studia Kroměřížska, 2, 1991, s. 74–86; Týž: *Osudy moravské církve*; s. 283–285; BZDILOVÁ, Jana: „*Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochiis in Marchionatus Moravia existentibus annuae Ducis Solitarum*“ a další prameny ve fondu olomoucké arcibiskupské konzistoře. In: Staré stezky. I. Poutní cesty. Soubor referátů z 4. pracovního setkání 21. 4. 1999. Brno 1999, s. 21–25; HOLUBOVÁ, Markéta: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu* (dále jen *Etnografický atlas*). Praha 2009, s. 15–16, mapa č. 10; MAŇAS, Vladimír: *Náboženská bratrstva a poutnictví na Moravě v raném novověku*. In: MAŇAS, V. – ORLITA, Z. – POTUČKOVÁ, M. (eds.): *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*. Olomouc 2010, s. 20–28; Týž: *Náboženská bratrstva a poutnictví na Moravě v raném novověku*. In: MIHOLA, Jiří (ed.): *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve stře-doevropském kontextu*. Brno 2008, s. 129–136; VALEŠOVÁ, Barbora: *Consignatio processionum ... a jeho přínos pro poznání moravského barokního poutnictví*. Národopisný věstník, 32 (74), 2015, č. 2, s. 5–19.

²¹ Samotné odpovědi se bohužel nedochovaly.

²² Jedná se o název obce, ve které stál farní kostel s farou.

Přes velký počet evidovaných poutních míst není tento seznam úplný a některé lokality byly zcela pominuty. Jistý nedostatek, na který je rovněž nutné upozornit, představuje skutečnost, že do Seznamu nebyly zahrnuty cesty poutníků z rakouských zemí, Čech, Slezska či z Uher, což zejména v příhraničních oblastech může podávat do určité míry zkreslené informace.

4 Žarošice a poutní tradice

Barokní poutě znamenaly zbožné a ritualizované putování za jistým cílem, jehož účelem bývála prosba o dobrodiní nebo poděkování za nějakou dosaženou milost. Nepopíratelně sloužily jako jeden z rekatolizačních prostředků, který měl věřící vnitřně posílit a upevnit ve víře a za kající skutky, mezi něž se zbožné putování právem řadilo, je obdařit duchovními milostmi. Na rozdíl od středověkých poutí byly v barokním období upřednostňovány spíše kratší trasy, jež bylo možné zvládnout pěšky během jednoho, popřípadě několika málo dní. Většina poutí se proto uskutečňovala v rámci blízkého regionu, pouze výjimečně v celozemském rozsahu, jako tomu bylo v případě Staré Boleslavi nebo Svaté Hory u Příbrami.²³ Každý kraj měl do značné míry vlastní poutní rádius.

Budeme-li konkrétnější, žarošický chrám podle úředního seznamu navštěvovali poutníci ze 43 lokalit²⁴ nacházejících se ve 12 děkanátech.²⁵ Důvodů a příčin k podniknutí pouti bylo hned několik. Konaly se za účelem prosby o dobrodiní a odpuštění hříchů (poutě prosebné a kající), ale také jako poděkování za určitou dosaženou milost (poutě děkovné), popřípadě, aby věřící získali odpustky. Opominout nelze ani sociální aspekt společných poutí, kdy byl u jednotlivých farníků během putování prohlubován pocit vzájemné sounáležitosti, vědomí příslušnosti k farnímu společenství i k sa-

²³ GAŽI, Martin: *K hierarchii mariánské úcty na počátku 18. století*. In: STUČLÁ, Pavla (ed.): 300 let poutního kostela Jména Panny Marie na Lomci. Sborník příspěvků z odborného semináře, konaného dne 14. září 2004 v Městské galerii ve Vodňanech u příležitosti kulatého výročí vysvěcení chrámu. Vodňany 2005, s. 93–101.

²⁴ Jednalo se o tyto poutní lokality: Blatnice pod sv. Antonínkem, Borkovany, Břeclav, Bučovice, Bzenec, Dambořice, Dolní Bojanovice, Drnholec, Dubňany, Hodonín, Hovorany, Hustopeče, Hvězdlice, Chválkovice, Klobouky u Brna, Kobyli, Komořany, Křižanovice, Kyjov, Lanžhot, Lednice, Litenčice, Mikulčice, Mikulov, Mutěnice, Nivnice, Nížkovice, Podivín, Pouzdřany, Rajhrad, Ratiškovice, Slavkov u Brna, Strážnice, Šaratice, Šardice, Tvrdonice, Týnec, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh, Vlčnov, Zaječí, Ždánice.

²⁵ Jednalo se o tyto děkanáty: Bučovický, Bzenecký, Hradištský, Hustopečský, Ivančický, Miletický, Modřický, Podivínský, Pohořelický, Strážnický, Uherskobrodský a Vyskovský.

motné katolické církvi. Samozřejmě nelze vyloučit ani pokusy o využití poutí k obrácení nekatolíků.

Jako specifický typ konaných poutí uváděl analyzovaný pramen záslibné poutě. V řadě případů byl zaznamenán pouze stručný údaj „*ex voto*“, jako tomu bylo u čtyř poutních lokalit.²⁶ Naproti tomu od roku 1753 podnikali pravidelně mariánští ctitelé z Kyjova záslibnou pouť do žarošického chrámu, a to z důvodu poděkování za ochranu města před požárem.²⁷ Pořádání těchto pravidelných poutí bylo kromě obětování hmotného daru obvyklým způsobem vyjádření vděčnosti větších skupin osob.²⁸

Podle seznamu se do žarošického kostela putovalo převážně v konkrétní dny, spjatými s liturgickým kalendářem, pouze v případě osmi lokalit přicházeli mariánští ctitelé do žarošického chrámu kdykoliv „ve vhodný čas“,²⁹ avšak počet podniknutých cest býval závislý na počasí a na průběhu zemědělských prací v daném roce. Sezona hromadných poutí do Žarošic začínala poměrně záhy, od jara a trvala až do konce září. Z hlediska četnosti probíhal poutní rádius v několika vlnách.³⁰ Vrcholky přelomu jara a léta se vázaly hlavně na pohyblivé svátky, jakými byly Velikonoce³¹ a Letnice.³² Hojně se putovalo na svátek sv. Jana Nepomuckého (16. 5.),³³ sv. Anny (26. 7.),³⁴ sv. Vavřince (10. 8.),³⁵ vyšší nárůst poutí vykazovaly svátek Nanebevstoupení Páně³⁶ nebo slavnost Nejsvětější Trojice.³⁷ S koncem září příliv poutních průvodů významně ustával, přičemž jeden z posledních termínů, kdy sem přichá-

²⁶ Jednalo se o tyto lokality: Břeclav, Lednice, Podivín a Tvrdonice.

²⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochiis in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 27r.

²⁸ ZUBER, R.: *Osudy moravské círve*, s. 79.

²⁹ Jednalo se o tyto lokality: Blatnice pod svatým Antonínkem, Kobylí, Lanžhot, Mikulov, Mutěnice, Nivnice, Pouzdřany a Týnec.

³⁰ Srovnání s termíny nejdůležitějších poutí alespoň v případě jezuitských poutních míst přináší HOLUBOVÁ, M.: *Etnografický atlas*, s. 56–57, zejména tabulka č. 3.

³¹ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Hovorán, Šardic, Tvrdonic.

³² Jednalo se o tyto poutní lokality: Komořany, Podivín a Zaječí.

³³ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Dambořic, Nižkovic a Žďánice.

³⁴ Jednalo se o tyto poutní lokality: Dambořice a Rajhrad.

³⁵ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Hustopečí a Kyjova.

³⁶ Jednalo se o tuto poutní lokalitu: Strážnice.

³⁷ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Břeclavi.

zely ještě organizované zástupy poutníků, představovaly svátky sv. Václava (28. 9.)³⁸ a Archanděla Michaela (29. 9.).³⁹

Zvýšený nárůst poutníků byl registrován o velkých agrárních festivitech, k jakým náležely mariánské svátky Navštívení Panny Marie (2. 7.),⁴⁰ Nanebevzetí Panny Marie (15. 8.),⁴¹ Narození Panny Marie (8. 9.)⁴² a Jména Panny Marie (14. 9.).⁴³ Další vrcholy poutní sezony byly úzce provázány s termíny zasvěcených svátků patrocinií kostelů výchozích lokalit, k nimž patřily slavnost apoštolů sv. Petra a Pavla (26. 6.),⁴⁴ sv. Maří Magdalény (22. 7.)⁴⁵ a sv. Jakuba Většího (25. 7.).⁴⁶ Vůbec nejvíce došlých poutních procesí pak registrujeme během svátku Navštívení Panny Marie.

I takto vymezená roční frekvence poutí mohla být a také byla ovlivňována počasím. Kvůli špatným klimatickým podmínkám i farnosti, které svou pouť do Žarošic svazovaly s určitým svátkem, ji odkládaly na příhodnější dobu, anebo mohly vykonat zástupnou pouť.⁴⁷ Šlo o to, že pokud se odložila pouť ve stanoveném, běžně praktikovaném termínu, pak pobožnosti, které měly být vykonány na příslušném poutním místě za danou lokalitu, se odehrávaly ve stejném úmyslu v domácím kostele.

V určité dny přicházela prosebná procesí, jejichž intenzita zesílila zvláště od počátku 18. století, když začala vrchnost nařizovat prostřednictvím svých úředníků mimořádné pobožnosti za požehnání úrody, odvrácení hladu a války.⁴⁸ Tato prosebná procesí do Žarošic organizovaly městské nebo vesnické komunity během křížových dnů (respektive křížové neděle).⁴⁹ Tak byly

³⁸ Jednalo se o tuto poutní lokalitu: Chválkovice.

³⁹ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Drnholce.

⁴⁰ Jednalo se o tyto poutní lokality: Borkovany, Bučovice, Dambořice, Hvězdlice, Klobouky u Brna, Lednice, Nížkovice a Šaratice.

⁴¹ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci ze Slavkova u Brna.

⁴² Jednalo se o tyto poutní lokality: Litenčice a Mikulčice.

⁴³ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Uherského Hradiště, Uherského Ostrohu a Ždánic.

⁴⁴ Jednalo se o tuto poutní lokalitu: Vlčnov.

⁴⁵ V tento den přicházeli do Žarošic poutníci z Bzence.

⁴⁶ Jednalo se o tuto poutní lokalitu: Milotice.

⁴⁷ Bližší k problematice zástupných poutí např. STUHLÁ, Pavla: *Prachatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*. Praha 2004, s. 218.

⁴⁸ Tamtéž, s. 206–207.

⁴⁹ Jednalo se o tyto lokality: Dolní Bojanovice, Dubňany, Hodonín, Mutěnice a Ratíškovice.

nazývány poslední tři dny před pohyblivým svátkem Nanebevstoupení Páně ve druhé polovině května.⁵⁰

Místa, odkud se zbožné průvody vydávaly do Žarošic, bylo možné rozdělit do několika skupin. Zejména podle vzdálenosti, která poutníky dělila od jejich cíle, a tím také podle času, který strávili na cestě mimo svůj domov.⁵¹ První a to nejpočetnější skupinu zahrnovaly lokality farností, které se nalézaly v bezprostřední blízkosti poutního místa. Putování do žarošického chrámu netrvalo déle než dvě hodiny. Odtud směřovaly kroky věřících ve vžitých termínech, daných liturgickými předpisy či místními zvyklostmi, anebo v čase nouze. Pokud poutníci překonávali větší vzdálenosti, putovali na poutní místo tři až sedm hodin. Podle analyzovaného pramene podstupovali nejdelší trasu poutníci z Dolních Bojanovic, Dubňan, Hodonína a Ratíškovic.⁵²

Konání a četnost podniknutých žarošických poutí z každé farnosti ovlivňovalo mnoho různých a někdy protichůdných faktorů, jako byla demografická situace na takovém území, místní náboženská tradice, iniciativa šlechty a pozemkové vrchnosti vůbec, v neposlední řadě aktivita diecézního kléru i samotných farníků. Výrazným způsobem přispívala k rozvoji poutní praxe města, kde formování veřejné i soukromé zbožnosti výrazně ovlivňovala nejen vrchnost a aristokratický dvůr, nýbrž také činnost náboženských bratrstev.

Na základě detailní analýzy pramene evidujeme pouze tři konkrétní informace o dataci počátků zbožného putování do žarošického chrámu. Od roku 1740 putovali na svátek Archanděla Michaela poutníci z Drnholce do Žarošic, čili na samém závěru poutní sezony.⁵³ Obdobně jednali také mariánští ctitelé z Chválkovic, kteří od roku 1742 přicházeli do Žarošic na svátek sv. Václava.⁵⁴ Ačkoliv prameny blíže nespecifikovaly okolnosti motivace zbožné peregrinace, lze se domnívat, že podnětem se stalo válečné období

⁵⁰ VEČERKOVÁ, Eva – TARCALOVÁ, Ludmila: *Náboženské průvody v kalendářním cyklu svátků a slavností*. In: TARCALOVÁ, Ludmila (ed.): *Slavnostní průvody*. Uherské Hradiště 1994, s. 26–28.

⁵¹ Srov. HOLUBOVÁ, Markéta: *Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa* (dále jen *Panna Marie Svatohorská*). Praha 2015, s. 85–87.

⁵² ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 27r–27v.

⁵³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 36v.

⁵⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 6r.

za vlády Marie Terezie, spjaté s válkami o rakouské dědictví.⁵⁵ A třetími byli již výše zmiňovaní kyjovští poutníci, kteří od roku 1753 podnikali záslibnou pouť z důvodu poděkování za ochranu města před požárem.⁵⁶

Do žarošického chrámu putovaly především zbožné průvody věřících, organizované vypravované z jednotlivých farností.⁵⁷ Obvykle poutní průvod doprovázel jeden kněz, pouze u ždánických a uherskohradištských poutních procesí byli registrováni tři kněží.⁵⁸ Nejčastěji se putovalo pouze v jednom konkrétním termínu.⁵⁹

Analýza pramene nám poskytla také informace o finančních nákladech spojených s organizací poutí do žarošického chrámu. Jednotlivá stipendia byla určena na platbu ministrantů a kněží.⁶⁰ Z městských peněz býval předán jménem všech zúčastněných také finanční dar Panně Marii Žarošické. Tak například peněžní dar města Hodonína činil 25 zlatých a 34 krejcarů⁶¹ a město Kyjov vyplatilo finanční ofěru ve výši 12 zlatých.⁶² Obdobně registrujeme finanční dar ve výši 15 zlatých od konfraternity z Uherského Hradiště.⁶³

Pokud zohledníme celkový počet lokalit, odkud se putovalo v olomoucké diecézi, tak k nejvíce navštěvovanému mariánskému poutnímu místu patřily

⁵⁵ HLAVAČKA, Milan: *Marie Terezie*. In: RYANTOVÁ, M. – VOREL, P.: *Čeští králové*. Praha – Lito-myšl 2008, s. 475–483.

⁵⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 27r.

⁵⁷ K terminologii rozlišení poutí a procesí viz HÜTTL, Ludwig: *Marianische Wallfahrten im Süd-deutsch- österreichischen Raum. Analyse von Reformations- bis zur Aufklärungsepoche*. Köln 1985, s. 10–11.

⁵⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 7r, 16r.

⁵⁹ Dva termíny konání poutí registrujeme v lokalitách – Mutěnice, Nížkovice a Ždánice. V případě Dambořic byly evidovány čtyři možné termíny konání poutí. Jednalo se o tyto dny: svátek Jména Panny Marie, Navštívení Panny Marie, sv. Anny a sv. Jana Nepomuckého.

⁶⁰ Ministrant dostával vyplaceno 15 až 30 krejcarů, kněz obdržel 1 až 3 zlatý.

⁶¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 27r.

⁶² ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 26v–27r.

⁶³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 16r.

Křtiny (poutě vedené ze 78 lokalit),⁶⁴ těsně za nimi se umístily Tuřany (se 72 lokalitami)⁶⁵ a na třetím místě byl Svatý Kopeček u Olomouce (62 lokalit).⁶⁶ Následovaly Žarošice (43 lokalit),⁶⁷ Hostýn (28 lokalit),⁶⁸ Vranov a Mikulov (po 26 lokalitách),⁶⁹ Lechovice (17 lokalit),⁷⁰ Štípa (14 lokalit)⁷¹ a Dub na Moravě (10 lokalit).⁷² V případě nemariánských poutních míst měla hojnou návštěvnost svatoanenská, k jakým patřily Stará Voda (18 lokalit) nebo Pustiměř (16 lokalit).⁷³ A na Kalvárii u Jaroměřic, kde byl uctíván obraz Krista-Salvátora, přicházeli poutníci z 23 lokalit.⁷⁴

Lze tak konstatovat, že z výčtu moravských poutních míst evidovaných v *Consignatio* představovaly Žarošice mariánské poutní místo regionálního významu, kam směřovaly organizované průvody poutníků z jižní Moravy. Zvláštní případy tvořily skupiny poutníků, které se v Žarošicích pouze zastavovaly, neboť hlavní cíl jejich zbožné cesty ležel jinde. Z tohoto úhlu pohledu figurovaly Žarošice jako cílové poutní místo, ale stávaly se i častou zastávkou pro poutníky, kteří se ubírali do mariánského Vranova, Křtin nebo Tuřan.

Na závěr se ještě zastavíme u lokalit, z nichž směřovala poutní procesí do Žarošic. V obecné rovině lze říci, že v jedné lokalitě se konalo několik typů církevních průvodů. Jednak to byla procesí – slavnostní církevní průvody, které probíhaly uvnitř kostela nebo mimo něj v rámci jedné farnos-

⁶⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁶⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁶⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁶⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁶⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁶⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁷⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁷¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁷² ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁷³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

⁷⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771).

ti.⁷⁵ Obvykle byla předepsána církevním ritem pro určité dny, tímto ritem se řídila a v kostele nebo mimo něj měla svoji obvyklou trasu se zastaveními (např. procesí o Božím Těle). Naproti tomu poutě, které měly v úředním seznamu četnější evidenci, představovaly zbožné putování za hranice farnosti, na vzdálená a věhlasná poutní místa. Směřovaly k jistému cíli (zázračný obraz nebo socha, ostatky svatých, odpustky), jehož účelem bývala prosba o dobrodiní (pouť prosebná, kající – za odpuštění hříchů) nebo poděkování za nějakou dosaženou milost (pouť děkonná, např. za uzdravení).⁷⁶ Název pouť se rozšířil také na zasvěcený svátek, slavený obvykle v den patrocinia místního chrámu.⁷⁷

Jak už bylo výše nastíněno, podle úředního seznamu z roku 1771 putovali mariánští ctitelé do žarošického chrámu ze 43 lokalit, přičemž pouze u pěti z nich znamenaly Žarošice jediné místo, kam se vypravil církevní průvod. Jednalo se o tyto lokality: Borkovany,⁷⁸ Hvězdlice,⁷⁹ Nížkovice,⁸⁰ Litence⁸¹ a Uherské Hradiště.⁸² Naproti tomu z Nivnice bylo uspořádáno během roku až osm církevních průvodů.⁸³ Ve čtyřech případech se jednalo o průvody, které se konaly v rámci farnosti, a byly spjaté s oslavou patrocinia místního kostela. U zbývajících církevních průvodů se cílem stala návštěva poutních míst, a to jak mariánských (Hostýn, Žarošice),⁸⁴ tak i propagující kult sv. An-

⁷⁵ Lidová kultura. *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. II. díl. Praha 2007, s. 808.

⁷⁶ HOLUBOVÁ, M.: *Panna Marie Svatohorská*, s. 78.

⁷⁷ STUHLÁ, P.: c. d., s. 209.

⁷⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 1v.

⁷⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 6v.

⁸⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 6v.

⁸¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 46r.

⁸² ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 15v.

⁸³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ACO, sign. C9, kart. 2212: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum* (1771), f. 17v.

⁸⁴ ODEHNAL, František: *Poutní místa Moravy a Slezska*. Brno 2008, s. 109–115, 334–339.

tonína Paduánského (Blatnice pod svatým Antonínkem)⁸⁵ nebo sv. Jana Nepomuckého (Králov u Uherského Brodu).⁸⁶

5 Závěr

Na základě detailní analýzy úředního pramene z roku 1771 byly rámcově předloženy informace o tom, jaké druhy zbožných cest byly organizovány na jedno z nejstarších moravských mariánských poutních míst – Žarošic. Pozornost se věnovala výchozím lokalitám, termínům svátků kolektivních poutí, ale i motivaci těchto zbožných cest. Studie tak představila jeden z mnoha způsobů vytěžení informací o poutní tradici na sklonku barokní doby.

RESUMÉ

ŽAROŠICE

POUTNÍ TRADICE VE SVĚTLE ÚŘEDNÍHO SOUPISU POUTÍ A PROCESÍ OLOMOUCKÉ DIECÉZE Z ROKU 1771

Po silném rozmachu poutního provozu v pobělohorském období podporovaném církevní a státní mocí přicházela od poloviny 18. století postupně změna politiky státu a církve. Jedním z jejích nástrojů byla také snaha o regulaci živelného konání poutí, a tak v roce 1771 bylo úředně nařízeno vytvoření soupisu – *Consignatio Processionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum*, který zjišťoval celkový stav organizovaných poutí a procesí na území olomoucké diecéze. Na základě detailního rozboru tohoto úředního pramene se snažíme předložit poutní tradici v jednom z moravských mariánských poutních míst – Žarošicích. Předložená analýza tak představuje, jaké druhy zbožných cest byly organizovány, které lokality pořádaly kolektivní poutě, jaké termíny – svátky volili poutníci pro své zbožné putování. Nedílnou součástí studie jsou také zjištěné informace o motivaci konání těchto poutí.

⁸⁵ Tamtéž, s. 25–27.

⁸⁶ ZEMEK, P.: c. d. , s. 400; KUČERA, Jan: *Paměti Královského města Uherského Brodu*. Brno 1903, s. 349.

Klíčová slova: poutě, procesí, úřední prameny, olomoucká diecéze, Morava, Žarošice, 18. století

SUMMARY

ŽAROŠICE

*PILGRIMAGE TRADITION IN THE LIGHT OF ADMINISTRATIVE REGISTER
OF PILGRIMAGES AND PROCESSIONS
OF THE OLOMOUC DIOCESE FROM 1771*

After a strong expansion of pilgrimages supported by the Church and the state after the post-White Mountain period came a gradual change of the church and the state politics by the 1750s. One of the tools was also the attempt to regulate unrestrained organization of pilgrimages, therefore in 1771 there was an officially issued order to create a list *Consignatio Processionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existencibus annuae Duci Solitarum*, which investigated the status of organized pilgrimages and processions in the area of the diocese of Olomouc. We try to present the pilgrimage tradition in one of the Moravian places of pilgrimage – Žarošovice through a detailed analysis. The presented analysis, therefore, presents what kind of pilgrimages were organized, which locations organized collective pilgrimages, and which dates – celebrations the pilgrims chose for their pious journeys. The motivation behind such pilgrimages is also an inseparable part of the study.

Key words: pilgrimages, processions, official sources, diocese of Olomouc, Moravia, Žarošice, 18th century

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D.
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3/1420
110 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: holubova@eu.cas.cz

FILANTROPICKÁ ČINNOST RODU BERCHTOLDŮ

Jitka Bartošová

Období druhé poloviny 18. století je protnuto několika myšlenkovými proudy, které výrazně ovlivňovaly smýšlení některých významných šlechtických osobností. Velmi významným myšlenkovým proudem byl filantropismus. Německý historik Karl Heinz Metz ve své knize věnující se dějinám sociální jistoty mluví o tom, že vznik filantropických myšlenek je možno datovat do začátku 18. století. Právě v této době se také zvyšuje počet debat věnujících se tématu chudoby a chudinské péče, které se pro mnohé stanou předmětem zájmu filantropie. Jedním z výrazných momentů, který napomohl k utváření filantropických aktivit, byla v 18. i 19. století méně příznivá životní situace obyvatel evropského kontinentu potýkající se s výraznými problémy chudoby.¹ I když se stát vměšoval do vedení sociální politiky, existovala tu možnost dobrovolného působení šlechticů a aristokratů na poli sociální a zdravotní péče. V těchto řadách existovali ti, kteří z vlastní motivace, pohnutek, poznání osvětských myšlenek zakládali na svém panství dobročinné ústavy, školy, sirotčince, útulky... Avšak mnohé šlechtice i aristokraty vedla ke skutkům dobra také myšlenka zajistit si na svém panství jistou stabilitu.²

Vlastní motivace však vždy patří k té lepší stránce touhy člověka, v našem případě šlechtice a aristokrata, aby snaha zlepšit sociální i mravní poměry měla mnohem větší odezvu i působnost. Vlastní motivace vycházela především z výchovy a poznání. Česká šlechta druhé poloviny 18. století byla katolického vyznání.³ V praxi to znamená, že i přes příliv osvětských myšlenek, které do jisté míry znamenaly rozchod s tradiční katolickou učeností, stále paradoxně z velké míry převládalo hluboce zakořeněné křesťanské myšlení. Do jisté míry osvěcenství svým pojetím křesťanské teologie a lásky stále usilovalo o šíření hodnot, na kterých křesťanství odjakživa stojí – prokazování lás-

¹ Podle prvních prokazatelných výzkumů byl v roce 1802 odkázán na pomoc jeden milion obyvatel, což bylo 11 % z počtu obyvatelstva.

² O této možné strategii píše ve své práci Elke Schlenkrich. Srov. SCHLENKRICH, Elke: *Paternismus als Kalkül, Adlige Fürsorge in ländlichen Gesellschaften und der Oberlausitz. (18. und 19. Jahrhundert)*. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, 59, 2011, Nr. 1, s. 35.

³ Srov. MAŤA, Petr: *Svět česká aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.

ky a dobra bližním a snaha o rozvoj dobra ve společnosti.⁴ Na tomto poněkud volněji formovaném hodnotovém žebříčku pomalu vyrůstal i filantropismus.

U nás je filantropismus velmi úzce spojen se šlechtickým rodem Berchtoldů. Dva příslušníci tohoto rodu – Leopold I. František Xaver Antonín Berchtold (1759–1809) a Bedřich Karel Eugen Všemír Berchtold (1781–1876) vynikali velmi vyhraněnou dobročinnou činností, kterou ovlivňovali chod svého panství, ale i tehdejší smýšlení ve společnostech, kam sami patřili nebo je také zakládali. Jejich filantropická činnost vznikala zejména jako odpověď na potřeby doby, ve které žili. Jednalo se zejména o to, jak se vypořádat s otázkou chudinství na svém panství a dlouhodobou vizí založit nemocnici pro vojáky i chudé, kde by bylo léčení a ošetřování v souladu s velkorysími filantropickými zásadami zdarma. Záběr jejich činností se především vztahoval na sociální a zdravotní oblast. Leopolda nejvíce zajímala zdravotní a sociální péče, za to jeho nevlastního bratra Bedřicha Všemíra především kulturní osvěta. Jejich činnost nám představuje jeden z možných příkladů působení šlechty v sociální a kulturní sféře života společnosti ve druhé polovině 18. století s přechodem do 19. století. Této problematice nebylo v české historiografii věnováno tolik pozornosti. Životní působení těchto dvou Berchtoldů je velmi zajímavé, protože, a to zejména u Leopolda Berchtolda, přesáhlo hranice habsburské monarchie. Impulzem pro tyto aktivity jim byla především rodinná výchova, tradice a myšlenková atmosféra doby, jejichž mnohé myšlenky velkoryse převáděli do praktického života. Například oba dva prováděli konkrétní zdravotní osvětu v praxi a snažili se o hospodářský rozvoj panství tím, že dávali práci chudým a přiváděli do hospodářského rozvoje svého panství určité novinky.

O jejich významných činnostech se v jejich době mohli dočíst čtenáři v některých novinách, které byly vydávány v habsburské monarchii a následně v několika útlých monografiích.

Hrabě Leopold I. Berchtold patřil k předním představitelům šlechty na sklonku 18. století. V roce 1800 si mohli čtenáři šedesátého osmého čísla novinového deníku *Patriotisches Tageblatt* na jeho titulkové straně přečíst zprávy o činnosti hraběte Leopolda I. Berchtolda (1759–1809). Tyto noviny si tehdy neodpustily kapku sentimentálního popisu jeho činů, aby tím jasně

⁴ Jedním z nich, který tuto praktiku užíval, reflektoval svou dobu a reagoval slovem na tehdejší problémy, byl filozof, kněz a vědec Bernard Bolzano (1781–1848). Ve svých exhortách, které vycházely od roku 187, upozorňoval na vnitřní život i smýšlení tehdejších lidí. V roce 1807 Bernard Bolzano napsal: „Máme-li pohnout rozumné lidi, aby podnikali práci většího rozsahu, dosáhneme toho jen tak, že je přesvědčíme o užitku, který z toho vzejde, buď pro ně, nebo pro jiné lidi, buď pro jejich ctnost, nebo pro jejich blaženost.“ BOLZANO, Bernard: *Exhorty*. Praha 2006, s. 8.

upozornily na jeho výjimečnost v době, ve které žil: „Nebyl spokojen, aby při každé příležitosti setkání sušil slzy trpících bližních, podnikl proto několikaletou cestu do vzdálených oblastí naší planety, jenom ku blahu lidstva a jeho vlasti.“⁵ Za svoji neutuchající činnost a touhu poznávat a pomáhat tam, kde viděl potřebu a kam mířila i jeho osobní vize, si získal váženou úctu evropských intelektuálních kruhů a společností.

Myšlenkový svět Leopolda Berchtolda utvářela zejména víra v Boha a jeho osobnost také formovali mnozí autoři spisů obhajující myšlenky osvícenství a filantropismu i psychologie. V jeho bohaté zámecké knihovně můžeme nalézt díla autorů, jejichž zájem se vztahuje na člověka a jeho dobročinnou činnost ve smyslu filantropie: např. White, Hawes, Campe, Iselin.

V letech 1780–1797 podnikl dobrodružnou cestu napříč Evropou, severní Afrikou a Malou Asii.⁶ Byl znám také jako příznivec osvětských myšlenek, které ve své praxi využíval. Na svých cestách šířil různé spisy věnující se záchraně lidského života.⁷ O tři roky později se o tomto hraběti a jeho počínu píše v *Patriotisches Tageblatt*⁸ jako o vlastenci, který „si na cestách tisknul vše na své náklady a vše bezplatně rozdělil, aby se získalo více užitku,“ jak to blíže vysvětluje ve své nové práci *Pokus rozšířit hranice dobročinnosti vůči lidem a zvířatům*.⁹ V době jeho cest jej velmi ovlivnil pobyt v Paříži. Velmi se tam nadchl pro revoluční ideály, které jej až téměř do konce života provázely z hlediska hodnot, které ctil. Je zajímavé, že až na konci svého života se vzdává radikálních myšlenek osvícenců v dopise, který poslal Heinrichu Rieckemu.¹⁰ V dopise také uvedl, že ačkoliv se zříká osvícenství, v jeho smyslu bude i nadále pracovat. Své velké nápady nemohl konat zcela bez finančních prostředků. V roce 1800 zdědil po své tetě Eleonoře Petřvaldské celé buchlovické panství.¹¹ Toto jmění, které získal, věnoval na podporu filantropické

⁵ Moravská zemská knihovna Brno (dále jen MZK Brno), *Patriotisches Tageblatt*, č. 68, 30.–31. 10. 1800, s. 294.

⁶ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*., f. 193–198.

⁷ Příkladem je spis s názvem *Kurzgefasste Methode, alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, um der allergrausamsten Mordthat lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen. Bekannt gemacht von einem reisenden Deutschen*, který napsal doktor Misley a Leopold Berchtold psal předmluvu.

⁸ MZK Brno, *Patriotisches Tageblatt*, č. 68, 30.–31. 10. 1800, s. 294.

⁹ BERCHTOLD, Leopold: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. Wien 1800.

¹⁰ KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí*. Brno 2006, s. 249.

¹¹ HALADA, Jan: *Almanach českých šlechtických rodů*. Praha 1992, s. 18; MORAVIČANSKÝ, František: *Leopold Graf von Berchtold der Menschenfreund*. Brünn 1859, s. 15.

a osvětové činnosti nejen na svém panství. Své zámky v Buchlovicích a Žeravicích neváhal přeměnit na nemocnice a s rodinou bydlel na hradě Buchlově a později na záměčku na Smradavce. Vyvrcholením Leopoldova sociálního citění bylo zřízení nemocnice. V roce 1797 se jednalo o malou nemocnici v Buchlovicích s dvanácti lůžky, na kterou byla přeměněna z bývalé lisovny oleje. Z vedlejší budovy byl vytvořen byt pro lékaře. Tato malá budova však zakrátko svému účelu nedostačovala, a tak se Leopold přestěhoval na hrad Buchlov, a z celého komplexu zámku v Buchlovicích nechal zřídit nemocnici a starobinec.¹² Nechal zde ošetřovat bezplatně své poddané, chudé, vojáky i majetné pacienty.

O bližším fungování této nemocnice se můžeme dozvědět z několika dochovaných pramenů i administrativních záznamů. Velmi obsáhlým spisem, který pojednává o konkrétní zdravotní péči, pravidlech fungování nemocnice a vymezení lékařské kompetence a nároků na něj je *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus*¹³ z roku 1807. Za dva roky, co nemocnice na zámku fungovala, bylo ošetřeno přes tisíc dvě stě lidí. V roce 1807 již buchlovický špitál disponoval padesáti dvěma lůžky pro nemocné a osmnácti lůžky pro churavé mužského pohlaví. Pro buchlovický špitál pracoval ošetřovatelský personál, duchovní, hlavní účetní, dva domácí lékaři se dvěma pomocníky, čtyři zdravotní sestry a dvě ošetřovatelky. Lékař se kromě nemocných v nemocnici staral i o nemocné v okolních vesnicích: Hruškovice, Břestek, Salaš, Stupava a Staré Hutě.¹⁴ Leopoldova nemocnice měla také svoji vlastní dokumentaci, kterou vedl ze své stanovené povinnosti ranhojič. Nemocniční dokumenty, respektive knihy a listiny, byly vedeny hlavně ze statických a preventivních důvodů. Ranhojiči také zpětně poskytovali poznatky, které mohli využívat i další ranhojiči. V nemocnici se vedly přijímací a propouštěcí protokoly, jídelní lístky, lékárnická kniha, černé knihy, očkovací tabulky, tabulka vypůjčených kýlních pásů, kniha pro zapsání okolností zdánlivě vzkříšeného, chirurgické poznámky nemocí a speciální formuláře vyplňované důsledně ke konci roku na základě výše uvedených formulářů.¹⁵ Práci Leopolda Berchtolda například ocenil ve svém článku ve Wiener medizinische Wochenschrift z roku 1913 J. Fischer. Chválil ho za jeho smysluplnou činnost,

¹² CHRÁSTKOVÁ, Adéla: *Lazaret na zámku v Buchlovicích (1807–1809)*. Brno 2010, s. 39–40 (nepublikovaná magisterská diplomová práce); VIGNATI, Jan: *Buchlovická nemocnice (1807–1809)*. Kladno 1938, s. 3; WONDRAK, Eduard: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích*. Časopis lékařů českých, 113, 1974, č. 47; Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, Krankenaufnahme Scheine 1808.

¹³ Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807.

¹⁴ Srov. WONDRAK, E.: c. d., s. 1263.

¹⁵ Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807.

kteřá na „cestách neviděla jen kratochvíle a lovy, nejvíce to prokazuje v roce 1789 v anglickém jazyce vydaná a ve dvou tlustých svazcích obsažená *Essay to direct and extend the Inquieres of patriotic travellers*.¹⁶ O nemocnici zřízené na zámku v Buchlovicích můžeme říct, že byla vrcholem jeho humanitních tužeb, ale zřízení takové nemocnice předcházelo mnoho Berchtoldových snah, které se věnovaly záchraně života.

Celý svůj život hrabě Leopold Berchtold zaměřil hlavně na osvětu lidstva po humanitní stránce. Tuto skutečnost ovlivnila nečekaná událost v jeho rodině. Leopoldův nevlastní bratr byl ve svých 31 letech v roce 1779 během epidemie v Brně pohřben jako zdánlivě mrtvý. Po čase byla hrobka otevřena a v ní vedle otevřené rakve, leželo tělo zemřelého Mořice Berchtolda s okousanou paží. Touto událostí byl zřejmě Leopold otřesen po celý život a právě ona ovlivnila jeho další oblast životního zájmu. Začal se věnovat „oživování zdánlivě mrtvých“. Z jeho raných počínů tyto snahy dokumentuje spis s názvem *Kurzgefaßte Methode, alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, um der allergeusamsten Mordtat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen*¹⁷ vydaným v roce 1791 na jeho cestách. Tento spis představoval všechny dobové možnosti záchrany života při náhlých neštěstích. Později se tyto snahy o záchranu v náhlých neštěstích upevnil v úsilí o souvislé hledání možnosti osvěty mezi lidmi. V rámci svých cest předložil zmiňovaný spis i v pařížskému Národnímu shromáždění. Tímto činem i s jeho záměry se více dostal v širší známost.¹⁸ Byl to projekt, který měl zabránit pohřbívat zdánlivě mrtvé.¹⁹

V archivním fondu rodu Berchtoldů najdeme také tenký sešit z roku 1797 s názvem *Nachricht von dem im St. Antons-Spital in Smyrna gebrauchten einfachen Mittel die Pest zu heilen etc.*²⁰ Tento spis vydal L. Berchtold na své cestě po Malé Asii opět na své náklady. Obsah sešitu seznamuje čtenáře s léčbou moru olivovým olejem. Tento olej byl používán již dříve, ale časem se na jeho léčivé účinky pozapomnělo. Až na sklonku 18. století jej znovu uvedl ve zná-

¹⁶ FISCHER, Johann: *Leopold Graf Berchtold der Begründer der Rettungsanstalten in Österreich*. Wiener medizinische Wochenschrift, 1913, č. 37.

¹⁷ Spis přeložen do angličtiny, italštiny, nizozemštiny, francouzštiny, latiny. Později taktéž do portugalštiny a španělštiny. Celkem bylo vytištěno 9000 spisů, které zdarma rozdával. V češtině tento spis vyšel v roce 1802.

¹⁸ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 290, Příspěvky k dějinám dobročinnosti vol. I. a vol. II. 1791.

¹⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 52, inv. č. 290, Doklady k činnosti humanitních spolků v Čechách a na Moravě 1799–1806.

²⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 56–57, inv. č. 307, Miscellanea.

most ve smyrnském špitále Angličan Consul Baldwin, který ohlásil pozitivní účinky na základě pozorování.²¹

Hrabě Leopold Berchtold byl členem několika evropských společností, skrze které se snažil šířit osvětu v záchraně lidského života. Jako člen Královské londýnské humanitní společnosti mohl západní Evropu informovat o novince v léčbě moru olivovým olejem. S touto významnou společností je v archivním fondu rodu Berchtoldů zachována část písemné korespondence.²²

Další zajímavé členství hraběte Leopolda Berchtolda bylo v Die Hamburgische Gesellschaft zur Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe.²³ Též skrze tuto společnost šířil osvětové spisy. Jeho aktivní činnost o něm vynesla zprávu i v hamburských novinách Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten ze 6. srpna roku 1804, kde byl otištěn i jeho dopis s prosbou o šíření spisu *Anleitung vielerlei Lebensgefahren, welchen die Menschen zu Lande und zu Wasser ausgesetzt sind etc.*²⁴ od Johanna Heinrich Moritze von Poppeho a k tomu odůvodnění proč se snaží provádět takovou osvětu: „Tu jsem obdržel moji svatou povinnost k záchraně životů mých bližních, proto můžu více přispět a také jsem zároveň přesvědčen, abyste Vy, mí páni, byli odhodlaní, moji nepatrnou snahu v této záležitosti co nejlépe podporovat, a tím uchopit svobodu. Sto padesát připojených otisků vyšlo na mé náklady, které přeposílám vaší vážené společnosti a snažně prosím tento spis částečně rozšířit do Hamburku, z části do Lübecku, Brém, Stralsundu, Dánska, Švédska, Norska, Ruska, Holandska a podpořit takové osoby, které mohou tento spis využít. Rozdělení otisku, které jistě také mám pro pruské státy, bylo zorganizováno. Jako důkaz mé velké úcty k Vám, přikládám otisk Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern. Trvám na tom co jsem napsal. Leopold, Graf von Berchtold.“²⁵

²¹ Zmínku o léčebných účincích užívání olivového oleje najdeme například v knize od Dr. Hugo Leonard von Gutzeit – *Beiträge zur Lehre von den typhösen Fiebern hauptsächlich in Bezug auf ihre Behandlung*. Verlag von Edmund Götschel, Riga & Leipzig 1842. Dále také v knize *Die Krankheits-Familie-Typhus* od Dr. J. Gotfried Eisenmanna, která byla vydána v roce 1835, v nakladatelství Verlag bey J. J. Palm und Ernst Enke, Erlangen 1835.

²² MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, Písemnosti a tisky k filantropické činnosti 1799–1809.

²³ Založena v roce 1765 v Hamburku.

²⁴ MORITZ VON POPPE, Johann Heinrich: *Allgemeines Rettungsbuch oder Anleitung vielerlei Lebensgefahren ... zu Lande und zu Wasser ... vorzubeugen*. Hannover 1805.

²⁵ MEYER, Hermann: *Leopold, Graf von Berchtold*. Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten, 6. 8. 1804, č. 61, s. 482.

Z jeho podnětu také začaly vznikat ústavy pro záchranu zdánlivě mrtvých. Nejprve vznikla Humanitní společnost v Praze roku 1797 („Privat-Humanitätsgesellschaft zur Rettung der Scheintodten und in plötzliche Lebensgefahr gerathenen Menschen“) a poté ve Vídni roku 1803. Pražskou Humanitní společnost podporoval morálně i finančně. Společnost měla i svůj dům, který byl jakousi záchranou stanicí. Tento dům nechal vystavět na své náklady na pravém břehu Vltavy pod klášterem křižovníků. Byla to stanice, která sloužila pro utonulé a zdánlivě utonulé. Později tato pražská společnost zřídila „Lázeň svobodná“, které byly na Vltavě provozovány, a lidé se sem chodili učit plavat.²⁶ Humanitní společnost byla ve své době velmi užitečná. Dokazují to nejen existující výčty zachráněných osob, ale také zájmy urozených finančně ji podpořit.²⁷

V roce 1801 založil Moravskou humanitní společnost v Brně a skrze ni podporoval stavbu školy pro mládež před jeho buchlovickým zámkem, organizoval sbírky pro hladové obyvatelstvo v Krkonoších, vydávání tabulek pro krajany a řemeslníky, které upozorňují na nebezpečí jejich povolání a na prostředky ochrany. Je známo, že Leopold Berchtold hradil značnou finanční část. Dále se snažil, aby vznikaly tzv. „záchranné skřínky“, ve kterých by zachránce našel potřebné záchranné nářadí a medikamenty. Vypracovávání četných předpisů přes potřebu mární, byly také praktické důsledky Berchtoldovy snahy. Mnohdy se může zdát, že Berchtoldova filantropická činnost neznala hranic. Dalším jeho projektem i příkladem velkorysosti a duchaplnosti je jeho obdarování zřízené vídeňské záchranné stanice lodí na sáňkách, která může jezdit po lehce zmrzlé vodě. Tyto lodě se dříve užívaly zejména v zemích severní Evropy v období začátku 15. století do 19. století. V neposlední řadě nechal poskytnout 2000 guldenů, aby byl zřízen fond, který by byl k dispozici pro vyplacení záchranné odměny. Tím ale jeho filantropická činnost nekončí. Jeho celoživotním záměrem – věnování se filantropii, podnítil i snahu o zařazení „první pomoci“ do vyučování na univerzitách a lyceích v říši. Byly to přednášky s názvem *Vyučování o záchrane náhle zraněných a zdánlivě mrtvých*.²⁸ Nápady na jeho osvětové projekty se rovněž projeví v tzv. varovacích tabulkách, které nechal zhotovit a následně všet na místech, kde by si jich lidé všimnuli. Jednalo se o velmi krásně propracované

²⁶ BERCHTOLD, Leopold: *Zweite Nachricht an das Publikum der böhmischen prager humanitätsgesellschaft über ihre im Jahre 1799 und 1800 gemachten Fortschritte*. Prag 1801, s. 2–12. MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 52, inv. č. 290, Doklady k činnosti humanitních spolků v Čechách a na Moravě 1799–1806.

²⁷ KAMPELÍK, František: *Hrabě Leopold Berchtold, Howard západních Slovanů*. Časopis českého muzea, sv. 11, (Praha) 1837, s. 442–451.

²⁸ FISCHER, J.: c. d.

listy, které upozorňovaly na následky pohlavních chorob. Na listech byly otištěny nemocné či nemoci zasažené části lidského těla s popisem, který měl působit jednak preventivně, ale rovněž i varovně. Název souboru dochovaných tabulek mluví velmi jasně: „Varovné tabulky proti lehkomyšlném požitku představující odstrašující následky, které mohou život a zdraví v průběhu času v nešťastný okamžik obrátit.“²⁹

Jeho činnost byla velmi obdivuhodná. V tehdejší společnosti byl znám spíše pro své početné a velkorysé činy. Nicméně ani jeho drobnější dobročinné skutky nebyly mnohokrát opomenuty a skrze tisk se dostávaly na veřejnost. Právě těmito spíše drobnými dobročinnými skutky si získával velký obdiv a úctu u zchudlé části tehdejší společnosti. On sám nebyl jen zakladatel mnohých nadací, škol, společností, ale také sledoval dění kolem a když bylo třeba, uměl bezprostředně pomoci. V roce 1801 zachvátil část obce Koryčany u Buchlovic požár. O této události moravský tisk následně zveřejnil tuto zprávu o Leopoldovi Berchtoldovi: „Odecestoval hned druhý den na koni do Koryčan, dal každému nešťastníkovi, kterého na místě požáru zastihnul, 5 zlatých a prostřednictvím vrchního úředníka nechal rozdat 100 guldenů mezi zbytek. Nechal také označit dubové dřevo v jeho lesích, aby jej poté co nejdříve ti nešťastníci obdrželi.“³⁰ Jeho dobrá vůle byla téměř nezměrná. Nakonec se také ukázalo, že je schopen obětovat za druhé i svůj život, ačkoliv to nechtěl svým způsobem předpokládat. Tak se stalo, že 14. června roku 1809 zachraňoval ve velehradském vojenském lazaretě³¹ při své inspekci vojáka. Voják zemřel druhý den a právě od něj se hrabě Leopold Berchtold nakazil tyfem.³² Tuto událost sepsal ve své knize *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Massgebirge*. Milovaný hrabě svých poddaných podlehl tyfové nákaze 26. června roku 1809 na Smradavce, kde s rodinou již delší čas bydlel. Morava přišla o velmi významného urozeného muže, který se velmi pozoruhodným způsobem celý svůj život staral o péči a osvětu lidstva tím, že jim přinášel nové poznatky týkající se zdravotní a so-

²⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, Písemnosti a tisky k filantropické činnosti 1799–1809. Warnungstafeln.

³⁰ Jednalo se o událost, kdy v obci Koryčany propukl velký požár, který se rozšířil kvůli silnému větru a shořelo mnoho dřevěných domů. Maria Josefa sv. paní Bellinghausenová – Münch z Bellinghausen, která vlastnila koryčanský zámek, se rozhodla ihned obyvatelům pomoci a o pomoc se rozhodla také požádat další šlechtice. Ihned se nabídnul hrabě Leopold Berchtold. MZK Brno, Patriotisches Tageblatt, č. 2, 19.1. 1801, s. 70.

³¹ Po bitvě u Aspern byl na Velehradě zřízen vojenský lazaret s kapacitou 200 lůžek a Leopold Berchtold byl jmenován vrchním inspektorem vojenských nemocnic a lazaretů v kraji kolem Uherského Hradiště.

³² BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Massgebirge*. Brünn 1893, s. 238.

ciální péče. Své nápady neuskutečňoval jen sám, ale získával si své podporovatele i spolupracovníky.

V jeho odkazu v určité míře pokračoval i jeho nevlastní bratr Bedřich Všemír Berchtold. Život Bedřicha Všemíra Berchtolda není známý. Zdá se, jako by jeho život byla zapadnutá kniha ve vzácné knihovně. Ačkoliv byl jeho život o něco jiný než jeho nevlastního bratra Leopolda Berchtolda, tak i on se stal velmi aktivním filantropem.

Byl synem Antonína Berchtolda Prospera a jeho manželky Marie Anny Weiserové. Se svými rodiči pobýval na zámku ve Stráži nad Nežárkou. Jeho velkou zálibou byla příroda. Rád v ní pobýval a velmi bedlivě se o ni zajímal. Jeho lásku k přírodě prohloubilo posléze studium na gymnáziu na Starém Městě pražském. Ve studiu pokračoval na Karlově univerzitě, kde se po tříletém filozofickém základu věnoval oboru lékařství. Promoval 4. září roku 1804.³³ Získání lékařského titulu hraběti nestačilo. Jeho touha po studiu byla mnohem větší a rozhodl se, že si ji ještě v určité míře něčím naplní. Vydal se na cestu do Německa. Zde měl možnost se seznamovat s lidmi stejného smýšlení a právě tady došlo i na osudové seznámení s hrabětem Kašparem Šternberkem. V Německu se věnoval lékařství a rovněž se stále více zajímal o botaniku. Po ukončení cest se usadil v obci Tučapy u Tábora, kde otevřel bezplatnou lékařskou praxi. Jeho osud jej opět zavanul na cesty, které podnikal z Tučap. Opět jej zajímaly otázky botanických a zemědělských výzkumů. Nabyval mimořádné znalosti, které si ovšem po vzoru svého nevlastního bratra Leopolda Berchtolda nenechával jen pro sebe. Zamířil do Prahy, kde navázal kontakty s předními českými obrozenci, které znal již z dob studií. Byli to například Josef Presl, Josef Dobrovský, Jan Evangelista Purkyně, Josef Jungmann.³⁴

Bedřichův velký zájem – příroda – jej postupně nasměroval k tomu, že začal pracovat na rozvoji přírodních věd u nás. Podobnými zájmy mu byl velmi blízký Josef Presl, se kterým *Flory Čechica*³⁵ začal vydávat za své finanční účasti *Rostlinář aneb o přirozenosti rostlin*.³⁶ Toto dílo můžeme nazvat první českou „učebnicí“ botaniky. Předmluva této knihy nese název „*Slovům! pronárodu welkomocnému!*“ a její obsah zní silně nacionalisticky. Dá se říci, že touto předmluvou chtěli český národ probudit, aby si připomněl, že i on nemá zapomínat na to, že má také jakési hrdé sebevědomí. Spolupráce

³³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, Osobní doklady.

³⁴ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, Korespondence.

³⁵ Vydaná v roce 1819.

³⁶ Celý název knihy zní *Die Kartoffeln, die Geschichte, Charakteristik, Nützlichkeit u. Schädlichkeit, Kultur u. Krankheiten*. Kniha byla vydána na jeho náklady v roce 1842.

Bedřicha Berchtolda s Janem Preslem neskončila, nýbrž pokračovala. Bedřich Berchtold a Jan Presl si vyměňovali dopisy, ve kterých uzavírali další spolupráci, a tou byla finanční podpora nebo redigování Preslova vědeckého časopisu Krok, do kterého přispíval i hrabě Bedřich Berchtold.³⁷

Kromě publicistické činnosti, která časem nabývala na šíři, se věnoval cestování. Cílem jeho cestování bylo často sbírání rostlinných materiálů pro muzeum nebo studium floristiky. Sbírkami ze svých cest také obohatil vzniklé buchlovské hradní muzeum. Jeho cesty z let 1834–1836 vedly skrze Švýcarsko, Německo, Holandsko. Dále skrze Malou Asii, Egypt, Palestinu. V letech 1846–1847 navštívil Jižní Ameriku (Brazílii) společně s vídeňskou cestovatelkou Idou Pfeiferovou (1797–1858), se kterou se plavil parníkem 26. června roku 1846 z Hamburku. S Idou strávil na cestách v Brazílii tři čtvrtě roku. Jejich cesty rozdělila jedna životu nebezpečná příhoda, kterou také popisuje Ida Pfeifferová ve své knize *Reise um die Welt*. Bedřich Berchtold byl poraněn a jeho zranění mu posléze nedovolilo pokračovat v cestě. Dne 17. února roku 1847 opouští Bedřich Všemír Berchtold Brazílii.³⁸ Cestovatelské podniky hraběte jsou dochované v jeho deníku, který je uložen v Moravském zemském archivu v Brně.³⁹ Z cest si přivezl mnoho exponátů, jejichž velkou část dokonce věnoval budoucímu „Národnímu museu Čechů v Praze“, na jehož vzniku se podílel.

Hrabě Bedřich Berchtold patřil ke spolku zakladatelů budoucího národního muzea. Velmi tíhnul k vlastenectví a měl velmi kladný vztah k českému jazyku. Sám se v Praze stýkal s mnoha obrozenci a jako příznání přízni českému národu si přidal ke svému jménu slovanské jméno Všemír. Z okruhu obrozenců, se kterými se stýkal, vzešel podnět založit „české“ muzeum. Bedřich Berchtold vypracoval v roce 1817 prozatímní plán na organizaci muzea. Tento plán byl ryze v opozici vůči plánu druhé strany, na které stáli např. hrabě Kašpar Šternbek, Josef Dobrovský atd. Bedřich ve své stati píše, že: „Je-li nespornou pravdou, že blahobyt a bohatství národa zakládá se nejbezpečněji na dokonalosti a rozmanitosti jeho výrobků uměleckých a průmyslových a především nutno vykořenění ponižujícího předsudek – že Čech dobře a pěkně pracuje ve většině svých dílen jen rukama od cizinců vypůjčenýma: teprve pak v něm může процитnouti sebedůvěra a znovu oživená horlivost, aby své vlasti usiloval vynutiti oprávněnou vážnost, jak sousedních, tak i vzdálených

³⁷ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, Korespondence.

³⁸ PFEIFER, Ida: *Eine Frauenfahrt um die Welt*. 1. díl. Wien 1850, s. 72.

³⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 278, Zápisy z cest po vlasti, severských zemí. Jižní Americe a Egyptě.

zemí.⁴⁰ Měl také zájem na tom, aby vlastenecké muzeum pečovalo o svůj mateřský jazyk a literaturu. Bohužel se nedozvíme, jak ve skutečnosti Berchtoldova stať přispěla k následné organizaci vlasteneckého muzea. V archivu nenajdeme o této skutečnosti žádnou informaci. Jeho organizační plán působil v jeho době zřejmě jako jakási „utopie“, protože šlechta v habsburské monarchii většinou mluvila i psala německy či francouzsky a čeština byla spíše na několika veřejných místech „trpěna.“ Co se týče uchování a rozvoje mateřského jazyka převzalo tento návrh posléze vzniklé muzeum o několik desítek let později, ale již to nebyla zásluha hraběte Bedřicha Berchtolda. Hrabě Bedřich Berchtold se stal 26. února 1823 čestným členem a o téměř tři desítky let 1. srpna 1850 členem muzejního výboru.⁴¹ Jeho vlastenecká touha tímto nezdarem neskončila.

Významnou a mnohdy veřejně určující životní etapou hraběte bylo členství v několika spolcích, ve kterých se patřičně angažoval.⁴² Sám se stal čestným členem Vlasteneckého muzea⁴³ a věnoval mu i velkou část svých sbírek z cest. Kromě toho byl členem Královské české společnosti nauk, spolku Lotos, dopisujícím členem botanických spolků v Edinburgu, Řezně a členem Vlastenecko-hospodářské společnosti, pro kterou přepracoval a přeložil knihu s názvem *Die Kartoffeln (Solanum tuberosum C. Bauh.) Deren Geschichte, Charakteristik, Nützlichkeit, Schädlichkeit, Kultur, Krankheiten etc., mit ausführlichen Angaben ihrer industriellen Anwendung...*⁴⁴ Tato kniha se stala prvním uceleným pojednáním o bramborách, do které vložil svůj vlastní pohled. Stalo se, že z jeho popudu začal vycházet vlastní časopis společnosti, kterých byl členem anebo časopisy redigoval. Psal také články věnující se jeho zájmům: botaniky, lékařství, technologie a technických pokroku.⁴⁵ V roce 1859 přichází na panství Buchlovice, ke své rodině a zde poklidně dožije. Umírá 3. dubna roku 1876 v pozhnaném věku 95 let. Jeho činný život odrážel v sobě lesk slávy nevlastního bratra Leopolda Berchtolda, avšak byl v něčem jiný.

⁴⁰ Kučfík, Alois: *Hrabě Bedřich Berchtold*. Buchlovice 1944, s. 22.

⁴¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, Osobní doklady.

⁴² Botanická společnost v Edinburgu, Královská botanická společnost v Řezně, Vlastenecko-hospodářská společnost v Čechách, Přírodovědně-historický spolek Lotos, Společnost pro zemědělství, vlastivědu a přírodovědu.

⁴³ Stal se členem 26. 2. 1823. MZA, kart. 39, inv. č. 274, f. 248–249.

⁴⁴ Kniha byla přepracována podle několika předešlých autorů Putsche, Viborg, Jassnüger, Bettruch, Ernst, Pfaff. Vydáno v Praze roku 1842 v nakladatelství Druck von G. Haase Söhne.

⁴⁵ Psal články a podílel se na vydávání časopisu Oekonomisch-Technische Flora Böhmens (1836–43), Lotos, Zeitschrift für Natur-Wissenschaften, Krok.

Jeho filantropické zásluhy velkou měrou formovaly kulturní pole obrozeneckých snah. Poddaní na buchlovickém panství jej měli v paměti jako lidumilného doktora, který jim byl vždy laskavě ochoten pomoci. Je zajímavé, že po smrti jakoby hrabě Bedřich Berchtold upadl v zapomnění. O tom je přesvědčen i vědecký časopis *Vesmír*, který v říjnovém čísle z roku 1935 uvedl: „Hrabě Berchtold je jedním ze zapomenutelných kamenů v základech budovy našeho národního bytí. Zapomenutý, vždyť když roku 1876 zemřel, české denní listy v Praze toho snad vůbec nevzpomněly.“⁴⁶ Život hraběte Berchtolda byl ve 20. století několikrát uveden ve známost. Zejména novinovými články a články v časopisech a rovněž i ucelenější kniha Aloise Kučíka – *Bedřich Všemír, hrabě Berchtold z roku 1944*. Spisovatel Alois Kučík se ve své knize zmiňuje, že sehnat materiály k životu hrabě Bedřicha Berchtolda nebylo snadné, protože se toho dochovalo málo. Pokud se tedy novinové nebo časopisecké články zmiňují o hraběti, používají vesměs podobná slova chvály a úcty: „...zůstává Berchtold dobrým českým vlastencem, překonávaje veškeré předsudky v urozeném příbuzenstvu“. Nebo, jde o „pozoruhodného vlastence a lidumila“.⁴⁷ Vděčnosti za úctyhodnou filantropickou činnost se hraběti dostalo až za několik let později. V Tučapech u Tábora byla na školní budově připevněna pamětní deska pamatující na jeho pobyt a lékařskou praxi. I v Buchlovicích na něj tamější obyvatelstvo nezapomnělo. Na jeho počest dal také na zámku nad jeho pracovnou umístit Leopold II. Berchtold pamětní desku s českým nápisem upozorňující na jeho činný a obětavý život. Je pozoruhodné, že jako člen šlechtického rodu měl přání, aby byl pohřben na místním buchlovickém hřbitově mezi prosté poddané. Toto gesto vypovídá o nevšedním, avšak velmi ctihodném charakteru příslušníka šlechtického rodu.

Oba bratři Berchtoldové jsou zjevným příkladem osvícené šlechty, která nehledala jen své blaho a svůj pocit dobra pomocí různých nastavení nově vznikajícího státního aparátu, nýbrž dobro sami ze své vůle a víry konali. Vynaložili veškerý čas k tomu, aby pomohli rozvíjet kulturní i vědecké prostředí. Svým vlastním nákladem a možnostmi pomáhali živit snahy osvícenských a obrozeneckých společností a osvěty. Dopad jejich činů přinášel už v jejich době velký užitek. Vlastní činnost byla usměrňována jejich zájmy, zejména medicínou a botanikou a ve většině narušovala obraz ve vztahu k poddaným. Ačkoliv se ani jeden sám filantropem nenazýval, jejich činný život jednoznačně z tohoto směru vyplýval. Tvořili velmi významný záro-

⁴⁶ NĚMEC, Bohumil: *MUDr. Bedřich Všemír hrabě Berchtold*. *Vesmír*, 1. 10. 1935, č. 6, s. 33–39.

⁴⁷ HAMER, Adolf: *Vzpomínka na MUDr. Bedřicha Všemíra hr. Berchtolda z Uherčic*. *Národní politika*, 12. 9. 1935, č. 251.

dek moderní šlechty, která prokopávala nové možnosti, jak uplatnit svůj vliv, vzdělání, majetek i zájem ku prospěchu společnosti. Doba přicházející průmyslové revoluce jejich snahy, které byly po smrti obou bratrů chvíli živé, jakoby pomalu zastírala. Až na konci 19. století a poté ve 20. století se znovu sem tam rozpomenulo na oba bratry díky spisovatelským snahám a sběratelské činnosti Františka Pluskala Saleského, Josefa Vajdy, Aloise Kučíka. Je velmi pravděpodobné, že každá nelehká doba si žádá znovu oživit hrdiny, kteří obětovali svůj život pro štěstí ostatních.

RESUMÉ

FILANTROPICKÁ ČINNOST RODU BERCHTOLDŮ

Článek se zabývá působením myšlenkových proudů od druhé poloviny 18. století na sociální, zdravotní i kulturní projekty tehdejší šlechty. Otázkou je, jaké důvody je vedly k takovým činům i ke hledání nových způsobů, jak naplnit své závazky vůči poddaným – zlepšit jejich životní podmínky. Praktickým příkladem tohoto jevu je rod Berchtoldů. Nevlastní bratři Leopold Berchtold a Bedřich Všemír Berchtold svými ideály, nápady, dokázali rozvinout a povýšit úroveň sociální i zdravotní péče nejen na svém panství a rovněž obohatili tehdejší vědu v habsburské monarchii.

Klíčová slova: filantropie, šlechta 19. století, dobročinnost

SUMMARY

PHILANTHROPIC ACTIVITIES OF THE HOUSE OF BERCHTOLD

The study deals with the influence of thoughts of the second half of the 18th century on social, health and cultural projects of the then nobility. The question is what lead to such activities and to the search for new means of how to fulfil their obligations towards their subjects – how to make their living conditions better. A practical case of such a phenomenon is the Berchtold family. Through their ideals and ideas, Stepbrothers Leopold Berchtold and

Bedřich Všemír Berchtold were able to develop and improve the social and health care not only in their dominion but also, they enriched the science in the whole Habsburg empire.

Keywords: philanthropy, 19th century nobility, charity

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Jitka Bartošová
Katedra dějin umění
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jitka.bartosova@upol.cz

HANNOVERSKO A JEHO ROLE V BRITSKÉ OBCHODNÍ POLITICE V NĚMECKÉM SPOLKU V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ (OD VÍDEŇSKÉHO KONGRESU DO ZÁNIKU PERSONÁLNÍ UNIE)

Jan Rampas

Tento příspěvek k dějinám britsko-hannoverské personální unie a německého prostoru v období od konce napoleonských válek do počátku čtyřicátých let 19. století se zaměřuje na pokusy britských obchodníků proniknout na německé trhy, zabránit rozšiřování pozic Pruska a odstranit určitá opatření jednotlivých německých států, která omezovala britský obchod v předcházejících staletích. Nástrojem ke zlepšení britské pozice potom mělo být dle některých politiků na obou stranách personální unie právě Hannoverско, díky britskému vlivu významně územně rozšířené po Vídeňském kongresu. V představách Londýna mělo Hannoverско okolo sebe sdružit menší německé státy obávající se hegemonistických ambicí Pruska a nabídnout probritskou alternativu určitého celního spolku. Vedle toho především hannoverští politici doufali v bližší kooperaci s Británií při rozvoji přístavů na pobřeží Severního moře a vývozu hannoverských produktů. Skutečnost ale byla dosti jiná.

Protože ani jedna ze stran personální unie neposkytla té druhé dostatečnou podporu, ani záruky, většina „britských“ projektů v Hannoverско skončila neúspěchem. Po dlouhém odolávání tak nakonec i Hannoverско přistoupilo k pruskému celnímu spolku, čímž nejen ztratilo mnoho ekonomických výhod dříve poskytovaných Velkou Británií, ale taktéž prokázalo, že britská snaha provozovat v prostoru Německého spolku svou vlastní obchodní politiku bez kooperace s Pruskem nebo (ve značně menším rozsahu) s Rakouskem nepovede k úspěchu.

Po svém územním rozšíření a povýšení na království se Hannoverско, bývalé kurfiřtství brunšvicko-lüneburské, rozšířilo silně nad rámce hranic bývalého kurfiřtství a stalo se s rozlohou 38 000 km² a s přibližně 1 435 000

obyvateli¹ po Prusku, Rakousku a Bavorsku čtvrtým největším státem Německého spolku.² Hlavní město království, Hannover, bylo silně zasaženo obdobím napoleonských válek, a proto bylo ještě v roce 1820 domovem jen zhruba 24 000 obyvatel, zatímco další velká města jako Hildesheim, Emden nebo Osnabrück neměla více než 11 000 obyvatel.³ Z celé populace království žilo v roce 1820 jen něco přes 186 000 lidí (tj. 13 % populace) ve městech nebo v tzv. Flecken – malých městech nebo tržních městech (*Marktstädte*), která neměla více než 1 000 obyvatel, ale která stále disponovala speciálním právním statutem, který je odlišoval od vesnic.⁴

Na rozdíl od Británie, procházející tehdy procesem průmyslové revoluce, bylo Hannoversko agrární zemí, zaměřující se na nejrůznější formy obdělávání půdy, dále na chov zvířat (velmi známé byly kvalitní chovy koní, které nežřídko mířily z Hannoverska do Británie) a na další pomocné činnosti, zahrnující kupříkladu chovatelský průmysl pro výrobu ložního prádla. Kolem roku 1830 bylo 86 % plochy státu využíváno k farmaření poddanými, kteří byli v určitých otázkách stále závislí na šlechtických statkářích. To také vedlo k silné společenské nerovnováze s velkým počtem poddaných, kteří vlastnili velmi málo nebo žádnou půdu, zatímco vyšší třída vlastníků velkých farem hospodařila na úrodných plochách na Hildesheimer Börde, Calenberger Börde a Frisian March.⁵

Protože byla hannoverská města ve dvacátých a třicátých letech 19. století stále velmi chudá, na rozdíl od Británie nebyla příliš rozšířená migrace chudých poddaných do měst. Legislativa schválená v roce 1827 a upravující doložení místa pobytu a manželství navíc ještě přičleňovala obyvatelstvo

¹ Údaje dle sčítání z roku 1821 uvedené v HASSEL, William von: *Geschichte des Königreichs Hannover*. 1. díl. *Von 1813 bis 1848*. Bremen 1898, s. 266; Podrobněji viz JANSEN, C. H. C. F.: *Statistisches Handbuch des Königreichs Hannover*. Hannover 1824.

² K britské roli v tomto procesu LANGE, Günther: *Die Rolle Englands bei der Wiederherstellung und Vergrößerung Hannovers 1813–1815*. Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, 28, 1956, s. 144–163.

³ VAN DEN HEUVEL, Christine: *Closer than ever before. Hannover und Großbritannien am Ende der Personalunion 1814–1837* (dále jen *Closer than ever before*). In: ASCH, Ronald G. (Hrsg.): *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*. Göttingen 2014, s. 408.

⁴ Bylo tomu tak z důvodu historického významu sídla nebo skutečnosti, že jej Hannoversko získalo teprve v rámci Vídeňského kongresu. Jednalo se například o oblast Uchte, města Auburg, Goslar, Freudenberg nebo Twistringen. VAN DEN HEUVEL, Christine: *Georg IV. und William IV., Das Königreich Hannover und das Ende des Personal Union* (dále jen *Georg IV. und William IV.*). In: LEMBKE, Katja – VOGEL, Christian (Hrsg.): *Als Royals aus Hannover kamen. The Hanoverians on Britain's Throne 1714–1837*. Hannover 2014, s. 193.

⁵ Dnešní oblast Ostfriesische Seemarschen. K využívání hospodářské půdy v Hannoversku blíže VAN DEN HEUVEL, Ch.: *Georg IV. und William IV.*, s. 193–194.

k určité komunitě. Tím byly jak mobilita, tak určitý sociální vzestup nižších vrstev, ještě ztíženy, což plně odráželo postoje hannoverské šlechty, která chtěla mít pod kontrolou „nestabilní“ nižší vrstvy, držet je na půdě a dohlížet, aby nenásledoval jejich nekontrolovaný příliv do měst. K tomu se ještě hannoverské vládnoucí kruhy snažily vyhnout procesu industrializace. Bylo velmi zvláštní, že země, která v mnoha otázkách závisela na vlivu a pomoci Velké Británie dokázala v otázce využití industrializace s takovou vehemencí zastávat konzervativní záporné stanovisko. Obavy hannoverské aristokracie z posílení nejnižších vrstev společnosti a z možného směřování státu od tradiční vlády aristokracie k britskému politickému systému, který by hrozil změnit tradiční mocenské poměry v království, nakonec zpomalily nástup průmyslové revoluce až do období po roce 1830, kdy jsou v Hannoveru po pádu hraběte Münstera zaváděny dlouho odkládané reformy. Zmiňované propojení s Británií se odráželo především v exportu zemědělských a důlních produktů, textilu a lnu, přičemž země byla široce otevřena britskému exportu s minimem celních bariér.⁶

I přes restriktivní ekonomickou politiku jsou především čtyřicátá a padesátá léta 19. století již spjata s rozvojem hannoverských měst a ekonomiky. Království však stále zůstávalo primárně agrárním a značně ekonomicky zaostávajícím jak za sousedním Pruskem, tak Saskem. Vinu lze přičítat rostoucí anglofobii nižších vrstev obyvatelstva a značnými předsudky a nedůvěrou v technologický pokrok. Proto se většina snah o rozvoj průmyslu, obchodu a zemědělství setkávala s nepochopením, úmyslným sabotováním nebo rovnou se zavrnutím.⁷

Pokud se naskytla šance získat určité nové zemědělské stroje z Británie, byly většinou uschovány, aby byly později obvykle prodány v rámci království či do nejbližších sousedních zemí. Taktéž neúspěšně se již Jiří III. snažil zavést v Hannoveru určitý upravený systém britského ohrazování (*enclosure*). Určité obavy obyvatel Hannoverska z posílení britského vlivu značí i skutečnost, že sice jezdili na studijní pobyty do Londýna, seznamovali se s britskými vynálezy a technologiemi, ale přesto raději preferovali nakupování kopií britských strojů z Berlína nebo Vídně. To lze vidět například na případu jen pozvolného zavádění plynových lamp nebo na jednání o zavedení

⁶ Srov. DITCHFIELD, G. M.: *Entwürfe und Ideale monarchischer Herrschaft in Großbritannien unter Georg III. und Georg IV.* In: ASCH, Ronald G. (Hrsg.): *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837.* Göttingen 2014, s. 197–220; VAN DEN HEUVEL, Ch.: *Closer than ever before*, s. 408–439; RIOTTE, Torsten: *Hannover in der britischen Politik, 1792–1815. Dynastische Verbindung als Element außenpolitischer Entscheidungsprozesse.* Münster 2005, s. 193–216.

⁷ KONIGS, Philip: *The Hanoverian Kings and Their Homeland.* Sussex 1993, s. 142–147.

železnice, která byla i přes určité snahy z Británie pro odpor lokálních elit i vévody z Cumberlandu, budoucího hannoverského krále, zavedena až poměrně pozdě v roce 1843.⁸ I poté ale byla využívána spíše omezeně, což se nejvíce projevilo v roce 1866, když hannoverské jednotky pěšmo nestíhaly pohyb pruských vojsk, která se na bojiště přepravovala i s vybavením po železnici.⁹

Dá se konstatovat, že ekonomické vztahy mezi Hannoverem a Británií hrály na počátku 19. století jen malou roli. Zastánci personální unie v Británii měli sklon vidět Hannover jako vhodnou oblast pro britskou obchodní expanzi. Argumentů měli několik – předně měly obě země společného suveréna, díky čemuž mohlo odpadnout mnoho obchodních bariér, dále Hannover disponoval poměrně dlouhým pobřežím Severního moře a na svém území mělo rozsáhlé toky Vezery a Labe. Jenomže ideje, se kterými bylo v souvislosti s využitím Hannoverska jako reexportního místa pro suroviny z britských kolonií (nejdříve v Severní Americe, poté z Indie a Karibiku) pracováno, nakonec zůstávaly jen na papíře.

Důvodem byl předně stále se zvětšující rozestup mezi rostoucí britskou ekonomikou a obchodem a agrární a zaostalou ekonomikou Hannoverska. K tomu je nutno připočíst částečnou anglofobii a obavy ze ztráty vlastní německé identity, pokud se království vydá cestou budování ekonomiky dle britského vzoru.¹⁰ Faktorem byla i obava pozemkových vlastníků ze ztráty moci, kterou si dosud udržovali nad zemědělským nemigrujícím obyvatelstvem. Co se týče přístavišť a využití Severního moře, bylo bohužel pravdou, že Vezera a Labe byly Hannoverany chápány spíše jen jako jakési „hraniční řeky“ s okolními státy a větší využití z nich měla hanzovní města Brémy a Hamburk.¹¹ Samostatnou kapitolou je potom oldenburské pronajmutí přístavu Wilhelmshaven Prusku v roce 1853, které dále snížilo hannoverské možnosti účinného ekonomického využívání pobřeží Severního moře. Konkurencí pro Hannoverem nově budovaný přístav Geestemünde pak byl i Bremerhaven, přičemž ovšem území tohoto města prodalo samo království Brémám v roce 1827. Existence Wilhelmshavenu a Bremerhavenu úspěšně blokovala jakékoliv snahy Hannoverska po rozšíření objemu svého obchodu na severních hranicích. Největší užitek z pobřeží tak pro Hannover stá-

⁸ Tamtéž, s. 146–147.

⁹ K tomu srov. PITZ, Ernst: *Deutschland und Hannover im Jahre 1866*. Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, 38, 1966, s. 86–150.

¹⁰ STEHLIN, Stewart A.: *Bismarck and the Guelph Problem, 1866–1890. A Study in Particularist Opposition to National Unity*. The Hague 1973, s. 10–11.

¹¹ DANN, Uriel: *Hanover and Great Britain 1740–1760*. Leicester 1991, s. 127.

le představovalo tzv. stadeské mýto, které v roce 1824 bylo povinno zaplatit přibližně 4581 plavidel, což by Hannoveru přineslo příjem ve výši zhruba 945 000 tehdejších hamburských marek.¹²

Sama Británie nevyvinula příliš snahy pro to, aby svému ekonomicky zaostalejšímu sousedovi pomohla. Nezaváděla žádná opatření v jeho prospěch vyjma zajištění konzulární ochrany pro hannoverská pravidla na volném moři a možnosti využívat ochrany britských lodí před piráty.¹³ Jinak ale bylo s Hannoverem stále zacházeno jako s jakýmkoliv jiným cizím státem, nikoliv jako se součástí britské Koruny či alespoň určitou „pátou kolonou“ Británie na evropském kontinentě. Takový stav ale současně vyhovoval oběma stranám, když Británie mohla minimalizovat své závazky na kontinentě a v Hannoveru držela moc místní šlechtická oligarchie, tvořící značnou část státního úřednického aparátu.

Pokud se zaměříme na otázku finanční podpory Británie své periferii, stojí za zmínku poznámka jednoho vlivného britského politika, který na adresu britské finanční podpory Hannovera pronesl „budeme házet malé části našeho bohatství... do německé propasti, která křičí „dejte, dejte“ a není nikdy spokojena.“¹⁴ Zřetelný britský odpor k podpoře království se uplatňoval i při válečných konfliktech vyjma verbování hannoverských vojáků do britských služeb za Británií vyplácený žold. Nakonec vyústil v to, že nejvíce peněz získávalo království (do roku 1814 kurfiřtství) od svého suveréna, britského krále v Londýně.¹⁵

Nejambicióznějším projektem, v němž bylo zapojeno Hannoverko ještě v době personální unie, byl Středoněmecký obchodní spolek (*Mitteldeutscher Handelsverein*) z roku 1828. Mezi Emží a Labem bylo podporováno nízké clo na dovoz britských koloniálních a hotových výrobků, čímž bylo bráněno vzniku lokálního průmyslu. Důvodem této nevhodné politiky byla snaha za-

¹² Tyto údaje udává např. HUTT, William: *The Stade Duties Considered*. London 1839, s. 16.

¹³ Blíže viz HARDING, Nicholas: *North African Piracy, the Hanoverian Carrying Trade, and the British State, 1728–1828* (dále jen *North African Piracy*). *The Historical Journal*, 43, č. 1 (March 2000), s. 25–47.

¹⁴ DANN, U.: *c. d.*, s. 128.

¹⁵ Udává se například, že Jiří II. „utopil“ v Hannoveru do konce své vlády 2,5 milionu liber. Podobné výdaje měl následně i Jiří III., který musel nejen pomáhat s obnovou kurfiřtství po sedmileté válce, ale také po jeho okupacích nepřátelskými mocnostmi na přelomu 18. a 19. století, kdy bylo Hannoverko ovládáno střídavě Pruskem a Francií. Jiří IV. dále investoval do Hannovera jak v rovině finanční, tak politické, kdy za pomoci hraběte Münstera již v roce 1813 zrušil veškeré administrativní změny z doby francouzské okupace a skrze investice do stavebních projektů (silnice, splavňování řek, aj.) měl v plánu „resuscitovat“ hannoverskou ekonomiku i sebevědomí státu poškozené dlouhým obdobím cizí nadvlády. DANN, U.: *c. d.*, s. 129.

bránit vzniku nové společenské třídy jako zdroje nestability v království, stejně jako obava z hegemonistických ambic Pruska, čemuž měl bránit britský vliv. Tak Hannoversko nadále fungovalo jako předmostí pro britský obchod v Německu, zatímco na hannoverský export opačným směrem – jednalo se především o zemědělské produkty a dub pro stavbu lodí – byla uplatňována stejná protekcionistická britská celní opatření jako na všechny ostatní státy bez ohledu na personální unii. Nebylo divu, že takto nevhodně nastavená hospodářská politika nejen, že nepřinášela Hannoversku blahobyt, ale vedla k oslabování státní ekonomiky a navyšování dluhů.¹⁶ Naproti tomu britská pozice v důležitém prostoru severního Německa a Pobaltí byla zajištěna.

Jak poznamenal v depeši do Londýna britský zástupce Henry Unwin Addington: „Pouhý pohled na mapu ukáže... v případě, že bude tento spolek zachován a jeho principy reálné a prakticky převzaty a aplikovány, bude tím otevřena cesta pro export britského zboží z Hamburku a Brém přes Hannoversko a Hesensko-Kassel, Porýní a Švýcarsko na hranice Itálie... Kromě těchto spravedlivých obchodních výhod přinese tato situace také možnost dostávat kontraband na území Pruska, Bavorska, Württemberska a (Hesensko-)Darmstadtska a nemusí nutně vést k vystoupení více než jednoho státu až bude tento systém utvořen.“¹⁷

Z výše uvedeného lze usuzovat, že Británie nebyla proti bližší hannoverské hospodářské provázanosti se sousedními německými státy, protože to mohlo významně pomoci i jejímu snadnějšímu pronikání na další německé trhy. Proto v roce 1830 britský vyslanec u Spolkového sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem George William Chad do Británie spokojeně informoval o uzavření Einbecké dohody, která měla být základem pozdějšího Severoněmeckého celního a obchodního spolku (North German Tax Association = *Steuerverein*).

Ve své zprávě uvedl: „Mám tu čest zaslat Vašemu Lordstvu (britský ministr zahraničí George Hamilton-Gordon, čtvrtý hrabě z Aberdeenu) kopii obchodní smlouvy uzavřené v Einbecku 27. března (1830) mezi Hannoverskem, Hesenskem(-Kasselem, též Kurhesenskem), Oldenburskem a Brunšvicem. Touto dohodou čtyři signatáři souhlasí s ustanovením jednotného systému nepřímých daní, zrušením všech celnic a všech povinností týkajících se importu a exportu na svých územích a namísto toho vymezí území čtyř signatářských států jako hlavní celní hranici... dále umožní plnou svobo-

¹⁶ Srov. BERTRAM, Mijndert: *Das Königreich Hannover – Kleine Geschichte eines vergangenen deutschen Staates*. Hannover 2003, s. 41–42; ARNING, Hilde: *Hannovers Stellung zum Zollverein*. Hannover 1930 (nepublikovaná dizertační práce), s. 31.

¹⁷ Henry Utwin Addington Aberdeenu, 27. května 1828, Frankfurt, FO 30/28. In: HENDERSON, William Otto: *The Zollverein*. London 1938 (reprint Cambridge 2013), s. 66.

du obchodu pro všechny komodity vyjma soli používané pro domácí účely, a karet... vytvoří jednotný systém regulace respektující omezení vztahující se k cizím státům... umožní poddaným signatářských stran na území každého z nich využívat stejných imunit jako mají rodilí obyvatelé... (a) považují smlouvu za trvající do konce roku 1841, pokud se ovšem mezitím všechny státy Německého spolku nedohodnou na vytvoření jednotného systému nepřímých daní (*System of indirect taxes*)... Co se týče této současné dohody, vypadá to, že výhody z ní plynoucí jsou na straně Hesenska(-Kasselu)... zatímco hannoverští farmáři, především ti v sousedství Labe... jsou znevýhodněni.“¹⁸

Einbecká smlouva byla pokusem výše zmiňovaných států, z nichž některé se podílely již na utvoření Středoněmeckého obchodního spolku v roce 1828, utvořit svou vlastní, nezávislou obchodní zónu jako protiváhu proti pruské obchodní expanzi. Smlouva ovšem nakonec nevstoupila v platnost v důsledku nedostatku implementačních opatření. Přesto se ale dala považovat za předstupeň založení Britý podporovaného celního a obchodního spolku, který by se sice lišil, co do členské základny (nezahrnoval by kupříkladu Hesensko-Kassel), ale z článků původní smlouvy by vycházel. Takovýmto spolkem se stal v roce 1834 *Steuerverein* či Daňový spolek. Ten byl od počátku zamýšlen jako konkurence rozšiřujícímu se pruskému Německému celnímu spolku (*Zollverein*), přičemž cílil na oblast severozápadního Německa, kde místní státy a státečky sdílely nejen zájem na usnadnění vzájemné obchodní výměny a snížení celní zátěže, ale také obavy z mocenského posílení Pruska. Také proto zahrnoval při svém založení Hannoversko, Brunšvicko, Oldembursko a malíčký stát Schaumburg-Lippe. Po dobu své existence byl tento spolek podporován britským kapitálem, byl v rámci něj zaveden společný celní tarif zvýhodňující dovoz britského zboží a vedoucí silou v něm bylo právě na Velkou Británii napojené Hannoversko. Nakonec se však ukázal jako slabý konkurent Pruskem ovládaného celního spolku, kam navíc již v roce 1841 přistoupilo sousední Brunšvicko, v němž vládla pobočná větev rodu Welfů. Jeho další trvání pak stále více záviselo na Británií poskytovaných subsidiích a zvýhodňujících obchodních podmínkách, stejně jako na odporu nového hannoverského krále Ernesta Augusta, jehož nástupem na trůn v roce 1837 skončila 123 let trvající britsko-hannoverská personální unie, vůči nahrazení

¹⁸ George William Chad Aberdeenovi, 4. června 1830, No. 13, Frankfurt, FO 30/31. In: MÖSSLANG, Markus – FREITAG, Sabine – WENDE, Peter (eds.): *British Envoys to Germany, 1816–1866, Volume II: 1830–1847*. Camden Fifth Series, Volume 21. London 2002, s. 4–5. Dále jako *British Envoys to Germany*. Vol. II.

britského exportu a politického vlivu na politiku v království.¹⁹ Daňový spolek ještě přetrval revoluční události v letech 1848–1850, ale již v roce 1851 se jeho členové dohodli na výhodných podmínkách přistoupení k *Zollverein*.²⁰ Jednou z nich bylo celní zvýhodnění potenciálně významného přístavu na Labi, města Harburg.²¹ Výhodná pozice Hannoverska a dalších s ním přistupujících států ovšem trvala poměrně krátce, když v roce 1854 pod tlakem Pruska od většiny zvýhodňujících podmínek upustilo.

Již krátce po zániku personální unie a jednoznačně před koncem čtyřicátých let bylo politikům v Londýně zřejmé, že využití Hannoverska jako středobodu alternativního ekonomického spolku v Německu selhalo, přičemž obdobně dopadly také britské snahy získat výhody z nově získaných území Hannoverska u Severního moře.²² Bylo tomu tak i přesto, že již před rokem 1815 mělo Hannoversko právo využívat modifikovanou podobu tzv. *Union Jacka*, tj. britské vlajky, dále existovala reciproční (stejně vysoká) cla a byla stanovena platnost britských Navigačních akt i pro Hannoversko. Nejzřetelnější výhodou pro Británii pak bylo její ušetření od placení mýta ve městě Stade, které tak mohla využívat pro námořní spojení s Říší a následně s Německým spolkem namísto Hamburku.²³

Už politici komentátoři v osmnáctém století upozorňovali na výhody Hannoverska pro námořní obchod, když tehdejší kurfiřtství leželo u ústí řek Vezery a Labe u severoněmeckého pobřeží. Pozdější zisk Východního Fríska pak hannoverskou polohu na mapě dále zdůraznil, když bylo nově utvořené království odděleno od Británie jen územím Nizozemského království. Přesto však zůstával hannoverský potenciál nevyužit na úkor starých hanzovních měst Hamburku a Brém. Dobře nedopadly ani snahy Hannoveranů uchytit

¹⁹ Pragmatický přístup k nelehké geopolitické situaci Hannoverska vystihuje i rada, kterou poskytl Ernest Augustus svému synovi, korunnímu princovi Jiřímu: „Tvé srdce může směřovat k Rakousku, ale následuj svou hlavu a zůstaň s Pruskem.“ WALTERSEE, Alfred: *Denkwürdigkeiten*. 1 díl. Stuttgart 1923, s. 40. Srov. též BUKEY, Evan Burr: *The Guelph Movement in Imperial Germany, 1866–1918*. The Ohio State University 1969 (dizertační práce), s. 7.

²⁰ HENDERSON, W. O.: c. d., s. 95–100.

²¹ Srov. tamtéž, s. 214–217; HASSELL, W. von: *Geschichte des Königreichs Hannover*. 2. díl, s. 156–157. K samotnému vyjednávání o přistoupení blíže Alexander Malet Palmerstonovi, 16. října 1851, No. 40, Stuttgart, FO 82/68. In: *British Envoys to Germany*. Vol. IV, s. 343–345; Henry Francis Howard Palmerstonovi, Soukromé, 11. prosince 1851, No. 145, Berlin, FO 64/334. In: *British Envoys to Germany*. Vol. IV, s. 96–98.

²² Např. Cartwright Palmerstonovi, 4. června 1835 a 9. června 1835. In: GOOCH, George Peabody – WARD, Adolphus William: *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1788–1919*. Vol. II. 1815–1866. New York 1923, s. 467–468.

²³ Toto privilegium však skončilo zánikem personální unie v roce 1837. I po tomto roce měla ale Británie stadeské mýto značně nižší než ostatní státy.

se namísto regionálního námořního obchodu v obchodě mezinárodním.²⁴ Problém, proč Hannoverisko nezládalo rozvinout svůj potenciál ani na regionální úrovni, spočíval předně v chybějícím vhodném přístavu. Nejlepší kandidát, město Harburg situované na Labi, bylo znevýhodněno mělkým písečným dnem a bylo tak nevhodné pro lodě s větším ponorem. Mnohem podstatnější ale byla absence určitého „námořního ducha“ společně se silnou vrstvou obchodníků. Jako možné řešení se jevilo využití personální unie s mnohem úspěšnější Británií, která mohla poskytnout infrastrukturu a potřebné know-how.²⁵

Klíčovou změnou v hannoverské snaze proniknout do námořního obchodu byl Vídeňský kongres a s ním spojený zisk Východního Fríska. Tato země byla původně součástí Pruska a po dobu, kdy byla součástí Hannovera, zůstávala v království jakýmsi cizím elementem. Přesto ale měla s dalšími částmi nově zformovaného království mnoho podobností – předně se jednalo o zemědělsky zaměřený region. Pro hannoverské elity ale bylo mnohem důležitější možné využití Východního Fríska pro námořní obchod. Nejen, že tamní populace disponovala zkušenými námořníky, ale navíc přístavy v regionu do jisté míry ovládaly plavbu po řece Emži a neměly žádnou přirozenou konkurenci, kterou na severovýchodě království představovala města Hamburk a Brémy. A i přesto, že Emže byla splavná jen přibližně k hranicím münsterského biskupství, dala se využít jako nástupiště pro vzdálenější plavby mimo Severní moře. Navíc ziskem tohoto území připadlo Hannoveru velké množství lodí, kdy jen přístav v Emdenu jich měl devadesát šest.²⁶

Přesto se ale britská strana stavěla k rozvoji hannoverského námořního obchodu značně rezervovaně. O hannoverském obchodním loďstvu bylo hovořeno jako o „rozšiřujících se houbách, jejichž majetek je britská unie nucena chránit, přestože jsou vůči ní závistiví a odmítají se (jí) podřídit“.²⁷ Kromě toho existovalo podezření (pravděpodobně oprávněné), že hannoverské vlajky využívají pro své obchodní plavby také lodě hanzovních měst. Jak stojí v jednom z dopisů britského konzula v Oldenbursku J. S. Macnamary

²⁴ I z toho důvodu mohl na konci 18. století hannoverský obchodní specialista Christian Ludwig Albrecht Patje identifikovat pouze dvě hannoverské lodě účastníce se „mezinárodního“ obchodu, a to mezi Francií a Baltem.

²⁵ V této souvislosti také došlo již v roce 1720 k založení Harburské společnosti, jejímž cílem bylo přebudování přístavu ve městě a která cílila na britské investory. Krom toho také v letech 1720–1750 existovaly plány na založení hannoverské pobočky britské Východoindické společnosti. Všechny pokusy o povznesení námořního obchodu ovšem skončily neúspěchem.

²⁶ Jedná se o údaj z roku 1818 – poznámka J. R.

²⁷ Anonym (J. S. Macnamara) předsedovi výboru vlastníků lodí v Londýně (Committee of ship owners), 17. března 1818, Brake na Vezeře, PRO, FO 34/12, s. 168. In: HARDING, N. B.: *North African Piracy*, s. 40–42.

do Londýna v roce 1818: „obyvatelé malých měst na hannoverském pobřeží řek Vezery a Labe spatřují v prodeji své vlajky jeden ze základních zdrojů svých příjmů.“²⁸

Dále v dopise ministru zahraničí Canningovi z roku 1823 stejný muž píše, že „malé a nevýznamné vesnice, které byly předtím obydleny jen několika rybáři, nabyly na důležitosti, když odtud odplouvají velké lodě obchodovat do Portugalska, Španělska, do Středomoří a do Západní Indie a to s tak malou delikátností... že jsem byl svědkem střídavého využívání hannoverských a brémských vlajek stejnou lodí v závislosti na účelu plavby“.²⁹ To byla pro britského konzula v Oldenbursku nejen urážka Británie, ale také ohrožení jejího obchodu. Jím použitý argument o nebezpečí vytvoření určité formy hannoverského „monopolu“ na obchod ve Středozemním moři, který by mohl vyšachovat Británii, se však zdá již jako přehnaný.³⁰

Další kritika zaznívala také z Londýna, kde ministr námořnictva (First Secretary to the Admiralty) John Wilson Croker dlouhodobě kritizoval britskou politiku sponzorování hannoverského námořního obchodu i skutečnost, že hannoverské námořní pasy byly takřka identické s těmi britskými a byly tak předmětem vytrvalého padělání.³¹ V souvislosti s výše uvedeným došlo k postupnému omezování britské podpory Hannovera v této oblasti, což bylo podpořeno i stále malým podílem na námořním obchodu v porovnání s hannoverskými sousedy v regionu – hanzovními městy. I zde potom Hannovera narazilo na hranice své možné expanze v padesátých letech 19. století, kdy začalo do stejného regionu s mnohem větší razancí pronikat též Prusko.³²

Britská snaha využít Hannovera k získání výhodnější pozice v německém, potažmo středoevropském obchodu, nakonec skončila neúspěchem, a to nejen na zemi (resp. na souši), ale i na moři.³³ Rozvolnění vzájemných

²⁸ Tamtéž, s. 168.

²⁹ Macnamara Canningovi, 18. srpna 1823, Brake na Vezeře, PRO, FO 34/16. In: HARDING, N. B.: c. d., s. 40–42.

³⁰ Srov. ANDERSON, M. S.: *Great Britain and the Barbary States*. Historical Research, 29, 1956, s. 99–100.

³¹ Blíže viz JENNINGS, Louis J. (ed.): *The Coker papers*. Volume I. London 1884, s. 412 an.

³² 20. července 1853 koupilo Prusko od Oldenburska kus země o rozloze 313 ha u řeky Jade, kde roku 1856 započalo se stavbou přístavu – pozdějšího Wilhemshavenu.

³³ Británie ale přesto dosáhla alespoň malého obchodního vítězství v otázce obchodu na severu Německa, když smlouvou ze 22. června 1861 vyjedнала s Hannoverem zrušení tzv. stadeského mýta na zboží vstupující do království po Labi. Nejednalo se o žádnou jednoduchou záležitost, protože jednání probíhala s přestávkami již od roku 1841. Dohoda o vzdání se pří-

vztahů, bouřlivý vývoj v německém prostoru ve čtyřicátých letech a stále jasnější slabost Hannoversem a Británií podporovaných ekonomických projektů proti Prusku a jeho partnerům dávaly tušit, že cílem britské politiky by namísto podpory alternativní cesty měla být dohoda s Pruskem. Ta se ovšem nerodila snadno a kupříkladu konečná úprava vztahů mezi Velkou Británií a Německým celním spolkem nespátřilo světlo světa dříve než v květnu 1865.³⁴ Její životnost byla ale velmi omezená. Stačilo totiž několik měsíců, aby došlo k naprosté proměně vztahů, jak uvnitř Německého spolku, tak Evropy. Na konci roku 1866 již mělo Prusko naprosto jinou pozici a samostatné Hannoverisko jako nezávislá ekonomická veličina spojená s Británií již neexistovalo. Perspektivy britsko-hannoverské spolupráce v oblasti námořního obchodu pak byly od počátku značně nejisté a dá se konstatovat, že Británií postupem času dále nepodporované. Tím bylo možné oslabení německých hanzovních měst ve prospěch dvou welfských království od začátku *de facto* odsouzeno k neúspěchu.

RESUMÉ

HANNOVERSKO A JEHO ROLE V BRITSKÉ OBCHODNÍ POLITICE
V NĚMECKÉM SPOLKU V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ
(OD VÍDEŇSKÉHO KONGRESU DO ZÁNIKU PERSONÁLNÍ UNIE)

Práce se zabývá britskou obchodní politikou vůči Německému spolkou od konce napoleonských válek do padesátých let 19. století se zvláštním zaměřením na britský vztah k Německému celnímu spolkou (Zollverein). Častým prostředníkem Británie bylo v daném období hannoverské království. To bylo do roku 1837 s Velkou Británií navíc spojeno společným panovníkem v personální unii a také potom mělo s Británií těsný vztah kvůli úzkým rodinným vazbám a obdobným ekonomickým zájmům. Hlavním důvodem

jmů z mýta byla nakonec uzavřena po dlouhém vyjednávání mezi Hannoversem a patnácti dalšími státy, mezi nimiž byly kromě hanzovních měst zastoupeny také Velká Británie, Francie či dokonce Brazílie. Hannoverisko získalo přibližně 2 857 338 německých tolarů, přičemž největší část – každá země přibližně milion tolarů – platily Velká Británie a Hamburk. Zbytek částky přispělo rovnoměrně zbylých třináct vyjednávajících států. K tomu blíže WARD, John: *Experience of a Diplomatist: being Recollections of Germany, founded on Diaries kept during the years 1840 to 1870*. London 1872, s. 24 a 179–190. John Ward, otec pozdějšího britského historika A. W. Warda, byl v té době britským obchodním komisařem v severním Německu a byl tak přímým účastníkem jednání.

³⁴ 30. května 1865.

však byl hannoverský strach ze sousedního Pruska. Spolupráce mezi Británií a Hannoverskem stála za vytvořením Středoněmeckého obchodního spolku (Mitteldeutscher Handelsverein) a především Daňové unie (Steuerverein), která zahrnovala probritsky nakloněné státy v severním Německu. Británie zajišťovala spolupráci s německými státy skrze poskytování ekonomických výhod, z nichž těžilo výrazně také Hannoversko. Klesající význam Daňové unie po roce 1841 a nárůst nacionalismu v Německu nakonec vedly k přistoupení jejích členů k Německému celnímu spolku na základě tajně dojednané smlouvy z roku 1851. Tím byla nejen vážně omezena schopnost Británie ovlivňovat hospodářskou politiku v německém prostoru, ale také její tradiční blízká spolupráci s Hannoverskem. Vedle toho je v práci rozebírán i neúspěch Hannoverska v námořním obchodu v oblasti severního Německa, jehož chtěla Velká Británie původně využít k oslabení postavení hanzovních měst.

Klíčová slova: Hannoversko, Velká Británie, Prusko, Německý celní spolek, Daňový spolek, personální unie

SUMMARY

STATE OF HANNOVER AND ITS ROLE IN THE BRITISH ECONOMIC POLICY IN THE GERMAN UNION IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

The work deals with the British economic politics towards the German Confederation from the end of the Napoleonic wars until the 1850s with a focus on the British relationship towards Zollverein. The Hannover kingdom was a common mediator in the given period. It was, until the year 1837, connected to the Great Britain by one ruler in a personal union and later on, it had a close relationship with Britain due to the family ties and similar economic interests. The main reason was, nevertheless, the Hanoverian fear of the neighbouring Prussia. The cooperation between Britain and Hannover was responsible for the creation of Mitteldeutscher Handelsverein and especially Steuerverein, which united pro-Britain states in northern Germany. Britain was active in the cooperation with German states through the provision of economic advantages, which was important for Hannover as well. The declining importance of Steuerverein after the year 1841 and the increase of nationalism in Germany lead to the union of the

members into Zollverein through a secretly negotiated agreement in 1851. This event seriously restricted the ability of Britain to influence the economic politics in the German region, but its traditional cooperation with Hannover as well.

Keywords: Hannover, Great Britain, Prussia, Zollverein, Steierverein, personal union

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

PhDr. Mgr. Jan Rampas
Frymburská 189
382 11 Větrní
Česká republika
e-mail: jan-rampas@seznam.cz

PROCES ČESKÉ NÁRODNÍ AKTIVIZACE NA SEVEROZÁPADNÍ MORAVĚ DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Petr Popelka

1 Úvod

V období 19. století prošla společnost v českých zemích zásadní strukturální proměnou, která je v současné historiografii pojímána ve smyslu komplexní společenské modernizace.² Podstatné hospodářské, sociální a kulturní proměny společnosti, které souvisely se zrušením poddanství, zavedením ústavnosti a samosprávného principu a prosazováním továrních forem výroby, proměnily do první světové války život jak městské, tak venkovské společnosti. Rozvoj občanské společnosti v lokálních poměrech pak provázelo především vymanění se z tradičního systému patrimoniální správy a zavedení obecní samosprávy, dále překotný rozvoj spolkového života, regionálního periodického tisku a také postupná politizace veřejného života, související s postupným rozšiřováním politických práv. Velmi výraznou součástí této společenské změny se stala základní proměna pohledu na svět, kterou provázelo nově se formující národní myšlení a vytváření představy o národním společenství. Moderní nacionalismus, který byl součástí společenské změny 19. století, se právě v tomto období vyvinul v dominantní formu kolektivní identity.³

Formování národního myšlení představuje proces dlouhodobý a velmi komplikovaný. Šlo totiž o složitý problém, kdy v rámci přechodu od tradiční, stavovské a agrární společnosti ve společnost moderní, občanskou dochází k pohybu ve vnímání zemských, jazykových, etnických i státních identit.⁴

¹ Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky reg. č. 17-02986S Proměna a společenská aktivizace rurálního prostředí na Moravě a v Rakouském Slezsku 1861–1914.

² V tomto duchu je pojata také nejnovější dvousvazková syntéza dějin českých zemí v 19. století. Viz HLAVAČKA, Milan et al.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. Praha 2016. Ze starších prací lze uvést inspirativní knihu URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha 1978.

³ K formování národního vědomí v Evropě přehledně např. HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009; viz též: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha 2016, s. 223–284;

⁴ V případě české společnosti tento proces analyzuje např. KOŘÁLKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996.

Při šíření národních idejí na Moravě přitom můžeme mluvit o několika fázích, v nichž byly do víru národního života postupně vtahovány různé sociální skupiny a nacionální myšlenky se pozvolna prosazovaly v doposud nevyhraněných regionech, až se staly hlavní integrující společenskou myšlenkou.⁵ V šíření národních idejí bylo od počátku důležité prostředí větších měst (na Moravě především Brna a Olomouce), kde se koncentrovaly vrstvy vzdělaného obyvatelstva přijímající jako první podněty směřující ke vzniku národního vědomí. Národní ideologie byla posléze postupně přenášena do maloměstského a rurálního prostředí, a to prostřednictvím nejrůznějších sociálních interakcí, a to jak přímých (bezprostředním kontaktem osob), tak nepřímých (zprostředkovaná např. denním tiskem). Tyto vnější impulsy nacházejí postupně svoji odezvu, jsou recipovány a následně jsou již rozvíjeny pomocí iniciativy části místních obyvatel, která si je osvojila. Pro výzkum problematiky geneze národní ideologie je tedy klíčové sledování komunikačních toků a organizačních struktur, prostřednictvím kterých se národní myšlenka etablovala v rurálním prostředí, jakož i toho, jak byla tato idea v různém prostředí vnímána a obsahově upravována. Sledování těchto momentů, včetně jejich hospodářských, sociálních a kulturních okolností, představuje jednu z nejzajímavějších, byť nesnadných badatelských výzev.

V předkládané studii se zaměříme na okolnosti šíření českého národního vědomí ve specifické oblasti severozápadní Moravy. Severozápadní Moravou zde míníme primárně politický okres Zábřeh, který se skládal ze třech soudních okresů: zábřežského, mohelnického a šilperského. K roku 1910 zábřežský politický okres tvořilo 103 obcí s téměř 71 000 obyvateli.⁶ Oblast severozápadní Moravy se z hlediska ekonomického dlouhodobě profilovala jako region rurální. V sídelní struktuře převažovaly vsi, zdejší města byla jen malá. Většina obyvatel nacházela obživu v agrárním sektoru, přičemž nížinné oblasti severní Moravy byly charakterizovány jako bohaté, s úrodnou hánáckou půdou obilnářského typu (v zábřežském okrese to byly soudní okresy mohelnický a zábřežský). Podhorské části severozápadní Moravy (především šilperský soudní okres) skýtal skromnější podmínky pro rozvoj komerční zemědělské činnosti a zdejší obyvatelé často provozovali domácí řemeslnou práci. Průmyslová výroba byla v zábřežském okrese vázána až do vzniku Československa primárně na německé podnikatelské kruhy a kapitál. Týkalo

⁵ Viz blíže ŘEPA, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (dále jen *Moravané nebo Češi?*). Brno 2001; MALÍŘ, Jiří: *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 109, 1990, s. 345–363.

⁶ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloslav: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Sv. IV. Okresy Šumperk, Zábřeh, Rýmařov*. Ostrava 1974, s. 127.

se to především klíčového textilního průmyslu, který sehrával v regionu zásadní úlohu.⁷

Specifičnost regionu severozápadní Moravy spočívala ve vztahu ke sledovanému tématu především v tom, že se zde objevovalo moderní národní myšlení s opožděním, za to však posléze česko-německé vymezování nabylo velmi intenzivních podob. Severozápadní Morava začala být českými národními aktivisty chápána jako strategický národnostní most spojující oblast Hané s českým osídlením východních Čech. Naopak němečtí aktivisté vnímali tuto oblast za odvěké německé panství, které je nebezpečně ohrožováno českou expanzí. Proto také byly oběma národnostními tábory velmi pečlivě hlídány jakékoliv změny související se sčítáním lidu, s volbami nebo se školskou otázkou.⁸

V představách a rétorice českých i německých národních aktivistů se oblast severozápadní Moravy utvářela jako hraniční region, o nějž se začal vést v procesu národního vyhraňování poměrně urputný národnostní boj. Dříve podstatné lokální vztahy byly redefinovány z hlediska národnostního soupeření jako cesta k posílení české/německé identity, přičemž ta se měla stát přesvědčivější součástí místního života. Šlo ve své podstatě o základní problém moderního nacionalismu: Jak vytvořit přesvědčení, že sousedy, kteří dosud sdíleli společné prvky lokální identity, oddělují zásadní rozdíly vyplývající z etnické příslušnosti?⁹

⁷ FISCHER, Richard: *Severní Morava. Hospodářský přehled*. Obzor národohospodářský, 6, 1901, s. 76–79, 116–122, 157–163; BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: *c. d.*, s. 129–136.

⁸ POPELKA, Petr: *Podnikatel jako národní agitátor. Hermann Brass a jeho aktivity při sčítání lidu na Zábřežsku v letech 1900–1930* (dále jen *Podnikatel*). ČMM, 135, 2016, s. 41–67; FISCHER, Richard: *Národnostní vývoj na severní Moravě od roku 1848*. Olomouc 1932; BOHÁČ, Antonín: *Vývoj Čechův a Němců na Moravě*. ČMM, 32, 1908, s. 113–137, 207–306, 366–389.

⁹ Poté, co rakouský stát na konci 19. století uznal práva národních kolektivů, byla úplná absence národní loajality jako nejvyšší forma lhostejnosti k nacionalismu oslabena, především pak na Moravě, kde se v souvislosti s tzv. Moravským paktem odehrál národnostní kompromis (národnostní klasifikace voličů, dětí školního věku). ZAHRA, Tara: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. Slavic Review, 69, 1/2010, s. 93–119, zde s. 98–102.

2 Počátek české národní aktivizace na severozápadní Moravě do počátku osmdesátých let 19. století

Lidská identita je utvářena složitým předivem mnoha svazků, vážících jedince k vyšším, nadosobním celkům. Jedná se přitom o vazby vznikající v oblasti sociální, kulturní, politické či konfesní. Hierarchie jednotlivých svazků vytvářejících osobní identitu je závislá především na sociální pozici, intelektuálních schopnostech, ale též na regionální příslušnosti. Z hlediska identity byly pro venkovské ale také městské obyvatele Moravy poměrně dlouho podstatně zcela jiné charakteristiky než hledisko národní, které nezanedbatelná část populace severozápadní Moravy nepovažovala ještě ani ve druhé polovině 19. století za relevantní a vykazovala z pozice národních aktivistů vůči kategorii národa až trestuhodnou apatii. Jako základní prvky kolektivní identity obyvatel severozápadní Moravy fungovala především příslušnost ke katolickému vyznání. V oblasti žilo jen zanedbatelné minimum evangelíků i židů a tento náboženský profil regionu se změnil teprve po vzniku Československa. Zemský patriotismus, dlouho pěstovaný šlechtou i tradicionalisticky orientovanými vzdělanými elitami, představoval pro většinu venkovanů poměrně vzdálený horizont. Ve venkovském prostředí byl silně zakódován primárně lokální patriotismus a vědomí příslušnosti k místní komunitě. Po dlouhou dobu se na identitě venkovanů podílelo také vědomí úcty k panovníkovi, který byl chápán jako garant spravedlnosti a řádu. Pojem národa tedy nehrál v oblasti identity venkovanů až do poloviny 19. století fakticky žádnou významnější roli.¹⁰

Národnostní identifikace, která přichází na pořad dne teprve v průběhu druhé poloviny 19. století, přitom v sobě zahrnovala celý komplex vztahů. Na Moravě nešlo jen o vztah mezi českými a německými dialekty hovořících Moravanů, ale také o jejich vztah k česky a německy mluvícím obyvatelům Čech. Jednalo se však o vztah, který se stal prakticky v průběhu dvou generací také na Moravě hlavním identifikačním prvkem, byť jeho prosazování nebylo přímočaré. Ačkoliv i na Moravě existoval i v první polovině 19. století zárodek etnicky chápaného moravanství, z hlediska reálné síly byla tato idea (stejně jako např. slovanství) velmi rychle upozaděna prosazujícím se němečtím a češtstvím. Tento dualismus byl zvláště v poslední třetině 19. století

¹⁰ K tomu nejnověji MALÍŘ, Jiří – ŘEPA, Milan: *Morava na cestě k občanské společnosti*. Brno 2018, zde především s. 107–113 a 176–185.

natolik silný, že se začal prosazovat jako dominantní identifikační prvek též v moravském venkovském prostředí.¹¹

S prvními náznaky průniku národní myšlenky se v oblasti severozápadní Moravy setkáme v souvislosti s konstitučním hnutím roku 1848. Revoluční kvas a nástup konstitučního hnutí zde nemohly zcela pochopitelně zůstat bez širší odezvy a jaro 1848 přineslo dva silné podněty, které přiměly primárně vzdělanější obyvatele k přemýšlení o jejich totožnosti. Byla to jednání o státoprávním spojení zemí Koruny české a otázka voleb do všenněmeckého parlamentu ve Frankfurtu. Tyto otázky našly jistý ohlas také na severozápadní Moravě, ale jednalo se o reakce úzké vrstvy vzdělaných jedinců. Ve sledovaném regionu víme o aktivitách minimálně dvou významných osob: Prvním byl kvasický rodák a později důchodní písař na Mírově Leopold Hansmann (1823–1863). Hansmann proslul jako žurnalista, v závěru čtyřicátých 19. století dopisoval do Ohéřalova Týdenníku zprávy ze severní Moravy. Od roku 1853 se stal redaktorem Moravských novin. Druhým byl zábřežský učitel Kašpar Pivoda (1817–1891) původem z Žeravic, který sehrál významnou roli při rozvoji spolkového života regionu.¹² Pivoda je znám jako autor slavnostní básně, kterou pronesl na zábřežském nádraží ve chvíli, když se v březnu 1848 vracela z Vídně deputace z Prahy. Pivoda v básni označil české zástupce za bratrance, které Morava vítá a od nynějška chce prosazovat vzájemnou svornost.¹³

Venkovský svět a jeho běžný reprezentant však musel jen obtížně nacházet orientaci v prudkých změnách doby a ani venkovské elitě nebyla řada klíčových pojmů nastupující konstituční éry jasná. Krásný doklad této situace podává zpráva v brněnském Týdenníku: „Před několika dny šel dobrý můj přítel ještě s některými společníky do Moletína (Maletín, mohelnický soudní okres), vesnice to k okresu Mírovskému náležející. Přijdouce do fojtství, našel rychtáře, jak v hromadě nejnovější provolání četl. Když přišel na slova „anarchie“ a „reakce“, tu shromáždění sousedé vysvětlení slov těchto od p. rychtáře žádali, a tím ho v nemalou nesnáz postavili, neboť nevěděl, kudy z konopí...“

¹¹ K tomuto problému podrobněji blíže ŘEPA, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (dále jen *Moravané nebo Češi*), Brno 2001. Viz též Týž: *Moravané, Němci a Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha 2014; MALÍŘ, Jiří – ŘEPA, Milan: c. d., s. 176–178.

¹² FIŠER, Zdeněk: *Leopold Hansmann*. Kroměříž 1993; FILIP, Zdeněk: *Muzikantská rodina Pivodova v Zábřehu*. Severní Morava (dále jen SM), 85, 2003, s. 41–49; FIŠER, Zdeněk: *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery s Kašparem Pivodou ze Zábřehu*. SM, 94, 2008, s. 32–36.

¹³ Týdenník, č. 15, 15. 4. 1848.

První zřetelné a přímé podněty přinášející rozvoj národního vědomí přichází na počátku šedesátých let 19. století, kdy se začínají na severozápadní Moravě rozvíjet některé podstatné atributy formující se občanské společnosti: samospráva, spolkový život a výrazně vzrůstá vliv periodik na občanské veřejné mínění.

Na národní aktivizaci sledovaného regionu měl nepochybně vliv v první řadě periodický tisk, byť jeho rozšíření v rurální prostředí nelze pokládat ještě ve třetí čtvrtině 19. století stále za signifikantní. Větší množství odebíraných titulů nacházíme především ve čtenářských společnostech, kterých bylo ve venkovském prostředí poskrovnu. Pravidelných odběratelů bylo na venkově poměrně málo a bylo běžné, že jeden exemplář užilo více čtenářů. Vliv měl především tisk vycházející v Brně i v hlavním kulturním centru severní a střední Moravy – v Olomouci. Kulturní význam Olomouce pro sledovanou oblast byl po dlouhou dobu zásadní. Olomouc představovala centrum českého tisku, středního školství a sídlo významných institucí a organizací (především Národní jednoty pro východní Moravu).

Z nejdůležitějších českých periodik vycházejících v 60. letech v Olomouci je nutné jmenovat v roce 1862 založeného *Moravana*, v letech 1859–1864 vycházející časopis *Hvězda*, dále v roce 1964 založené Olomoucké noviny, které od roku 1869 nahradil *Našinec* (do roku 1890). Zmíněná periodika mohla čtenářům severozápadní Moravy v mnohém konvenovat. Jednalo se spíše o konzervativní periodika zastávající katolické pozice, avšak šířící sympatie k českému státoprávnímu programu a vymezující se vůči Němcům. Víme též, že poměrně hojně byly odebírány na přelomu padesátých a šedesátých let brněnské *Moravské noviny*, a to především v některých vsích mohelnického soudního okresu (např. v Paloníně, Moravičanech či v Bílé Lhotě). Do prostředí, kterému nacionální myšlení nebylo doposud vlastní, tedy začala jmenovaná periodika šířit, v některých případech dosti rázně, nový prvek sebeidentifikace.¹⁴

Jmenovaná periodika již můžeme vnímat jako periodika nacionálně jasně vyhraněná. Jejich faktickým úkolem nebylo nestranně informovat (to je zcela patrné např. v případě zpráv o konaných táborech lidu), ale interpretoval každý typ události v nacionálních termínech a nenechával prostor pro alternativní vnímání událostí. Otázkou však zůstává, nakolik mohli národní

¹⁴ KUBÍČEK, Jaromír: *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*. Brno 2013; NOVOTNÝ, Lubomír: *Československé národní hnutí na stránkách olomouckých periodik Hvězda a Moravan*. Bibliotheca Antiqua 2013. Olomouc 2013 s. 129–136.

agitátoři prostřednictvím tisku formovat požadovaným způsobem vnímání ze strany místních komunit.¹⁵

Česky tištěné noviny se často snažily působit ve směru aktivizace vlasteneckého, zemského, ale především národního vědomí. Výchozí situaci na severozápadní Moravě poměrně dobře ilustruje článek v listu *Moravan* ze září 1862 „Ze všech stran naší drahé Moravěnky čteme o besedách, zpěvackých a čtenářských spolkách slovanských a jen z naší krajiny na pomezí družných Čech není nic takového slyšeti... Zábřeh, město nevelké, jehožto obyvatelé usedlé se nejvíce rolnictvím obírají, má téměř veskrze slovanské obyvatelstvo a předce se podobá Odrodilovicím, ačkoliv jinde naši chrabří rolníci vždy více a více pokročují. Kam zde do většího shromáždění vstoupíš, uslyšíš mluvu slovanskou... Jindy ujímají se věci národní kněží, učitelové a teď v prázdninách naše, čacké studentstvo. Zde velmi zasloužilý vzorný učitel, jemůžto mnoho a mnoho žáků náležité vzdělání a národní vyvinutí děkuje, jest pro tyto snahy po dvacítiletém namáhání neoblíbeným... Národních novin máme v městě velmi málo, patrný to důkaz netečnosti, neb odebírání a čtení časopisů jest měřítkem pro touhu a stupeň vzdělání; za to však venkovské obce pilně národní časopisy, zvláště *Moravana* a s vyloučením zlopověstných *Mor. Nov.* čítávají, a v předu stojí zámožná obec Veliký Postřelimov (Postřelmov, pozn. aut.), kde se mnoho bodrých našinců nachází; doufáme, že též hospodářský spolek účinkovati bude...”¹⁶ List přes zjevnou sebepropagaci upozornil na zásadní fakt, a sice že spolkový život a četba novin nebyla ve sledované oblasti zdaleka záležitostí městského prostředí. Naopak ve sledovaném regionu existovalo několik hospodářsky vyspělých vsí (Postřelmov, Zvole, Dubicko), ve kterých se začaly zárodky národního života aktivizovat prostřednictvím působení tisku a spolků dokonce dříve, než tomu bylo ve vlastním okresním městě. Zvláště Postřelmov působil velmi dlouho jako centrum národních aktivit, což opakovaně zaznívalo i v dobové publicistice.¹⁷

Již v šedesátých letech byl ale tón nemalé části českého (ale též německého) regionálního tisku poměrně konfrontační, což v některých situacích působilo spíše kontraproduktivně a přílišná národní horlivost nenacházela alespoň zpočátku náležitý ohlas. Naopak. Prostor, ve kterém nebyla národní myšlenka ještě zakořeněna, tyto útoky chápalo často spíše problematicky, zvláště když si s objektivním popisem novináři často moc práce nedali. Vel-

¹⁵ JUDSON, Pieter M.: *Writing the History of Cultural Borderlands in Habsburg Central Europe*. Zonen Der Begrenzung. Aspekte kultureller und räumlicher Grenzen in der Moderne, s. 28–29.

¹⁶ *Moravan*, č. 74, 13. 9. 1862.

¹⁷ Viz např. HAVELKA, Jan: *Cesta na Praděd. Cestopis z konce 19. století*. Štíty 2018, s. 17.

mi plasticky vyplývá role i vypovídací hodnota novin z novinové přestřelky, která se uskutečnila v souvislosti se slavnostním svěcením praporu pěveckého spolku v Zábřehu v závěru července 1865. Olomoucké noviny akci ostře komentovaly s tím, že nechápou, že „město Zábřeh ryze moravské jest, neb škola jest moravská, služby Boží v kostele moravské (jen někdy německé, ač nevíme pro koho)... všude panuje hovor moravský a ejhle! Tato ryzoryzá půda moravská zplodila Sängerbund, spolek úplně německý. Ano, úplně německý, neb zazpíváním jediné moravské písně Žežulinky nedokázal se ani obojetným. Obecenstvo tuto píseň s ohromným potleskem přijalo, takže čtyřikrát opakována býti musela, čímž na jevo chtělo dáti, že moravský spolek by byl na místě... Povážíme-li, že město jest plně moravské, okolí skrz na skrz moravské, tážeme se, jakým způsobem mohl povstati v Zábřehu německý spolek. Inu jednoduše. Přišli sem dva od severu, poddaní vzácného spojence našeho, Prušáci, zařídili zde fabriční obvod...“¹⁸

Ředitel pěveckého spolku, kterým byl Kašpar Pivoda, se cítil novinovým článkem natolik dotčen, že sepsal rozsáhlou odpověď, ve které novináře usvědčil ze zkreslování poměrů: Poukazuje na skutečnost, že se při bohoslužbách užívá též němčiny, evangelium se čte česky i německy a třikrát týdně se při mši zpívá německá píseň. Pro koho, když podle redaktora ve městě žijí pouze Slované? Zábřeh pak sousedí pouze s německými městy a německá řeč je pro každodenní obchod s Němci nutnou potřebou. Němci jsou podle Pivody probuzenější, čilejší, ve všem pokročilejší a zámožnější. Pivoda také uvádí, že se „všemožně zasazoval, aby se ve spolku jazyková rovnoprávnost provedla, že to ale až posud možno nebylo, protože jsme neměli dostatečnou zásobu a výběr slovanských písní.“... „Rovnoprávnost jazykovou ve zpěvech zavést, to jsem zamejšlel a nenalezl jsem v tom ani žádného odporu – až mě to pan dopisovatel jeho dopisem pobryndal.“¹⁹

Velmi podobně útočily noviny na počátku šedesátých let i na působení pěveckého spolku v Lošticích. Odráží to fakt, že pokročilejší německá kultura byla v hudební oblasti přitažlivá a zvláště ve městech, byť malých, se její produkci věnovali obyvatelé bez ohledu na svou jazykovou preferenci. To bylo ale pro národně uvědomělé redaktory již nepřijatelné: „...Živo je v našem městě jako nikdy předtím nebývalo, jen že životnost ta není bohužel přirozená, nýbrž nucená. Nikdy nepovažoval se žádný za Němce jak od toho času, co máme zde ‚Gesangverein‘ se děje. Ano, ‚Gesangverein‘ jest ona vedlejší, ve které se každý s tvrdou lebkou na svět příšlý Moravan slovanský za Němce převábí, kde se každému o ‚Vaterland muss grösser sein‘ do uší

¹⁸ Olomoucké noviny, č. 65, 16. 8. 1865.

¹⁹ Olomoucké noviny, č. 79, 4. 10. 1865.

cpe a zpívá. A kdož, tážete se, jsou ředitelé této veledílny...? Jsou to Moravci z moravských rodičů, jenž v naší moravské škole hledali prvního učení v jazyku moravském, ale nyní odpadli, odřekli se slavných předkův svých, zapřeli sebe i národ svůj, že se tím mohou někomu zalíbiti a že to předce jen nobl věcí, po německy zpívati. Za to si dají raději od právě německých Němců vysmáti, že to němčinu bídně lámou...“²⁰

Vůbec se jeví, že tisk se stává v průběhu šedesátých let čím dál tím nacionálně vyhraněnějším. Různé narážky poměrně rychle přerůstaly již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let ve výlevy zuřivosti, antisemitismu i zjevné netolerance. Více než objektivním reportérstvím se velká část tisku stává prostředkem pro šíření vlastního národnostně rozděleného obrazu světa, založeného na rozštěpení společnosti na „my“ a „oni“. Je ovšem otázkou, nakolik byl tento obraz světa šířený tiskem pro většinu obyvatel rurálního regionu pochopitelný a osvojitelný. Spíše se zdá, že poptávka byla poměrně dlouho po poněkud jiných hodnotách, především po prakticky orientovaných spolicích, po hospodářské emancipaci a svépomoci.²¹ Obyvatelé venkova slyšeli též díky působení kněží a učitelů na možnost rozvoje některých kulturních aktivit.

Spolkový život se nacházel v šedesátých letech na severozápadní Moravě teprve ve svých začátcích. Komparace, provedena Janem Janákem pro první tři léta po vydání Říjnového diplomu (1861–1863) ukazuje, že vedle spolkovým životem tepoucího Brna, Hané či Valašska nacházíme severní Moravu, na které došlo k založení českých kulturních spolků pouze v její východní části. V rámci zábřežského politického okresu pak Jan Janák nenalezl ve spolkovém katastru žádný český kulturní spolek, což indikuje nevyspělost českého národního vědomí.²²

Pro vznik kulturních spolků byla zásadní iniciativa zakladatele – obvykle občansky již uvědomělejší osoby, na Moravě zpravidla kněze, případně učitele. Často byla existence spolku s iniciátorem natolik provázána, že po jeho odchodu činnost spolku zanikla. Nejinak tomu bylo i ve sledované oblasti, kde velká část českých spolků založených v šedesátých letech neměla dlouhého trvání. Z kulturních spolků byly zakládány na venkově především spolky čtenářské, v případě venkovských měst také spolky pěvecké. Jejich hlavním úkolem bylo sdružovat osoby shodných zájmů, které chtěly své záliby společ-

²⁰ Moravan, č. 69, 27. 8. 1862.

²¹ POPELKA, Petr: *Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století* (dále jen *Rolník nové doby*). *Moderní dějiny/Modern History*, 27, 2019, č. 2, v tisku.

²² JANÁK, Jan: *České kulturní spolky na Moravě v prvním třiletí po vydání Říjnového diplomu*. *Vlastivědný věstník moravský*, 18, 1966, s. 71–87.

ně pěstovat. Velmi silně je tento moment vidět u spolků pěveckých. Ty byly, jak jsme si již demonstrovali, z počátku národně nevyhraněné. Sdružovaly všechny zájemce o zpěv a vzhledem k pěstování převážně vyspělejší kultury, než byla česká (nejen německojazyčné, ale také např. latinské), byly trnem v oku národně vyhraněných činovníků.

Zajímavé je, že již v průběhu šedesátých let ve sledované oblasti vznikají různé spolky nejen ve zdejších městech, ale také v bohatších a vyspělejších vsích. Již v roce 1863 měl být v Postřelmově založen čtenářský spolek Václav, který ale neměl dlouhého trvání a již v roce 1867 zanikl.²³ V roce 1867 vznikl čtenářský spolek v Dubicku zásluhou místního kaplana Františka Glabazni, jenž se však rozpadl krátce po kaplanově odchodu v roce 1876. V následující dekádě začaly vznikat také první spolky hasičské, které posléze doznaly masového rozšíření. Jednalo se přitom o organizace, které měly primárně praktický účel (ochrana majetku a života spoluobčanů), sekundárně se spolupodílely na společenském a kulturním životě obce. K prvním spolkům tohoto typu patřil hasičský spolek v Úsově (1872), Rohli (1875), Mohelnici (1875), Lošticích (1875), Zvoli (1876), v Lesnici (1878) či v Zábřehu (1878). Výraznější rozmach prodělal tento typ spolků v osmdesátých letech 19. století.²⁴

Významnou roli na severozápadní Moravě sehrávaly již v šedesátých letech hospodářské spolky, které zároveň vykazovaly obecně vyšší stabilitu než spolky kulturní. Již na počátku šedesátých let 19. století začaly být zakládány hospodářské společnosti. Ty měly pomáhat hospodářům primárně v praktických otázkách a šířit hospodářskou osvětu. Např. na programu schůze olomoucké filiálky c.k. Moravsko-slezské hospodářské společnosti, která se uskutečnila v květnu 1863 v Lošticích, se diskutovala otázka rozdělování obecních pozemků, na co je třeba dbát při pěstování řepky, jak pokračuje výsadba ovocného stromoví či jak opatrovat hnůj na hnojišti.²⁵ Nejvýznamnějším hospodářským spolkem severozápadní Moravy byla po dlouhou dobu filiálka c. k. Moravsko-slezské hospodářské společnosti v Postřelmově, která byla založena v červnu 1863. Tato organizace, již předsedal místní sedlák Petr Kvapil a jednatelem byl lékárník Jan Zelenka ze Zábřehu, se stala základem pro pozdější Hospodářský spolek okresu zábřežského. Ten představoval

²³ Státní okresní archiv Šumperk (dále jen SOKa Šumperk), Pamětní kniha národní školy ve Velkém Postřelmově 1873–1933.

²⁴ BARTOŠ, Josef: *První české hasičské spolky na severní Moravě*. SM 36, 1978, s. 56–57.

²⁵ FISCHER, Richard: *Loštice ve svém národním, kulturním, politickém a hospodářském vývoji od roku 1848 (dále jen Loštice)*. Díl I. Olomouc 1914, s. 20.

základní platformu pro prosazování hospodářské modernizace a národní emancipace celého regionu severozápadní Moravy.²⁶

Vůbec se jeví, že s rozšiřováním národního vědomí poměrně úzce souvisely kroky směřující k hospodářské emancipaci venkovských a maloměstských vrstev. Hospodářská otázka totiž patřila vůbec k těm nejdůležitějším. Úspěšnost národní myšlenky totiž nebyla zdaleka jen otázkou přicházející nabídky, ale v neméně míře také poptávky. Úspěšnost prosazení národní ideologie tedy do značné míry závisela na tom, zda byla schopna nabídnout něco, co obyvatelé považovali za podstatné, ideálně za životně potřebné. K takovým otázkám nesporně patřila otázka zajištění obživy. To je přitom téma, které je úzce spojeno s problematikou tzv. hospodářského nacionalismu.

Problém vzniku, šíření a projevu hospodářského nacionalismu v českých zemích je dnes již obecně znám a je poměrně dobře analyzován v mnohých publikacích.²⁷ Ve venkovských oblastech měl mimořádný význam vznik svépomocného hnutí, které se realizovalo na bázi zakládání rolnických a řemeslnických spolků a ústavů lidového peněžnictví. Tyto organizace představovaly v prvé řadě prostředky umožňující hospodářské povznesení širších sociálních vrstev. Zároveň však umožňovaly financování školských či kulturních institucí, stavbu a provoz národních domů a dotýkaly se řady dalších aktivit (Richard Fischer např. zmiňuje v podstatě neznámý význam založen v bojích o moravské radnice).²⁸

Již v průběhu šedesátých let vznikají některé hospodářské instituce, které sebou v pozdějších letech nesly punc české hospodářské iniciativy. Tyto spolky a záložny vznikají zpočátku v hospodářky vyspělých obcích v oblasti horní Hané. V této počáteční fázi se o vznik hospodářských spolků a založen zvláště zasloužil prostějovský rodák, později slavný olomoucký politik, středoškolský pedagog, redaktor časopisu *Hospodář moravský* a předseda Hospodářské jednoty olomoucké (založ. 1867) Jan Rudolf Demel (1833–1905). Ten postupně vytvořil ucelený program podnikatelské činnosti na středomoravském venkově. Vychází Demelovou tezí bylo, že pokud má rolnictvo efektivně podnikat a hospodařit, musí mít především dostatek peněz. S tím úzce souvisel jeho záměr budovat nový typ samostatných rolnických záložen,

²⁶ O historii spolku blíže Petr Popelka v připravované studii POPELKA, P.: *Rolník nové doby*.

²⁷ Např. JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápas o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha 2011.

²⁸ WENZL, František: *Profesor Jan Rudolf Demel (1833–1905) první průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*. Brno 1935; Týž: *Zemědělské družstevnictví na Moravě*. Brno 1929; FISCHER, Richard: *Rolnický akciový cukrovar v Mohelnici. Obrázek nezdařených snah hospodářských na severní Moravě*. Olomouc 1915; Týž: *Počátky průmyslu na severní Moravě*. Olomouc 1916.

kteřé měly poskytovat výhodný úrok a usnadňovat společné podnikání.²⁹ Od roku 1868, kdy se Demlovi podařilo získat úřední souhlas pro vzorové stanovy rolnických záložen, dochází k vlně zakládání těchto institucí především v oblasti Hané. Díky přímé Demlově iniciativě vznikla již v roce 1868 rolnická záložna v Postřelmově. Z dalších institucí drobného peněžnictví sledované oblasti lze uvést občanskou záložnu ve Zvoli (1869) či občanskou záložnu v Lošticích (1874).³⁰

Finanční ústavy pak představovaly instituce, které neměly pouze ekonomický význam, ale staly se podporovateli řady kulturních aktivit. Např. postřelmovská záložna v roce 1876 věnovala 40 zlatých na místní českou školu a půjčkou podpořila nákup knih pro zdejší knihovnu. V polovině devadesátých let 19. století financovala založení družstva pro chov hovězího dobytka, v roce 1896 stála u zrodu mlékařského družstva a v roce 1900 financovala výstavbu družstevního lihovaru. Na přelomu 19. a 20. století se vyprofilovala v největší český finanční ústav tohoto typu v celém regionu severozápadní Moravy.³¹

Z Demlova popudu budovaná síť záložen byla základní oporou následného zakládání rolnických akciových podniků sdružujících český kapitál. Tyto podniky potravinářského průmyslu byly zakládány především v oblasti úrodné Hané – cukrovary ve Vrbátkách, Holici, Litovli, dále sladovny v Příkazech, Prostějově a Kojetíně, a konečně také pivovary – úspěšný litovelský pivovar a méně úspěšný v Lošticích.³² V oblasti severozápadní Moravy však ekonomická emancipace česky hovořícího obyvatelstva probíhala s mnohem většími obtížemi, než tomu bylo v oblasti střední Moravy. Šlo o to, že se zde dlouhodobě nedařily pokusy o vytvoření stabilního a dostatečně velkého nacionálně českého podniku. Většina zaměstnaných v průmyslu na severozápadní Moravě tak nacházela své uplatnění v podnicích, patřících podnikatelům, kteří se začali přiklánět k německému národnímu vědomí. To se

²⁹ KRAVÁČEK, František: *Specifika podnikatelské aktivity hanáckého rolnictva ve 2. polovině 19. století* (dále jen *Specifika podnikatelské aktivity*). In: MYŠKA, Milan (ed.): *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*. Ostrava 1994, s. 97–104.

³⁰ MIČÁNKOVÁ, Ilona: *České národní hnutí na Zábřežsku od druhé poloviny 19. století do konce první světové války*. Olomouc 1985, s. 18. (nepublikovaná diplomová práce)

³¹ KRAVÁČEK, František: *Rolnická záložna v Postřelmově (ke 125. výročí jejího založení)*. SM, 64, 1992, s. 33–42.

³² KRAVÁČEK, F.: *Specifika podnikatelské aktivity*, s. 97–104; Týž: *Počátky podnikatelské aktivity českého rolnictva na Moravě (zejména na Hané)*. In: *České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami*. Sborník příspěvků z celostátní vědecké konference. Uherské Hradiště 1992, s. 71–78; FISCHER, Richard: *Česká svépomoc hospodářská na severní Moravě*. Praha 1902, s. 10–12.

vzrůstajícím národním uvědomováním způsobovalo zvláště od osmdesátých let 19. století mnohé konfliktní situace.³³

Vrcholnými a zároveň specifickými politickými akcemi přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století, které mobilizovaly občanskou společnost v českých zemích a na kterých se promítly ambice a politické aspirace zastánců českého národního hnutí, byly tzv. tábory lidu. Z analýzy provedené Janem Janákem můžeme vyvodit, že z 69 táborů lidu připravovaných na Moravě a ve Slezsku v období táborového hnutí let 1868–1874, se měly čtyři odehrát v oblasti severozápadní Moravy.³⁴ Jakou měly povahu, jak probíhaly a co naznačují o úrovni národního vědomí obyvatel na severozápadní Moravě?

Již v roce 1868 se mělo uskutečnit shromáždění lidu v Úsově u kaple sv. Rocha. Organizátory tohoto tábora mělo být podle tisku několik rolníků z okolních vsí a termín shromáždění souvisel s tradiční poutí ke sv. Rochu. Tábor měl mít zcela nezávadný program náboženského charakteru s tím, že se účastníci měli pomodlit mimo jiné za to, „aby obě národnosti v míru a lásce vedle sebe žítí mohly“. Návrh na doplnění programu o myšlenku „aby sám Bůh urychlil vítězství práv historických, po nichž tak vřele toužíme; modliti se za veškeré nepřátele naše, zvláště za ty, kteří nás ke zdi tlačí“ a „rozprava, jakým způsobem by se dala docílití úleva daní zákonitým způsobem“ však organizátoři odmítli. Okresní hejtmanství se po podání žádosti pozastavilo nad tím, že organizátoři žádají politické povolení pro náboženské shromáždění, přičemž petenti argumentovali, že bez povolení mají obavu o přerušení shromáždění. Politické orgány si následně výslovně vymínily, že se na akci nesmí vést žádné politické řeči ani narážet „na jiné národní kmeny“.³⁵ Den před konáním shromáždění si však okresní hejtmanství povolení akce rozmyslelo a na poslední chvíli nechalo po všech vesnicích rozhlásit zákaz shromáždění. Krok Olomoucké noviny komentovaly slovy, že „když již i poutě se nám ubohým Slovanům zakazují, nebudoužli se nám také brzy shromažďování ke službám Božím zapovídati?“³⁶

Druhý tábor lidu na severozápadní Moravě uskutečněný v červenci 1869 byl svolán do Brníčka u Zábřehu hospodářským spolkem v Postřelmově resp. jeho místopředsedou postřelmovským sedlákem Petrem Kvapilem. Zástupci postřelmovského hospodářského spolku akci připravovali v úzké spolupráci

³³ FISCHER, Richard: *Roln. akc. cukrovar v Mohelnici. Obrázek nezdařených snah hospodářských na severní Moravě*. Olomouc 1915; FISCHER, Richard: *Severní Morava. Hospodářský přehled*. Obzor národohospodářský, 6, 1901, s. 77.

³⁴ JANÁK, Jan: *Táborové hnutí na Moravě v letech 1868–1874* (dále jen *Táborové hnutí*), ČMM, 77, 1958, s. 290–324.

³⁵ Olomoucké noviny, č. 68, 22. srpna 1868; JANÁK, J.: *Táborové hnutí*, s. 296.

³⁶ Olomoucké noviny, č. 69, 26. srpna 1868.

s jednatelem hospodářského spolku olomouckého Janem Rudolfem Demelem. Demel nejenže zajistil pro akci přednášející, ale také nechal vytisknout 300 kusů pozvánek, které Postřelmovští následně distribuovali do širokého okolí. Tábor se zabýval výhradně hospodářskými a rolnickými otázkami, např. otázkou zemědělského podnikání, což bylo podmínkou jeho úředního povolení. Tomu odpovídalo i zastoupení řečníků (dva učitelé zemědělské školy v Přerově a Jan Rudolf Demel). Účast na táboře byla odhadována politickými orgány na 4000 osob a průběh tábora byl hodnocen jako zcela poklidný. Z nacionálního hlediska byla akce nevyhraněná – účast byla hojná nejen ze širšího venkovského zázemí, ale organizátoři poznamenali, že mnoho účastníků přišlo i „z německého Šumperka“ (Šumperk, pozn. aut.). Dokonce i pozdějšího slavnostního přípitku se zúčastnili jak členové německé hospodářské školy v Šumperku, tak české hospodářské školy v Přerově.³⁷

Poněkud odlišný charakter měl v pořadí třetí tábor lidu a zároveň poslední povolený na Moravě v roce 1869, který se uskutečnil v červenci v Hájků u Loštic. Jako svolavatelé figurovali rolníci, starostové a několik učitelů z Loštic a okolí. Tento tábor měl již výraznější nacionální rozměr, neboť všechny tři diskutované otázky se týkaly národnostních vztahů. Mimo jiné se mělo diskutovat o tom, na jakém základě lze dosáhnout smíření obou národností žijících na Moravě. Zajímavé je, že tábora se dle tisku i úředních dokumentů účastnila minimálně třetina Němců a nápadně mnoho duchovních. Odhady počtu účastníků kolísají od třech až čtyřech tisíců (olomoucký *Neue Zeit*; Mähr. Correspondent; úřední relace) po patnáct tisíc (Moravská orlice). V tisku je dokonce dochován i obsáhlý projev předsedy tábora. Přes veškeré proklamace však závěrečná rezoluce obsahovala primárně požadavek rozvoje kvalitního školství, zohlednění racionálního hospodaření, zakládání průmyslových podniků a požadavek na obnovení historických práv.³⁸ Charakter loštického tábora lidu byl českým a německým tiskem hodnocen zcela rozdílně. Německý tisk zdůrazňoval malou angažovanost účastníků a zinscenovanost celé akce ze strany organizátorů. Lidé se údajně přišli především podívat, co se děje. Motivem tedy nebyla politická angažovanost a přesvědčení, ale obyčejná zvědavost, což mělo platit jak u německých, tak slovanských účastníků.³⁹ Redaktor *Neue Zeit* upozorňoval, že rezoluce byly řečníky předem připraveny a nevzešly ze žádné diskuse, což je ovšem vzhle-

³⁷ SOKA Šumperk, fond Hospodářský spolek Postřelmov, nečíslováno; JANÁK, J.: *Táborové hnutí*, s. 304–305.

³⁸ FISCHER, R.: *Loštice*, s. 37–54. O průběhu tábora z českých listů Našinec, č. 36, 21. července 1869; Moravská orlice, č. 164, 22. července 1869.

³⁹ *Neue Zeit*, č. 166, 23. července 1869.

dem k charakteru těchto akcí zároveň pochopitelné. České noviny celou akci hodnotily zcela opačně – jako velmi úspěšnou, vysoce navštívenou a dokazující nadšení.⁴⁰

Poslední tábor lidu se odehrál na tzv. Trávníkách u Dubicka. Svolavateli byli starostové a radní z Dubicka a okolních obcí. Při přípravách měl nejvíce práce odvést dubický kaplan František Glabazňa a loštický obchodník Josef Schönhöffer, táboru předsedal zábřežský advokát František Indra. Na programu figurovaly tři otázky týkající se státoprávního uspořádání. Stejně jako u předchozích táborů měl i tento česko-německý charakter a účastnilo se ho dle úředních zpráv nápadně mnoho mladých duchovních a učitelů a studentů na prázdninách. Úřední zprávy odhadovaly počet účastníků na dva tisíce, český tisk až na deset tisíc. Řečníci – především redaktori českého tisku na Moravě – se měli vyslovovat smířlivě a vysvětlovat pozitivní následky očekávaného česko-německého vyrovnání. Závěrečná resoluce tábora zdůrazňovala nutnost rozvoje samosprávy, která, dle přesvědčení organizátorů, je jako jediná schopna odstranit národnostní spory a přivést lidi ke zralosti a politické samostatnosti.⁴¹

Z uvedených informací je zjevné, že aktuální otázky státoprávního uspořádání lákaly jak jazykově české, tak německé obyvatelstvo. Tábory tak měly společný česko-německý charakter a působily spíš snahou o nalézání společných východisek. Navíc zmíněné tábory představovaly pro většinu účastníků vůbec první osobní zkušenost s politickým shromažďováním, byť diskutovaná témata nebyla zdaleka jen politického charakteru. Naopak – velký prostor zaujímala témata hospodářská či školská. Zmíněné tábory byly první velké akce, na kterých se mohl venkován ve specifické táborové atmosféře ztotožnit s idejemi hlásanými organizátory a táborovými řečníky. Význam vlny táborů lidu spočívá především ve skutečnosti, že zasáhla celou Moravu včetně oblastí, které byly pokládány za národně indiferentní – včetně severozápadní Moravy.⁴² Vcelku poklidnou atmosféru zmíněných táborů tak narušily pouze dva incidenty, při kterých byla část navracejících se vesničanů slovně a posléze i fyzicky napadena v obou případech skupinou mohelnických Němců a konflikt měl již zřejmou nacionální konotaci.⁴³ To jen předznamenalo nastávající, nacionálně již vyhraněnou éru.

⁴⁰ Našinec, č. 40, 4. srpna 1869.

⁴¹ FISCHER, R.: *Loštice*, s. 54–67; Našinec, č. 68, 25. srpna 1871; Našinec, č. 70, 1. září 1871; Našinec, č. 71, 6. září 1871; Moravská orlice, č. 196, 29. srpna 1871.

⁴² ŘEPA, M.: *Moravané nebo Češi*, s. 146–149.

⁴³ SPURNÝ, František: *Stručné dějiny Mohelnice*. In: Mohelnice včera a dnes. Mohelnice 1973, s. 64–65.

Přes poslední uvedenou událost je však možné říci, že se ještě v šedesátých letech 19. století nejeví potenciál národnostních střetů na severovýchodní Moravě jako nijak markantní. Nerozvinutost českého národního vědomí ve zdejším rurálním prostředí a pouze omezená občanská aktivizace umožňovala stále ještě poměrně klidnou koexistenci. To se projevilo ve sledovaném regionu ve společenském životě, reprezentovaném prvními zakládanými spolky, jejichž členové neměli potřebu se prozatím nacionálně vyhraňovat. Situace se však začala v následujících desetiletích výrazně proměňovat.

3 Rozvinutí české národní aktivizace na severozápadní Moravě do poloviny devadesátých let 19. století

Jistým zlomovým obdobím v šíření národního myšlení na severovýchodní Moravě se jeví být osmdesátá léta 19. století. Právě v tomto období vnější impulsy rozvíjející české národní vědomí nacházejí mezi zdejším obyvatelstvem zřetelnou a plošnou odezvu. Německý, ale také český nacionalismus se stává nejvýraznějším prvkem sebeidentifikace pro stále širší vrstvy obyvatel moravských maloměst i vesnic.

Z hlediska nositelů českého národního myšlení v prostoru severozápadní Moravy můžeme hovořit o dvou skupinách osob: jednak o osobách přicházejících na severozápadní Moravu z jiných regionů českých zemí a dlouhodobě zde působících (zpravidla se jednalo o kněze, učitele a inteligenci obecně), jednak o místních rodácích, kteří se pod vlivem pobytu v národně uvědoměném prostředí sami národně identifikují a posléze působí jako šířitelé národního vědomí.

Příkladem prvního je postava bludovského faráře Františka Aloise Ermise (1849–1912). Tento frenštátský rodák nastoupil po vysvěcení na kněze v roce 1876 místo kooperátora v severomoravském Bludově a v roce 1885 byl jmenován farářem. Po svém příchodu do Bludova začal Ermis aktivně ovlivňovat veřejné dění. Byl iniciátorem vzniku řady katolicky orientovaných spolků. V roce 1881 se podílel na založení prvního osvětového spolku v obci – čtenářského katolického spolku Svatopluk, který působil posléze ve spojení s místní organizací Orla (založené v roce 1909) až do roku 1947. Dále založil charitní spolek Ludmila, Spolek katolických zemědělců a v roce 1900 ženský Spolek sv. Rozálie. V lednu 1886 inicioval vznik místní občanské záložny, která následně financovala chod řady obecně prospěšných akcí, mimo jiné zajistila stavbu bludovského Národního domu (otevřen v roce 1900). Finančně se zá-

ložna podílela na stavbě zábřežského gymnázia a bludovské měšťanské školy. Ermis aktivně působil v místním odboru Národní jednoty, byl členem místní školní rady a v roce 1895 se stal předsedou místní pobočky Ústřední matice školské. Díky dlouhodobé činnosti se mu podařilo prosadit vybudování nové obecné a měšťanské školy (1908). Byl prvním předsedou Gymnaziální matice zábřežské (ustavena 1895), která zajistila nejen stavbu gymnaziální budovy a financovala její provoz, ale také dovedla gymnázium v roce 1908 k postát-nění. Zasloužil se též o otevření bludovského chudobince (1901) a mateřské školy. Aktivně se zapojil na místní úrovni také do politického života. Byl několikrát zvolen do obecního výboru a měl silný neformální vliv na obecní politiku. Názorově Ermis zastupoval konzervativně-katolický proud; dlouhodobě podporoval staročeskou stranu, později Katolicko-národní stranu. Po celou dobu se jako stoupenec konzervativního katolicismu potýkal s pokrokářským proudem reprezentovaným bludovskými učiteli a sokolskou organizací. Byl také jedním z účastníků tehdy mediálně velmi sledované kauzy (ne)jmenování řídícího učitele Aloise Konečného, která bývá uváděna jako jeden z projevů tzv. kulturního boje v českých zemích.⁴⁴

Příkladem druhého je osobnost zábřežského advokáta Františka Indry (1839–1924). Tento rodák ze Zvole vystudoval hlavní školu a nižší gymnázium v Moravské Třebové, v letech 1855–1859 vyšší německé gymnázium v Olomouci a v letech 1859–1864 absolvoval studia práv na vídeňské univerzitě. V roce 1871 si otevřel soukromou advokátní praxi v Zábřehu, kterou vedl až do svého odchodu na odpočinek v roce 1913. Advokátní praxe byla nepochybně úspěšná, v polovině osmdesátých let patřil Indra k pěti nejvyšších daňových poplatníkům ve městě. Indra stál u počátků prvního českého spolku ve městě – Občanské besedy (1882) a byl jejím dlouholetým předsedou. Občanská beseda byla po dlouhou dobu hlavním střediskem českých kulturně-emancipačních snah na severovýchodní Moravě. V roce 1885 se stal Indra předsedou nově založené Občanské záložny, která si kladla za cíl finančně podporovat české národní snahy a podpořila mj. vznik několika českých škol na jazykové hranici (Janoušov 1896, Štítý 1908, Úsov 1908). Indra se zasloužil svým působením v Gymnaziální matici zábřežské o vznik

⁴⁴ BALÍK, Stanislav: *Politika vedená z bludovské fary. P. František Alois Ermis*. In: HANUŠ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Osobnosti v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno 2006, s. 104–121; BALÍK, Stanislav: *Pozdvihni se duše z prachu. Příběh bludovské farnosti sv. Jiří*. Brno 2013; POPELKA, Petr: *Ermis, František Alois*. In: DOKOUPIL, Lumír (ed.): *Biografický slovník Slezska a severovýchodní Moravy. Suppletum 4*. Ostrava 2018, s. 50.

soukromého českého matičního gymnázia v Zábřehu pod patronací Ústřední matice školské.⁴⁵

Výrazně se na průniku národního cítění do širších společenských vrstev podílel v osmdesátých letech 19. století nový typ organizací. Oproti předcházejícím dekadám totiž začaly být budovány masové organizace, jejichž cílem bylo národně mobilizovat obyvatelstvo nejen měst, ale též venkova. Zpravidla se tyto organizace prezentovaly jako organizace obranné, tj. takové, které zamýšlí pouze ochraňovat spravedlivé nároky daného společenství. Ve skutečnosti nebylo jejich záměrem chránit národ, nýbrž spíše národní společenství dovytvářet, a to mobilizací doposud „nezařazených“ či aktivizací doposud málo vyhraněných. Ve velkém množství případů tyto spolky nezachraňovaly lidi před odnárodněním, nýbrž přesvědčovaly lidi, kteří doposud nevykazovali národní identitu.⁴⁶

Na německé straně byl na severozápadní Moravě nejvýznamnější masovou organizací šířící národní uvědomění Bund der Deutschen Nordmährens v čele se zábřežským továrníkem Hermannem Brassem (založen v Olomouci v roce 1886). V Zábřehu vznikla místní skupina tohoto svazu hned v následujícím roce a po rozsáhlých organizačních změnách zde začala od roku 1899 fungovat také okresní organizace Bundu.⁴⁷ Na české straně se obdobnou organizací operující v prostoru severozápadní Moravy stala Národní jednota pro východní Moravu, založená v roce 1885 v Olomouci.⁴⁸

Národní jednota pro východní Moravu se měla dle svého provolání soustředit na „národní, duševní a hmotné zvelebení krajín na severu a východě Moravy, hlavně v bývalých krajích olomúckém, přerovském a uh. hradištském, pak v mor. enklávách.“ Akční rádius Jednoty byl tedy z regionálního pohledu rozsáhlý a zahrnoval poměrně odlišné oblasti: Slovácko, Valašsko, Lašsko, Hanou i nejsevernější oblasti Moravy. Při ustavení se zakladatelé odvolávali na vzor Národní jednoty pošumavské a severočeské a na spolupráci s Ústřední maticí školskou. Určitou problematičnost pro označování jazyko-

⁴⁵ POPELKA, Petr: *Indra, František; Indra, Richard*. In: DOKOUPIL, Lumír (ed.): *Biografický slovník Slezska a severovýchodní Moravy. Supplementum 3*. Olomouc 2017, s. 67–68.

⁴⁶ K tomu blíže JUDSON, P. M.: c. d., s. 17–32.

⁴⁷ GAWRECKI, Dan: *Bund der Deutschen Nordmährens a německý nacionalismus na severní Moravě (1886–1918)*. SM, 52, 1986, s. 19–28; Týž: *K organizačnímu vývoji spolku Bund der Deutschen Nordmährens v letech 1886–1918*. SM, 41, 1981, s. 31–36; BALCAROVÁ, Jitka: „Jeden za všechny, všichni za jednoho“. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření sude-toněmecké identity*. Praha 2013.

⁴⁸ K dějinám této národní jednoty nejpodrobněji FISCHER, Richard: *Padesát let národní jednoty v Olomouci (dále jen Padesát let)*. Olomouc 1935; NEŠPOR, Václav: *Nástin dějin a práce národní jednoty východomoravské 1885–1935*. Olomouc 1935.

vě českého obyvatelstva Moravy Čechy naznačuje jak úvodní invokace provolání (*Moravané!, Čechové!*), tak i závěrečný odkaz na cyrilometodějskou tradici s prosbou o požehnání *slovanskému* lidu na Moravě. Uvedené naznačuje, že označení Čech naráželo na Moravě na tradiční zemské povědomí. Proto ve slovníku národních aktivistů na Moravě nalezneme ještě v osmdesátých letech 19. století starší termín „slovanský“, stejně jako s různou zemskou specifikací – např. „lid moravský původu českého“.⁴⁹

Sílu národní myšlenky může naznačovat i regionální původ zakladatelů Jednoty. Jestliže jsou silně zastoupeny oblasti Hané, Slovácka ale i Valašska, osoby ze severozápadní Moravy (politické okresy Zábřeh a Šumperk) byly zastoupeny jen okrajově. Mezi téměř dvěma sty zakladateli figuruje pouze pět osob z politického okresu Šumperk (tři z Bludova, dva z Klášterce a jeden z Bartoňova) a osm osob z politického okresu Zábřeh – bez výjimky ale pouze z jejížnější části okresu (dvě osoby z Klopiny, jedna z Úsova, jedna z Police, tři z Moravičan a jedna z Palonína).⁵⁰ Tomuto skóre odpovídá také fakt, že se Jednotě dařilo na severozápadní Moravě vytvářet organizační základnu pouze pomalu. Jestliže v prvním roce existence Jednoty bylo založeno již 57 místních odborů, v soudním okrese Zábřeh to byly pouze dva odbory – v Postřelmově a Hrabové. V samotném Zábřehu byl odbor národní jednoty založen teprve v roce 1900. Jako velmi aktivní se projevovaly nejseverněji položený odbor Jednoty v České Rudě (dnes Ruda nad Moravou, založen 1885) v soudním okrese Šumperk, v Bludově (založen 1885) v téměř soudním okrese a v Písařově (1886) v soudním okrese Šilperk.⁵¹ Celkový počet členů Jednoty čítal dlouhou dobu jednotky tisíc osob; k výraznému růstu členské základny došlo po roce 1908 a před první světovou válkou převýšil počet členů Jednoty čtyřicet tisíc členů.⁵²

Jestliže vlastní organizační základna na severozápadní Moravě rostla znatelněji až od druhé poloviny devadesátých let, jako zásadní se z hlediska masového oslovení obyvatelstva ukazovala být drobná práce v jednotlivých obcích. Národní jednota pro východní Moravu totiž organizovala v řadě obcí (kde nemusel být ani odbor organizace) drobnou, především osvětovou činnost. Velkého rozšíření doznala organizace osvětových a národně oriento-

⁴⁹ Viz např. FISCHER, Richard: *Národní jednota pro východní Moravu v Olomouci*. Strojopis uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci pod sign. B III. 99.905.

⁵⁰ FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl I.: 1885–1895, s. 17–24.

⁵¹ Viz blíže HOLINKOVÁ, Marie: *Spolkový život v českých obcích soudního okresu Šumperk do roku 1918*. Olomouc 1985, s. 22–26 (nepublikovaná diplomová práce)

⁵² FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl III.: 1907–1918. Olomouc 1935.

vaných přednášek⁵³ či řemeslnických kurzů (v zábrěžské oblasti především košíkářské dílny). Jednota podporovala vznik či doplňování knihoven v jednotlivých obcích (např. nové knihovny založeny díky Jednotě v roce 1886 v Rudolfově a v Jakubovicích, 1887 v Kolšově a Dlouhomilově, 1893 v Jestřebí atd.). Některé počiny měly přitom zásadní charakter. Byla to Národní jednota, která iniciovala vznik Občanské záložny v Zábřehu, a která se posléze stala finanční oporou českých národních snah.

Spolky se v tomto období ve sledované oblasti již zřetelně nacionálně vyhraňují. Národní zájmy začaly být ve spolkovém životě upřednostňovány před ostatními. Organizace, které původně sdružovaly lidi stejných zájmů, se rychle proměňují v organizace pěstující primárně národní cítění.⁵⁴ České spolky přitom vznikají především ve větších a vyspělejších vsích okresu.⁵⁵

V sídle politického okresu tento proces probíhal poněkud pomaleji. První český spolek zde vzniká až v listopadu 1882, kdy byl založen spolek Občanská beseda (původně Čtenářský a zábavní spolek český v Zábřehu). Podle přepisu dnes již nedochované knihy protokolů vznikl spolek přáním „českoslovanských či moravských obyvatelů Zábřeha a okolí, aby v tomto městě k povzbuzování a otužování národního smýšlení a k zachránění tohoto nejsevernějšího kdys ryze českého města před úplným poněmčením také s naší strany něco se stalo“. Zakladatelé (především inteligence a rolníci ze Zábřeha a z venkovského zázemí) deklarovali úsilí o přátelské vztahy s německým obyvatelstvem, nicméně se již jednalo o spolek jasně národně vymezený. Předsedou spolku se stal zábrěžský advokát František Indra, místopředsedou zvolský farář Josef Polach a jednatelem zábrěžský kaplan František Novotný, tj. všechno osoby v nezávislém postavení. Charakteristické je, že spolek spojoval lokálně-patriotické i české národní aktivity. Symbolicky to bylo vyjádřeno v závěru ustavující schůze, kdy členové zazpívali „*Píseň Zábřežanů*“ a „*Kde domov*

⁵³ Např. v roce 1887 v Postřelmově (učitel Fr. Poštulka *O nejpřednějších vlastnostech národa našeho*, Alois Vepřek *O školách českých a německých*), v Olšanech (pater H. Zajíc *O Karlu ze Žerotína*, Dr. Ambros *O národní práci*), v Polici (Antonín Straka *O důležitosti hospodářského účetnictví* a *O víře a věrnosti vzájemné*). V roce 1889 byl z hlediska přednáškové činnosti nejaktivnější odbor v České Rudě, který zorganizoval řadu přednášek v širším okolí – v Klášterci, Bušíně, Hraběnově, Bohutíně. V roce 1891 např. v České Rudě, v Bludově a v Písařově (advokát Mořic Hruban *O národnosti a jejím významu*), v Písařově (místní učitel Leopold Kahánek *Naše hříchy*). FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl I.: 1885–1895, s. 77.

⁵⁴ ŘEPA, M.: *Moravané nebo Češi*, s. 119.

⁵⁵ Z významnějších je možné připomenout např. čtenářský a pěvecký spolek Boleslav v Hrabově (založ. 1885), občanskou besedu Metoděj v Dlouhomilově (založ. 1888), pěvecký spolek Lumír v Postřelmově (založ. 1872, v roce 1885 většina členstva přešla do nově utvořeného odboru národní jednoty), čtenářsko-pěvecký spolek Svatopluk ve Zvoli, čtenářsko-pěvecký spolek v Brničku (založ. 1884) či čtenářsko-pěvecký spolek Prokop v Sudkově (založ. 1886).

můj“. Činnost spolku spočívala primárně v kulturních aktivitách: provozoval čítárnu (odebírala údajně na patnáct českých listů), organizoval zábavy a pěveckou činnost, od přelomu osmdesátých a devadesátých let také činnost divadelnickou. Spolek rozvíjel též turistickou činnost v blízkém okolí města, zvláště „když členstvo jevílo z velké části malou chuť ke čtení“. Výlety již byly provázeny projevy národního uvědomění, projevující se výzdobou okolí prapory v „národních barvách“. Podstatné bylo, že spolek se brzy přetvořil v neformální centrum českých kulturních aktivit v celém okrese.⁵⁶

Činnost Občanské besedy záhy doplnila aktivita Občanské záložny v Zábřehu. Tu založilo v září 1885 z iniciativy Národní jednoty celkem 41 občanů jako společnost s ručením omezeným.⁵⁷ Je charakteristické, že pouze jedenáct zakladatelů bylo z vlastního Zábřehu, ostatní z okolních vsí, především ze sousedního Krumpachu. Z hlediska sociální stratifikace mezi zakladateli převažovali živnostníci a rolníci, pět příslušníků náleželo k inteligenci (dva kněží, advokát, nadučitel a geometr). Na činnost záložny měl významný podíl její první předseda, již zmiňovaný advokát František Indra, který vedl záložnu s malou přestávkou až do roku 1919. Záložna měla dvojí funkci: 1. Hospodářsky podporovala české obchodníky a živnostníky – sloužila jako zdroj úvěru pro široké okolí, přičemž byla alternativou k německým finančním institucím v regionu; 2. Ze svých výnosů financovala kulturní a školské potřeby na Zábřežsku. Jen na zbudování gymnázia v Zábřehu darovala 20.000 K (tj. 20 % stavebních nákladů), vyplácela též příspěvky Gymnaziální matici, starala se o byty profesorů a zakoupila za tímto účelem dům na zábřežském náměstí. V roce 1913 darovala 10.000 K na stavbu české dívčí měšťanky v Krumpachu, čímž fakticky umožnila zřízení této české školské instituce. V roce 1917 pak zakoupila objekt, ve kterém byla umístěna česká školka a přispívala na jeho chod. Štědrými subvencemi záložna přispívala také na chod škol Ústřední matice školské zřízených v obcích, které se staly předmětem tuhého česko-německého soupeření – především na školu v Janoušově, Úsově a ve Štítech. Záložna podporovala místní spolky, především Občanskou besedu a Národní jednotu pro východní Moravu, později též Sokola.⁵⁸

Z hlediska identity venkovského obyvatelstva sehrávala v osmdesátých letech stále velkou roli příslušnost k lokálním komunitám, které ale ještě

⁵⁶ Stručný popis aktivit spolku viz FILIP, Josef (ed.): *Almanach českého lidu na severní Moravě. Zábřeh 1914*, s. 48–51. Příspěvek je o to cennější, že se archivní materiál z činnosti tohoto spolku nedochoval.

⁵⁷ Našinec, č. 70, 13. června 1886.

⁵⁸ Blíže viz *Padesát let občanské záložny v Zábřeze 1885–1935*. S. I., s. d.

nebyly do národního rámce plně integrovány. Tento rys se projevoval porůznu. Například ve volbách do obecního zastupitelstva ještě v polovině osmdesátých let 19. století volila nemalá část voličů na severozápadní Moravě v podstatě anacionálně. Např. v Zábřehu neměli voliči problém volit zároveň Wilhelma Brasse – pruského podnikatele, dlouholetého starostu a úspěšného komunálního politika – a Františka Indru – zmíněného národně uvědomělého advokáta.⁵⁹ Národní jednota pro východní Moravu si zase posteskla, že na venkově panuje malá sounáležitost místních odborů s celou Národní jednotou, kdy se členstvo místních odborů cítí být více členy místní organizace než Jednoty jako celku. Odbory Národní jednoty tak mnohde fungovaly jako samostatné místní spolky, což mohlo mít a také mělo pro masové organizace fatální dopad – ochabla pouta s centrálou, odbory přestávaly komunikovat a celá masová organizace mohla být paralyzována (i díky zeslabení finančního toku ze členských příspěvků).⁶⁰ A známky, že byla na severomoravském venkově ještě dlouho rozšířena národní lhostejnost, přináší nejen mnohé články v novinách, ale také některé dobové zápisy. V roce 1890 zvolský kronikář poznamenává, že proběhlo sčítání lidu, ale že „čeští lidé jsou ku své národnosti lhostejnými: není uvědomění. Budoucnost napraví, co přítomnost si nevážila a minulost zavinila.“⁶¹ Jeho slova byla prorocká v tom smyslu, že sčítání lidu v roce 1900 již proběhlo v zábřežském politickém okrese v národně zřetelně vyostřeném atmosféře.⁶²

Činnost masových organizací i občanských spolků různých typů však začala být brzy přitahována problémem, který byl vnímán jako společensky nejzávažnější. Otázka výchovy dětí spjatá s problémem vyučovacího jazyka se stala v průběhu velmi krátké doby vůbec nejtraskavějším řešeným tématem, neboť zasahovala téměř celou populaci a zvláště pod vlivem agitátorů z obou stran získávala silně emotivní náboj.⁶³ Zasluhu na tom měly nesporně organizace menšinového školství, jejichž zájmy se střetávaly: Jednalo se jak o vídeňský *Deutscher Schulverein* (od roku 1881 místní skupina *Deutscher Schulverein* v Zábřehu), tak o Ústřední Matici školskou, jejíž odbor vznikl v Zábřehu již v roce 1883. Školská otázka získala nejvyšší důležitost i v masových národních organizacích.⁶⁴ Díky mimořádné revnivosti v oblasti školství

⁵⁹ SOKA Šumperk, fond Archiv města Zábřeh, kart. 128.

⁶⁰ Našinec, č. 82, 15. července 1887.

⁶¹ SOKA, kronika obce Zvole.

⁶² K tomu blíže POPELKA, P.: *Podnikatel*, s. 41–67.

⁶³ K tomu inspirativně ZAHRA, Tara: *Kidnapped souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca – London 2008.

⁶⁴ Našinec, č. 76, 1. července 1887.

se některé menšinové školy staly symboly soupeření českých a německých aktivistů a jejich masových organizací. Do centra pozornosti tisku i projevů národních aktivistů se tak dostávají zvláště od druhé poloviny osmdesátých let 19. století i některé periferní obce, jejichž další osud byl prezentován jako zásadní z hlediska udržení pozic české/německé národnosti v širokém regionu (např. Janoušov či Úsov).⁶⁵ Školská otázka se díky svému významu posléze stala do značné míry klíčovou, což se jasně ukázalo i v následujících dvou desetiletích. Nakolik byla otázka školství pro národně rozdělenou společnost zásadní, dokládá i následující příklad: Zábřežský obecní výbor vydal v letech 1901–1911 celkem jedenáct rezolucí, z nichž se plných šest týkalo národnostních aspektů ve školských záležitostech.⁶⁶

4 My versus oni.

Národnostní var na severozápadní Moravě v posledním čtvrtstoletí před Velkou válkou

Když měl na počátku září roku 1895 přijet do Zábřehu moravský místodržitel Alois svobodný pán Spens-Boden, jeho návštěva byla proponována následujícím způsobem: „Jeho Excellence pojedje přímo do úřední budovy a přijme pak... zástupce měst a městysů, zástupce ostatních obcí podle okresů a jazyku odděleně. Zábřežskou místní radu školní, zástupce ostatních místních rad školních dle jazyků, zástupce vlast. spolků dámských, zástupce spolku lékařského, učitelstvo dle jazyku. Zástupce rolnických spolků okresních dle jazyku, zástupce živnostenských společenstev dle jazyku, zástupce spolků vysloužilců dle jazyků, zástupce župních spolků hasičských dle jazyků...“.⁶⁷

Program návštěvy místodržitele nám tak bezděky ukazuje nejen na rozvinutost občanského života, ale také na novou zřetelnou dělící linii, která procházela místní společností. Jazykové rozdělení, na kterém měl díky vývo-

⁶⁵ KŘUPKA, Václav: *České menšinové školství na Zábřežsku do roku 1918*. SM, 3, 1958, s. 43–50; DAVIDOVÁ, Dana – DAVID, Zdeněk: *Škola v Janoušově a její úloha v národnostním zápase na severní Moravě do roku 1918*. SM, 52, 1986, s. 35–40.

⁶⁶ 1901 usnesení proto zřízení české univerzity na Moravě a požadavek na znovuzřízení německé univerzity v Olomouci, 1904 usnesení proti zřizování českých a polských poboček na učitelských ústavech v Opavě a v Těšíně, 1904 usnesení proti postátnění českého gymnázia v Zábřehu, 1905 usnesení proti vládnímu záměru zřídit na Moravě českou univerzitu, 1906 usnesení o podpoře městské rady v Innsbrucku v postupu při tamních incidentech souvisejících se zřízením italské právnické fakulty, 1911 opětne usnesení proti záměru zřídit na Moravě českou univerzitu. SOkA Šumperk, fond Archiv města Zábřeha, inv. č. 663, 665, 668 a 669.

⁶⁷ SOkA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, prezidiální spisy, kart. 3.

ji legislativy výrazný podíl i samotný stát, se stalo základem pro všeobecné a velmi rychlé šíření moderního nacionalismu napříč společností i regiony. Míra národnostní identifikace v průběhu času rostla, a to jak tlakem národně uvědomělých a aktivních osob, tak i tlakem státu, který stále více věcí definoval a měřil v etnických kategoriích.⁶⁸ Fakt vítězství tohoto nového principu společenského rozdělení na Moravě se zrcadlil též v tzv. moravském vyrovnání, ve kterém došlo prostřednictvím čtyř zákonů k faktickému rozdělení obyvatel Moravy podle národnostního klíče, což zde mělo oslabit česko-německý konflikt.⁶⁹ Důsledkem nastíněných tendencí byla skutečnost, že národnost převzala klíčovou pozici z hlediska formování kolektivních identit, a to i ve venkovských oblastech. Zůstat národně indifferenční tak bylo ve světě, který vyžadoval opakované přihlášení se k některému z národních táborů, stále více problematické. Tento fakt se nevyhnul ani sledovanému regionu.

Fakt nacionálního rozdělení společnosti se projevoval v mnoha rovinách. Intenzitu průniku národní myšleny do venkovského prostředí v období devadesátých let 19. století lze dle mého názoru velmi dobře sledovat například v souvislosti s novým jevem v oblasti ekonomického jednání obyvatelstva. V devadesátých letech 19. století získal ekonomický nacionalismus nový rozměr, a sice na české straně masovým prosazováním populárního hesla „svůj k svému“, které ztělesňuje již poměrně radikální podobu národního citění závěru 19. století. V rámci hnutí „svůj k svému“ je symptomatické, že i ty nejbanálnější záležitosti, jako byly drobné nákupy či poptávka každodenních služeb, byly národními aktivisty povýšeny na věc národní cti. Právě schopnost ovlivnit každodenní jednání mužů a především žen i v těch nejobyčejnějších situacích může být měřítkem úspěšnosti prosazování národní ideologie.

Heslo, které bylo odvozováno z projevu Františka Palackého z roku 1871, bylo dobovou společností chápáno v dvojím významu. Jednak přinášelo pozitivní rozměr v podobě propagace nákupu u „českých“ obchodníků či objednávání „českého“ zboží (mnozí podnikatelé a živnostníci se tímto heslem s oblibou zaštiťovali), jednak bylo používáno v negativní rovině ve smyslu bojkotu jinonárodních obchodníků a výrobců. Obě stránky se zpravidla objevovaly spojitě. Např. denní tisk pranýřoval nákup u německých či židovských obchodníků, a zároveň přinášel reklamu českých firem a obchodů.

⁶⁸ KLADIWA, Pavel: *Etnická klasifikace a institucionální zakotvení národnosti v českých zemích 1880–1914*. Moderní dějiny, 22, 2014, s. 7–33; POPELKA, Petr – KLADIWA, Pavel: *Sčítání obcovačích řečí na Moravě 1880–1910 a potenciál jejich společenské konfliktu*. Historica Olomucensia, 51, 2016, s. 113–143.

⁶⁹ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006.

Nicméně v některých situacích vystupuje jedna či druhá stránka tohoto hnutí výrazněji.

Negativní rozměr hesla „svůj k svému“ se projevil na Moravě velmi ostře již v roce 1890 v souvislosti se zemskými volbami v Prostějově a později také v Litovli, Jevíčku, Vyškově a na dalších místech.⁷⁰ Přibližně v téže době se heslo ujímá také na severozápadní Moravě. Např. v kronice obce Zvole nalezneme k roku 1893 zápis, že se zde „začíná ujímati heslo svůj k svému, aby Čech nepodporoval nám nepřátelské Němce.“⁷¹ Nicméně problém hospodářského bojkotu byl ve sledovaném regionu o něco staršího data. Již v roce 1887 nacházíme stručný zápis zábřežského okresního hejtmana o tom, že dva rudolfovští obchodníci dosvědčili, že jeden z dozorců v zábřežské Brassově textilce nařídil dělníkům pod hrozbou propuštění, že nesmí nakupovat „u Slovanů“. Všechno se to dělo údajně „proti české škole v Zábřehu a činí se na všelijaký způsob nátlak na chudé občané (sic) v Rudolfově obzvlášť, aby úplně k vůli p. Brassovi byli.“⁷² Do nátlakových akcí se tak pouštěly obě znesvářené strany, byť každá z jiné pozice. Němečtí zaměstnavatelé se v některých případech snažili prokazatelně využívat své hospodářské moci k ovlivnění ekonomického jednání svých zaměstnanců, na což si opakovaně stěžoval především denní tisk. Naopak české masové organizace a tisk mobilizovaly všechny dosud nezapojené k důslednému uplatňování ekonomického nacionalismu.

Na místní úrovni se stal od počátku 20. století nejhlasitějším zastáncem ekonomického nacionalismu Moravský sever, který opakovaně vyzýval k preferenci českých živnostníků a k bojkotu německých obchodů. Mnohdy pranýřoval konkrétní jedince, kteří si dovolili nakupovat v rozporu s doporučením. Situace šla dokonce tak daleko, že fungovaly jakési neoficiální hlídky, které redakci listu hlásily nedodržování doporučeného bojkotu německých živnostníků. Tyto „provinilce“ posléze noviny „odhalovaly“ a pranýřovaly s doporučením, aby svého neuvědomělého jednání zanechali a polepšili se. Tyto praktiky byly mnohdy na hraně, a pokud dostaly státní orgány oznámení na podezření ze spáchání přestupku, v některých případech přistoupily ke konfiskačnímu řízení (to se týkalo jak českého, tak německého tisku).⁷³

Díky novinovým článkům v Moravském severu také víme, že se bojkotní hnutí setkalo s reakcí v podobě radikálních kroků ze strany německých zaměstnavatelů. Problém ovšem je, že novinové články přinášejí někdy až stěží uvěřitelné příběhy, u kterých se nabízí otázka, nakolik byly pravdivé a do jaké

⁷⁰ FISCHER, Richard: *Česká svépomoc hospodářská na severní Moravě*. Praha 1902.

⁷¹ SOKA Šumperk, kronika obce Zvole.

⁷² SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 36, inv. č. 104/1887.

⁷³ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 11.

míry měly působit spíše mobilizačním charakterem. To je případ příběhu dvou dělnic z Brassovy textilky, které nakoupily u českého pekaře. Jakmile zjistily, že nakoupily u Slovana, pečivo údajně hned ze strachu před továrníkovou odvetou vrátily. Přesto však měly být pro tento „přestupek“ svým zaměstnavatelem propuštěny.⁷⁴ Právě obdobné zprávy měly nepochybně vliv na další vyhrocování národnostních konfliktů.

Zprávy o bojkotu ze strany nakupujících se opakovaně objevují především v první dekádě 20. století. Na severozápadní Moravě se jednalo především o akce menšího rozsahu. Příkladem mohou být události při výročním zábřežském trhu v roce 1905. Tehdy policejní orgány pozorovaly očividné ignorování německých trhovců českými kupujícími. Naopak čeští trhovci, kteří měli své stánky označeny nápisy „český závod“ na této situaci profitovali.⁷⁵ Politické orgány přitom spatřovaly v organizovaných bojkotních akcích nebezpečí rozdmýchávání nacionálních konfliktů. Proto byly výraznější bojkotní akce pečlivě sledovány. Z tohoto důvodu víme, že rozsáhlý hospodářský bojkot měl v regionu spíše omezený dopad. Při prošetřování rozsáhlé bojkotní akce týkající se známé ústecké firmy Schicht a linecké firmy Heinrich Franck und Söhne v roce 1908 vyšlo najevo, že bojkot výrobků těchto firem ve zdejším politickém okrese sice nebyl zaznamenán, ale obecné bojkotní hnutí se rozvíjí i zde. Dokladem působení ekonomického nacionalismu byl podle policejních orgánů i Adresář severomoravských firem, vydaný Družstevní tiskárnou v Zábřehu, který jasně nabádal obyvatelstvo, aby nakupovalo u českých firem.⁷⁶

Čeští národní aktivisté však považovali za zásadní problém severozápadní Moravy skutečnost, že se zde nedařilo vytvořit velký, kapitálově český průmyslový podnik. Na přelomu 19. a 20. století neúspěšně skončilo hned několik pokusů o realizaci nacionálně českých podnikatelských projektů. K nejvýznamnějším patřil pokus o zřízení mechanické tkalcovny v České Rudě (dnes Ruda nad Moravou) a tkalcovny v Zábřehu.⁷⁷ Úspěšně končil pouze pokus o založení menší tkalcovny v periferním Jedlí, kde v údolí Březné vznikl v roce 1906 menší provoz firmy Hýbl a spol. Ukázalo se tak názorně, že konkurovat již etablovanému a dobře organizovanému textilnímu velkopřůmyslu bylo na přelomu století ve zdejším regionu mimo možnosti

⁷⁴ Moravský sever, č. 47, 17. 11. 1905; Moravský sever, č. 5, 27. 1. 1906; Moravský sever, č. 14, 30. 3. 1906.

⁷⁵ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 6.

⁷⁶ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 13 – zde uložen i dotčený adresář.

⁷⁷ FISCHER, R.: *Česká svépomoc*, s. 30–34.

českých aktivistů.⁷⁸ Na severozápadní Moravě se tak etablovalo před první světovou válkou pouze několik významnějších českých podnikatelů, což národní aktivisté pokládali za značný handicap.⁷⁹

Čeští aktivisté sice nezaznamenali citelnější úspěch v oblasti velkého byznysu, zato se však dařilo od devadesátých let 19. století prosazovat svépomocné formy hospodářských aktivit, což se dotklo primárně segmentu potravinářství. Od počátku devadesátých let se rozmohlo na severozápadní Moravě zakládání rolnických mlékáren. Na počátku 20. století pracovalo v zábržském politickém okrese již deset rolnických mlékáren (první v roce 1893 v Paloníně). V závěru devadesátých let přichází také éra zakládání rolnických lihovarů (1899 Loštice, 1900 Postřelmov). Právě tyto aktivity ve spojení s českým drobným úvěrem se měly stát základem pro hospodářskou emancipaci a posilování národní myšlenky.⁸⁰

Druhou rovinou, ve které lze sledovat společenskou aktivizaci, tvoří spolkový a politický život. Ten prodělal v devadesátých letech bezprecedentní růst, takže před první světovou válkou mohl fakticky každý rozvíjet spolkové případně politické aktivity.⁸¹ Zakládání spolky byly již jednoznačně nacionálně vyhraněné. K profilovým českým spolkům patřil v devadesátých letech v okresním Zábřehu Katolický dělnický spolek Metoděj (1892), tělocvičný spolek Tyrš (1895), Spolek českých paní a dívek Zora (1897), dělnický spolek Lidumil (1892) a v neposlední řadě Gymnaziální matice Zábřežská (1895).⁸²

Výrazně se na prosazování národních aktivit podílely masové organizace. Do první světové války zřetelně narůstala členská základna i počet akcí pořádaných těmito organizacemi. Jestliže si Národní jednota pro východní Moravu pár let po založení stěžovala na úpadek iniciativy svých členů a řada odborů přestala fakticky vyvíjet aktivitu, situace se zvláště od přelomu 19. a 20. století výrazně proměňuje. Členská základna Národní jednoty pro severní Moravu i spolku Bund der Deutschen Nordmährens čítala desítky tisíc členů, což vedlo nejen k mohutnému zakládání místních poboček, ale

⁷⁸ FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl III.: 1907–1918, s. 10.

⁷⁹ K nim patřil primárně Jan Vítek – zakladatel továrny na výrobu zemědělských strojů v Postřelmově – dále Jan Svozil v Lošticích a bratři Josef a Vojtěch Scheinostové v Postřelmově, provozující průmyslovou výrobu sirek či Alois Koruna, starosta Ráječka a majitel zdejší cihelny. Viz např. VÍTKOVÁ, Lenka: *Josef Vítek, továrník a velkopodnikatel v Postřelmově v 1. polovině 20. století*. Brno 2012 (nepublikovaná diplomová práce).

⁸⁰ FISCHER, R.: *Česká svépomoc*, s. 27–29.

⁸¹ Jen v Zábřehu bylo v roce 1921 napočteno 47 českých i německých spolků, v Krumpachu fungovaly další čtyři spolky. SOKA Šumperk, fond Archiv města Zábřehu, kart. 304.

⁸² MIČÁNKOVÁ, I.: *České národní hnutí*, s. 40.

i ke znatelnému nárůstu činnosti.⁸³ Právě na přelomu 19. a 20. století byl na Zábřežsku založen velký počet odborů Národní jednoty, svědčící o masové národní aktivizaci. Před první světovou válkou fungoval v zábřežském politickém okrese odbor Národní jednoty již fakticky v každé obci. Fakt mimořádného růstu organizační základny v prostoru severozápadní Moravy mohl souviset s kombinací smíšeného charakteru oblasti a razantního prosazování německé myšlenky, což vyvolávalo protireakci.

Nárůst českého spolkového života byl souběžně provázen i ideovou a politickou diferenciací, která v devadesátých letech vycházela ze sociálně-politických i národnostních střetů.⁸⁴ Toto rozdělení zasáhlo i rozrůžňující se českou občanskou společnost severozápadní Moravy. Nejviditelněji se tato diferenciacie v regionu projevovala od přelomu 19. a 20. století při střetu pokrokářského a katolického tábora. Když oznámil pokrokářský Politický spolek pro severozápadní Moravu, že chce uskutečnit 18. prosince 1904 v krumpašském hostinci Josefa Morávky schůzi s přednáškou na téma „*Je-li boj proti klerikalismu bojem proti náboženstvím?*“, uskutečnili členové významného Katolického dělnického spolku Metoděj odvetné opatření. Podle úřední relace se na schůzi sešlo na pět set osob, ale celé jednání ovládli členové Metoděje, kteří byli ve většině. Již od počátku jednání přerušovali hlukem a výkřiky, řeč šéfredaktora Práva lidu a čelné osobnosti sociální demokracie Antonína Němce byla lomozem a výkřiky asi 150 přítomných žen dvakrát přerušena a skončila zásahem zástupce politické správy.⁸⁵

Mimořádnou občanskou aktivizaci můžeme pozorovat zvláště v souvislosti se snahou o zavedení všeobecného volebního práva. Dne 8. října 1905 se uskutečnila v Zábřehu manifestační schůze organizovaná Politickým spolkem pro severozápadní Moravu, která byla svolána pro podporu hned několika záměrů: pro zřízení české univerzity v Brně, pro postátnění českého gymnázia v Zábřehu, pro výstavbu Dunajsko-oderského průplavu, pro zavedení všeobecného, přímého a tajného volebního práva a pro uplatnění českého státního práva. Akce se podle úředního záznamu zúčastnilo asi 1500 osob a vystoupení řečníků se již nesla v ostrém tónu.⁸⁶ Na akci vystoupil mimo jiné redaktor Lidových novin a zástupce pokrokové strany Vilém Votruba, sekre-

⁸³ Např. Národní jednoty pro východní Moravu uvedla, že jen v roce 1908 zorganizovala 442 přednášek. FISCHER, R.: *Padesát let*. Díl III.: 1907–1918, s. 14.

⁸⁴ K tzv. pokrokovému hnutí podrobněji MALÍŘ, Jiří: *Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898–1906*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 21–22, 1975, s. 101–122.

⁸⁵ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, prezidiální spisy, kart. 5.

⁸⁶ Zcela charakteristické je, že o akci psala zábřežská Deutsche Wacht v posměšném duchu jako o akci, která ukázala, kdo je na severní Moravě pánem. Nepříliš dobře organizovaná akce pře-

tář Národní jednoty pro východní Moravu Šťastný, jeden ze spoluzakladatelů agrární strany na Moravě a poslanec říšské rady Josef Svozil a z místních např. redaktor Chytil. Po oficiální části shromáždění se vydala skupina asi 700 osob na nepovolený průchod městem, při kterém se zpívaly národní písně. Průvod dorazil před městskou radnicí, kde se poklidně a bez dalších výtržností rozešel. Pouze pro redaktora Chytila měla zpáteční cesta bolestivou dohru, a to když jej neznámý útočník zranil kamenem do hlavy.⁸⁷ Na říjnovou manifestaci navázala druhá, rozsahem doposud nevídaná akce, kterou uspořádal taktéž Politický spolek pro severozápadní Moravu. Manifestace uspořádané 26. listopadu 1905 na zábřežském náměstí se podle úřední zprávy účastnilo až pět tisíc českých dělníků ze širokého okolí. Úřední zpráva hovoří o mnoha osobách z venkovských obcí Zábřežska a Šumperska. Průběh akce byl podle všeho poklidný a nedošlo k jakémukoliv narušení veřejného pořádku. Český tisk udával dvojnásobný počet účastníků a o jeho národně-aktivizačním pojetí napovídá i výběr písní, který byl zvolen pro závěrečnou část akce, kdy shromáždění zazpívalo nejen „*Hej Slované*“, ale také „*Kdož jsou boží bojovníci*“. Němci se podle českého tisku sice snažili vyprovokovat konflikt, k tomu ale nakonec nedošlo.⁸⁸

Veškerá česká národní aktivizace byla z dlouhodobého hlediska zásadně ovlivněna událostí, která měla z pohledu dalšího vývoje dalekosáhlý dopad. Touto událostí bylo založení gymnázia s českým vyučovacím jazykem v Zábřehu. Jednalo se o jedinou českou středoškolskou instituci, která vznikla před rokem 1918 v oblasti severozápadní Moravy. Nejbližší střední školou s českým vyučovacím jazykem byla česká reálka v Litovli založená v roce 1901. Okolnosti založení i fungování této instituce byly již několikrát popsány a známým okolnostem se zde nebudu věnovat.⁸⁹ Jen několik podstatných souvislostí:

Diskuze o založení českého gymnázia se začaly odehrávat v roce 1892 z podnětu akademického odboru Národní jednoty a Pokrokového spolku pro severovýchodní Moravu. Z počátku nebylo zřejmé, ve které městě severozápadní Moravy by měl ústav vzniknout (vedle Zábřehu se uvažovalo o Lošticích nebo o Jevíčku). V roce 1893 převážil pohled, že by měl být ústav zřízen

rostla v nepovolený průvod městem, kterého se účastnilo podle německých redaktorů pouze 200–300 mužů, žen a dětí. *Deutsche Wacht*, č. 41, 13. 10. 1905.

⁸⁷ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 6.

⁸⁸ SOKA Šumperk, fond Okresní úřad Zábřeh, presidiální spisy, kart. 6; *Moravský sever*, č. 49, 1. prosince 1905.

⁸⁹ K dějinám ústavu do roku 1918 nejpodrobněji Vít, Jan: *České gymnázium v Zábřehu na Moravě do vzniku Československa*. Ostrava 1997 (nepublikovaná diplomová práce); dále viz *100 let gymnázia Zábřeh*. Zábřeh 1996; KAPUSTA, Jan: *Zábřežská léta Václava Kálíka*. Šumperk 1972.

v sídle okresního hejtmanství.⁹⁰ To však způsobilo řevnivost mezi národními aktivisty ze Zábřehu a Loštic, kdy loštičtí zástupci nedokázali pochopit, proč byla dána přednost národně nejistému Zábřehu s německou samosprávou. Proto loštické zastupitelstvo podalo v lednu 1894 žádost o zřízení české zemské reálky. Vzájemné spory utichly teprve v září 1895, kdy byla v Lošticích otevřena česká měšťanka. V červenci 1895 byla založena Gymnaziální matice zábřežská v čele s bludovským farářem Ermisem. V březnu 1896 povolilo ministerstvo vnitra vznik nižšího gymnázia s českým vyučovacím jazykem a v září téhož roku proběhl první zápis žáků. V dubnu 1898 se po dvouletém zápolení gymnaziální matice s městským zastupitelstvem podařilo položit základní kámen k nové gymnaziální budově, přičemž podle olomouckého Pozoru se slavnost svěcení základního kamene vyvinula v národní manifestaci, které se údajně zúčastnilo na čtyři tisíce osob.⁹¹ V roce 1900 se uskutečnilo rozšíření školy i na vyšší gymnázium a v červenci 1901 se uskutečnilo velkolepé vysvěcení nové gymnaziální budovy. To se údajně stalo rozsáhlou českých manifestací severní Moravy za účasti řady krojovaných skupin, hasičů, Sokolů, dětských skupin atd. Celkovou účast odhadoval český tisk na stěží uvěřitelných patnáct tisíc osob. V každém případě to byla akce natolik poutavá, že se jejím účastníkům otiskla do paměti jako nezapomenutelný zážitek.⁹²

Význam založení gymnázia s českým vyučovacím jazykem měl pro region severozápadní Moravy s ohledem na národní aktivizaci multiplikační efekt. Bylo tomu hned z několika důvodů:

1. S gymnáziem se v regionu objevila vrstva národně vyhraněných českých intelektuálů, kteří měli zásadní vliv na tempo i rozsah české národní aktivizace. Ačkoliv byly na gymnáziu před první světovou válkou systemizovány necelé dvě desítky míst, na postech profesorů i učitelů (jak skutečných, tak mimořádných) se vystřídaly desítky výrazných postav. Tyto osobnosti přicházely z různých částí českých zemí a byla mezi nimi řada výrazných národních aktivistů.⁹³

2. Na gymnáziu vystudovalo do první světové války velké množství mladých osob z užšího regionu, na které měli vliv přicházející národně vyhranění intelektuálové. V období největšího přílivu studentů na počátku 20. století studovaly na gymnáziu více než tři stovky žáků. Většina studentů zábřežské-

⁹⁰ Olomoucký Pozor, č. 5, 10. ledna 1895.

⁹¹ Olomoucký Pozor, č. 49, 28. dubna 1898.

⁹² Moravský sever, č. 18, 2. srpna 1901.

⁹³ Např. slezský buditel a někdejší profesor na opavském matičním gymnáziu František Kahlík (1854–1908), dále historik a od roku 1908 Kahlíkův nástupce na postu gymnaziálního ředitele Rudolf Dvořák (1861–1919), klasický filolog a propagátor sokolského hnutí Rudolf Schenk (1872–1962) či znalec české literatury Josef Straka (1876–1963).

ho gymnázia přitom pocházela z vlastního města a blízkého okolí, a právě tato skutečnost přispěla k poměrně rychlé proměně Zábřehu v nejvýznamnější české centrum severozápadní Moravy.⁹⁴ Výrazná úloha učitelů i jejich žáků se následně projevila při vzniku Československé republiky, především pak v souvislosti se vznikem Severomoravského národního výboru.⁹⁵

3. Gymnázium nebylo jen školskou institucí v úzkém slova smyslu, ale vytvářelo občanský i nacionálně aktivizující efekt. Aktivita profesorského sboru se neomezovala zdaleka jen na vlastní školskou instituci, ale pedagogové byli lídry kulturních aktivit i iniciátory vzniku řady spolků. K prosazování občanských i národních myšlenek v rurálním prostředí sloužily početné přednášky profesorů pro veřejnost, které se udávaly pod patronátem českých spolků okresního města. Z hlediska národní aktivizace je podstatné, že profesorský sbor konal tyto přednášky mimo budovu gymnázia, často po okolních vsích.⁹⁶

Občanská i národní aktivizace nebyla šířena jen pomocí mluveného slova, ale také prostřednictvím tisku. V souvislosti s existencí gymnázia vzniklo ve městě první české knihkupectví Joži Malého (1875–1965), které se stalo místem setkávání studující mládeže a jedním ze středisek národního života ve městě. Malý se společně s učitelem Františkem Mertou (1872–1952) zasloužil o vybudování Společenské knihtiskárny. Jednalo se o významnou instituci, která překročila okresní formát, a to publikací pedagogického tisku. Zábřežská Společenská tiskárna se stala tiskovou základnou Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě, vydávala Mertovou zásluhou časopis Komenský a v letech 1907–1914 i řadu pedagogických publikací v rámci tzv. Knihovny Komenského.⁹⁷

Výrazná společenská a národní aktivizace přelomu 19. a 20. století je evidentní také z pohledu budování lokálního periodického tisku. V závěru roku 1900 začal vycházet krátce před sčítáním lidu z iniciativy Občanské besedy Moravský sever. Jednalo se o první české periodikum v regionu. Mělo zřetelně nacionální a pokrokařský charakter a bylo zaměřeno primárně na místní zpravodajství. Výrazně se střetávalo se zábřežskou *Deutsche Wacht*, která vycházela od května 1901 a vytvářela protiváhu českému lokálnímu tisku. K místním listům přibyl od roku 1906 týdeník *Severní Morava*, vycházející nákladem katolických jednot okresu Zábřeh a Šumperk. List si kladl za cíl být

⁹⁴ K teritoriálnímu původu žactva zábřežského gymnázia podrobněji Vít, J.: c. d., s. 71–76.

⁹⁵ POPELKA, Petr: *Mocenský transfer, boj o radnice a problém slučování obcí po první světové válce. Příklad národnostně smíšené oblasti Zábřežska*. ČMM, 137, 2018, s. 93–95.

⁹⁶ Vít, J.: c. d., s. 37.

⁹⁷ HÝBL, František: *Zábřeh – středisko českého pedagogického tisku*. SM, 55, 1988, s. 11–20.

protiváhou pokrokářského Moravského severu a s vědomím nutnosti hospodářského povznesení českého venkova cílil primárně na rolníky a živnostníky.⁹⁸ Právě uvedená periodika měla s ohledem na svou koncentraci na místní události velký potenciál výrazně ovlivňovat a aktivizovat lokální komunity.

Všechny výše zmíněné faktory způsobily, že se národní myšlenka stává před první světovou válkou na severozápadní Moravě hlavní integrující myšlenkou. Každodenní konfrontace s národnostní otázkou rychle přispívala k národnostní identifikaci. Byť tento proces nebyl ani jednoduchý, ani totální. Zvláště periodický tisk si poměrně často stýskal nad národní vlažností zvláště pak u "nižších pracujících tříd".⁹⁹ Přes veškeré překážky se však také na severozápadní Moravě stává národní vědomí v průběhu druhé poloviny 19. století dominantním prvkem kolektivní identity.

RESUMÉ

PROCES ČESKÉ NÁRODNÍ AKTIVIZACE NA SEVEROZÁPADNÍ MORAVĚ DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

V průběhu 19. století dochází k výrazným proměnám kolektivních identit, přičemž myšlenka příslušnosti k národu se postupně stává nejvýznamnějším identifikačním prvkem. Formování národního myšlení v 19. století představuje dlouhodobý a komplikovaný proces, který se rozvíjel asynchronně s ohledem na sociální rozvrstvení obyvatelstva i regionální příslušnost. Při šíření národních idejí na Moravě můžeme mluvit o několika fázích, v nichž byly do víru národního života postupně vtahovány různé sociální skupiny a nacionální myšlenky se pozvolna prosazovaly v doposud nevyhraněných regionech, až se staly v poslední čtvrtině 19. století hlavní integrující společenskou myšlenkou. Studie se zaměřuje na analýzu průniku české národní myšlenky do venkovského prostředí severozápadní Moravy, ve kterém se národní myšlení prosazovalo opožděně. Autor vymezuje jednotlivé fáze národní aktivizace a zkoumá způsoby, kterými se národní myšlenky přenášely do venkovského prostředí. Tyto vnější impulsy nacházejí postupně svoji odezvu, jsou recipovány a následně jsou již rozvíjeny pomocí iniciativy části místních obyvatel, která si je osvojila.

⁹⁸ KUBÍČEK, J.: *Dějiny žurnalistiky*, s. 69.

⁹⁹ Tento postoj vyjádřil list Moravský sever trefným citátem: „Su Moravec nebo Němec nebo Slovan, jak kdo chce, mě je to jedno.“ Moravský sever, č. 12, 24. května 1901.

Klíčová slova: kolektivní identita, nacionalismus, národní vztahy, venkovská společnost, Morava, Předlitavsko

SUMMARY

PROCESS OF THE CZECH NATIONAL ACTIVATION IN NORTHWEST MORAVIA UNTIL THE WWI

During the 19th century there were changes within collective identities, where the thought of national belonging became gradually the most important identification element. The formation of national thought in the 19th century represents a long and complicated process, which was developed asynchronously considering the social stratification of the population and region. We can talk about several different phases when we discuss the spread of the national thinking in Moravia, where there were many different social groups pulled into the swirl of the national life and the national thoughts became prevalent in not yet so unambiguous regions. The national thoughts finally became the main integrating thought in the last quarter of the 19th century. The study focuses on the analysis of the penetration of the Czech national thought into the rural area of the Northwest Moravia, in which the national thinking pushed through late. The author delimits each phase of national activation and he examines the means through which the national thoughts transmit into the rural area. These outer impulses gradually find their response, they are reciprocated and subsequently they are cultivated with the help of the local active inhabitants, who made the thought their own.

Key words: collective identity, nationalism, national relations, rural society, Moravia, Cisleithania

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
Reální 5
702 00 Ostrava
Česká republika
e-mail: petr.popelka@osu.cz

ŘEDITEL KNIHOVNY DR. BOHUŠ VYBÍRAL. VYŠŠÍ STÁTNÍ ÚŘEDNÍK V INTERAKCI S VEŘEJNOU MOCÍ (1918–1948) I. ČÁST

Lubomír Novotný – Petra Kubíčková – Jiří Glonek

1 Úvod¹

Literát, básník, překladatel, slavista a znalec jihoslovanské literatury, knihovník a bibliograf, pedagog, literární historik, publicista a redaktor Bohuš Vybíral patřil k předním iniciátorům a spolutvůrcům kulturního, vědeckého i společenského života v Olomouci, potažmo na Moravě. V otázce jihoslovanské vzájemnosti se jeho role přesouvala až k celonárodnímu a mezinárodnímu působení. Svou filologickou i literárněvědnou přípravou patřil k předním představitelům a absolventům vídeňské univerzitní slavistiky. Pozdější dlouholetý a schopný ředitel Studijní (Univerzitní) knihovny v Olomouci byl plodným autorem nepřehledného množství článků a studií, tvůrcem stovek přednášek, moravským osvětovým pracovníkem, znalcem divadla, literárním kritikem i nadšeným turistou. Bohužel dnes již jeho jméno nerezonuje ve společnosti tak, jak by si tato výjimečná osobnost, oceňovaná mnoha současníky, zasloužila. Dosavadní články a studie o Bohuši Vybíralovi se věnovaly většinou stručným biografickým informacím z jeho života a zaměřovaly se zejména na jeho bohatou a v mnohých směrech průkopnickou překladatelskou činnost. Avšak jeho role knihovníka, jeho postavení vedoucího představitele významné kulturní instituce, poslání pedagoga, kulturního a osvětového pracovníka i politika zůstávají stále neodkryty. O vykreslení hlavních rysů jeho veřejného života se chceme pokusit níže popsat studií, která by měla být jakýmsi předstupněm k rozsáhlejší biografii této nevšední moravské osobnosti.

¹ Studie vznikla v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace – Moravská zemská knihovna v Brně.

2 Dosavadní stav bádání, nové otázky, metoda

Během svého života Bohuš Vybíral oslovil svojí literární a veřejnou činností mnoho lidí z řad čtenářů a posluchačů, kolegů a spolupracovníků. Mnozí z nich byli později autory vzpomínek a článků věnovaných jeho osobnosti. Již v roce 1926 se Jaromír K. Doležal ve své práci o předním vídeňském slavistovi Josefu Karáskovi několikrát, i když útržkovitě, zmiňuje o B. Vybíralovi, jenž se účastnil společenského i veřejného života vídeňských Čechů. V roce 1928 vychází zásadní práce Františka Aloise Soukupa *Česká menšina v Rakousku*, kde se opět setkáváme se stručnými zmínkami o působení B. Vybírala v dobách studií ve Vídni. Konkrétní, tentokrát již souhrnné práce nevelkého rozsahu začaly o Vybíralovi vznikat už za jeho života. V roce 1936 uveřejnil významný slovinský akademik a publicista Oton Berkopec krátkou stať *Dr. Bohuš Vybíral a Slovinci* v Československo-Jihoslovanské revue. O rok později, v roce 1937, kdy Vybíral oslavil padesátiny, byly uveřejněny studie v Časopise Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci od Rostislava Bartochy, Bedřicha Václavka, Otona Berkopce a Julia Heidenreicha, ve kterých tito shrnuli na několika stranách dosavadní Vybíralovu činnost překladatelskou, knihovnickou i veřejnou. Životopisnou studii o B. Vybíralovi uveřejnil také jeho dlouholetý přítel Čeněk Kramoliš v roce 1937 v hranických novinách *Přehled*, v roce 1938 vyšla jubilejní publikace olomouckého starosty Richarda Fischera *Olomoucký památník*, ve které mezi jinými připomněl i osobnost B. Vybírala. V polovině padesátých let připravila první bibliografii Vybíralových překladů z jihoslovanských literatur Marta Šolcová. V několika článcích vyzdvihl osobnost B. Vybírala taktéž olomoucký knihovník Bohuslav Smejkal, který se s ním po svém nástupu do Státní vědecké knihovny v Olomouci v roce 1949 osobně stýkal.

Novou vlnu zájmu o osobnost Bohuše Vybírala přinesla šedesátá léta 20. století. Zde stojí za povšimnutí zejména dvě studie Arnošta Skoupého *Dr. Bohuš Vybíral – průkopník Československo-jihoslovanské vzájemnosti* a *K studentským létům Dr. Bohuše Vybírala ve Vídni*. K těmto studiím pak v roce 1973 přidal A. Skoupý ještě článek *Dr. Bohuš Vybíral a Olomouc*. Rozborem korespondence B. Vybírala s Petrem Bezručem se zabíral Jiří Stýskal, který vydal v polovině osmdesátých let ve spolupráci s Jiřím Skaličkou studii *Bohuš Vybíral – moravský jihoslavista*. J. Skalička se pak k Vybíralovi vrátil ještě ve svém příspěvku *Olomoucký literární historik PhDr. Bohuš Vybíral* z roku 1989. Pod vedením A. Skoupého vznikl v roce 1994 zatím jediný ucelený pokus o chronologickou biografii B. Vybírala – diplomová práce Taťany Urbánkové *Bohuš Vybíral*, která se zaměřila především na jeho literární

a překladatelskou činnost. V roce 1996 se k osobnosti B. Vybírala opět vrátil J. Stýskal, když zpracoval heslo *Bohuš Vybíral* do památníku osobností obnovené Univerzity Palackého pod názvem *Zakladatelé a pokračovatelé*. Spolupráci Bohuše Vybírala s tzv. hranickým spolkem vysokoškoláků přibližuje ve své stati ve sborníku *Kdysi a nedávno: texty o dějinách Hranicka* také Libuše Hrabová v roce 2011. Z poslední doby stojí za povšimnutí rigorózní práce Petra Mainuše z roku 2007, věnovaná překladům slovinské literatury v českém prostředí, kde se nachází stručná stať o B. Vybíralovi, nebo heslo Petra Kadlece, *PhDr. Bohuš Vybíral*, z roku 2012 ve sborníku *Kdysi a nedávno: texty o dějinách Hranicka*. Naposledy Vybíralovu knihovnickou dráhu sledovaly mimo jiné kapitoly Jiřího Glonka a Lubomíra Novotného v publikaci *Chrám věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci* z roku 2016.

Dosavadní texty osvětlují pouze některé stránky Vybíralovy osobnosti a jeho osobního i profesního života. Jeho dospívání, studia, veřejné působení v Hranicích, ve Vídni a později v Olomouci, jeho práce knihovníka a zejména ředitele důležité kulturní instituce v rámci celé Československé republiky v období první republiky, protektorátu, i v letech 1945–1948, jeho činnost moravského osvětového pracovníka a na sklonku života i pedagoga dvou významných moravských univerzit nebyly doposud uspokojivě zhodnoceny. Proto jsme se snažili využít zejména Vybíralovu obsáhlou pozůstalost, která je nyní uložena v archivu Vědecké knihovny v Olomouci a která byla v roce 1957 uspořádána do dílčích celků J. Stýskalem. Je v ní shromážděn materiál z nejrůznějších oborů, najdeme zde rukopisy Vybíralových překladů nebo příspěvky k nejrůznějším kulturním, literárním a historickým tématům, bohatý poznámkový a výstřižkový materiál, materiály k dějinám Olomouce a Hranic, poznámky k osobnosti J. H. A. Gallaše, univerzitní přednášky, obsáhlou korespondenci, autografy nebo exlibris. Ke staršímu období, konkrétně pro léta 1887–1914, jsme využili materiály z matrik Zemského archivu v Olomouci, z matriky narozených města Hranic uložené na městském úřadu v Hranicích, tiskoviny německého gymnázia v Hranicích uložené ve Státním okresním archivu v Přerově, využili jsme materiály z vídeňského univerzitního archivu k období Vybíralova studia slavistiky. Vedle pozůstalosti Bohuše Vybírala, umístěné ve Vědecké knihovně v Olomouci, je druhý zásadní archivní fond uložen v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc. Jde o fond Vědecké knihovny v Olomouci, jenž je pro analýzu Vybíralova veřejného působení let 1918–1948 zcela nepostradatelný. Obsahuje úřední materii vztahující se ke Studijní (Univerzitní) knihovně v Olomouci, komunikaci se státními orgány, fyzickými osobami apod. Další archiválie, z nichž jsme vycházeli, jsou uloženy v univerzitních archivech Univerzity Palackého

v Olomouci a Masarykovy univerzity v Brně a dokladují závěrečnou fázi Vybiralova veřejného působení v letech 1946–1951.

Využili jsme i bohatý fond periodik. Procházeli jsme dobové školní zprávy a ročenky, dobový tisk, noviny, almanachy, adresáře a revue (namátkou Hlasy z Pobečví, Selské listy, Vídeňský deník, Dělnické listy, Studentská revue, Almanach akademického spolku ve Vídni), dále jsme využívali část kulturních tiskovin třetí republiky – Kulturní politika, Listy, Knihovna, Kritický měsíčník, Vyšehrad, Lidová kultura, My, Tvorba, Nová mysl, Obzory, Dnešek aj.). Diskurzivní formace obsažené v kulturních textech pokvětnové republiky naznačují, v jakých mantinelech se mohl Vybíral pohybovat, jaký prostor mu byl vymezen, v jakých rozměrech mohl myslet, co mohl považovat za možné a jaké jednání bylo dobově vyloučeno. V neposlední řadě jsme využívali edice právních předpisů, z nichž pro nás byly zásadní knihovnický zákon a zákon o osvětě z první republiky, dekret o knihovnách a dekret o státní osvětě za třetí republiky, prezidentské konfiskační dekrety ve vztahu ke knihám a knihovnám z roku 1945 či zákon o národní kulturní komisi z roku 1946. Vedle legislativní linie jsme sledovali i linii programovou, a to především v době třetí republiky (vládní programová prohlášení – Košický vládní program Fierlingerovy vlády, Budovatelský program Gottwaldovy vlády, Akční program Gottwaldovy poúnorové vlády apod.).

Otázka, již jsme si stanovili na počátku bádání k tématu, zněla – jakým způsobem ředitel Vybíral reagoval ve svém profesním a veřejném životě na proměny kulturně-knihovnických strategií a politických režimů v letech 1918–1948? Pro zodpovězení této otázky bylo nutné přistoupit k látce dvojím způsobem. V prvé řadě se nešlo vyhnout znakům klasického životopisu „life in context“, a to především pro dobu dětství a studií. V druhé řadě jsme vymezili analyzované pole na zjištění forem a způsobů, jakými Bohuš Vybíral ve funkci ředitele významné pamětové instituce reagoval na proměny politické, legislativní, proměny režimů, jak se zapojoval do veřejného života, jakou formu volil, jaké metody užíval, jaké cíle sledoval a čeho dosáhl. Komparativní metodou, kdy jsme srovnávali zásadní právní předpisy z hlediska knihovnictví a osvěty z let 1918–1948, kulturní a kulturně-politické strategie a klíčové momenty (boj za zachování Studijní knihovny v Olomouci, ochrana historického knižního fondu na konci druhé světové války, zajištění německých knižních konfiskací, obnova Univerzity Palackého), jež modelovaly dobu první, druhé či třetí republiky a protektorátu a jejich recepci Bohušem Vybíralem, jsme se pokusili vykreslit typus vyššího státního úředníka, s výborným vzděláním a vynikajícími jazykovými předpoklady, jenž se socializoval v období habsburské monarchie. Časové období komparace, rozmezí

let 1918–1948, naznačuje, že při daných proměnách moci a tedy i režimů s komplexními dopady na celou společnost musela být volba strategií a nástrojů, s nimiž Bohuš Vybíral pracoval, variabilní. Zároveň jsme si velmi dobře vědomi toho, že: „[...] horizont minulosti a přítomnosti splývají, vše minulé je obsaženo v přítomném, děje minulosti nepatří jen té které době, ale patří dnešku. Vedeme s nimi rozhovor, hledáme k nim vztah, ale jsme s nimi – a ony jsou s námi – stále“.² Tedy náš způsob vnímání „interakce s mocí“ je ovlivněn fungováním moci komunistické, která sama ve velmi dlouhém časovém úseku prodělala řadu proměn a vynucovala si adaptabilitu nejen vyšších státních úředníků, ale celých sociálních skupin, i mocí polistopadovou, jež je nazývána liberálně-demokratickou a někdy, velmi zjednodušeně, přirovnávána k režimu první republiky. I tato přímá či zprostředkovaná zkušenost je empirickým sítím, jímž jsme nazírali na Vybíralův modus komunikace s veřejnou mocí.

3 Dětství, dospívání, studia

Bohuš Vybíral se narodil 14. ledna 1887 v Hranicích, v domě č. 108, jako první ze čtyř dětí.³ Jeho otec Tomáš Vybíral byl krejčím a pocházel z malorolnické rodiny ve Velkých Opatovicích u Jevíčka, jeho matka Tekla, rozená Müllerová, byla dcerou soukenického postrihovače Rudolfa Müllera a po smrti rodičů byla vychovávána u svého strýce, hranického měšťana Františka Sumbala.⁴ Sám Vybíral později vzpomínal, že jeho rodina byla velice chudá, takže brzy, kolem desátého roku, musel již sám vydělávat a přispívat do rodinného rozpočtu.⁵ Otec, který se vyučil v Prostějově, měl sice jako krejčí vždy dost práce, byl ale prý velmi nepraktický, míval nízké ceny, aby si neodradil zákazníky, a často dával zboží na dluh. Vybíral vzpomínal

² BAUER, Michal: *Ideologie a paměť: literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany 2003, s. 33.

³ Pokřtěn byl jménem Bohumír František, za kmotry mu šli Bohumír Torvarek a Františka, dcera Josefa Sumbala. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZAO-OL). Sbírka matrik Severomoravského kraje 1571–1949(50), Rodná matrika, Hranice 1886–1896, kniha 12, s. 69.

⁴ KRAMOLIŠ, Čeněk: *Dr. Bohuš Vybíral padesátníkem*. Přehled. Nezávislý deník kraje hranicko-lipenského a novojického, č. 2, 8. 1. 1937, s. 1. Srovnej: ZAO-OL, Sbírka matrik, Rodná matrika, Hranice 1886–1896, kniha 12, s. 69.

⁵ Vybíral se konkrétně nezmiňuje, o jaký způsob přivýdělku šlo, patrně mohl mimo školu roznášet noviny, dělat poslička, vypomáhat v hostinci nebo dělat drobné pomocné práce u sousedů a u příbuzných, v době gymnaziálních a vysokoškolských studií si zajistě přivydělával kondicemi.

také na matku, která se věnovala prýmkařství, šití, pro zlepšení rodinných financí někdy také posluhovala nebo prala prádlo. Jiné, i když nevelké finanční prostředky získávali rodiče z pronájmu pokoje v bytě. Z podnájemníků si Vybíral pamatoval téměř na všechny, ovšem nejvíce mu v paměti utkvěli sazeči knih, jak říkal „inteligentní lidé, z jejichž hovorů jsem se dozvěděl mnoho zajímavého [...] od nich jsem slyšel také poprvé o významu odborových organizací [...]“.⁶ Díky nim se také již v chlapeckých letech seznámil například s časopisem *Nový život* nebo i s další nabídkou publikací, jež vydával Karel Dostál-Lutinov.⁷ Doba jeho chlapectví spadala do časů vypjatých národnostních nálad a bojů česko-německých v Hranicích, kdy docházelo k opětovnému tlaku české strany na získání vlivu v místní samosprávě. Ještě i po letech si Vybíral dobře pamatoval na bouřlivé manifestace, na zákroky vojska proti Čechům, na četné schůze a shromáždění, na agitace, které měly jasný úkol, a to byl v prvé řadě vznik české obecné školy.⁸ K rozdělení tehdejší utrakvistické školy u fary na českou a německou došlo v roce 1896, a tak po absolvování české mateřské školy a prvních tří tříd německé obecné školy se on sám stal jedním z prvních žáků hranické české školy obecné. Po skončení zdejší páté třídy pak nastoupil na českou školu měšťanskou, kde studoval ve školním roce 1898–1899 v chlapecké třídě a byl zde veden jako vynikající student.⁹ Po prvním roce na měšťance nastoupil na hranické vyšší německé gymnázium, kde byla ovšem velká část (asi třetina) žactva českého původu, v ústavu také působili čeští profesori. Národní boje odehrávající se v Hranicích, láska k vlasti vštípená mu rodiči a zejména gymnaziální léta pak vytyčily Vybíralovi již ve velmi mladém věku jeho budoucí zájmovou, studijní i profesní činnost.¹⁰ Na hranickém německém gymnáziu navštěvoval celkem osm tříd v letech 1899–1907, v posledním ročníku získal dokonce roční stipendium 157 korun a 50 haléřů. Maturitu složil napoprvé v letním termínu v roce 1907, nejlepší hodnocení získal v češtině, němčině, přírodopise, fyzice, geografii a dějepise, nejhorší byl jeho výsledek v řečtině.¹¹

⁶ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

⁷ Jednalo se o *Časopis Katolické moderny*, cit.: *Nový život: Měsíčník pro umění, vzdělání a zábavu*. Nový Jičín: Karel Dostál Lutinov, 1896–1907.

⁸ KRAMOLIŠ, Č.: c. d., s. 1.

⁹ *Zpráva soukromé měšťanské školy chlapecké a dívčí a pokračovací školy průmyslové v Hranicích*. Hranice 1898–1899, s. 11.

¹⁰ BERKOPEC, Oton: *Dr. Bohuš Vybíral a Slovinci*. Československo-jihoslovanská revue, 6, leden–prosinec 1936, s. 148.

¹¹ Státní okresní archiv v Přerově (dále jen SOKA Přerov), *Gedenkbuch des K. K. Obergymnasiums Mähr. Weisskirchen*, fond Německé státní reálné gymnázium Hranice, pamětní kniha ústavu, i. č. 209 a třídní katalogy, i. č. 138–145, maturitní protokol, i. č. 184.

Během studia se z Bohuše Vybírala stal student s poměrně jasně vyhraněnými názory a zájmy zejména o literaturu, filologii a umění. Na středoškolská léta později vzpomínal s láskou a nostalgií, nejčastěji pak na některé své učitele nebo spolužáky. Jak již bylo uvedeno, ačkoli byl hranický ústav německý, působilo na něm vždy několik uvědomělých českých profesorů. Vzpomínal na učitele Jana Želinu, Cassiuse Malého nebo Vojtěcha Bartovského. Posledně jmenovaný zde učil pouze dva roky, a přestože tehdy připadaly na hranickém gymnáziu na češtinu ubohé dvě hodiny týdně, dokázal Vybírala i jeho spolužáky nadchnout svými přednáškami zejména o nejnovější české literatuře.¹² Studentům byla k dispozici solidní knihovna, odebírali několik předních českých politických, vědeckých a uměleckých listů, učili se soukromě francouzsky, rusky a polsky a také udržovali těsné kontakty s vysokoškoláky, se kterými o prázdninách hrávali divadlo či pořádali přednášky. Hraničtí vysokoškolští studenti založili již v roce 1893 tzv. Akademický feriální klub a jednou z jeho spolkových činností byla pomoc chudým studentům. Podporu 60 korun dostal i Bohuš Vybíral, když byl v roce 1907 přijat na vídeňskou univerzitu.¹³ Ihned po maturitě se také stal jednatelem zmíněného akademického klubu.¹⁴ Na příkladu hranického gymnázia by se dalo s trochou nadsázky hovořit o jisté volnosti a světovosti. Literární kroužek v době Vybíralova studia zaměstnával kolem 20–30 členů, kteří se účastnili školních přednášek respektive specifických řečnických cvičení v češtině. V letech 1904–1905 proběhlo na gymnáziu celkem 27 českých přednášek, z toho dvě byly od Vybírala. První se týkala mravního pokroku moderního člověka, druhý referát nesl název *Masarykův ideál humanitní*.¹⁵ V době svých gymnaziálních studií začal Vybíral také přispívat svými články do místního tisku, uveřejňoval příspěvky například v novinách *Hlasy z Pobečví*, *Prerovský obzor* nebo *Moravské rozhledy*, často zde publikoval také vlastní verše.¹⁶ V neposlední řadě pak vstoupili do jeho života na gymnáziu také tři původem slovinci profesori, kteří zásadním způsobem ovlivnili jeho budoucnost, jeho zájem o slovinskou literaturu i kladný vztah ke Slovincům obecně. Ve svých vzpomínkách zmiňoval v prvé řadě učitele matematiky a zeměpisu Ivana Plehana, nebo přiro-

¹² VYBÍRAL, Bohuš: *Vojtěch Bartovský a čeština na Hranickém gymnasiu*. *Hlasy z Pobečví*, 13, 1910, č. 14, s. 1.

¹³ HRABOVÁ, Libuše: *Hranický spolek vysokoškoláků*. In: *Kdysi a nedávno*. Texty o dějinách Hranicka 2. Hranice 2011, s. 62.

¹⁴ KRAMOLIŠ, Č.: c. d., s. 1.

¹⁵ TELTŠÍK, Rudolf: *Ruch v českém studentstvu německého gymnasia hranického*. In: *25 českého státního reál. gymnasia v Hranicích 1912–1937*. 51 let Prvního gymnasia v Hranicích 187–1922. Hranice na Moravě 1937, s. 125–126.

¹⁶ KRAMOLIŠ, Č.: c. d., s. 1.

dovědce Janese Regena, jejichž učitelské působení a patrně i zajímavé životní osudy měly na Vybírala zásadní vliv. Ke studiu slovinštiny jej přivedlo patrně i setkání se Slovincem Ljudevitem Pivkem, později významným pedagogem a politikem, který v době Vybíralových gymnaziálních let pobýval na studiích v Praze.¹⁷

4 Vídeň a Olomouc

Období let 1907–1911, kdy studoval na vídeňské univerzitě slavistiku a germanistiku, patřilo k rozhodující etapě Vybíralova zrání. Ačkoli původně uvažoval o studiu medicíny, jeho dosavadní osobní kontakty, zájem o slovanské jazyky, národní cítění, ale i drobná práce literární a činnost ve studentských spolcích nakonec nasměrovaly jeho další kariéru k filologickému studiu.¹⁸ Sám vyzdvihoval zejména působení a pomoc pokrokové orientovaných hranických profesorů, kteří měli nakonec na mladého studenta zřejmě největší vliv při výběru konkrétního oboru.¹⁹ V prostředí předválečné Vídně se všechny jeho dosavadní činnosti ještě rozvinuly a k jeho vlastenectví přibyl ohromný zápal pro slovanskou vzájemnost.

Za celé 19. století prošlo Vídní mnoho Čechů a Slovanů. Někteří přicházeli a odcházeli, jiní s ní spojili celý svůj další život. Migrační proud Čechů z Čech a Moravy směřoval v habsburské monarchii vždy zejména do Dolních a Horních Rakous a především do hlavního města Vídně. Tento proces zesiloval v sedmdesátých letech 19. století a ovlivnil i populační rozmach hlavního města. Do Vídně odcházeli za prací hlavně řemeslníci, dělníci a služky. Intelektuální, početně menší skupinu pak ve Vídni tvořili zejména studenti, vědci, úředníci nebo umělci a právě tato skupina se stala oporou zde vznikajících českých spolků. Česky mluvící obyvatelstvo se organizovalo ve vzdělávacích, kulturních a sportovních spolcích, v hospodářských uskupeních, v politických stranách i v českém tisku.²⁰ Vídní prošla řada českých politiků, umělců,

¹⁷ SKOUPÝ, Arnošt: *Dr. Bohuš Vybíral – průkopník československo-jihoslovenské vzájemnosti* (dále jen *Dr. Bohuš Vybíral*). Střední Morava, 1968, č. 2, s. 69.

¹⁸ *Jahresbericht des k.k. Real-Gymnasiums zu Mähr. Weißkirchen für das Schuljahr ... Mähr. Weißkirchen 1907–1908*, s. 41. V této ročence najdeme k budoucí volbě povolání u Vybírala poznámku „Medizin“, což bylo pro mladého muže s výborným prospěchem i v nehumanitních předmětech celkem očekávanou volbou a také jakousi „praktickou“ úvahou nad výběrem budoucí kariéry.

¹⁹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

²⁰ VALEŠ, Vlasta: *Die Wiener Tschechen einst und jetzt: eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der Tschechischen Volksgruppe in Wien = Vídeňští Češi včera a dnes: úvod do dějin*

žurnalistů a spisovatelů, důležitou složku tvořili advokáti, lékaři, profesori i kněží.²¹ Čeští studenti zejména z Moravy chodili na vídeňskou univerzitu po celé 19. století i dlouho před tím. Ani po vzniku české univerzity v Praze se situace příliš nezměnila, zejména moravští studenti z chudších rodin, kteří se spoléhali sami na sebe, na kondice a na podporu spolků, upřednostňovali před Prahou právě vídeňskou univerzitu. Dobrým důvodem budoucích studentů byla relativní blízkost Moravy a Vídně a také skutečnost, že v hlavním městě měli často již dříve usazené příbuzné. Dalším více než dobrým důvodem ke studiu na vídeňské univerzitě byla také existence bezkonkurenční dvorní vídeňské knihovny i vybavenost jednotlivých fakult.²²

Také pro studium slavistiky byly tehdy ve Vídni opravdu znamenité podmínky. Obzvláště přitažlivá byla totiž osobnost profesora Vatroslava Jagiče, prvního a posledního slovanského polyhistora, zástupce všech oborů slovanské filologie, jenž kolem sebe shromažďoval velkou obec studentů. Mezi další Vybíralovy učitele patřili chorvatský slavista Milan Rešetar, historik a profesor slovanské filologie Josef Konstantin Jireček nebo slavista Václav Vondrák. Vybíral navštěvoval také přednášky z dějin umění u Maxe Dvořáka a Josefa Strzygowského, filozofii u Franze Jodla nebo Wilhelma Jeruzalema, germanistiku pak absolvoval například u Josepha Seemüllera, Rudolfa Wolkana nebo Maxe Hermanna Jellinka.²³ Vedle toho studoval polštinu, ruštinu, jihoslovanské jazyky a zejména slovinštinu. V roce 1911 získal Vybíral doktorát z filozofie v oboru slovanské filologie a to na základě své dizertační práce *Jaroslav Vrchlický als Kritiker und Literaturhistoriker*. Kladný posudek jeho práce podepsali profesori Vondrák a Rešetar.²⁴ Doktorem filozofie byl promován 30. června 1911, v roce 1912 složil i státní profesorské zkoušky z češtiny a němčiny.²⁵ Blahopřání k promoci otiskl tehdy i Vybíralův „domovský“ list, *Hlasy z Pobečví*.²⁶

Mezi nejbližší Vybíralovy přátele v době jeho vídeňských studií patřil český historik slovanských literatur a jeden z nejznámějších soudobých slavistů ve Vídni dr. Josef Karásek. Ten byl pro Vybírala zkušeným rádcem a dobrým přítelem, který jej seznámil s řadou vzdělanců různých profesí

a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni. Praha 2004, s. 98.

²¹ DOLEŽAL, Jaromír K.: *Dr. J. Karásek. K desátému výročí jeho úmrtí*. Ve Vídni 1926, s. 7–11.

²² SUCZEK, Jindřich: *České studentstvo ve Vídni*. Studentská revue, 3, 1910, s. 132–133.

²³ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

²⁴ Archiv der Universität Wien (UAW), PH RA 3160, Beurteilung der Dissertation, 1 fol.

²⁵ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

²⁶ *Hlasy z Pobečví*, 14, č. 27, 1. 7. 1911, s. 7–8.

i různých slovanských národností, mimo jiné s řadou Slovinců.²⁷ Za svého pobytu ve Vídni se Vybíral účastnil jako snaživý organizátor a publicista studentského života i českého menšinového hnutí.²⁸ V letech 1907–1908 působil ve funkci jednatele a v letech 1908–1912 ve funkci předsedy Akademického spolku.²⁹ Pro Vybírala představoval tento spolek nejdůležitější středisko českého života ve Vídni. Ve své funkci se snažil o zlepšení sociálního postavení studentstva i o jeho politické vzdělávání, pořádal politické semináře, ve kterých také přednášeli čeští poslanci vídeňského parlamentu. Sám se ve svých přednáškách, ve kterých se zabýval zejména literárními tématy, snažil o povznesení české menšiny a českého života ve Vídni. Tato práce jej postupně přivedla do dalších spolků, stal se kupříkladu místopředsedou Komitétu slovanských pokrokových spolků akademických. Komitét, který byl uznán i akademickým senátem univerzity za zástupce organizovaného slovanského studentstva, pořádal nejrůznější osvětové akce, kterých se účastnili například poslanci vídeňského parlamentu T. G. Masaryk, Václav Klofáč, Josef Dürich, František Drtina aj.³⁰ Spolková činnost a osvěta provázely Vybírala po celý život. Od roku 1909 byl také jednatelem a tajemníkem Osvětového svazu dolnorakouského, působil také v divadelním spolku Pokrok a v mnohých jiných organizacích.³¹

Prioritou pro něj ovšem zůstával Akademický spolek, který v letech 1907–1908 zorganizoval několik veřejných akcí proti utlačování nemadarských a neněmeckých národností. Jako student se všeobecně pokrokovými názory rozvíjel v rámci spolku přednáškový odbor, veřejnou čítárnu, za jeho působení se podařilo založit dokonce symfonický orchestr. V roce 1908 se jako spoluredaktor podílel na vydání jubilejního *Almanachu Akademického spolku*. Již tehdy Vybíral spojoval činnost politickou, osvětovou i kulturní, spojoval zájmy vědecké a literárně-umělecké se širokou praktickou činností ve veřejném dění, což jej provázelo v podstatě celý jeho život. Jako student se snažil o spolupráci s jinými českými studentskými spolky jak ve Vídni, tak

²⁷ SKOUPÝ, A.: *Dr. Bohuš Vybíral*, s. 70.

²⁸ Na valné hromadě Akademického spolku 11. března 1908 je Vybíral zvolen předsedou již po několika měsících členství ve spolku. Viz: Vídeňský deník, Vídeň, Vídeňská matice, 15. 3. 1908.

²⁹ Akademický spolek byl založen již roku 1868 a jeho hlavním účelem bylo sbližovat slovanské studenty ve Vídni, podporovat jejich vědecké snahy a zároveň pořádat přátelské poznávací večery. Viz URBAN, Josef: *Čechové v Dolních Rakousích zvláště ve Vídni a za hranicemi: Soustavná zpráva a adresy všech slovanských spolků dolnorakouských a českoslovanských spolků zahraničních*. Vídeň 1892, s. 31.

³⁰ KRAMOLIŠ, Č.: c. d., s. 1.

³¹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

v Praze, ale i s ostatními slovanskými studentskými spolky. Hledání spolupráce bylo pro něj svým způsobem i hledáním východiska z nedostatečné členské základny Akademického spolku.³²

Vedle veřejné činnosti a plnění školních povinností zůstávala pak především literatura středobodem Vybíralova zájmu. První semestry vídeňských studií byly ještě ve znamení jeho básnických pokusů, ovšem v průběhu dalších let se zaměřil především na literární kritiku a překladatelství. Ve Vídni navázal Vybíral také ihned styk s oběma tehdejšími českými deníky, Vídeňským deníkem a Dělnickými listy, do nichž po celou dobu studií i později přispíval vlastními i přeloženými beletristickými příspěvky, nejrozličnějšími statěmi, kulturními a politickými zprávami.³³ Nadále také přispíval do moravských novin, ve kterých uveřejňoval především články zaměřené na literaturu. Příležitostně publikoval i drobné překlady z německy psané literatury a ve větší míře začal překládat slovinské autory.³⁴ Jeho blízké vztahy ke Slovincům se utvrzovaly pevným přátelstvím například s germanistou Josipem Napotnikem, slavistou Ljudevitem Pivkem či s klasickým filologem Antonem Dolarem. Jako zcela zásadní se pak ukázal jeho cit pro výběr kvalitní nejnovější slovinské literatury, kterou chtěl představit a přiblížit českému čtenáři. Prvním knižním překladem v edici Světová knihovna byla povídka *Kurent* od Ivana Cankara, jednoho z nejvýznamnějších představitelů slovinské moderny. Vybíralův kulturní rozhled i dosavadní publicistické úspěchy jej konečně v roce 1912 přivedly až do redakce Kulturní hlídky Vídeňského deníku.³⁵ V této době netoužil po profesorské, univerzitní dráze, naopak se rozhodl pro knihovnickou službu, nejlépe v některé velké univerzitní či studijní knihovně. Zvolil si tedy službu státní a patrně doufal, že by se onou knihovnou mohla stát dvorská knihovna ve Vídni. Hlavní město, kde si vybudoval řadu osobních i profesních kontaktů a které mu přirostlo k srdci, totiž opustit nechtěl. Ke knihovnictví byl ovšem přitahován již od dob studií, odborně jej zaujaly zejména přednášky literárního kritika a knihovníka profesora Roberta Franze Arnolda nebo historika a blízkého přítele Ernsta Denise Konstantina Jirečka.³⁶ Sehnat ovšem knihovnické místo v hlavním městě bylo nad jeho síly i přes všechny doposud navázané kontakty. Teprve po zásahu českého poslaneckého klubu ve vídeňském parlamentu, zejména pak

³² SKOUPÝ, Arnošt: *K studentským létům Dr. Bohuše Vybírala ve Vídni*. Olomouc 1968, s. 59.

³³ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

³⁴ Pro německé překlady užíval pseudonym Mirko Wolfram.

³⁵ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

³⁶ VÁCLAVEK, Bedřich: *Dr. Bohuš Vybíral – knihovník*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 50, 1937, s. 295.

na přímmluvu T. G. Masaryka a Z. V. Tobolky, kteří vytýkali ministerstvu kultu a vyučování, že v jediné státní vědecké knihovně na Moravě, v olomoucké Studijní knihovně, chybí český úředník, získal Vybíral právě zde své knihovnické místo. Tehdejší referent ministerstva kultu a vyučování František Mlčoch vyprovázel Vybírala na nové působiště se slovy: „A to si pamatujte: neposíláme Vás do Olomouce jenom jako knihovníka a vědeckého pracovníka, nýbrž výslovně také proto, že jsme měli pět let příležitost sledovat Vaši práci pro naši menšinu [...]“³⁷

Již od začátku roku 1913 si Vybíral vyměňoval dopisy s tehdejším ředitelem C. k. Studijní knihovny v Olomouci, historikem Willibaldem Müllerem a 1. září skutečně nastoupil jako prozatím bezplatný praktikant v olomoucké knihovně, jako zdejší čtvrtý a jediný český úředník. Přes počáteční chladné přijetí se vztahy na jeho novém pracovišti brzy ustálily a s kolegy i s ředitelem vycházel více než dobře, s knihovníkem Wenzelem Wagnerem se často stýkal i mimo knihovnu.³⁸ Jako nový praktikant převzal veškerý vnitřní a vnější výpůjční provoz, dostal na starosti českou agendu knihovny a nejvíce se ke všeobecné spokojenosti uplatnil u českých návštěvníků.³⁹ Také finanční situace se o něco zlepšila. Po několika měsících již získal nevelký pravidelný plat⁴⁰ a jako bývalý vídeňský novinář ihned navázal styky s místními olomouckými a moravskými novinami (Našinec, Přerovský obzor, Selské listy) a svými příspěvky si pravidelně vylepšoval svůj finanční stav. Nadále přispíval do Besed Vídeňského deníku i Dělnických listů ve Vídni. Pokračoval v literární, vědecké a zejména překladatelské činnosti. Pravidelně začal přispívat do Jagičova Archivu,⁴¹ což byla odborná slavistická revue, kde mu otiskli první literárně-historickou práci, tedy podrobné recenze německých překladů klasické české literatury.⁴² V roce 1914 vyšel jeho další překlad Ivana Can-

³⁷ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2.

³⁸ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 11, inv. č. 10 (kalendář – denní záznamy 1914).

³⁹ KUBÍČKOVÁ, Petra: *Nové století v C. k. Studijní knihovně (1900–1918)*. In: KORHOŇ, Miloš – VINTROVÁ, Tereza (ed.): *Chrám věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc 2016, s. 181.

⁴⁰ Od února 1915 mu byl plat zvýšen na 1 200 korun ročně. Viz Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2 (Standesausweis).

⁴¹ Archiv für slavische Philologie byl nejstarší slavistický filologický časopis vydávaný v Berlíně a založený v roce 1875 Vatroslavem Jagičem, který jej redigoval až do roku 1920.

⁴² Pod názvem *Hölders Schulausgaben tschechischer Schriftsteller* otiskl v Jagičově Archivu posudky překladů *Babičky* Boženy Němcové od Norberta Feina, *Kytici* K. J. Erbena v překladu Franze Taussiga nebo *České novely I., II.* v překladu Oskara Donatha. Viz SKALIČKA, Jiří: *Olomoucký literární historik Bohuš Vybíral*. Studia Balcanica Bohemoslovaca, sv. 3, (Brno) 1987, s. 294.

kara pod názvem *Sv. přijímání a jiné příběhy*.⁴³ V letech 1913–1918 publikoval v novinách a časopisech několik desítek překladů slovinských autorů. Brzy poté, co se podrobněji seznámil s fondem svého působiště v Olomouci, se z oboru historického věnoval českým husovským rukopisům uloženým v olomoucké studijní knihovně. Dodnes cenná studie vyšla v roce 1917 pod názvem *České husovské rukopisy c. k. studijní knihovny v Olomouci*. Ihned po příchodu do olomoucké knihovny se také stal blízkým spolupracovníkem Zdeňka Tobolky při jeho *České bibliografii*. Pomalu se začal aktivně účastnit olomouckého spolkového a společenského života, uplatnil se zejména jako redaktor v Časopise Vlasteneckého spolku muzejního nebo v Jednotě divadelních ochotníků.⁴⁴ Sprátelil se s Mořicem Remešem, Rostislavem Bartochou, Karlem Sojkou nebo Floriánem Zapletalem.⁴⁵ Po třech letech působení v olomoucké knihovně požádal o místo knihovního asistenta, kterým byl jmenován 20. ledna 1917 s platem 2 200 korun ročně.⁴⁶

Vybíralovo působení ve státní knihovnické službě v Olomouci a zejména slibně nastartovanou kariéru literárního historika ovšem přerušila světová válka. Poprvé narukoval v roce 1915, ale byl za necelé tři měsíce superarbitrován, po druhé narukoval v srpnu roku 1916 a jako domobranec absolvoval důstojnickou školu v Opavě, kam odjel v lednu 1917. Do pole byl pak poslán začátkem května, a to na ruskou frontu,⁴⁷ kde zůstal do jara 1918, tedy do uzavření míru, poté byl převelen na italskou frontu u Piavy. V posledním týdnu měsíce září 1918, v době své dovolené, se v Olomouci oženil s dlouholetou přítelkyní, učitelkou Marií Obručnickovou.⁴⁸ V říjnu byl již zpět na italské frontě, odkud se po jejím zhroutilí vydal, jak sám vzpomínal, „na vlastní pěst“ na cestu domů. O státním převratu se měl dozvědět 1. listopadu 1918 v Lublani a již za tři dny se hlásil do služeb nového státu u vojenského re-

⁴³ CANKAR, Ivan: *Svaté přijímání a jiné příběhy*. Praha [1914].

⁴⁴ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2

⁴⁵ Mauric Remeš (1867–1959), významný olomoucký lékař, vědec, geolog a paleontolog. Rostislav Bartocha (1896–1978), profesor latiny a francouzštiny na Slovanském gymnáziu v Olomouci. Karel Sojka, ředitel olomoucké arcibiskupské knihtiskárny. Florián Zapletal (1884–1969), žák T. G. Masaryka, novinář olomouckého Pozoru, historik, archivář, aktivní člen mnoha vědeckých společností.

⁴⁶ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2 (Standesausweis).

⁴⁷ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 11, inv. č. 10 (kalendáře – denní záznamy 1917).

⁴⁸ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 11, inv. č. 10 (kalendáře – denní záznamy 1914–1918).

ferenta Národního výboru v Olomouci.⁴⁹ Dosavadnímu správci knihovny Theodoru Stratilovi se pak přihlásil hned 5. listopadu a na doporučení Národního výboru od něj převzal prozatímní správu Studijní knihovny. Velká válka i vznik samostatného Československa zasáhly do Vybíralova života stejně jako do životů mnoha dalších. Jeho původní profesní záměr, čili dráha vědeckého pracovníka, se tak i díky obecně politickým důsledkům změnil. Vedle knihovny převzal v roce 1918 také vedení Časopisu Vlasteneckého spolku muzejního a ve funkci ředitele Studijní knihovny se natrvalo připoutal k Olomouci, která se pro něj stala životním osudem. Pracoval zde, jak bylo ostatně jeho zvykem, na několika liniích, nebo chcete-li, v několika rovinách; jako knihovník a bibliograf, jako literární historik a kritik, jako první dramaturg stálého Českého divadla v Olomouci, působil jako divadelní a výtvarný historik, publicista, redaktor, funkcionář řady osvětových spolků, pracoval jako slavista a propagátor československo-jihoslovenské vzájemnosti.

Již v období vídeňských studií si Vybíral osvojil konstantní metody práce, způsob vnímání politické scény a zejména vnímání kultury a kulturní práce jako určitého nástroje, jak ovlivňovat veřejné mínění i veřejné záležitosti. Před ostrými až revolučními gesty dával přednost klidnému vyjednávání, inklinoval k drobné neúnavné práci a k trpělivému vytváření konsenzu, snažil se o vytváření pevných společenských vztahů napříč česko-německým prostředím. Podobný styl práce pak uplatňoval i v dalších letech při řízení olomoucké Studijní knihovny.

5 Novým správcem knihovny (1918–1938) – kariérní vzestup či olomoucké vyhnanství?

Začátkem listopadu 1918 se do Olomouce, do místa svého předchozího civilního působení, vrátila z italské fronty postava, která zde měla v rámci nově vzniklé Československé republiky výrazně ovlivňovat kulturně-umělecké dění v prostoru celé střední Moravy, postava, která se nemalou měrou podílela na vzdělávání českého živlu a jeho růstu v kdysi německé Olomouci i na budování vztahů mezi Československem a Jihoslovany. Ve Vybíralově podání šlo o neustálou snahu o masarykovskou drobnou práci pro nově ustavený národ. Tehdy, coby navrátilce z italské fronty, ještě netušil, že se mu stane Olomouc poněkud nedobrovolným útočištěm, nikoli přestupní stanicí

⁴⁹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 2. Celkem sloužil v armádě dva roky a téměř devět měsíců, nejprve v 54. pěším pluku, od 21. června 1915 do 7. září 1915, podruhé u 13. střeleckého pluku od 28. srpna 1916 oficiálně do 13. května 1919.

na jeho vysněné cestě budovat republiku z pražského či brněnského centra, a že jeho ambice nebudou nikdy ani přes jeho soustavné snahy i sliby státního aparátu naplněny.

První roky v Olomouci však zatím nikterak nenaznačovaly, že by zde byl pozdější vrchní rada Vybíral nespokojen, či že by se mu od nově nastolených československých úřadů nedostalo uznání. Spíše naopak. Jeho soukromá i profesní kariéra se začala velice slibně rozvíjet a vzdělaný a pilný Vybíral, pocházející z velice chudých poměrů, hodlal nově nabízené příležitosti i nabyté kontakty plně využít ke společenskému vzestupu.

Byť byl Vybíral až do konce války loajální rakousko-uherskému mocnářství, tak se v Olomouci dal okamžitě jako muž vždy striktně hájící české národní zájmy „do služeb našeho státu u vojenského referenta Národního výboru v Olomouci“. Nově vznikajícímu aparátu v českých rukách chtěl být logicky nápomocen na místě, které již dobře znal, takže u Národního výboru 5. listopadu žádal, aby byl přidělen Studijní knihovně, kterou Národní výbor převzal již předchozího dne, přičemž očekával její brzké opětovné otevření, neboť byla chápána jako důležitá kulturně-vzdělávací instituce nejen pro samotnou Olomouc.⁵⁰ To si ostatně uvědomoval i předseda olomouckého Národního výboru Richard Fischer, s nímž Vybíral opakovaně jednal. Oba se ostatně znali již z dřívějších let a z Vybíralových deníkových záznamů lze vysledovat, že Fischer s Vybíralovou novou rolí patrně počítal již předem a čekal jen na jeho návrat z bojiště. Osobně se setkali 7. a znovu 13. listopadu, kdy společně jednali o stavu knihovny, do níž byl Vybíral delegován i ze strany staničního velitelství, což zařídil tajemník Národní jednoty Adolf Kubis, který rovněž působil ve vojenském odboru Národního výboru v Olomouci a měl tak na starost i provádění demobilizace:⁵¹ „Kubis mi připsal na žádost, ať mě pošle staniční velitelství do knihovny,“ což se odpoledne 8. listopadu stalo, když byl jmenován správcem knihovny.⁵²

Ve Studijní knihovně tedy na krátko panoval kuriózní stav, kdy měla bibliotéka vedle oficiálně jmenovaného správce Strastila i nově utvořeného správce „revolučního“. Případný zmatek však do jisté míry i bez úřadů vyřešily velmi korektní vztahy obou mužů, kteří již ze své povahy nepatřili k radikálům či vyhroceným nacionalistům. Naopak si lidsky i profesně dobře

⁵⁰ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník). ZAO-OL, fond VKOL, kart. 105 (1918/1919), inv. č. 137, 138.

⁵¹ MRÁZ, Jakub: *Politická a spolková činnost Adolfa Kubise*. Olomouc 2015, s. 106 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁵² Kromě toho chtěl ovšem Vybíral zůstat oficiálně i ve stavu svého 13. střeleckého pluku. Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník).

rozuměli, z knihovny se znali již z doby před rokem 1918.⁵³ Oběma, ale zejména Vybíralovi, v nově nastolených poměrech vyvstal důležitý úkol, a sice uhájit holou existenci instituce, jejíž bohaté fondy měly být využity k podpoře nově konstituovaného vysokého učení v Brně. Vybíral, tehdy zatím ještě z pozice Strastilova zástupce, i když samotný Strastil byl novými utvářejícími se československými úřady brán za Němce, a proto pozvolně odsouván takřkajíc na druhou kolej, se tak ocitl v nezávidění hodné situaci. Sám vždy totiž vznik „druhé české univerzity“ v Brně podporoval a snil o své profesní kariéře na ní.⁵⁴ Nyní však musel hájit olomoucké zájmy. První zvěsti, že „naše knihovna postěhuje pryš se do Brna“, k němu dorazily 21. listopadu, přičemž 1. prosince 1918 si ho ve věci nejisté budoucnosti knihovny povolal na radnici Richard Fischer a Vybíral si k tomu poznačil: „O Studijní knihovně; už pryš chtějí o ni žádat: město, Národní výbor a několik spolků; mám sepsati důvody proti přeložení knihovny do Brna.“ Zájemců tedy bylo povícero. Vážným konkurentem ovšem zůstal jen jeden. Nastalo horečné vyjednávání. Důvody proti přeložení knihovny do Brna měl sepsané 6. prosince, kdy ho zároveň Fischer informoval: „V Brně je všecko proti tomu, aby Studijní knihovna zůstala v Olomouci.“ Na rozdíl od Strastila byl Vybíral připraven ke kompromisu. Navíc ho 14. prosince oslovil Antonín Cyril Stojan s tím, že teologická fakulta „žádá všecku bohovědnou literaturu z naší knihovny“. Stojan se rovněž zajímal i o jeho soupis důvodů proti přeložení.⁵⁵

Přesun knihovny do Brna, o němž se ostatně opakovaně uvažovalo od konce 18. století, vyvolával nejen na lokální úrovni neobvyklou pozornost: „Na všech stranách, a hlavně v kruzích, které se o tuto knihovnu snad nikdy nestaraly, debatovalo se a debatuje se živě o jejím osudu a širší veřejnost bývá co chvíle překvapována nejdobrodružnějšími zprávami, které vyvolávají úplně zbytečný zmatek.“⁵⁶ Nutno dodat, že za přemístěním knihovny do Brna vždy stály dostatečně logické argumenty, poněvadž tato instituce trpěla zejména po postupné degradaci univerzitního učení v Olomouci, završené

⁵³ V Košicích narozený Theodor Strastil von Strassenheim (1872–1930) přišel do olomoucké knihovny v roli správce z příkazu ministerstva z korutanského Celovce (Klagenfurt am Wörthersee) v roce 1916. KUBÍČKOVÁ, P.: c. d., s. 183.

⁵⁴ Například 1. září 1912 se v Hranicích uskutečnila „manifestační schůze pro zřízení české university v Brně“, kde jako hlavní řečník vystoupil Karel Engliš (pozdější několikanásobný ministr financí a mj. rovněž první rektor Masarykovy univerzity, Vybíral s ním udržoval nadstandardní osobní vztahy). O události informovaly i ve Vídni vydávané české noviny Vídeňský deník, které ve vydání ze 4. září informovaly, že: „Na návrh dra Vybírala schválilo shromáždění jednomyslně resoluci, v níž se žádá brzké zřízení české university v Brně.“

⁵⁵ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník).

⁵⁶ VYBÍRAL, Bohuš: *Olomoucká studijní knihovna*. Hlasy republiky, 37, č. 56, 12. 9. 1919, s. 1–2.

rokem 1860, stagnací, jíž vznik ČSR rozhodně neprospěl, neboť očekávaná obroda a zamýšlený rozvoj se nekonal. Přednost před tradicí dostalo nové brněnské univerzitní centrum, přičemž Studijní knihovna v Olomouci se stala pro ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) problematickou nadstavbou v nově konstituovaném systému vzdělávání.⁵⁷ A nic na tom i přes veškeré snahy, kontakty a vloženou energii nezměnil ani Vybíral, který se stal pro ministerstvo téměř nepostradatelnou spolehlivou personou, kterou zde okolnosti nedobrovolně „uvěznily“. Ale to poněkud předbíháme.

Každopádně ohledně zachování Studijní knihovny v Olomouci se vedle řady jiných mohl opřít nejen o Fischera, který mu 15. ledna 1919 tlumočil ujištění tehdejšího ministra bez portfeje Mořice Hrubana, že své olomoucké po vzedmuté vlně nesouhlasu s přesídlením nenechá na holičkách,⁵⁸ ale i o podporu Adolfa Kubise, který měl v olomoucké správní komisi na starosti agendu školství i knihoven.⁵⁹

Tlaky na přemístění ovšem neustávaly. Například 27. února 1919 byl předložen Revolučnímu národnímu shromáždění v Praze široce odůvodněný návrh požadující přestěhování knihovny z Olomouce do Brna.⁶⁰ Vybíral navíc musel čelit kvůli svému ne zcela zamítavému stanovisku i řečem, „že prý jsem pro přestěhování, protože se chci habilitovat!“ Pravdou je, že jeho postoj byl vedle jistých sympatií ovlivněn i zprávami, které naznačovaly, že stěhování je jen otázkou míry a času. Vždyť na schůzce knihovníků, archivářů aj. svolané do Brna 1. února 1919 Kamilem Kroftou, působícím tehdy u MŠANO, kde měl v gesci i organizaci vysokoškolského oddělení, se o celé záležitosti mluvilo jako o hotové věci s tím, že: „[...] budu mimořádně povýšen a zůstanu [...] v Olomouci až do definitivního zrušení stud. knihovny. Zemská knihovna se postátí a bude prvním základem univ. knihovny; druhou složkou bude naše stud. knihovna.“ I proto se v půli dubna netajil svým

⁵⁷ Blíže KORHOŇ, M. – VINTROVÁ, T. (ed.): *c. d.*,

⁵⁸ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník).

⁵⁹ Kubis byl rozhodně proti stěhování Studijní knihovny, neboť podobně jako Fischer v ní v nových poměrech viděl důležitý nástroj posilující a podněcující vzrůst českého živlu v Olomouci i celém širokém regionu. I proto se toto téma dostalo na přetřes hned během třetího zasedání olomoucké správní komise dne 2. prosince 1918. MRÁZ, J.: *c. d.*, s. 123; *Protokoly o schůzích správní komise hlavního města Olomouce*. [Olomouc] 1921, s. 24–25.

⁶⁰ Celý návrh dostupný on-line prostřednictvím Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovny – Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk 578. *Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919*. In: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0578_00.htm [cit. 8. 11. 2018].

kompromisním návrhem, aby v Olomouci zůstaly všechny dublety a část theologik.⁶¹

Celou překerní záležitostí i protichůdné tlaky mělo vyjasnit jednání svolané do Olomouce na 24. června 1919 ze strany MŠANO, na němž její pověřenec Kamil Krofta debatoval se zástupci města, olomouckých českých středních škol, teologické fakulty, Národní jednoty a Studijní knihovny zastoupené Vybíralem, který s Kroftou vedle oficialit strávil určitý čas i na procházce a v Národním domě, načež ho doprovodil na nádraží. Studijní knihovna i olomoucké kruhy mohly být vesměs spokojené, neboť kompromisní závěr zněl, že bibliotéka zůstane v Olomouci, přičemž Brno měla být odevzdána jen sbírka rukopisů a prvotisků (avšak s vyloučením těch s lokálním vztahem k Olomouci). Tedy „[...] díla [...], kterých si Brno nemůže vůbec opatřit, nebo s nákladem nepoměrným a kterých nutně třeba ke studiu vědeckému.“ Vláda se naopak zavázala poskytnout Studijní knihovně mimořádnou a štědrnou subvenci určenou k nákupu novější literatury.⁶² Dohoda však nebyla nikdy realizována, i když ještě počátkem října k tomu vše směřovalo. Tehdy v knihovně po několik dní pilně chystali přesun Vybíral s pozdějším ředitelem Zemské a univerzitní knihovny v Brně Jaroslavem Sutmarem, s nímž v přátelském duchu prodiskutoval nejen personální otázky v knihovně, ale i kulturně-politické záležitosti a situaci ve Vídni. Do deníku si pak poznamenal: „Rozhovor o hlavních směrnících reorganizace Stud. knih. (odevzdáme: rukopisy, inkunábule, nejn nutnější bibliografické pomůcky a encyklopedie, moravika; z rukopisů i z inkunábulí zůstane část v Olomouci, z ostatního všecko, co si bude moci Brno samo zakoupiti a co se netýká tak Moravy jako speciálně Olomouce) [...] nabídl mi, že mě navrhne do knihov. sboru při ministerstvu.“⁶³

Mezitím se Vybíral pokoušel vyjasnit i své další profesní směřování. A i zde byl rozpolcen. Má zůstat v Olomouci, kterou považoval za periferii,⁶⁴ ale kde se s ním do budoucna počítalo, nebo se pokusit dostat do Brna či Prahy?

⁶¹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník).

⁶² Zevrubněji DOUCHA, František: *Z dějin Studijní knihovny v Olomouci*. In: Pro moderní župní knihovnu v Olomouci. Návrh na rozřešení otázky „Studijní knihovny“ v Olomouci. Olomouc 1923, s. 3–13.

⁶³ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 2 (deník).

⁶⁴ Příznačné bylo v tomto postesknutí jeho přítele, vystudovaného lékaře Maurice Remeše, které Vybíral zachytil 12. března 1919 a které vesměs trefně charakterizovalo atmosféru v Olomouci: „[Remeš] nařiká na nový centralismus a lituje, že kde kdo chce z Olom. pryč.“ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník).

V rámci těchto úvah mu budiž ke cti, že na rozdíl od některých kolegů⁶⁵ se vždy snažil jednat slušně a bez ostrých loktů, což se mu ovšem v konečném důsledku nejednou vymstilo při kariérním postupu. Jeho přístup lze dobře dokumentovat na vztahu se svým nadřízeným ve Studijní knihovně Strastilem, který se pro svůj „německý“ původ stal pro nové československé úřady nepohodlným, a hledaly se důvody, jak se ho elegantně zbavit. Dne 1. února 1919 se Vybíral společně s jinými knihovníky a archiváři účastnil důležité schůze svolané do Brna za MŠANO Kamilem Kroftou, kde se mimo jiné probírala i situace ve Studijní knihovně: „Strastila chtěli prostě propustit a mě jmenovat správcem; prý neovládá češtiny, úřaduje dosud německy.“ Vybíral se ho promptně zastal s tím, „že zodpověděl německy jenom ona akta, která mu poslalo německy místodržitelství, že je naprosto politicky neškodný, svědomitý, vysoce vzdělaný a neobyčejně úslužný úředník“. A vskutku jeho propuštění zabránil. Strastil, s nímž se Vybíral běžně stýkal i mimo zaměstnání, přesto své možnosti uplatnění pragmaticky vyhodnotil a chystal se vrátit do Rakouska. Od MŠANO si pouze přál jistou dávku benevolence, neboť hodlal přesun uskutečnit „až bude tepleji a jistější poměry“ v Rakousku, kde od roku 1924 působil jako ředitel knihovny Vysoké školy technické ve Vídni. Vybíralovi však byl za jeho zastání vděčný.⁶⁶

Mezitím se Vybíral dočkal první jistoty, když mu 30. května 1919 oznámilo Moravské místodržitelství, že byl jmenován knihovníkem II. třídy s ročním platem 2 800 Kč.⁶⁷ O tři měsíce později (27. srpna) se dověděl i o oficiálním jmenování „zatímním správcem“, když mu byl konečně oznámen výnos MŠANO vydaný již 22. července (akt se zdržel v Brně, kde ležel „pro spoustu práce“ až do doby, než sem Vybíral osobně zajel intervenovat), které „hledíc k změně poměrů“ poslalo dosavadního správce Strastila na dovolenou na dobu neurčitou s tím, že má knihovnu odevzdat do rukou Vybírala, což Strastil provedl 2. září 1919. I tak se Vybíral pokoušel sehnat byt

⁶⁵ Například o přerovském rodákovi Leopoldu Calábkoví (1892–1944), budoucímu kolegovi, který měl však mnohem vyšší ambice než pracovat pod Vybíralem a který se rovněž účastnil brněnské schůzky, si do svého deníku napsal: „Stal se z něho bezohledný šplhavec, jemuž jsou všechny prostředky svaty: známosti s prof. (Krofta), politika (Dr. Stránský), aprovizace (prof. Drtina).“

⁶⁶ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník). Wiener Zeitung, 227, č. 283, 10. 12. 1930.

⁶⁷ K tomu dostával rovněž roční přídavek 840 Kč a drahotní roční přídavek 2 520 Kč. MŠANO mu navíc 17. července 1919 přidělilo dotaci 2 000 Kč „na pokračování v odborných studiích o písemnictví jihoslovanském“. Tato vstřícnost patrně pramenila i z přímlyvy, kterou mu slíbil přes Kroftu zařídit Karel Engliš. ZAO-OL, fond VKOL, kart. 105 (1918/1919), inv. č. 664; Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 1 (deník).

v Brně.⁶⁸ Tím spíše, že během léta marně žádal o přidělení bytu v Olomouci, kde mu na radnici tajemník Kyas nic nemohl slíbit, neboť měl na stole žádosti od dalších 600 rodin. Jeho úpěnlivá snaha dostat se z Olomouce, i přes své jmenování správcem, však neochladla. Ba naopak. Neustálé vyčkávaní a sliby se jal vyřešit osobní návštěvou pražských ministerstev, takže 17. října intervenoval za pomoci Evžena Šterna⁶⁹ na ministerstvu sociální péče, kde ho Štern představil nejprve odborovému radovi Dr. Pickovi a posléze i ministru Wintrovi, který mu učinil nabídku: „[...] upozorňovali ho na mne již několikrát, hlavně Štern; svěřil by mi knihovnu a tajemnictví Sociálního ústavu, o jehož vybudování by mi připadla hlavní starost.“ Vybíral o možnosti zakotvení v Praze vážně uvažoval, poněvadž angažmá v Brně se jevilo jako značně nejisté. Ostatně jeho žena zde měla rodinné zázemí a on spoustu známých. A vedle toho „v Praze se žije laciněji než v Olomouci, v min[isterstvech] se dosti fasuje (i kuřivo!)“. Pro vášnivého kuřáka, kterým Vybíral byl, jistě ne zcela bezvýznamný benefit. Následně mířily jeho kroky na MŠANO mimo jiné ke Křoftovi, kterému nejprve podal výklad situace ve Studijní knihovně, načež mu předestřel svůj záměr bibliotéku opustit: „[...] bylo mu velice líto, že chci z Olomouce odejít, poněvadž prý se tím nikdy a nikomu netajil, že jsem jediný knih. přednosta, na něhož lze ve všem spoléhat; pro případ, že bych zůstal, slíbil mi urychlené jmenování def. správcem [...] později bych se dostal do Brna. Kdyby byl tušil, že chci do Prahy, byl by mě navrhl za knihovníka ministerstvu vyučování, kteréžto místo je již slíbeno Hroznému.“ Vedle výše uvedeného „ředitelského“ definitiva mu Křofta sliboval jednak finanční polepšení a jednak personální posílení, na něž sice Studijní knihovna neměla tabulkově nárok, leč tato situace se řešila od roku 1918 po dlouhá desetiletí až do obnovení statusu univerzitní knihovny, elegantním provizoriem, kdy dotyčná osoba byla oficiálně jmenována do Brna, avšak reálně byla pracovní přídělena do Olomouce. Obdobně Vybíralovi rozmlouval odchod z Olomouce i Zdeněk Václav Tobolka, jehož navštívil tentýž den v knihovně Národního shromáždění a který na něho apeloval, ať zůstane „už proto, že nás čeká velká práce s knihovnami šlechtickými, klášterními atd.; ale ať si vymohu aspoň VIII. [tj. osmou hodnostní třídu]“.⁷⁰

⁶⁸ GLONEK, Jiří: *Nejistá budoucnost knihovny (1918–1945)*. In: KORHOŇ, M. – VINTROVÁ, T. (ed.): c. d., s. 188.

⁶⁹ Štern byl v letech 1918–1926 přednostou odboru pro dělnické zákonodárství na ministerstvu sociální péče, přičemž se výrazně podílel na vybudování soustavy sociálního pojištění v ČSR. K jeho zajímavé osobě blíže např. VEČERNÍK, Jiří: *Štern Evžen*. In: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Štern_Evžen [cit. 15. 11. 2018].

⁷⁰ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 2 (deník).

Tobolkovi se sice Krofta jevil na ministerstvu jako člověk „hodně nerozhodný“, který „má všude samá provisoría“, leč v případě Olomouce se mu podařilo své sliby splnit. MŠANO se tedy povedlo zdánlivě nemožné, a sice zajistit důležité vedoucí místo v olomoucké Studijní knihovně spolehlivým Vybíralem, který byl 18. prosince 1919 jmenován „knihovníkem I. třídy a definitivním správcem knihovny“ i osmou hodnostní třídou. A navíc se téhož dne dočkal od ministerstva i výnosu, jímž mu byla tzv. remunerací (tedy finanční odměnou k platu) přiznána částka 1 500 korun „za zvýšenou činnost při správě“ knihovny. A navíc byla vánočním výnosem schválena jeho volba za člena knihovního sboru při MŠANO, kam ho slíbil doporučit Jaroslav Sutnar.⁷¹ Vybíralovo rozpoložení před výše uvedenou ministerskou ofenzivou vystihuje drobná Vybíralova deníková glosa ze 7. listopadu 1919 na zprávy kolegy Calábka, který mu sděloval, jak se jejich známí všude v Praze a jinde v republice dostávají na dobře placená místa: „A my sedíme [...]“⁷²

„Víš, jezdit do Prahy nebo do Brna, nikdy nedělá dobře; člověk pak dvojnásob cítí, že Olomouc je kriminál.“⁷³ Trefná citace z dopisu J. L. Fischera, který napsal svému příteli Bedřichu Václavkovi⁷⁴ 6. března 1925, dokresluje vnímání Olomouce jako žaláře, kde někteří cítili, že jejich vědecké ambice i kariéra soustavně trpí. Cítili se tak nejen tito dva vyhnanci, kteří byli do Olomouce, do zdejší Studijní knihovny za první republiky takřkajíc uklizeni pro své levicové smýšlení (a paradoxně se zde v roce 1933 vystřídali), ale i jejich kolega a nadřízený Bohuš Vybíral. Pokud budeme sledovat osudy a motivace Vybírala, tak se vskutku nebylo čemu divit. Studijní knihovna si sice uchránila své bohaté starší fondy, ale vize na její rozvoj a rozkvět, na doplnění citelně chybějící a žádané nové literatury i na její proměnu v moderní župní knihovnu, se nenaplnovaly. Knihovna se vlastně stala téměř až trpěným přívěškem v novém systému státních vzdělávacích institucí. Tudíž i po zdánlivém vykrystalizování poměrů v roce 1919 musel Vybíral knihovnu vést v neustálém provizoriu a ovzduší nejistoty, spojeném s nedostatečným finančním i perso-

⁷¹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 21 (osobní služební výkaz B. Vybírala).

⁷² Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 2 (deník).

⁷³ Památník národního písemnictví v Praze, fond Václavěk Bedřich (1897–1943), č. f. 1820, korespondence přijatá (J. L. Fischer), 4/1/1/106.

⁷⁴ Josef Ludvík Fischer, významný český filozof, sociolog a představitel strukturalismu, působil v knihovně od roku 1923 (byl sem přeložen z pražské univerzitní knihovny) a strávil zde 10 let. Politicky zcela jinak orientovaný Vybíral s ním měl velmi korektní vztah a s odstupem ho po pracovní stránce hodnotil jako úředníka naprosto spolehlivého, velice zdatného a pilného. Fischerovi se podařilo v roce 1933 přesunout do Brna, avšak odtud putoval opačným směrem jeho přítel Bedřich Václavěk, který v knihovně setrval až do svého nuceného nástupu na dovolenou v roce 1939. Blíže GLONEK, J.: c. d., s. 189–197.

nálním zajištěním, poznamenaným ještě navíc velkou fluktuací podřízených zaměstnanců. Jeho písemné urgencye i osobní intervence v Praze, v těchto věcech nebo i v otázce zasazování se za příslušné ocenění zaměstnanců, se železnou pravidelností obtěžovaly pražská ministerstva.⁷⁵ Přitom se nebál být ke MŠANO i kriticky jízlivý. Nejednou dokonce pohrozil svou rezignací, neboť dál již nehodlal „za nynější neutěšené poměry nésti nadále odpovědnost“.⁷⁶ Ministerstvo nicméně dobře vědělo, co v osobě Vybírala v Olomouci má. Velice dobře znalo neuspokojivé poměry, leč priority obvykle ležely jinde než v „olomoucké periferii“, takže politika MŠANO ke knihovně i jejímu správci by se dala s jistou mírou nadsázky přirovnat k oné pověstné drobečkové politice, vždy řešící problémy až ve fázi, kdy dosáhly neúnosného vrcholu.⁷⁷ Nic na tom nezměnila ani ofenzivní iniciativa Vybíralovy pravé ruky J. L. Fischera, který se ve spolupráci s ním snažil probudit z letargie jednak regionální kruhy, jednak skrze promyšlené návrhy i MŠANO. Ze všeho však zbylo jen Fischerovo prorocké varování, že „otázka Studijní knihovny hrozí státí se otázkou věčnou, t. j. nikdy nevyřešenou“.⁷⁸

Odsunutý na druhou kolej se cítil i Vybíral doposud oficiálně figurující jako pouhý správce knihovny. Dne 14. března 1925 již nevydržel déle čekat a sám si podal žádost k MŠANO o jmenování do pozice ředitele (sedmé hodnotní třídy) Studijní knihovny v Olomouci. Věc podpořil mimo jiné svou odbornou způsobilostí a fungováním v prvním poradním knihovním sboru při ministerstvu školství (od 24. prosince 1919), jmenováním „mezi prvními učiteli“ na státních kurzech pro vzdělání a výcvik veřejných knihovníků (od 28. června 1921) a členstvím v Komisi pro knihopisný popis čsl. tisků do konce 18. století (od 9. prosince 1923).⁷⁹ Po měsících čekání se dočkal ze strany ministerstva řešení v podobě rozhodnutí vlády z 15. července 1927 o novém systematizování služebních míst v Olomouci, díky čemuž definitivně padly Vybíralovy snahy a naděje na personální posílení stavu. MŠANO nicméně chytře neutralizovalo Vybíralovu přílišnou nespokojenost tím, že mu propůjčilo z rozhodnutí vlády ze 14. prosince 1927 služební místo pátého platového stupně s titulem „vrchní komisař archivní a knihovní služby“

⁷⁵ Situaci rozhodně neulehčovala ani vleklá nerozhodnost ministerstva pramenící z nedořešené úvahy nad eventuálním přesunem knižního fondu do Brna, přičemž tato otázka nebyla uzavřena ještě v roce 1925.

⁷⁶ ZAO-OL, fond VKOL, kart. 107 (1921), inv. č. 320.

⁷⁷ Blíže GLONEK, J.: c. d., s. 185–209.

⁷⁸ FISCHER, Josef Ludvík: *Návrh na reorganizaci Studijní knihovny v Olomouci*. In: Pro moderní župní knihovnu v Olomouci. Návrh na rozřešení otázky „Studijní knihovny“ v Olomouci. Olomouc 1923, s. 13–24.

⁷⁹ ZAO-OL, fond VKOL, kart. 101 (1925), inv. č. 419.

se zpětnou platností od 7. července 1926.⁸⁰ Ukolébán pozvolným služebním postupem, kdy se mimo jiné dočkal i vytouženého titulu přednosta Studijní knihovny, a za neustálého chlácholení spojeného s jeho nepostradatelností tedy setrval v Olomouci, kde se ostatně úspěšně etabloval v kulturních a uměleckých kruzích (viz např. spolupráce s olomouckým nakladatelem Romualdem Prombergem a jeho salonem). Byl členem různých organizací a spolků (např. Klub přátel umění v Olomouci), o nichž v případě Olomouce nicméně tvrdil, že je jich zde „až příliš mnoho“, neboť počet „osvědčených“ pracovníků je dost omezený.⁸¹

Vybíralova nespokojenost začala opět gradovat po roce 1935, kdy sice po letech urgencí vymohl pro knihovnu nové sídlo v podobě adaptace budovy někdejší filiálky Národní banky Československé na Bezručově ulici čp. 659 (orientační číslo 2). Zároveň ale knihovna přišla o své výsadní právo povinného výtisku pro oblast Moravy (od roku 1807), které bylo nově přiděleno Zemské a univerzitní knihovně v Brně. Dlouze diskutovaný záměr se stal skutkem prostřednictvím vládního nařízení z 28. května 1935, které vstoupilo v platnost 8. července.⁸² Někdejší „moravská národní“ či „zemská“ knihovna tak byla definitivně odsunuta na druhou kolej. Vybíral se mohl u MŠANO 9. srpna 1935 pouze domáhat určitých satisfakcí a přitom si postěžovat na tuto degradaci: „Vládním nařízením [...] přichází Studijní knihovna o jeden ze svých hlavních pramenů vzrůstu. [...] Tím jest její další vývoj úplně podvázán, takže by naprosto nemohla plnití oněch úkolů, které se na ni kladou.“

Jeho mrzutost se projevila (pokolikáté již) při další ze série pravidelně opakovaných osobních návštěv MŠANO v Praze, kam cestoval ve všeobecně smuteční atmosféře v čase pohřbu prezidenta Masaryka 21. září 1937, kdy u nich doma hořely „od rána dvě svíčky“. O den později ho čekala řada jednání ve věci knihovny. Předně lobboval za povýšení svých zaměstnanců, mezi nimi i Bedřicha Václavka. Příslušný referent, s nímž vedl „svízelné jednání“, však o jmenování Dr. Václavka do pětky nechtěl ani slyšet a na poznámku, že se bude Václavek habilitovat, řekl: „Tak budeme mít profesory samé bolševiky [...]. Máme už docentů, že nevíme, co s nimi.“ Přitom zde Vybíral musel opakovat své asi půl roku staré prohlášení, „že bych z Olomouce šel ihned, kdybych byl jmenován do trojky a přeložen ze služebních důvodů“.

⁸⁰ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 1, inv. č. 21 (osobní služební výkaz B. Vybírala).

⁸¹ K jeho nesčetným aktivitám a členstvím v různých organizacích a spolcích, jakož i publikační činnosti podrobně např. FISCHER, Richard: *Olomoucký památník 1848–1918*. Olomouc 1938, s. 344–348.

⁸² ZAO-OI, fond VKOL, kart. 117 (1935), inv. č. 941 (oznámení MŠANO z 3. července).

A to i za předpokladu, že by ztratil nárok na přednostenské místo. Umístění do třetího platového stupně byl ale velký problém, což odhalilo následné jednání s ministerským radou Karlem Hrdinou (1882–1949), s nímž si byl věkově i profesně (coby klasickým filologem a překladatelem) blízký. Hrdina ho rovnou informoval, že na přesun do Brna může zapomenout, neboť zde bylo v této kategorii volné pouze jedno místo a s tím se počítalo pro fyzicky i služebně staršího Dr. Kratochvíla,⁸³ který navíc disponoval „klerikální protekcí a p. min. Šrámek by mu to vymohl, kdybychom tam chtěli poslat kdovíjakého knihovníka“. Nicméně se rýsovala možnost rošády v pražské univerzitní knihovně, kde by mohl Vybíral nahradit Jindřicha Hrozného (bratr orientalisty Bedřicha Hrozného), který se měl posunout na místo nově jmenovaného vládního rady Kříčky,⁸⁴ u něhož se počítalo s brzkým penzionováním. „Teď, když prý zná mé rozhodnutí, bude prý Dr. Hrdina na mne pamatovat, aby se mi dostalo lepšího místa při prvním jmenování, snad ještě letos anebo do roka. Na mou výslovnou otázku, neměl-li bych se nyní obrátit osobně na pana ministra Dr. Frankeho, který mi z vlastního popudu slíbil v Olomouci přede všemi deputacemi povýšení, řekl mi Dr. H., že to není třeba.“⁸⁵ A třeba to bylo. Leč Vybíral opět nebyl důsledný a spolehl se na plané sliby druhých. Ze všeho ale sešlo navzdory veřejně danému slibu ministra školství Emila Frankeho z roku 1936, který učinil při velké recepci na olomoucké radnici.⁸⁶ Olomouc mu byla zkrátka předurčena napořád, a to i v časech druhé republiky a protektorátu.

Nadcházející tíživou atmosféru za německé okupace krátce zakusil již při zpáteční cestě ze své studijní cesty po Jugoslávii, odkud 15. srpna 1938 cestoval vlakem z Lublaně přes Vídeň a Břeclav. Přitom si do deníku zapsal: „Je velká otázka, kdy mi bude zase dopřáno strávit svou dovolenou v drahé Jugoslávii, již tak vroucně miluji a kde mám své nejlepší přátele a tolik dobrých lidí, kteří kvitovali vděčně a s plným pochopením nejcennější část mého životního úsilí, jednak mě tížilo pomyšlení, že pojedu poprvé zrazeným a mocí zabraným Rakouskem, kde ještě stále řadí šílení katané [...]. Styk s německými úředními orgány byl sice naprosto korektní, ale mrazivě chladný [...] ani další cesta mi nebyla příjemná: měl jsem u sebe slovinskou brožuru a slovinský leták o německém nebezpečí, které byly v Jugoslávii konfiskovány, a na německé půdě mohly stačit pro koncentrační tábor. Ostatně

⁸³ Josef Kratochvíl (1882–1940), universitní profesor filozofie, překladatel a činovník Zemské a univerzitní knihovny v Brně. Zemřel po výsleších na gestapu pro svou veřejnou činnost.

⁸⁴ Petr Kříčka (1884–1949), básník a překladatel.

⁸⁵ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 6 (deník).

⁸⁶ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 4, inv. č. 12 (dopis Bohumilu Rybovi).

celá atmosféra v kupé byla tíživá, nikdo s nikým nemluvil a díval se jen, jaký pas kdo předkládá.⁸⁷

RESUMÉ

*ŘEDITEL KNIHOVNY DR. BOHUŠ VYBÍRAL
VYŠŠÍ STÁTNÍ ÚŘEDNÍK V INTERAKCI S VEŘEJNOU MOCÍ (1918–1948)
I. ČÁST*

Tato studie se zabývá osobností dlouholetého ředitele Studijní knihovny v Olomouci Bohuše Vybírala. Rámcově mapuje jeho život, studia ve Vídni a především jeho výkon ve funkci správce/ředitele Studijní knihovny v Olomouci v letech 1918–1938. Studie se věnuje způsobu jednání, nástrojům a metodám, jež Vybíral ve své pracovní a veřejné činnosti během první republiky využíval. Snažili jsme se vykreslit především studijní roky ve Vídni a správcovskou/ředitelskou činnost v Olomouci v kontextu regionálních i celostátních dějů. V rámci těchto dějů, proměn společnosti a kulturních programů jsme se pokusili vykreslit typ vyššího státního úředníka s výborným vzděláním a vynikajícími jazykovými předpoklady, jenž se socializoval v období habsburské monarchie a profesního vrcholu dosáhl v době první republiky.

Klíčová slova: knihovna, knihovnictví, osvěta, ředitel, moc, Olomouc, slavistika

SUMMARY

*DR. BOHUŠ VYBÍRAL, THE DIRECTOR OF THE LIBRARY
HIGHER CIVIL SERVANT IN THE INTERACTION WITH THE PUBLIC AUTHORITY
(1918–1948)*

The presented study deals with the persona of a long-time director of the Study/University library in Olomouc, Bohuš Vybíral. It gives a framing overview of his life, his studies in Vienna and especially of the period of

⁸⁷ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 7 (deník).

his leadership of the Study/University Library in Olomouc in the years 1918–1958. The political regime changed several times in the area of Czech lands in the given period and this reality had an impact even on the activity of the middle and high public servants in the cultural sector. The study deals with the means of practice, instruments and methodology which Vybíral used in his occupation-related and public work. Through a comparative methodology, we were comparing the main legal regulations regarding library science and public education from the years 1918–1948, cultural and culturally political strategies and key events (the struggle for preservation of the Study Library in Olomouc, protection of the historic library fund at the end of the second world war, procurement of German book confiscation, renewal of the Palacky University) and their reception by Bohuš Vybíral. These aspects moulded the period of the First, Second and Third Republic and the protectorate and we tried to describe the type of a higher public servant with an excellent education and great language prerequisites who was socialized during the period of the Habsburg Monarchy.

Keywords: library, library science, public education, director, power, Olomouc, Slavic studies

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. et Mgr. Lubomír Novotný
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondů a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: lubomir.novotny@vkol.cz

Mgr. Petra Kubíčková
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondů a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: Petra.Kubickova@vkol.cz

Mgr. Jiří Glonek
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondů a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: Jiri.Glonek@vkol.cz

ZALOŽENÍ A VÝROBNÍ PROGRAM MLÉKÁRNY NESTLÉ V HLINSKU V ČECHÁCH MEZI LETY 1939–1943¹

František Krejčí

1 Počátky působení firmy NESTLÉ na území nynější České republiky

Ačkoliv se již ve druhé polovině 19. století objevovaly na území rakouské monarchie snahy o vytvoření speciální dětské výživy v režii domácích mlékáren, lze konstatovat, že tyto pokusy nepřinesly znatelné výsledky. Úprava mléka, jako doplňkové výživy, se tehdy zakládala na přidávání různých příměsí, k nimž patřil například mléčný cukr, různé druhy bílkovin nebo smetana. Přesto se toto speciálně upravené mléko jevílo jako nevhodné pro kojence, a proto se k jejich dokrmování doporučovalo využívat čerstvého kravského mléka. Pro snadnější stravení se mléko pro kojence ředilo zpravidla čajem, nebo vodou.² Výraznější posun v zavádění speciální dětské výživy se proto objevil až s příchodem nového zahraničního výrobce pod dnes již celosvětově proslulou značkou NESTLÉ.

Jestliže chceme hledat počátky obchodních aktivit této v současné době největší nadnárodní společnosti na výrobu potravin na území nynější České republiky, je nutné se ponořit do doby sklonku 19. a 20. století. Dne 16. června 1890 bylo totiž registrováno obchodní označení této firmy pro obchodní trh tehdejšího Rakouska-Uherska. Samotné výrobky společnosti NESTLÉ, a to hlavně tzv. Nestlého dětská moučka,³ se začaly dovážet až o dva roky později.⁴ Tato výživa sloužila hlavně k příkrmování malých neduživých dětí, nebo se využívala jako vhodná náhrada samotného mateřského mléka, na něž byli

¹ Autor příspěvku je doktorantem Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

² Výrobou mléka pro děti se v druhé polovině 19. století zabývaly například První česká akciová parní mlékárna v Praze Nuslích, Freyova mlékárna ve Vysočanech nebo Radlická mlékárna. Srov. KUBÁSKOVÁ, Lucie: *Dětská mléčná výživa. Prameny a studie*, 48, Z historie zemědělství, Praha 2012, s. 56.

³ V originále „Nestlé's Kindermehl“.

⁴ Historie Nestlé v ČR a SR: *Výrobky Nestlé byly u nás prodávány před více než 120 lety. NESTLÉ CZ*. In: <https://www.nestle.cz/cz/o-nestle/historie-nestle-v-cr-a-sr#tab-cr> [cit. 11. 6. 2019].

někteří kojenci alergičtí.⁵ Na příkladu příběhu dcery MUDr. Jindřicha Hoffera, uvedeného v populární příručce pro ženy, se na počátku 20. století mohly čtenářky dozvědět o blahodárných účincích tohoto přípravku. Příběh malé Blanky jasně poukazoval na zjevné výhody využití dětské moučky jako sice umělé, ale také plnohodnotné náhradní výživy, již byla od 6. týdne po narození krmena.⁶ Toto svědectví zároveň sloužilo jako dobrá reklama pro v té době ojedinělý a účinný potravinový přípravek pro kojence a malé děti.

Obchodní zastoupení firmy ovšem nezprostředkovávalo prodej pouze již zmíněné dětské výživy, ale obchodovalo také s kondenzovaným mlékem a s výrobky z čokolády.⁷ Jelikož až do roku 1936 nefungoval na území nynější České republiky žádný pobočný závod společnosti NESTLÉ, musely se výrobky dovážet ze zahraničních továren. Z tohoto důvodu byl zřízen zásobovací sklad pro Čechy, Moravu a Slezsko, který sídlil původně v Praze, v Husově ul. 13.⁸ Zřízení přímého obchodního zastoupení firmy se uskutečnilo až po vyhlášení Československé republiky v roce 1918, což lze opodstatnit vhodnou polohou nově vzniklého státu v prostoru střední Evropy a faktem, že zdejší chov skotu dodával mléko kvalitativně stejné úrovně jako ve Švýcarsku. Toto byl i důvod, proč již na rozmezí let 1935/1936, v době postupně oživující ekonomiky, uvažovalo švýcarské zastoupení firmy o vybudování pobočného závodu v Československu.⁹ A proto již v roce 1936

⁵ V šedesátých letech 19. století byla úmrtnost kojenců na území Francie a Švýcarska poměrně vysoká. Zpravidla umíralo jedno dítě z pěti, aniž by se dožilo více než jednoho roku života. Srov. PEIFFNER, Albert: *Henri Nestlé (1814–1890): Vom Frankfurter Apothekegehilfen zum Schweizer Pionierunternehmer*. Zürich 1993, s. 113. Tento fakt přiměl lékárenského příručího Henriho Nestlé k uskutečnění pokusu o vytvoření výživovacího prostředku pro snížení dětské úmrtnosti, což se mu povedlo v roce 1867, kdy po mnoha experimentech vytvořil ve Vevey návod na přípravu tzv. dětské moučky. Srov. HEER, Jean: *Nestlé: Weltgeschehen 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*. Lausanne 1966, s. 39.

⁶ HERITES, František: *Zlatá kniha české ženy*. Praha 1908 (předsádka).

⁷ V roce 1904 se vedení NESTLÉ dohodlo s firmou Peter & Kohler, která se ve Švýcarsku orientovala na výrobu čokoládového zboží, na zprostředkování prodeje jejich výrobků na zahraničních trzích. Srov. FEITL, Josef – KRÁMSKÝ, Stanislav: *Sbíráme čokoládové obaly I*. Praha 1989, s. 65–67.

⁸ Výrobní sortiment společnosti NESTLÉ byl v éře První republiky značně rozsáhlý, o čemž svědčí soupis zboží na dodávkovém listu z roku 1935. Celkově se jednalo o 12 druhů výrobků především z kravského mléka a čokolády, například Nestléova dětská moučka, dietetické mléko „Milo“, sušené podmaslí „Eledon“, kakao „Nescao“, zdravotní bonbony „Mintips“, bonbony „Sarotti“, kakao „Cailer“, čokoláda „Gala-Peter“, ementálský sýr v krabičkách „Nestlé & Gerber“. Srov. Muzeum Luže, Soukromá sbírka materiálů k dějinám mlékárenství Josefa Zelenky, *Nestlé – účet Fa. F. Šramhauser-lahůdkářství, Praha (4. září 1935)*.

⁹ Akciová společnost Nestlé, pro výrobu a prodej potravin v Praze byla oficiálně ustanovena 7. října 1935. Kromě obchodní a později i výrobní činnosti převážně dětské výživy a kondenzovaného mléka se předmět jejího podnikání zaměřoval také na koupi nebo získávání licencí,

byla zprovozněna v Moravském Krumlově první zahraniční továrna na výrobu dětské výživy pod značkou NESTLÉ. Tato továrna měla za úkol zásobovat celé tehdejší území Československa především dětskou výživou (tzn. Nestléovou dětskou moučkou), kondenzovaným a sušeným mlékem. Podnikatelské aktivity firmy byly ovšem narušeny na podzim roku 1938, kdy město Moravský Krumlov a tudíž i objekt továrny, případně do pohraničních oblastí, které byly začleněny do velkoněmecké říše.¹⁰ Motivaci ke zbudování vlastní továrny firmou NESTLÉ v Moravském Krumlově lze vnímat přinejmenším jako snahu stát se nezávislou na dovozu zboží ze zahraničí, které bylo zatíženo celními poplatky. Zároveň bylo vedení švýcarského zastoupení postaveno před nelehký úkol, který souvisel s obstaráváním surovin v tzv. Východní Marce (nynějším Rakousku), díky čemuž stouply výrobní náklady takovou měrou, že tento závod nebyl schopen zásobovat svými výrobky občany Druhé republiky a později Protektorátu Čechy a Morava za přijatelnou cenu.

2 Začátky mlékárenského průmyslu v Hlinsku v Čechách

Tyto okolnosti vedly ředitele moravskokrumlovské továrny Jacquese Moose k nelehkému úkolu, který spočíval ve vybrání vhodné oblasti na území tehdejší Druhé republiky pro zbudování nového závodu. Pro výstavbu v pořadí druhé továrny na zpracování mléka firmou NESTLÉ na území bývalého Československa a právě v okolí města Hlinska v Čechách hrálo několik faktorů. Na základě provedeného zjištění náleželo okolí města do tzv. neuzavřeného mléčného kraje, jenž se skládal z 39 menších a větších obcí a osad, převážně situovaných v jižní části nynějšího chrudimského okresu.¹¹ Pro potřeby dodávky mléka do továrny se jevily jako vhodné obce, které správně náležely do soudního okresu Hlinsko, soudního okresu Nasavrky, soudního okresu Skuteč, soudního okresu Chotěboř a soudního okresu Při-

které měly vztah k předmětu podnikání společnosti. Sídlo společnosti bylo původně na adrese Dlouhá ul. 30 a sestávalo se z ústředního vedení, prodejní kanceláře a skladu. Akciový kapitál společnosti byl vyčíslen na 1 mil. Kč. Srov. Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), fond Krajský soud obchodní (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII 170, Dopis Krajskému soudu obchodnímu (17. prosince 1935).

¹⁰ ČIŽMÁŘ, Zeno: *TATRA. Příběh hlinecké mlékárny*. Hlinsko v Čechách 2009, s. 2.

¹¹ Z obcí, které náležely do tohoto tzv. neuzavřeného mléčného kraje, patřily například Krouna, Holetín, Dědová, Svratka, Svratouch, Vojnův Městec, Krucemburk, Jeníkov, Čertovina, Trhová Kamenice, Včelákov nebo Ranná. Srov. Státní okresní archiv Chrudim (dále jen SOKA Chrudim), fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Týká se: Mléčného kraje v okolí Hlinska.

byslav.¹² V této lokalitě se totiž nenacházela žádná konkurenční mlékárna, což podporovalo myšlenku na zisk většího množství čerstvého mléka od místních zemědělců.¹³ Podle odhadů středoškolského profesora Šístka z hlinecké Zemědělské školy mohli místní zemědělci poskytnout továrně až 6000 litrů mléka denně, což představovalo zprvopočátku nedostatečné množství ke spuštění výrobního programu firmy.¹⁴ Výrobní program nového závodu měl být orientován kromě produkce dětské výživy hlavně na výrobu sušeného podmáslí pod značkou „Eledon“ a kondenzovaného mléka, jelikož dovoz tohoto zboží byl do protektorátu znemožněn a jeho slazená podoba byla také využívána jako prostředek k výživě kojenců.¹⁵ Přesto pro zbudování nového závodu připadaly v úvahu i jiné lokality, například Dolní Kralovice, Horní Holetín nebo Skuteč. V Horním Holetíně si zástupci firmy vyhlédli konkrétně objekt bývalé továrny V. K. Suchého, která náležela do majetku tamější Občanské záložny. Odkoupení tohoto průmyslového objektu ztroskotalo kvůli zjištění o nedostatečném množství vodních zdrojů, potřebných pro spuštění výroby.¹⁶

3 Výběr vhodných pozemků ke stavbě továrny

Po právní stránce zastupoval firmu NESTLÉ JUDr. Veleoslav Wahl, který předložil Okresnímu úřadu v Chrudimi náležitě podklady vyžadované pro povolení zřízení nového zpracovatelského a obchodního podniku. S ohledem na zvyšující se dodávky mléka se kalkulovalo i s vybudováním másárny

¹² Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOkA Hradec Králové), fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko.

¹³ V poslední řadě je nutné brát pro založení továrny v této lokalitě v úvahu, že rozsáhlé louky a pastviny v okolí města tvořily základ pro chov hovězího dobytka, který byl díky čistotě přírodního prostředí zdravý a neobjevovala se u něj tuberkulóza. Jakost luk i pastvin na Českomoravské vrchovině se odrážela i na kvalitě mléka, které bylo tučné a svým složením odpovídalo kvalitě mléka z alpských pastvin. Srov. SEKERA, Emil: *Sborník okresu hlineckého. část II.* Praha 1898, s. 36–37.

¹⁴ S ohledem na kapacitní možnosti továrny se nejprve kalkulovalo se zpracováním 7–11 000 litrů mléka denně. Srov. SOkA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, TOVÁRNA Hlinsko, Popis zařízení ku výrobě kondenzovaného mléka, speciálního mléka v prášku pro dětskou výživu a dětské moučky.

¹⁵ SOkA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Týká se: Mléčného kraje v okolí Hlinska.

¹⁶ SOkA Chrudim, Archiv města Hlinska (1443–1945(1951), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 148–149.

a zavedení linky pro sušené mléko. S plány na zřízení výrobního závodu se počítalo již od léta 1939, kdy se v okolí města Hlinska, které bylo vybráno a schváleno Ministerstvem výživy jako jedna z možných lokací ke zbudování závodních budov, začali pohybovat zástupci švýcarského zastoupení v čele s generálním ředitelem NESTLÉ pro Protektorát Čechy a Morava Josefem Goessem a již zmíněným ředitelem moravskokrumlovské továrny Jacquesem Moosem¹⁷ Snaha o postavení továrny přímo ve městě ztroskotala na nedohodě při odkoupení bývalých objektů Parní barvírny a bělidla Josefa Staštika a tkalcovny Rudolfa Sokola, a proto se vrchní představitelé firmy začali poohlížet po vhodných pozemcích v okolí města.¹⁸

Po důkladném prozkoumání terénu ze strany švýcarských zástupců společnosti se jako ideální místo pro zbudování továrny jevíly parcely v osadě Kouty v katastrálním území obce Vítanov u Hlinska. Na podzim 1939 byly nakonec švýcarskými investory odkoupeny vhodné pozemky mezi tratí a okresní silnicí. Z mezinárodního hlediska se švýcarská holdingová společnost „NESTLÉ and Anglo-Swiss“ snažila jak před, tak i po vypuknutí druhé světové války zachovat, nebo částečně rozšiřovat svoje výrobní zastoupení v prosperujících státech Evropy. Vytvoření výrobního závodu na území protektorátu lze vnímat jako promyšlenou obchodní strategii společnosti NESTLÉ, která jistě usilovala o udržení trhu v této oblasti a zároveň si chtěla zajistit monopol především v produkci kondenzovaného mléka. Situace na evropských trzích se však začala měnit, jelikož díky nově obnovenému válečnému hospodářství docházelo k omezování obchodních styků, popřípadě zavádění vývozních a dovozních licencí na životně důležité zboží.¹⁹ Distribuce základních surovin do továren společnosti, ke kterým patřilo zejména čerstvé mléko a cukr, byla z části omezena po zavedení přidělových systémů.²⁰

Na příkladu hospodářské politiky protektorátu lze přidělový systém ilustrovat na zavedení tzv. dodávkové povinnosti, která byla od konce září 1939 vyhlášena také pro živočišné tuky a mléčnou produkci. Tato povin-

¹⁷ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 148–149.

¹⁸ Jedno ze zamýšlených míst k výstavbě továrny se nacházelo přímo ve městě, a sice v areálu místního „Společenského pivovaru“, kde se předpokládalo s dostatkem vody, nutné k provozu továrny, jelikož se tato oblast nalézala v povodí řeky Chrudimky. Srov. SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), kniha č. 381, inv. č. 619, Zápis ze 109. řádné schůze městské rady (31. července 1939).

¹⁹ Kromě zkráceného názvu „NESTLÉ“ se lze setkat i s dalším zkráceným označením „NESTLÉ and Anglo Swiss“, což poukazuje na významný moment v dějinách společnosti z roku 1905, kdy došlo k fúzi s konkurenčním podnikem Anglo-Swiss Condensed Milk Co. Srov. HEER, Jean: *Nestlé: Weltgeschichte 1866–1966: ein Jahrhundert Nestlé*. Lausanne 1966, s. 99.

²⁰ HEER, J.: c. d., s. 201.

nost představovala pro živočišnou výrobu stanovení pevných kvót, které byly vypočteny na základě produkčních výsledků z minulých let. S ohledem na mlékárenský průmysl se v rámci zemědělské politiky Protektorátu Čechy a Morava zavedl povinný kontingent na dodávky mléka v jednotlivých okresech.²¹ Tuto skutečnost musel brát v potaz švýcarský zástupce firmy NESTLÉ Jacquese Moose, který byl později zodpovědný za provoz tohoto potravinářského závodu, ale také Bohumil Půža, který v akciové společnosti působil od jejího založení v roce 1935 a spolupodílel se na jejím řízení. Současně zastával také místo prokuristy společnosti.²² Výrobní program zamýšlené továrny v Hlinsku byl také ovlivněn činností Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce, který se řadil do tzv. tržních svazů, které disponovaly pravomocí řízení trhu se zemědělskými produkty. Členové tohoto svazu byli nejen chovatelé dobytka, ale také zástupci sekundárního (zpracovatelského) sektoru, distributoři a v poslední řadě obchodníci.²³ Tomuto nově vytvořenému orgánu náležely konkrétně v oblasti mlékárenského průmyslu rozsáhlé kompetence, které se týkaly řízení výkupu mléka, mléčných výrobků a másla, úpravy výroby mléčných výrobků, pečování o výživu obyvatelstva mlékem a mléčnými výrobky a také například určování cen mléka a mléčných výrobků.²⁴ Tyto trhové svazy se však neorientovaly na prodej mléčných výrobků, jelikož plnily vzhledem ke své podstatě spíše administrativní úlohu. Pro účel obchodování s těmito komoditami byla v roce 1943 zřízena Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci s. r. o. (od roku 1943 již pod názvem Společnost pro obchod s mléčnými výrobky, tuky, drůbeží a vejci, spol. s. r. o.).²⁵

O silném zájmu ve věci vybudování továrny na území protektorátu hovoří fakt, že se v lednu 1940 dopravili zástupci ústřední kanceláře českého zastoupení NESTLÉ v Praze do Hlinska, aby se zdejší stavební firmou Ing. Kleina domluvili postup na stavebních pracích. Vzhledem k tomu, že osada Kouty připadala v této době pod obec Vítanov, musel Ing. František Klein z Hlinska, který byl stavbou továrny pověřen, žádat na místním Okresním úřa-

²¹ Od roku 1941 byl kontingent na mléko striktně stanoven. Srov. ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2014, s. 161–163.

²² SOA Praha, fond Krajský soud obchodní (1857–1949), nezpracováno, sign. B XXIII 170, Dopis Krajskému soudu obchodnímu (17. prosince 1935).

²³ ŠTOLLEOVÁ, B.: c. d., s. 113–115.

²⁴ FUKSA, Vojtěch: *Řízení obhospodařování mléka, mléčných výrobků, tuků a vajec*. Mlékařské listy. Orgán svazu mlékařských družstev v Čechách, mlékařských jednot české a moravskoslezské. Časopis věnovaný všem časovým otázkám z mlékařského průmyslu, obchodu a produkce, 31, 1939, s. 265.

²⁵ ŠTOLLEOVÁ, B.: c. d., s. 117.

dě o povolení ke stavbě.²⁶ Zároveň na vybudování stavby dohlížel švýcarský architekt Compté.²⁷ Podle znění sepsaného stavebního povolení měla nová továrna a její pobočné budovy vzniknout na pozemcích č. k. 430/2, 419/1, 420/2, 417/2, 423/3, 413/9, 413/10.²⁸ Plán na stavbu továrny byl schválen při zasedání obecní rady obce Vítanova již 28. dubna 1940.²⁹ Podstatná výhoda pro výstavbu továrny na těchto parcelách tkvěla i v blízkosti železniční dráhy Německý Brod³⁰ – Rosice nad Labem. Stavební komise při Obecním úřadu ve Vítanově celkem bez problémů stavbu povolila, ačkoliv si vymínila, že celá stavba továrny musí být postavena z ohnivzdorného materiálu. Zároveň musel být pozemek továrny z bezpečnostních důvodů oplocen tak, aby nebyl umožněn zaměstnancům přímý vstup do kolejíště.³¹

4 Realizace stavby továrny

Povolení pro výrobu mléčných produktů obdržela firma od Okresního úřadu v Chrudimi 20. července 1940, ovšem stavební práce začaly již skoro o měsíc dříve.³² Kladné stanovisko se založením závodu musel vydat i Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce, jehož předseda Ing. F. Dlabal vystavil potvrzení o schválení podniku 15. ledna 1940.³³ V červnu téhož roku začaly první pozemní práce na zakoupených parcelách a dokonce v květnu zahájila stavební firma Ing. Šperlinga z Brna stavbu vlečky do plánovaného

²⁶ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Nestlé, akciová společnost pro výrobu a prodej potravin v Praze II., Sokolská tř. 25a, Žádost ve smyslu § 6 vlád. nař. z 27. září 1939 č. 209 sb.z.a.n za schválení zřízení zpracovatelského podniku a udělení živnostenského oprávnění.

²⁷ Čiřmář, Z.: c. d., s. 4.

²⁸ SOKA Chrudim, fond Berní správa Chrudim, kart. 177, Kouty a Vítanov (č. p. 55–56), Stavební povolení (opis), č. j. 277/40.

²⁹ SOKA Chrudim, fond Archiv obce Vítanov, kart. 1, inv. č. 4, kniha č. 4, Obecní úřad Vítanov, Kniha zápisů Obecní rady obce Vítanova (od 5. srpna 1935).

³⁰ Dnešní Havlíčkův Brod.

³¹ SOKA Chrudim, fond Berní správa Chrudim, kart. 177, Kouty a Vítanov (č. p. 55–56), Stavební povolení (opis), č. j. 277/40.

³² V této souvislosti je nutné připomenout, že vhodné místo pro zřízení podniku se nenacházelo přímo ve městě Hlinsko v Čechách, s jehož jménem je působnost továrny často spojována, ale v místní části města pod názvem Kouty (osada Kouty), což je patrné i podle současné adresy podniku TATRA, Srov. Mlékárna Hlinsko a. s. TATRA, Mlékárna Hlinsko a. s., Kontakty. In: <https://www.tatramleko.cz/kontakty> [cit. 16. 5. 2019].

³³ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1724, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/129, Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce. Návrh na schválení podniku.

průmyslového komplexu továrny. Oficiálně byla stavba zahájena 4. července 1940, přičemž se na její realizaci podílelo přibližně 80 stavebních dělníků.³⁴ Práce na slibně se rozvíjející stavbě byly přerušeny v říjnu téhož roku, kdy ústředí koncernu Nestlé ve Vevey vydalo nařízení o jejich pozastavení. V této době se objevily pochybnosti ze strany švýcarského investora ohledně výpočtů rámových železobetonových konstrukcí tovární budovy Ing. Kleina. Z důvodů přezkoumání těchto výpočtů došlo nakonec k pozastavení stavebních prací během zimy. Technická správnost výpočtů Ing. Kleina byla potvrzena až vyjádřením doc. Ing. Hacara, který až do listopadu 1939 působil na výzkumném ústavu Českého vysokého učení technického v Praze. Závěrem roku bylo na základě doporučení radního města Hlinska Karla Musila všemi hlasy členů městské rady usneseno, aby Východočeský svaz elektrárenský v Pardubicích udělil povolení k položení kabelového vedení z transformační stanice z osady Kouty do tovární budovy.³⁵

V roce 1941 byly stavební práce na továrně ovlivněny nejen nedostatkem stavebních hmot, a to konkrétně cementu, ale také počtem pracovních sil. Jelikož si společnost NESTLÉ potrpěla na vysokou kvalitu svých výrobků, přijeli během léta do Hlinska švýcarští montéři za účelem instalace strojního vybavení, které pocházelo převážně ze zahraničí. V průběhu tohoto roku vybudovala stavební firma Ing. V. Fischer a spol. pro potřebu závodu tovární komín o délce 55 m.³⁶ Kotelnu do továrny dodala firma ČKD Praha, která nesla za války německý název: Böhmisch-Mährische Maschinenfabrik AG. Opařovací zařízení, které se využívalo k zahušťování mléka, vyrobily kladenské železárny Poldina huť, zatímco sušící věž byla postavena podle stavebního plánu firmou Waldemar Dieck, Slévárna a strojírna v Ústní nad Labem.³⁷ Až na podzim vzrostl počet dělníků na stavbě ze 70 na 100 osob. Protože se totiž jednalo o potravinářský závod, bylo nutné zajistit dostatečný přísun pitné, ale i užitkové vody a zbudovat potrubí pro odtok odpadních vod. Současně se stavebními pracemi se tedy realizovaly také geologické zkoušky za účelem najítí podzemních vod při levém břehu řeky Chrudimky. Přímou v bezprostředním okolí místa stavby prováděla společnost v létě 1941

³⁴ SOkA Chrudim, fond Berní správa Chrudim, kart. 177, Kollaudierung der Fabrik in Wittanau (18. prosince 1942).

³⁵ SOkA Chrudim, Archiv města Hlinska (1443–1945 (1951), kniha č. 382, inv. č. 620, Zápis ze 170. řádné schůze městské rady (2. prosince 1940).

³⁶ SOkA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, Podnikatelství staveb Ing. V. Fischer a spol. Libčice nad Vltavou, Statický výpočet komína pro fy. Nestlé akc. spol.

³⁷ ČiŽMÁŘ, Z.: c. d., s. 7.

sondy na obecních pozemcích, což měla úředně povoleno.³⁸ Na základě tohoto zkoumání odkoupila nakonec od osady Kouty pozemky č. k. 490 a 486 za cenu 6 korun za 1 m², čímž si zajistila zdroj užitkové vody pro tovární provoz.³⁹ Kromě věže na sušené mléko a skladiště cukru a mouky byly na sklonku roku 1941 práce na hlavní budově již hotovy.⁴⁰

Rok 1942 byl ve znamení zintenzivnění stavební aktivity, což se odrazilo jak v navýšení počtu dělníků, tak v dostatku stavebních hmot. Rozmach stavební činnosti lze vysvětlit tím, že tato továrna byla v rámci protektorátního hospodářství označena za válečně důležitou. Jako hlavní tovární objekty byly projektovány ještě dvě vedlejší budovy, které zajišťovaly sociální a administrativní zázemí pro zaměstnance. Zatímco přízemní budova před továrnou poskytovala kanceláře závodnímu personálu, kuchyň, jídelnu, šatnu a umývárnu pro dělnictvo, disponovala druhá jednopatrová budova kromě bytů zaměstnanců také truhlářskou a klempířskou dílnou, skladištěm a prádelnou. Kvůli šetření stavebního materiálu, a to hlavně cementu, musely být tyto budovy opatřeny dřevěnými stropy a střechami.⁴¹ Hlavní tovární budova, která byla postavena podle plánu T16804-1D, byla na tehdejší dobu vybavena moderními stroji pro zpracování mléka. Nacházely se zde stroje pro sterilizaci mléka, zařízení pro výrobu sypké dětské výživy, plnička určená k plnění plechovek kondenzovaného mléka. Pro testování kvality mléka byla zřízena odborná laboratoř. Součástí továrního komplexu byl i sklad cukru, sladu a soli, sklad konví na mléko, chladicí místnosti a věž pro výrobu sušeného mléka a másárna.⁴² Továrna byla zásobována pitnou vodou z hlineckého městského vodovodu, přičemž o napojení na vodovodní řád rozhodlo zastupitelstvo města Hlinska na své 35. schůzi.⁴³ Projektování přípojky se

³⁸ SOKA Chrudim, fond Archiv obce Vítanov, kart. 1, inv. č. 6, kniha č. 6, Obecní úřad Vítanov, Protokol sepsaný při schůzi osadního zastupitelstva v Koutech (5. června 1941).

³⁹ SOKA Chrudim, fond Archiv obce Vítanov, kart. 1, inv. č. 6, kniha č. 6, Obecní úřad Vítanov, Protokol sepsaný při schůzi osadního zastupitelstva v Koutech (20. července 1941).

⁴⁰ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 152.

⁴¹ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), Kronika města Hlinska (1939–1947), kniha č. 262, inv. č. 500, s. 153.

⁴² SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, Niederschrift: gewerbe-rechtliche Kollaudierung des Fabriksneubaues der FA. Nestlé A. G. für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmittel in Witanau Nr. 55. (5. května 1943).

⁴³ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), kniha č. 341, inv. č. 579, Zápis ze 35. řádné schůze obecního zastupitelstva v Hlinsku (11. března 1942).

ujala firma Ing. Rudolf Kunc z Pardubic.⁴⁴ Tovární komplex byl hotový již 1. prosince a o jedenáct dní později proběhla kolaudace továrny bez námitek ze strany kolaudační komise.⁴⁵

Společnost NESTLÉ usilovala o zajištění přísunu mléka od místních dodavatelů již na přelomu let 1942–1943. V této době se však rolníkům na Hlinceku nedostávala krmná píce následkem čehož produkce mléka klesala.⁴⁶ Firma nejdříve plánovala nakoupit dojnice v Maďarsku, ale z tohoto záměru sešlo jednak z důvodu jejich nedostatku, jednak pro vyšší pořizovací cenu, která však nedopovídala kvalitě plemene. O méně kvalitním plemenu krav dodávaných na statek Valečov podává informace zpráva Zemědělského společenstva (v orig. Landwirtschaftliche Genossenschaft in Deutschbrod) v dnešním Havlíčkově Brodě. Krávy byly pro nízkou doživost nakonec utraceny. Na základě této zkušenosti upřednostňovalo vedení továrny spíše prosazování osvěty a vzdělávání v oboru chovu hovězího dobytka mezi lokálními dodavateli.⁴⁷ Proto se společnost na jaře 1942 zasadila o prosezení výuky do té doby neznámého oboru mlékárenství na Zemědělské škole v Hlinsku. Do výuky byl zapojen inspektor pro zajištění kvality mléka ve službách švýcarské továrny na zpracování mléka v Hlinsku, p. Fortelný. Předmět jeho výuky se orientoval na různé aspekty mlékárenského průmyslu, k nimž se řadila například témata: způsob ustájení dobytka, péče o chov hovězího, získávání a zpracovávání mléka.⁴⁸

⁴⁴ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945 (1951)), kniha č. 383, inv. č. 621, Zápis ze 221. řádné schůze městské rady (1. dubna 1942).

⁴⁵ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1727, inv. č. 17023, sign. VI/4/N/21, Niederschrift: gewerbe-rechtliche Kollaudierung des Fabriksneubaues der FA. Nestlé A.G. für Erzeugung und Vertrieb von Nahrungsmittel in Witanau Nr. 55. (5. května 1943).

⁴⁶ ČIZMÁŘ, Z.: c. d., s. 15.

⁴⁷ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Einfuhr von Kühen aus Ungarn (9. dubna 1942).

⁴⁸ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Unterrichtung und Beratung der Milchlieferanten (13. dubna 1942).

5 Spuštění provozu továrny

Továrna společnosti NESTLÉ byla uvedena do provozu 1. dubna 1943, přičemž úřední kolaudace vedlejších budov proběhla až po spuštění výroby, a to 1. září téhož roku.⁴⁹ Kromě tradičních potravinářských produktů, k jejichž výrobě bylo potřeba čerstvého mléka, byly vnitřní prostory továrny uzpůsobeny také pro instalaci linky na výrobu instantní černé kávy. S výrobou tohoto produktu se počítalo až po skončení války, ovšem ani po válce nedošlo k jejímu zahájení.⁵⁰ Z hlediska strojního vybavení a kapacitních možností byla továrna připravena na příjem až 25 000 litrů mléka/den, ačkoliv první dodávky mléka během dubna 1943 se vyšplhaly pouze na 10 000 litrů/den. Podle statistických dat se během roku 1943 na výrobní lince Schuller vyrobilo více než 11 tun sušeného podmáslí značky „Eledon“, 30 tun slazeného kondenzovaného mléka a 47 tun másla. Celkový objem zpracovaného mléka se v tomto roce pohyboval přes 2 miliony litrů. Z personálního obsazení lze uvést, že od roku spuštění výroby pracovalo v továrně kromě osmi vedoucích pracovníků jednotlivých úseků, také 18 úředníků, tři laboranti a přes 200 zaměstnanců. Vzhledem k dodržování vysokých nároků při výrobě jednotlivých produktů byly vyžadovány striktní hygienické požadavky na personál ve výrobním úseku. Na úseku výroby nemohly být z tohoto důvodu zaměstnány osoby, které prodělaly břišní tyfus. Signifikantním znakem zaměstnanců z výroby byly pracovní stejnokroje, složené z světlomodrých obleků s bílými límečky.⁵¹

Jelikož bylo protektorátní zemědělství, mlékařskou výrobu nevyjímaje, zatíženo kromě povinných odvodů také absencí volného obchodu, bylo nutné pro tehdejší trh vybudovat fungující distribuční systém. Nově vzniklá

⁴⁹ Ze stavebně-materiálové dokumentace stojí za zmínku některá data, která souvisí s vybudováním továrny. Celkově bylo použito 13 955 tun cementu, 1 297 tun vápna do zdiva a na omítky, 461 200 kusů cihel, 703 m³ písku a 420 m³ lomového kamene. Dělnictvu byla vyplacena na mzdách částka 2 800 000 korun. Náklady na stavební práce, které provedla firma Ing. Kleina, se vyšplhaly na 9 300 000 korun. Úhrnné náklady na stavbu továrny, zřízení vlečky, zakoupení strojního vybavení a přivedení vodovodu z města vyšly švýcarské investory na částku přesahující 30 milionu korun. Srov. SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko (1443–1945(1951), Kronika města Hlinska (1939–1947), inv. č. 500, kniha č. 262, s. 153–154.

⁵⁰ Změna výrobního portfolia společností NESTLÉ spadá do roku 1938, kdy byl 1. dubna uveden na obchodní trh nový výrobek – rozpustná káva „Nescafé“. Na počátku vzniku tohoto produktu stál tehdejší prezident společnosti L. Dupples, který byl již v roce 1930 osloven zástupci brazilského Institutu pro zpracování kávy v São Paulo, aby se svými spolupracovníky z vývoje produkce potravin probral otázku zužitkování nadúrody kávových bobů. Srov. HEER, J.: c. d., s. 187.

⁵¹ ČIZMÁŘ, Z.: c. d., s. 9–10.

distribuční síť měla za úkol výkup zemědělských surovin a jejich dopravu k patřičnému zpracovateli.⁵² Pro potřebu továrny v Hlinsku se proto zřizovaly i speciální budovy pro sběr mléka, do nichž byl postupně zaváděn elektrický proud.⁵³ V drtivé většině případů se však společnost neuchylovala k výstavbě těchto sběrných domků, a to z důvodu nedostatku stavebních hmot, ale snažila se o získání pronájmu vhodných prostor v jednotlivých obcích přiděleného mléčného rajónu. I tyto již existující, a pro sběr mléka vhodné budovy, se většinou musely stavebně upravit. V případě, že sběrna nepatřila, nebo nebyla pronajata přímo továrně, musel její vlastník provést rekonstrukci na vlastní náklady. Cena za stavební úpravy sběren se pohybovala kolem 10 000 korun, což pro soukromého vlastníka představovalo nemalou částku. Ani odvod 2–3 haléřů z každého litru mléka pro účel rekonstrukce budov nebyl dostatečný pro krytí stavebních úprav, a proto se vedení mlékárny osobně angažovalo ve vyjednávání půjček pro vlastníky sběren u Občanské záložny v Hlinsku, které byly podmíněny tzv. zákonnou jistotou a úmorem 3–5 % ročně.⁵⁴ Takto upravená sběrná místa se nacházela hlavně v prostorách bývalých drobných obchodů a k jejich správě byl vybrán, pokud se jednalo o pronájem těchto prostor, zpravidla tamější obyvatel, dělník, žena v domácnosti nebo živnostník. Rozhodujícím kritériem pro výběr a zřízení mléčné sběrný byl také přívod vody do objektu, blízkost kanalizace a dobrá příjezdová dostupnost.

Kvůli zachování čerstvosti mléka i během letních měsíců se společnost snažila postupně zavádět a instalovat chladicí aparaturu až do 60 odběrných míst. Toto speciální zařízení dodala firma Schmidt-Stamp in Bretten, Baden, která si musela před exportem chladicích zařízení pro mléko do Protektorátu Čechy a Morava počkat na souhlas hlavní kanceláře Německého svazu pro mléko a tuky v Berlíně. Celková cena za toto zařízení se nakonec vyšplhala až na 200 000 korun.⁵⁵ Mléko se z těchto sběrných míst sváželo v konvích různými způsoby. Transport mléka zprostředkovaly koňské povozy, dopravní auta,

⁵² ŠTOLLEOVÁ, B.: *c. d.*, s. 116.

⁵³ SOKA Chrudim, fond Okresní úřad Chrudim I, kart. 1725, inv. č. 17023, sign. VI/2/N/254, Žádost o povolení zřízení přípojky elektrického proudu do naší sběrný mléka ve Stanu čp. 14. u p. J. Nováka.

⁵⁴ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběren (1940–1942), Občanská záložna v Hlinsku, P. T. Firma Nestlé akc. spol., Hlinsko (26. února 1942).

⁵⁵ V originále: Deutsche Milch- und Fettwirtschaft Berlin. Srov. SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. 1, sign. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběren (1940–1942), Milchsammelstellen (13. dubna 1942).

nebo docházelo k jeho dopravě ze sběren tzv. speciálními „mléčnými vlaky“, a to za předpokladu, že se sběrna nacházela v blízkosti železniční dráhy. Tyto speciální mléčné vlaky se skládaly z jedné lokomotivy, za níž byly zapojeny jeden, maximálně dva vagóny, což se odvíjelo podle množství přepravovaného mléka. Harmonogram odvozu mléka byl odlišný jak pro zimní, tak i pro letní období.⁵⁶ Vypravení tohoto speciálního vlaku stálo společnost nemalé výdaje, jelikož použití tohoto vlaku pro sběr mléka vyšlo na 30 korun za čtvrt hodiny provozu.⁵⁷

6 Závěr

Založení továrny na zpracování mléka v bezprostředním okolí města Hlinsko v Čechách lze s odstupem času vnímat jako úspěšný projekt švýcarské společnosti NESTLÉ, která si chtěla i během válečných let udržet na území okleštěného státu prvenství a dominanci v produkci vybraných mléčných výrobků. Složitá dovozní situace některých výrobků z mléka přispěla k založení závodu vyrábějícího převážně pro protektorátní trh. Ani fakt, že továrna měla být situována na území Protektorátu Čechy a Morava, faktické součásti německé říše, nepředstavoval pro neutrální švýcarské vedení NESTLÉ výraznou obtíž. Při vyjednávání na jedné straně spolupracovalo z důvodu ochrany své investice s protektorátními orgány, na druhé straně podporovalo místní rolníky tím, že od nich vykupovalo mléko a zavádělo moderní technologie při jeho zpracování. Zvlášť kladně lze také vnímat zájem švýcarského vedení o rozšiřování odborného vzdělávání potomků zemědělců v oboru mlékárenství. Na rozdíl od prvního závodu, který byl švýcarskou společností vybudován v roce 1936 v Moravském Krumlově a v roce 1948, stejně jako hlinecký závod, znárodněn a začleněn do n. p. Průmysl mléčné výživy, přežil do dnešní doby právě pouze závod v Hlinsku v Čechách, dnes ovšem pod obchodním označením TATRA, Mlékárna Hlinsko a. s.

⁵⁶ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko (1940–1942), Milcheinzugsgebiet (3. dubna 1942).

⁵⁷ SOKA Hradec Králové, fond Nestlé, a. s. pro výrobu a prodej potravin v Praze, závod Hlinsko (1936–1948), kart. 1, inv. č. I-1, Zřízení podniku a mléčných sběrů (1940–1942), Zřízení podniku v okrese Hlinsko (1940–1942), Milchtransporte (13. dubna 1942).

RESUMÉ

ZALOŽENÍ A VÝROBNÍ PROGRAM MLÉKÁRNY NESTLÉ V HLINSKU V ČECHÁCH MEZI LETY 1939–1943

Obchodní a výrobní aktivity z dnešního pohledu celosvětově největšího potravinářského koncernu NESTLÉ představují v oblasti hospodářských dějin Československa stále opomíjené téma. S přihlédnutím k vybudování nejdříve obchodního a následně ve třicátých letech 20. století výrobního zastoupení této společnosti je jasné poukázáno na využití strategické polohy společného státu Čechů a Slováků. Díky vybudování továrny ať už v Moravském Krumlově, nebo následně v Hlinsku v Čechách, které byly obě vybaveny speciálními stroji s technologiemi na zpracování mléka, se na československý trh postupně dostávaly produkty z výrobního portfolia pod značkou NESTLÉ vyrobené za využití převážně domácích surovin. Tyto produkty jako např. kondenzované mléko, sušené mléko, ale především dětská výživa v podobě prášku nebyly na území Československa do této doby vyráběny v masivnější míře. Především nelze NESTLÉ ubrat prvenství v tom smyslu, že se jako první zahraniční společnost na území Československa v oblasti potravinářského průmyslu a mlékárenství zaměřila na průmyslovou výrobu dětské výživy, která se hlavně využívala u kojenců alergických na mateřské mléko.

Klíčová slova: potravinářský průmysl, Švýcarsko, kondenzované mléko, dětská výživa, Protektorát Čechy a Morava, Nestlé

SUMMARY

THE ESTABLISHMENT AND PRODUCTION PROGRAMME OF THE DAIRY NESTLÉ IN BOHEMIA BETWEEN THE YEARS 1939–1943

Commercial and manufacturing activities of the what is nowadays thought of as the biggest food group NESTLÉ in the economic history of Czechoslovakia is still an unheeded theme. The construction of the firstly commercial and subsequently manufacturing representation in 1930s clearly shows the usage of the strategic position of the joined state of the Czechs and Slovaks. Due to the foundation of a factory whether in Moravian Krumlov or subsequently in Hlinsko in Bohemia, which were refurbished

with special machines and technologies for milk treating, the goods from the group NESTLÉ made with the local ingredients gradually came to the home market. These products such as condensed milk, milk powder, but especially baby food in powder, were not previously made in huge numbers in Czechoslovakia. NESTLÉ cannot be get rid of the first place in the sense that it was the first foreign company in Czechoslovakia in the food industry which focused on the production of baby food which was used for babies allergic to breast milk.

Key words: food industry, Switzerland, condensed milk, baby food, The Protectorate of Bohemia and Moravia, Nestlé

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. František Krejčí
Krouna čp. 95
539 43 Krouna
Česká republika
e-mail: frantisek.krejci1@uhk.cz

OBTÍŽNÉ ZAČÁTKY

311. ČESKOSLOVENSKÉ BOMBARDOVACÍ PERUTĚ Z POHLEDU DENNÍCH ROZKAZŮ A VÁLEČNÉHO DENÍKU

Petr Žižka

1 Úvod

Cílem předkládané práce se stalo podchycení počátečních problémů Čechoslováků sloužících u 311. československé bombardovací perutě na příkladu různých aspektů objevujících se v denních rozkazech a válečném deníku. Studie se zabývá obdobím od 15. července 1940 do 31. prosincem 1940, které je spjato s dobou vzniku vybraných materiálů 311. československé perutě. Pomocí oficiálních dokumentů jednotky se nabízí nový pohled na problematiku každodenního života a služby Čechoslováků u 311. perutě na počátku její existence.¹

Po porážce Francie a evakuaci československých vojáků do Velké Británie se od července 1940 začaly v rámci Royal Air Force (RAF) vytvářet československé perutě. V pořadí druhou československou perutí vzniklou za druhé světové války ve Velké Británii byla na konci července 1940 bombardovací 311. československá perut' (*No. 311th (Czechoslovak) Squadron RAF*). Její jádro se skládalo z tzv. bombardovací skupiny, která vznikla již v první polovině července 1940 v táboře Innsworth Lane u Gloucesteru. Byla složena z letců evakuovaných z poražené Francie ve skupině pplk. Karla Tomana.²

Z Innsworth Lane následoval přesun do Cosfordu, kde došlo k doplnění budoucího kádru perutě o příslušníky skupiny škpt. Emila Bušiny a přijetí členů bombardovací skupiny do řad RAF. Dne 27. července 1940 dorazil do Cosfordu první britský velitel 311. perutě Kanaďan *Wing Commander* (W/Cdr, čs. ekvivalent podplukovník) John Griffiths DFC (*Distinguished Flying Cross*, Záslužný letecký kříž), jehož úkolem byla příprava příjezdu

¹ Každodenností v armádě se zabývá např. článek: HLAVIENKA, Lubomír – JIRÁSEK, Zdeněk: *Každodennost a kriminalita u jednotek Rychlé divize v roce 1941*. *Historie a vojenství*, 62, 2013, č. 4, s. 48–59.

² Vlastním jménem Karel Mareš (*3. 11. 1898 – †18. 6. 1960) vystupoval během druhé světové války pod krycím jménem Karel Toman. Po příjezdu do Velké Británie se stal 29. července 1940 prvním velitelem 311. čs. perutě, které velel až do 19. března 1941. RAJLICH, Jiří: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940)*. Praha 1999, s. 185–191.

československých příslušníků 311. perutě na leteckou základnu Honington. Přesunem na základnu RAF Honington 29. července 1940 se začala psát historie 311. československé perutě.

Po příjezdu do Honingtonu nastalo období intenzivního výcviku, který měl Čechoslováky v nejkratší možné době připravit na bojové nasazení nad okupovanou Evropou. Pro co nejhladší průběh výcviku bylo k 311. peruti převeleno větší množství britských příslušníků RAF, kteří jako instruktoři měli usnadnit rychlé vycvičení Čechoslováků na bombardovací Vickers Wellington. Velkým problémem pro přezbrojení byl u většiny létajícího personálu nedostatek zkušeností s vícemotorovými letouny a nočním létáním. Jedná se o jediný problém, který je spojován s přecvičením čs. letců na Wellingtony, které je jinak hodnoceno pozitivně. Zasloužilo se o to především úspěšné vyvrcholení výcviku prvních tří osádek 311. perutě, což byl nálet provedený na seřadovací nádraží v Bruselu v noci z 10. na 11. září 1940. Tím byla zahájena operační činnost 311. perutě.³

Bylo ovšem vše ostatní tak bezproblémové, jak by mohlo z takového stručného hodnocení vyznít? Při zaměření na rané období existence 311. perutě se nemůžeme spokojit s podobným povrchním popisem událostí u perutě, který odsouvá stranou všední problémy a posouvá dopředu jen několik základních faktů shrnující činnost perutě. Bez hlubšího ponoření do tématu může řada zajímavých okolností, které měly větší či menší vliv na chod jednotky uniknout. Problematika spojená s počátečním přizpůsobením Čechoslováků od 311. perutě na službu v RAF není doposud příliš do hloubky rozebrána.

Možnost zachytit situaci z tehdejšího pohledu nám umožňují především denní rozkazy 311. perutě vycházející pravidelně od 31. července 1940 a válečný deník 311. perutě z roku 1940. Tyto materiály se staly základním zdrojem informací, na kterých je postavena celá tato práce. Vychází se z neúplně dochovaných denních rozkazů 311. perutě za rok 1940 a tří sešitů válečného deníku 311. perutě zachycujících období od 15. července do 30. září 1940. Text ve válečném deníku do 16. srpna 1940 je sestaven podle zápisů velitele perutě pplk. Karla Tomana a od 17. srpna deník vedl por. Arnošt Valenta. Po přestěhování A Flightu a velitelství perutě do East Wrethamu byl založen 16. září 1940 deník vedený zvlášť pro část 311. perutě umístěné v East Wrethamu, který měl na starosti kpt. Miloš Provazník. Deník pro zbytek perutě umístěné v Honingtonu vedl nadále por. Valenta. Archiválie pocházejí z fondu Československé letectvo – Velká Británie (dále jen ČSL–VB) nacházející-

³ O výcviku a zahájení operační činnosti 311. perutě viz např. PAJER, Miloslav: *Křídla míří nad Německo*. Cheb 1994; s. 8–48; PAJER, Miloslav: *Ve stínu slávy*. Cheb 1992, s. 11–23; VANČATA, Pavel: *311 (Czechoslovak) Squadron*. Sandomierz 2013, s. 3–6.

ho se ve Vojenském ústředním archivu – Vojenského historického archivu v Praze (dále jen VÚA–VHA Praha).

2 Problémy s užíváním anglického jazyka

Naprostou nezbytností pro službu v řadách RAF byla znalost anglického jazyka. Oproti příslušníkům čs. pozemní armády ve Velké Británii, kde nepanoval takový tlak na znalost anglického jazyka, byla nastolena u československého letectva ve Velké Británii zcela jiná situace. Především bylo zapotřebí, aby se českoslovenští příslušníci zařazení v RAF dokázali domluvit v rámci svého služebního zařazení alespoň na určité minimální úrovni, jelikož veškerá činnost na letišti a ve vzduchu měla probíhat v angličtině. Na správném porozumění technických manuálů, radiotelegrafické komunikace a rozkazů závisel život letců, ale často i pozemního personálu. Obzvláště na počátku pobytu Čechoslováků ve Velké Británii se dokázalo domluvit jen pár jedinců. Nepříjemná situace vyplývala z politické orientace prvorepublikového Československa na Francii. V československém školství proto z vyučovaných cizích jazyků převládala vzhledem k umístění Československa a přítomnosti silné německé menšiny němčina a z politických důvodů francouzština.

Část Čechoslováků se při vstupu do československé armády ve Francii proto nacházela ve výhodnějším postavení než o pár měsíců později. Díky absolvování vzdělávacího systému přicházeli do Francie s větší či menší úrovní znalosti francouzského jazyka. Navíc všichni měli čas na zdokonalení svých vědomostí nebo naučení základů francouzštiny. Po pádu Francie a evakuaci do Velké Británie oproti tomu nezbyvalo na výuku anglického jazyka tolik času.⁴

Stejně obtížná situace nastala i u bombardovací skupiny, budoucího základu 311. perutě. Přestože někteří pochytili drobné základy angličtiny již při plavbě do Velké Británie, tak pravé vyučování nastalo až v Cosfordu, kde začala pro všechny příslušníky perutě povinná výuka. Po vzniku perutě učení plynule pokračovalo dále. Pro porozumění manuálů, příkazů a komunikaci s anglickými příslušníky perutě bylo pro létající i pozemní personál nutností učit se angličtinu. Pro mnohé představovala výuka cizího jazyka těžký oříšek. Jak můžeme vidět na úryvku z denního rozkazu č. 18 z 18. srpna 1940, velitel 311. perutě W/Cdr John Griffiths DFC očekával po měsíci učení cizího jazyka trochu jiné výsledky, než byla realita: „Zjistil jsem, že velká většina českých

⁴ KUDRNA, Ladislav: *Když nelétali: Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války*. Praha 2003, s. 79–82.

příslušníků No 311 (Czech) Squadron dosud ještě nedovede hláskovati, ani svoje jméno. Je to smutný zjev, že i k této samozřejmě věci by mělo být použito rozkazovací formy.⁵

Nabízí se otázka, jak intenzivně se českoslovenští příslušníci perutě věnovali výuce angličtiny vzhledem k uvedenému apelu na jejich svědomí. Zdůrazňování významu učení anglického jazyka ovšem soustavně pokračovalo i později. Příkladem může být čl. 4 denního rozkazu č. 96 z 3. června 1941 nazvaný *Důležitost učení se angličtině*. Jedná se o obsáhlý text od *Air Ministry* (Ministerstvo letectví), který zdůrazňuje základní důvody, proč se každý musí učit angličtinu. V článku 4 se dočítáme: „Nežádáme od Vás, abyste se učili naši řeč proto, že jsme sami líní učit se Vaši. Jest snadnější, když všichni spojenci se budou učit řeči jedné, než aby anglické úřady se učil[y] deseti řečem. Nežádáme to proto, abychom si usnadnili práci. Je to za účelem lepšího porozumění, zvláště v případech naléhavé nutnosti a to tím spíše za války. Výsledek této války bude záležeti na úsilí 200 milionů anglicky mluvících lidí britského impéria a Spojených Států Severoamerických. Veškerý válečný materiál (lodi, tanky, letouny, děla, auta, náboje) jest určen pro anglickou armádu a všechny předpisy a operační rozkazy jsou psány v angličtině.

Tlumočníci, překlady udržovacích předpisů pro letouny, překlady pro piloty, to vše je zamýšleno jen pro přechodnou dobu. Neznalost angličtiny se zdržují výcvikové kursy, bylo nutno zřídit zvláštní kursy pro spojence, poněvadž nemohou z tohoto důvodu býti vysíláni do stejných kursů s Angličany. Velitel spojenecké jednotky musí rozumět operačním rozkazům. Briefing může býti nejlépe podán v angličtině. Znalost angličtiny jest důležitá nejen pro dobu přítomnou, t.j. pro válku, ale i po dobu poválečnou, neboť i po válce budete v dodávkách všech druhů odvislí od anglicky mluvícího světa.“⁶

Jak vyplývá z výše uvedeného textu, výcvik 311. perutě nepřipadal v úvahu bez tlumočnicků, kteří zprostředkovávali informace od instruktorů a překládali příručky pomáhající Čechoslovákům osvojit si postupy a techniky potřebné pro získání všech dovedností nutných pro zajištění bojeschopnosti Wellingtonů. Z počtu 57 důstojníků a přibližně 180 příslušníků mužstva ovládali angličtinu čtyři důstojníci a dva příslušníci mužstva, což je pro úkol nabýt v co nejkratší době operační způsobilosti velmi malé množství. Komunikaci alespoň mírně usnadňoval britský velitel perutě W/Cdr Griffiths DFC ovládající ruštinu. Dorozumívání mezi Angličany a Čechoslováky bylo

⁵ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA–VHA Praha) a fond Československé letectvo – Velká Británie (dále jen ČSL–VB), kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 18.

⁶ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 653, denní rozkaz č. 96.

přesto největší překážkou ve výcviku. K jednotlivým funkčním zařazením byli přiděleni tlumočníci, přesto docházelo z různých příčin ke zdržení ve výcviku. Z důvodu komunikace byly problémy především ve výcviku střelců, což zachycuje válečný deník následovně: „Při výcviku nedostatek tlumočnicků, při popisování součástí naráželo se na značné potíže. Jediný P/O [*Pilot Officer*, československý ekvivalent poručík] Morrison [instruktor střelby] zná poněkud francouzsky.“ Z důvodu organizace a technického zajištění nabral zpoždění i výcvik radiotelegrafistů.⁷

Z důvodu neznalosti anglického jazyka se nevyhnuly komplikace ani pozemnímu personálu. Konkrétně mechanici měli mnoho práce, aby své britské kolegy pochopili. Ve válečném deníku se k tomu píše: „Velkou nevýhodou je – a působí to značné potíže – že mechanici neumí anglicky. Domluva s angl. mechaniky je velmi těžká, protože také oni neznají žádnou jinou řeč, kromě angličtiny. Velké potíže působilo to zejména ze začátku při zapracování. Postupně byly předpisy překládány.“ Přes počáteční nesnáze prováděli českoslovenští mechanici ke konci srpna 1940 „mechanické práce“ již sami. Značné úsilí si také vyžádalo zvládnutí různých konstrukčních prvků Wellingtonu, které se odlišovaly od techniky používané v Československu.⁸

3 Kázeň

Při formování 311. perutě nedosahovala zpočátku mezi československými příslušníky morálka vysokých výšek. Příčinou byly čerstvé vzpomínky na porážku Francie a z ní pramenící skepse některých osob např. nad smyslem vytváření bombardovací perutě. Kromě zvýšení morálky díky přívětivému přijetí ze strany Angličanů předkládá válečný deník jeden z dalších důvodů utužení kázně. Stal se jím pevně vedený anglický poradový výcvik během první dnů v Honingtonu, kterému se nevyhnulo mužstvo ani důstojníci. Přísné dbání na bezchybném provedení nařízených pokynů bez jakýchkoliv úlev přispělo k uvědomění si, že „začíná přísná vojna.“ Pozitivním příkladem ohledně kázně se stali i angličtí vojáci. Spolupráce mezi Angličany a Čechoslováky byla hodnocena na velmi vysoké úrovni. Platilo to jak o důstojnících, tak i mužstvu. O britských důstojnících bylo ve válečném deníku uvedeno: „Projevují k nám takt a starají se o výcvik pečlivě. Chování jejich

⁷ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 23.

⁸ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 26.

k našim důstojníkům je opravdu kamarádské zvláště i v době mimoslužební. Ani s jedné ani s druhé strany není nejmenších stížností. Angličtí důstojníci dosud nikdy nezadali příčinu, ke stížnosti našich důstojníků.“⁹

Příčina ke sporu se ukázala v Honingtonu až ke konci září 1940, kdy došlo k ostré výměně názorů ohledně dostatečného vycvičení dvou nových osádek odeslaných k operační letce do East Wrethamu. Kritika na chování anglických důstojníků ze strany některých československých důstojníků postupně rostla. V zápisu válečného deníku z 26. září se kromě výše uvedené výměny názorů uvádí: „Vůbec chování angl. důst. se v poslední době značně horší. Hledí na nás, jako na něco méněcenného. F/L[t] [Percy Charles] Piccard [letecký instruktor a styčný důstojník] si dal dokonce por. [Jaroslavem] Slabým přinést oběd. Velmi nepěkný výjev udál se v klubovně: Sq/L [S/Ldr, Squadron Leader, československý ekvivalent major] [Geoffrey Noden] Amison [instruktor navigace] žádal velmi nekomarádským způsobem, aby čs. důstojníci uvolnili místo k sednutí a objevila se na angl. vývěsní tabuli vyhláška, aby mladší důstojníci uvolňovali vždy místa pro starší. My jsme ovšem všichni mladší, že tedy vlastně máme angl. důst. uhýbat a vyhláškou dávají najevo, že se neumíme chovat? Proto až na nepatrné výjimky do klubovny nikdo raději nechodí. Říká se – anglická zdvořilost, gentlemanství – přesvědčujeme se stále více a více, že naše chování a způsoby společenské nejsou horší. Také anglický důstojník dovede být hrubým“.¹⁰ Jak vidíme z výše uvedeného malého příkladu, nelze se dívat na spolupráci jednostranně.

Čechoslováci se museli po vstupu do řad RAF vypořádat s odlišnostmi služebního řádu. Pro československé příslušníky 311. perutě, kteří byli zvyklí ze své služby v čs. armádě na určitý služební pořádek, se jednalo o poměrně rozsáhlé novinky. Vzhledem ke značným rozdílům služebního řádu neprobíhalo přizpůsobení na nový pořádek zcela bez těžkostí. Potíže způsobil anglický důraz na čistý a upravený zevnějšek všech příslušníků perutě, což znamenalo holení každé ráno. Z Čechoslováků bylo jen pár osob zvyklých holit se každý den ráno, a proto pro většinu přišly krušné časy. Panoval značný odpor k holení, jehož překonání určitý čas zabralo. Opatření proti světlavým příslušníkům 311. perutě zachytil válečný deník následovně: „Bylo i zakročeno proti neuposlechnutí a angl. důstojníci velmi pečlivě kontrolovali, zda toto nařízení je plněno. Při nástupu prohlížel dokonce F/Lt [Flight Lieutenant, čs. ekvivalent kapitán] Early [M. J. Earle, pobočník velitele a instruktor navigace] muže od muže, je-li řádně oholen.“ Následovalo zhodnocení, že:

⁹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 9, 20, 23.

¹⁰ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 680, válečný deník, září 1940, s. 20–21.

„Tato nařízení dobře prospěla, každý jednotlivec chodí čistý a upravený, že je radost pohledět. V čistotě si s Angličany nezádame.“¹¹ Ovšem potíže s neoholenými tvářemi Čechoslováků přetrvávaly delší dobu, než se nás snaží přesvědčit předchozí text.

V denním rozkaze se problém s holením poprvé objevil dne 5. srpna 1940, kde stálo: „Znovu jsem zjistil, že řada příslušníků peruti (311 sq.) jsou neholeni. Je povinností každého denně ráno před snídaní se oholiti. Kdo by tohoto nařízení nedbal, bude potrestán.“¹² Velitel perutě W/Cdr Griffiths důrazně připomenul povinnosti ranního holení ještě v denním rozkaze z 11. srpna 1940: „Znovu upozorňuji co nejdůtklivěji, že jest povinností každého příslušníka letecké zbraně denně ráno před snídaní se oholiti. Přistihnu-li někoho neoholeného, exemplárně potrestám. Velitelé letek mně zodpovídají za přesné plnění tohoto rozkazu.“¹³ Nejednalo se ovšem o poslední vzor tomuto nařízení. Případy neoholených příslušníků perutě se vyskytovaly i nadále a proto ještě 6. října 1940 zazněla poslední hrozba: „Bylo opět zjištěno, že někteří příslušníci peruti se denně ráno neholí. Ti, kteří budou příště ráno neholeni, (bez rozdílu hodnosti) budou za trest oholení AC Koukolíkem [AC2 (*Aircraftman Second Class*, čs. ekvivalent vojín) Karel Koukolík sloužil v roce 1940 jako pomocný personál, civilním povoláním byl holič] před nastoupeným mužstvem celé peruti.“¹⁴ Proces přivyknutí na každodenní holení byl tímto varováním zdárně završen. Porušování nařízení o čistém a upraveném vzhledu přestalo být hromadným úkazem.

4 Úroveň ubytování československých příslušníků 311. perutě

Jednou ze základních potřeb je zajištění ubytování. První delší zastávku letecká skupina pplk. Tomana po příjezdu do Velké Británie zažila v táboře Innsworth Lane, kde vznikl počátek 311. perutě – bombardovací skupina. Ve válečném deníku bylo pár dní bydlení v Innsworth Lane stroze ohodnoceno jako „dobré ubytování.“ Starost, kde složit v noci hlavu se samozřejmě řešila i po přesunu do Cosfordu. Bombardovací skupina dostala oddělené ubytování od ostatních příslušníků čs. letectva a ubikace byly navíc rozdělené zvlášť pro důstojníky a mužstvo. Na ubikacích Čechoslováci poznali anglický důraz na precizní úklid, kdy byla „úzkostlivě dodržována čistota a pořá-

¹¹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 680, válečný deník, září 1940, s. 18–19.

¹² VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 6.

¹³ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 12.

¹⁴ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 37.

dek.¹⁵ Po přesunutí do Honingtonu a vzniku 311. perutě se mělo ukázat, že anglický přístup k úklidu se neshoduje s chováním čs. příslušníků perutě.

Nejdříve si představíme samotné ubytování na moderní předválečné letecké základně RAF Honington, které reprezentuje podmínky ubytování v počátcích existence perutě. Obsáhlý popis plný nadšení nám podává válečný deník, který k nastínění ubytovací situace uvádí: „Ubytování [podtrženo v deníku] pro mužstvo i důstojníky bylo při příchodu perutě připraveno. Mužstvo ubytováno v západní části tábora v jedné budově. Sergeanti ubytováni v[e] veliké budově uprostřed tábora. V budově mužstva i sergentů jsou koupelny (sprchy i vany, teplá, studená voda, splachovací klosety, pěkně zařízené umývárny), žehlárna, prádelna, sušárna, ve 3 místnostech radia. Na jedné světnici ubytováno průměrně 16 mužů. Důstojníci ubytováni ve zvláštních domkách, civilního rázu, po 1, maximálně 2 v jednom pokoji. Pokoje jsou pěkně zařízeny, v každém domku koupelny, kuchyně, ústřední topení. Celkem je čs. důstojníky obsazeno 5 těchto domků ležících v jihových. části tábora, několik vyšších důst. bydlí v baráku, kde bydlení je stejně dobré. K ubytování nemůže být vůbec stížností, v celku ubytovací poměry značně lepší než u nás, zvláště ovšem pokud se týká mužstva“¹⁶.

Přes pěkně vyličení ubytování by mohl nastat dojem, že ohledně bydlení muselo být vše zcela v pořádku. Zcela tomu tak nebylo. O drobných nedostatecích se dozvídáme prostřednictvím denního rozkazu č. 4 z 3. srpna 1940, kde se píše: „Vzal jsem na vědomí všechny stížnosti, jež mne došly ve věcech ubytování. Jsou to nedostatky osvětlení, zatemnění, dále chybí žárovky, prostěradla, koberce, skříně na šaty, podhlavníky a jiné věci pro osobní pohodlí. Všechny tyto věci jsou objednané a jakékoliv další stížnosti nemohou však uspokojit jejich dodání.“¹⁷ O dost větší komplikace s ubytováním nastaly pro část 311. perutě, která se 16. září 1940 přesunula do East Wrethamu. Nevalnou situaci v otázce ubytování komentoval válečný deník následovně: „Ve Wrethamu mužstvo ubytováno ve stanech většinou po 4–5ti mužích. Stany jsou dosti malé. Je málo místa. Zvláště létající personál má kufrы a leteckou výstroj, takže místo ve stanech nestačí. Později však přicházejí na nápad vystlati si postele různými částmi výstroje. Pro mužstvo lét. personálu je vyhrazen další stan, takže spí téměř všude 3, jen ojediněle 4 v jednom stanu. Důstojníci jsou ubytováni ve zděném domku. Naši 3–4 v jednom pokojíku –

¹⁵ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 7–11.

¹⁶ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 14.

¹⁷ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 4.

dosti primitivně. Voda je pouze na dvoře. V obytných místnostech nejsou ani všude umývadla. Má je pouze ten, kdo si je přivezl z Honington-u.“¹⁸

Po malé exkurzi v East Wrethamu se vrátíme do Honingtonu, kde se vzápětí po vzniku perutě ukázaly určité potíže s přivyknutím na anglické požadavky na úklid a čistotu ubikací. V prvním denním rozkaze z 31. července 1940 se nacházela následující pasáž o denním řádu: „Budíček v 7:00 hod. Od 7:00–8:00 hodin mytí, holení, oblékání.“¹⁹ S dodržením tohoto nařízení se vyskytly okamžité problémy. Již následující den (1. 8. 1940) velitel perutě pplk. Toman v denním rozkazu č. 2 káral za nedodržení denního řádu a jednoduché řešení se přímo nabízelo. „Přesvědčil jsem se, že mužstvo nestačí v době od 7:00 do 8:00 hod. s vlastním úklidem na ubikacích. Nařizují proto budíček až do odvolání denně v 6:30 hod. [podrženo v denním rozkaze],“²⁰ Nepříjemné nařízení o dřívějším vstávání se prozatím minulo účinku. Pokračování nastalo již 6. srpna 1940, kdy se po nástupu celé 311. perutě (čs. a britští příslušníci perutě) měli Čechoslováci vrátit na ubikace a uklidit je. Zároveň bylo zakázáno přechovávat na ubikacích alkoholické nápoje a jídlo, kromě ovoce.²¹ Ani potom neprobíhalo uklízení ke spokojenosti velitelů. Další trest nastal 13. srpna 1940. V denním rozkazu došlo k dalšímu zostření denního režimu. Druhý posun budíčku provázal následující komentář: „Jelikož jsem zjistil, že mužstvo si neváží dobrého a čistého ubytování, a že neudrzuje pořádek a čistotu (odhazování oharků a sirek na zem, nedostatečné udržování čistoty v umývárkách a na záchodech), nařizují zítřejším dnem počínaje budíček na 0600 hod. [6:00 hod.], abych tak umožnil všemu mužstvu dáti ubikace a jich příslušenství včas do pořádku.“²² Budíček již na 6:00 hod. byl dostatečně účinným nástrojem na vynucení si náležité úrovně čistoty na ubikacích československých příslušníků perutě a dalších výraznějších zásahů nebylo zapotřebí. Poslední tečkou za dodržováním nařízení o úklidu se stala ukázka stlaní lůžek, která se uskutečnila 28. srpna 1940.²³

¹⁸ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 681, válečný deník skupiny Wretham, s. 1–3.

¹⁹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 1.

²⁰ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 2.

²¹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 6.

²² VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 14.

²³ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 24.

Druhým velkým problémem spojeným s ubikacemi bylo nedodržování náležitého zatemnění, které se oproti úklidu nedalo vynutit pouhým posunutím budíčku. První upozornění na provádění řádného zatemnění se objevilo v denním rozkaze ze 4. srpna 1940, kde bylo uvedeno: „Všechny zatemňovací rámy musí být bezpodmínečně zasazené do oken do 21:16 hod. a nesmí být sejmuty před 0457 hod [4:57 hod.]. Kladu každému jednotlivci za povinnost co nejpřísněji dbáti tohoto nařízení v zájmu bezpečnosti celku.“²⁴ Přestupky proti zatemnění se ovšem v denních rozkazech v následujících měsících pravidelně opakovaly. Poprvé se tak stalo v denním rozkaze z 26. srpna 1940, v kterém se psalo: „Stále se množí stížnosti na příslušníky letectva, že se dopouštějí přestupků proti předpisům zatemnění. Bude-li mi takový případ znovu hlášen, viníka příkladně potrestám.“²⁵ V denním rozkazu z 23. listopadu 1940 pak byly zdůrazněny úkony spojené se správným zatemněním.²⁶ Nedbalé provádění zatemnění se i nadále hojně vyskytovalo. Svědčí o tom zopakování postupu při zatemňování v denním rozkazu z 20. února 1941, které bylo zakončeno následující výhružkou trestu: „Protože dosavadní nařízení týkající se zatemňování nebyla dodržována, bude každý, kdo by těchto nedbal, přísně potrestán.“²⁷

Problém zatemňování se netýkal jen světla na ubikacích, ale i ručních svítilen. První nařízení v denním rozkaze z 28. září 1940 připomínalo potřebu opatrného využívání ručních svítilen a v případě neopatrného používání hrozilo i jejich odnětím.²⁸ Dne 6. listopadu 1940 se v denním rozkazu znovu upozorňovalo na patřičné využití ručních svítilen: „Všechno mužstvo se znovu upozorňuje, že světlo elektrických ručních svítilen při zatemnění nesmí svítit nahoru. Světlo se musí tlumit papírem a svítit na zem. Nikoliv směrem nahoru. Neuposlechnutí tohoto rozkazu bude mít za následek, že svítilna bude odňata.“²⁹

²⁴ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 5.

²⁵ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 22.

²⁶ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 49.

²⁷ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 653, denní rozkaz č. 51.

²⁸ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 33.

²⁹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 44.

5 Vycházky a čas mimo službu

Významnou částí života příslušníků Československého letectva při pobytu ve Velké Británii a nepochybně i u většiny nejoblíbenější, bylo trávení volného času. Ať už se jedná o vycházky nebo mimoslužební vyžití na letecké základně. Stejně jak Čechoslovákům v táboře Cholmondeley Park, tak i příslušníkům tzv. bombardovací skupiny bylo již v Innsworth Lane umožněno volně se pohybovat mimo tábor. Po 16:00 hod. mohli opustit tábor a seznámovat se s místním krajem a obyvatelstvem, které se k nim chovalo vstřícně a přátelsky.³⁰

V Cosfordu čekali na Čechoslováky taktéž přívětivé prostředí. V rámci základny měli pro volný čas k dispozici např. bazén, kino a fotbalové hřiště. Kromě toho samozřejmě byly povoleny vycházky, které probíhaly od 16:30 do 23:55 hod. O vycházkách v Cosfordu se ve válečném deníku dochoval následující úryvek: „Většina příslušníků peruti, kteří jdou na vycházku, jezdí každého dne do blízkého města [W]olverhamptonu. Každý tam má děvče, mezi obyvatelstvem města jsme velmi populární. Snad každé děvče ve [W]olverhamptonu chodilo s nějakým československým letcem. Na [W]olverhampton všichni vzpomínají a ještě dlouho po odjezdu docházely časté dopisy [...] Někteří jednotlivci z řad důstojníků i mužstva byli zváni do rodin.“³¹

Stejně jak Cosford, tak i Honington poskytoval řadu možností pro mimoslužební vyžití. K dispozici bylo pro sportovní aktivity fotbalové a volejbalové hřiště. Jak zjišťujeme z válečného deníku, hřiště příliš využívaná nebyla. Důvodem byl nedostatek volného času. Dále mohli příslušníci perutě trávit čas v prostorách vybavených pro mimoslužební dobu, kterým bylo zátiší pro mužstvo, jídelna sergentů a důstojnická jídelna. O oblíbený prostor u důstojníků svědčí následující text z válečného deníku: „Pobyt v táboře a možnost zábavy v místnostech důstoj. jídelny působí, že většina důst. tráví volné chvíle v táboře.“³²

Na počátku pobytu v Honingtonu byly vycházky povoleny od 17:00 do 23:59 hod. Jelikož na letecké základně nebylo kino a Honington byla jen malá vesnice, tak mnoho čs. příslušníků 311. perutě využívalo možnosti svést se autobusem každou středu a sobotu do města – Bury St Edmunds. Speciálně pro Čechoslováky se objednával jeden až dva autobusy, které odjížděly

³⁰ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 6.

³¹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 11–12.

³² VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 17–18, 45.

do města ve 12:00 hod., resp. 14:30 hod. Z Bury St Edmunds pak odjížděly autobusy ve 22:00 hod. a přijížděly na základnu kolem 23:00 hod. Jízda stála tam a zpět jeden šilink. O tom, co se odehrávalo při středních a sobotních návštěvách Bury St Edmunds nechme opět promluvit válečný deník: „V tyto dny je ve městěku trh, tancuje se ve velkém sále kina – prostě je umožněna zábava. Děvčata značně na naše hochy berou, každý téměř má tam děvče. Chování mužstva na veřejnosti je v celku dobré, není prozatím žádných stížností. Mnoho rodin pozvalo naše vojáky do domů k sobě na večeři, dokonce půjčili ve dvou případech kola: Abyste sem mohli častěji přijet – tak si získávají obliby.“³³

Rozsáhlé nařízení o vycházkách se objevilo v denním rozkaze z 6. srpna 1940 a stanovovalo, která místa v okolních lokalitách mohou navštěvovat důstojníci a mužstvo. Zároveň československým příslušníkům 311. perutě kladlo na srdce slušné chování a posouzení tamní společnosti, zda je pro ně vhodná.³⁴ Impulsem k sepsání povolených místností byla obava pplk. Tomanova, aby se důstojníci omylem nedostávali do prostředí, které není pro ně vhodné. Na Tomanovu žádost proto vytvořil F/Lt M. J. Earle z preventivních důvodů seznam hotelů a místností vhodných k návštěvě. Tím se mělo předejít případným nedopatřením pramenícím z neznalosti místních podniků, což se povedlo a k žádným významným nepříjemnostem na počátku existence perutě nedošlo.³⁵

Zároveň se ve stejném denním rozkaze varovalo před neopatrnou komunikací o vojenských záležitostech s civilisty, z kterých se mohou vyklubat třeba i němečtí agenti. S narůstající hrozbou německého vylovení ve Velké Británii rostl strach z německých agentů, což se stalo jedním z fenoménů tohoto období. Znění textu bylo následující: „Buďte velmi opatrní při styku s civilními osobami. Všechny věci, týkající se Vašeho zařazení, létání atd., nutno považovati za tajné [podtrženo v denním rozkazu]. Nařizují, aby byly zjištěny a oznámeny osoby, které se zdají přílišným vyptáváním podezřelé.“³⁶

První větší problém s vycházkami se odehrál na konci srpna 1940. Případ šesti československých příslušníků perutě, kteří porušili pravidla vycházek, měl chvilkový negativní dopad na veškeré československé mužstvo 311. perutě. Co se stalo tak závažného? Dne 26. srpna 1940 došlo ke dvěma

³³ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 18, 45.

³⁴ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 7.

³⁵ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 182, inv. č. 679, válečný deník od 15. července 1940, s. 45.

³⁶ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 7.

odlišným přestupkům. První skupina ve složení AC [Aircraftman, čs. ekvivalent vojín] Julius Šabík a AC Jaroslav Lukš při odchodu z posádky večer 26. srpna 1940 neoznámila svůj odchod na hlavní strážnici. Druhá čtyřlenná skupina ve složení AC Miloslav Eugen Mikulík, AC Emil Mikulenko, AC Rudolf Říčanek a AC Vladimír Cupák se pro změnu dopustila toho, že večer 26. srpna 1940 odešla výše zmíněná čtveřice na vycházku bez propustky a kromě toho se navíc všichni čtyři vrátili místo ve 23:59 hod. až v 0:40 hod. V denním rozkazu z 27. srpna 1940 se kromě sdělení o přestupku nacházelo i potrestání, které bylo takto formulováno: „Ode dnešního dne (27. 8. 40) je zákaz vycházky a zakazují vydávati jakékoliv propustky. Jízda autobusem ve středu a v sobotu pro české příslušníky letky odpadá. Za žádných okolností nikdo nesmí opustiti posádku (Camp) po dobu jednoho týdne. Toto se netýká důstojníků, F/Sgts [Flight Sergeant, čs. ekvivalent rotný] s Sgts [Sergeant, čs. ekvivalent četař]. Jmenovaných 6 letců, kteří způsobili všem kamarádům tyto zbytečné nepříjemnosti budou se denně, po dobu jednoho týdne hlásiti v 19:00 hod, 20:00 hod, 21:00 hod, 22:00 hod, a 22:30 hod. bezvadně oděni na hlavní strážnici posádky.“³⁷

Reakce na udělení hromadného trestu se dostavila okamžitě. Podobná odezva na trest byla zřejmě očekávána a k spokojenosti velitele 311. peruť splnil trest svůj výchovný úkol u ostatních československých příslušníků, kteří si uvědomili, že za hromadné porušování řádu nebudou potrestáni jen oni, ale trest padne na všechny. V denním rozkaze z 28. srpna byl završen případ odvoláním hromadného zákazu vycházek, protože tohoto nástroje již nebylo zapotřebí. V rozkaze bylo uvedeno: „Jsem přesvědčen, že každý příslušník 311 Sq. [Squadron, peruť] si včera uvědomil, že hromadné trestné činy by měly nepříjemné násled[ky] jak pro viníky, tak pro jejich kamarády. Doufám, že již nikd[y] [ne]budu nucen trestati všechny příslušníky peruť a ruším zákaz vycházky pro celou peruť. Viníci zůstávají v trestu. Podporujte se vzájemně v sebekázní tak, aby za jednotlivce netrpěl celek.“³⁸

S postupem času a přivykáním si na anglické prostředí začaly přibývat případy porušení kázně v souvislosti s vycházkami. V denním rozkazu z 29. září 1940 se uvádí jeden takový případ: „Upozorňuji, že bude-li se opakovat včerejší případ, že mužstvo přijelo autobusem z města v podnapilém stavu, svítilo neopatrně ručními svítilnami, hulákalo a tím rušilo noční klid ostatních, kteří již spali – zakáží jízdu autobusem a viníky potrestám.“³⁹ Do konce roku 1940 se v denních rozkazech vyskytly i stížnosti policie

³⁷ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 23.

³⁸ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 24.

³⁹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 34.

na chování příslušníků letectva při vycházkách. První stížnost byla v denním rozkazu z 6. října 1940 a zabývala se nedostatečným osvětlením jízdních kol. Psalo se v něm následující: „Policie v Thetfordu si stěžuje, že se značně množí přestupky proti silničnímu řádu, na př., že letci jezdí v noci na kolech, která neodpovídají policejním předpisům. V případě dalších přestupků jest policie oprávněna zatknouti pachatele.“⁴⁰ V denním rozkaze z 6. prosince 1940 pak byla stížnost od vrchního komisaře policie z města Norwich na chování britských a českých příslušníků RAF po taneční zábavě. Vytýkáno bylo především nadměrné užívání kapesních svítilen a hluk.⁴¹

Počáteční období 311. perutě bylo v rámci problémů s vycházkami a dovolenými v porovnání s dalším rokem – 1941 bez větších komplikací. Jedním z příkladů větších problémů s dovolenými a vycházkami za rok 1941 může být ukázka z denního rozkazu z 14. srpna 1941 vydaného velitelem 311. perutě S/Ldr Josefem Ocelkou DFC. V čl. 4 upozorňuje na nevhodné chování na dovolených následovně: „Bylo mi hlášeno, že příslušníci 311. perutě se chovají na dovolené – hlavně v Londýně – nepřístojným způsobem. V poslední době se stalo několik případů opilství, veřejných výtržností i poškození cizího majetku. Kdyby se tyto případy množily, musel bych všeobecně zastavit stravení dovolených v Londýně, aby se dobré jméno perutě nadále nepoškodilo.“⁴²

6 Problematika služebních styků s nadřízenými

Poslední aspektem, na který se podíváme v rámci této práce, je vojenský pozdrav a komunikace při služebním styku s nadřízeným. Pro československé příslušníky zvyklé na odlišné československé služební postupy nebylo zpočátku přeučení snadné. Situace si vynutila vydání celé řady rozkazů spojených se správnou komunikací a vojenským pozdravem při služebním styku s nadřízeným.

První zmínka zdůrazňující správný postup při vojenském pozdravu se vyskytla již v denním rozkaze č. 4 ze dne 3. srpna 1940, kdy se řešil vojenský pozdrav v místnosti.⁴³ Dne 8. srpna 1940 následoval rozkaz o problematice pozdravu v době zaměstnání a vyzdvižení nutnosti zdravení při vstupu

⁴⁰ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 37.

⁴¹ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 51.

⁴² VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 653, denní rozkaz č. 128.

⁴³ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 4.

do kanceláře, kde je přítomen důstojník.⁴⁴ O dva dny později (10. srpna 1940) se v denním rozkazu č. 11 uvádělo další poučení o správném chování při jednání s důstojníkem, které bylo následující: „Mluví-li voják s důstojníkem, nesmí, i když stojí v pohovu, rozkládati rukama. Důstojník jeho slova pochopí i bez tohoto cvičení pažemi.“⁴⁵ Poslední ze základních poučení nastalo v denním rozkaze z 26. srpna 1940, kdy se vysvětlovalo správné provedení vojenského pozdravu při řízení „mechanického vozidla [motorového vozidla].“⁴⁶

Dne 9. září 1940 se v denním rozkaze objevila stížnost od nadřízené No. 3 (*Bomber*) Group [3. bombardovací skupina], kde se v čl. 1 uvádělo: „Velitelství Groupy [skupiny] zjistilo, že příslušníci zdejší posádky nevěnují dostatečnou pozornost zdravení. Zvláště pak zdravení aut, označených velitelskou vlajkou. Ve voze, který má velitelskou vlajku jede vždy vyšší velitel letectva. ... Pozdrav ve službě jest známkou loyality a úcty. Povšechný ráz a duch jednotky projevuje se tím, jak mužstvo zdraví a jak důstojníci za pozdrav děkují.“⁴⁷ Problém s neuspokojivými vojenskými pozdravy nadřízených pokračoval 23. září 1940, kdy byla zdůrazněna nutnost zdravit důstojníky.⁴⁸ Potíže s vojenskými pozdravy vydržely i v následujícím roce, kdy se v denních hlášení objevilo několik stížností.⁴⁹

7 Závěr

Nutností pro službu v RAF byla znalost anglického jazyka. V začátcích 311. československé perutě panovaly velké potíže s angličtinou, které v menší míře přetrvávaly i do budoucna. Problém spočíval v malém rozšíření studia tohoto jazyka v předválečném Československu a velmi omezeném čase na jeho naučení. Oproti pobytu ve Francii, kdy se nabízel relativní dostatek času na zdokonalení nebo naučení francouzštiny, bylo po příjezdu do Velké Británie poskytnuto Čechoslovákům před operačním nasazením pouze pár týdnů na ovládnutí základů anglického jazyka.

⁴⁴ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 9.

⁴⁵ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 11.

⁴⁶ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 22.

⁴⁷ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 28.

⁴⁸ VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 652a, denní rozkaz č. 32.

⁴⁹ Jedná se např. o denní rozkazy z 1. března 1941, 21. června 1941, 19. srpna 1941 a 5. listopadu 1941. VÚA–VHA Praha, fond ČSL–VB, kart. 178, inv. č. 653, denní rozkaz č. 55, 104, 131, 174.

Kromě angličtiny přetrvával dlouhodobě problém s lehkovážností při zatemňování ubikací a svícení ručními svítilnami. V případě nesprávného zatemnění ohrožovalo zahlédnutí světla nepřátelským letounem bezpečnost letecké základny. Čechoslováci zvykající se na britské služební postupy provázela delší dobu také problematika správné komunikace s nadřízeným a vojenského pozdravu, kdy se např. podle nadřízených opakovaně nevěnovali příslušníci 311. perutě dostatečně zdravení vyšších důstojníků jedoucích ve voze označeném velitelskou vlajkou.

Porážka Francie a následná evakuace do Velké Británie se podepsaly na počáteční špatné morálce československých příslušníků jednotky. Přívětivé přijetí ze strany Angličanů pomohlo s opětovným zvýšením morálky a přísný pořadový výcvik s utužením kázně. V důsledku odlišných zvyklostí Čechoslováků a delšího přizpůsobování se na služební řád RAF vyplývaly ještě další problémy. Projevovaly se potíže především v nedodržování příkazů o holení a čistotě ubikací podle představ Britů. Oproti dosažení náležité úrovně úklidu a čistoty vzdor s holením přes výhružky s potrestáním v případě neplnění nařízení přetrvával o něco déle.

Na letecké základně Honington se kromě dobrého ubytování nacházela řada možností mimoslužebního vyžití, které pravidelně doplňovaly vycházky. Z obav o slušné chování Čechoslováků na vycházkách vznikl dokonce seznam míst vhodných k návštěvě. Zpočátku se nevyskytovaly prohřešky při pobytu mimo základnu, ale s postupným přivykáním si na život v novém prostředí se začaly postupně od konce srpna 1940 objevovat první nesnáze spojené s vycházkami. První rozsáhlý případ porušení pravidel vycházek dal podnět k udělení hromadného trestu mužstvu, který se ukázal jako výchovný, jelikož posloužil k upevnění jednoty československých příslušníků 311. perutě.

RESUMÉ

OBTÍŽNÉ ZAČÁTKY 311. ČESKOSLOVENSKÉ BOMBARDOVACÍ PERUTĚ Z POHLEDU DENNÍCH ROZKAZŮ A VÁLEČNÉHO DENÍKU

Cílem práce bylo podchycení nejrůznějších problémů Čechoslováků sloužících u 311. perutě v počátečním období existence perutě na základě denních rozkazů a válečného deníku. Kromě náročného výcviku se museli Čechoslováci potýkat s neznalostí angličtiny, která tvořila velkou komplikaci

v přecvičení na Wellingtony a prohlášení 311. perutě za bojeschopnou. Další potíže se vyskytovaly během každodenní služby a života u perutě. Čechoslovákům trvalo určitý čas, než si zvykli na služební řád RAF. Problémy se zpočátku vyskytovaly v dodržování upraveného zevnějšku a čistoty ubikací podle britských představ. Po delší dobu přetrvávaly potíže se správným zatemňováním a zdravením důstojníků. S přivykáním si Čechoslováků na život ve Velké Británii se začaly postupně objevovat taktéž nesnáze spojené s vycházkami. Část 311. perutě, která se přesunula do East Wrethamu, musela řešit komplikace s ubytováním. Přes větší a menší problémy se podařilo dovést 311. perutě k bojeschopnosti a zahájit operační činnost trvající až do konce války.

Klíčová slova: 311. perutě, Royal Air Force, Čechoslováci v RAF, československý zahraniční odboj, druhá světová válka, Cosford, Honington, East Wretham

SUMMARY

DIFFICULT BEGINNINGS OF THE 311TH SQUADRON THROUGH THE PERSPECTIVE OF THE DAILY COMMANDS AND THE WAR DIARY

The main focus of the work is to describe the various problems which the Czechoslovaks who were in the 311th squadron had in the initial period of the existence of the squadron through the daily commands and the war diary. Except for demanding training, the Czechslovaks had to deal with the lack of English language knowledge, which caused troubles in overrating to Wellingtons and the declaration of having the 311th squadron ready for combat. Another problems emerged during the everyday service and life at the squadron. It took some time to get used to new service rules of RAF. The problems initially emerged in the observance of appearance and cleanness of quarters in accordance with the British concept. It took a long time for them to darken properly and to salute the commissioned officers. The Czechoslovaks had problems with leaves of absence as well. Not all the problems were caused by the Czechoslovaks. Part of the 311th squadron, which moved to

East Wretham, had to deal with accommodation problems. Through several bigger or smaller problems, the 311th squadron was made ready for combat and it was active until the end of the war.

Keywords: 311 squadron, Royal Air Force, Czechoslovaks in RAF, Czechoslovak external resistance, WWII, Cosford, Honington, East Wretham

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Petr Žižka
Na Vyhliďce 1512
686 05 Uherské Hradiště
Česká republika
e-mail:zizka62@seznam.cz

EDICE VZPOMÍNEK ZDENY MAŠÍNOVÉ

Patrik Daniček (ed.)

1 Úvod

V následujících odstavcích jsou publikovány vzpomínky Zdeny Mašínové ml.,¹ dcery generála in memoriam Josefa Mašína. Rod Mašínů se významným způsobem zapsal do dějin Československa 20. století.

Josef Mašín se jako legionář zasloužil o vznik samostatné republiky a aktivně vystupoval v protinacistickém odboji. Jeho synové se ještě jako malí chlapci částečně rovněž podíleli na protinacistické rezistenci, nicméně jejich hlavní činnost probíhala o několik let později v odboji třetím, protikomunistickém. Zdena Mašínová ml. se kvůli svému fyzickému postižení odboje neúčastnila, handicap, s nímž se narodila, ji několik let znemožňoval i běžný život.

Vzpomínky Zdeny Mašínové ml. by tak měly sloužit nejen jako vzpomínky pamětnice doby druhé světové války, poválečného období a smutných padesátých let, ale také jako subjektivní pokus o doplnění obrazu hrdiny protinacistického odboje a člověka, jenž byl přes rok krutě týrán, mučen a následně popraven, generála in memoriam Josefa Mašína.

2 Okolnosti a popis vzniku rozhovorů

Paní Zdenu Mašínovou ml. jsem poprvé telefonicky kontaktoval po mém návratu z USA v září 2015, kde jsem mj. navštívil bratra Zdeny Mašínové ml., pana Josefa Mašína ml. Josef Mašín ml. mi dal na svou sestru kontakt, díky kterému jsem si domluvil osobní schůzku. Naše osobní setkání proběhlo v říjnu 2015. Během tohoto setkání jsem uskutečnil rozhovor, jenž se stal

¹ Zdena Mašínová (7. 11. 1933 Praha) je nejmladším potomkem generála Mašína. Její život byl poněkud odlišný od životních osudů obou bratrů. Kvůli svému fyzickému postižení absolvovala ve 30. letech celou řadu operací a rehabilitací. Na odbojové činnosti se nepodílela, byla však po útěku bratrů komunistickým režimem s celou řadou dalších osob vězněna. Po propuštění z vězení byla až do roku 1989 sledována StB a perzekvována rozličnými způsoby. V současné době žije v Olomouci a snaží se na několikasetletém starém rozpadlém statku rodu Mašínů, jež v nedávné době po několika desítkách let vysoudila, vybudovat důstojnou památku svého otce. Životní data byla získána na základě autorova osobního rozhovoru se Zdenou Mašínovou. Archiv autora.

součástí mé bakalářské práce, kterou jsem v červnu 2016 obhajoval na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Zdena Mašínová ml. zavzpomínala na historii své rodiny, a to jak rodiny Mašíků, tak rodiny Nováků. Dále vyprávěla o setkání jejich rodičů a následné svatbě, o třicátých letech, kdy se svými staršími bratry jako malá s fyzickým postižením dolních končetin vyrůstala v Dolní Liboci v Praze, kde její otec sloužil v ruzyňských kasárnách. I přes bolestivé vzpomínky na druhou světovou válku hovořila o první polovině čtyřicátých let, kdy se celá rodina, z důvodu činnosti jejího otce, pravidelně stávala obětí razíí Gestapa a její matka byla také uvězněna. S těmito raziemi souviselo i nucené vystěhování a častý hlad, jež byl mírněn dodávkami potravin z jejich statku, jenž byl tehdy propachtován třetí osobě. V poválečných letech se díky motákům, které jim otec ve vězeňské cele zanechal, dozvěděla pravdu o jeho osudu a své vyprávění zakončila popisem druhé poloviny 40. let a snahou její matky o to, aby byla památka a zásluhy jejího otce oceněny. Na závěr popsala svůj nelehký život v době komunismu a také několik desítek let dlouhý spor se státem o to, komu bude statek rodu Mašíků patřit.

Zdenu Mašínovou ml. jsem kontaktoval ještě jednou, a to v dubnu 2016. Během tohoto setkání jsem se doptal na některé detaily a nejasnosti, jež během vytváření mé bakalářské práce vyvstaly. Výsledek našich rozhovorů je prezentován v mé bakalářské práci *Josef Mašík (nejen) očima potomků*.²

3 Vyprávění Zdeny Mašínové ml.

3.1 Úvod

Nejmladší ze tří potomků generála Mašína, Zdena Mašínovou ml., čekal poněkud jiný osud než její dva starší bratry. Na těžké chvíle, které jí život přichystal, se připravovala již od dětství. Narodila se s vrozenou pohybovou vadou dolních a částečně horních končetin, v důsledku čehož byla až do osmi let nepohyblivá a odkázána na druhé.

Na „tatička“ má jen několik málo jasných, nicméně vzácných vzpomínek ze svého dětství. Rozšířit jejich množství znemožnila německá okupace a následná otcova ilegální činnost v odbojové skupině „Tři králové“.

Jak sama tvrdí, boj proti totalitě se v rodině Mašíků bral jako samozřejmost, a tak nástup komunismu v podstatě znamenal pokračování v odbojové činnosti, kterou její otec započal již v roce 1939 a na konci druhé světové války také její bratři.

² DANÍČEK, Patrik: *Josef Mašík (nejen) očima potomků*. FF MU Brno 2016 (nepublikovaná bakalářská práce).

Po několika desítkách let vzpomíná na to, jak si otce pamatovali jeho spoluobojovníci a kolegové, a také na málo známé detaily, které jí matka vyprávěla, např. v souvislosti s jejich seznámením a životě v Praze v raném období třicátých let.

V dospívání již musela Zdena Mašínová ml. čelit kruté realitě života. Po-válečná bída, chaos a také zpočátku marná snaha dozvědět se, jestli je otec naživu či nikoliv, byla vystřídána objevením motáků jakožto pomyslné ot-covy závěti. Smrt otce ji jako mladou samozřejmě zasáhla, nicméně si uvě-domuje, za jaké hodnoty její otec položil život a jeho význam v rámci boje za osvobození Československé republiky.

Otcův odkaz staví velmi vysoko a domnívá se, že bez něj by odboj obou bratrů v padesátých letech možná ani nevznikl. Zdena Mašínová ml. je jen velmi lehce věřící člověk, ovšem když se v roce 1953 poprvé dozvěděla o na-konec šťastném přechodu hranic svých bratrů a Milana Paumera, věřila, že nad nimi otec po celou dobu bděl.

Období padesátých let bylo provázáno represemi v souvislosti s činností a útekem bratrů a také zhoršujícím se zdravotním stavem její matky, jenž vyvrcholil v následnou smrt.

Až do roku 1989 byla paní Zdena vystavena špehování, omezení osobní svobody a pronásledování, aby po pádu komunistického režimu zjistila, kým skutečně byli někteří její „přátelé“.

V současné době bydlí v Olomouci, paradoxně přímo naproti jednoho ze svých bývalých vězení, a po více než čtvrt století od pádu komunistického režimu je velmi zklamaná, zejména tím, do jaké míry se (dle jejího názoru takzvaná) demokracie v České republice vyvíjí. Má obavy o další generace, aby nemusely prožít to, co prožila generace její.

3.2 Olomouc, 31. 10. 2015

Pocházím z rodiny bývalého československého důstojníka, generála Josefa Mašína in memoriam. Historie naší rodiny se datuje od konce dvacátých let 20. století, kdy náš otec uzavřel sňatek s naší matkou.

Otec pocházel ze starého selského rodu na Kolínsku, který v obci Lošany u Kolína několik set let hospodařil. Mašínovi většinou měli deset až čtrnáct potomků, ale mým prarodičům se narodilo dítě až po 12 letech manželství, a to jediné – můj otec Josef. Dědeček se tak nakonec dočkal svého dědice, jelikož bylo pravidlem, že statek přebíral ten nejstarší syn a případné ostatní sourozence vyplácel.

Za první světové války sloužil v československých legiích a domů se vrátil s několika vyznamenáními.

Po krátkém hospodaření na rodném statku se na počátku dvacátých let vrátil do armády. Jednou z prvních štací mého otce byla posádka v pevnosti v Olomouci. Když vystoupil na nádraží a šel s ostatními přes železný most, řekl mu jeden z jeho společníků o pověsti, která se ve městě tradovala. Kdo prý přejde vysoký oblouk mostu, aniž by spadl do řeky Moravy, se do Olomouce už nevrátí. Otec oblouk bez spadnutí přešel, a nejen, že se do Olomouce ještě vícekrát vrátil, našel si zde i svou životní partnerku.

Můj dědeček Leopold Novák přišel do Olomouce s babičkou Emou na konci 19. století. Jelikož byl hrdým Čechem a velkým vlastencem, stal se jedním ze zakladatelů České obce sokolské v Olomouci. Zde vlastnil stavební firmu a působil jako inženýr-geometr. Schopným vedením vytvořil úspěšný podnik, jenž prováděl stavební činnost v podobě meliorací řek či stavby silnic.

Již od 19. století v Olomouci fungoval také slavný Národní dům. Jeho funkce byla v podstatě stejná i z mých poválečných vzpomínek. Scházela se zde česká mládež, která chodívala na tzv. čaje. Také se zde tancovalo a mladí lidé se seznamovali. No, a chodívali sem samozřejmě i mladí důstojníci.

Vojská uniforma však byla paradoxně problém, jelikož pro moji matku byl vztah s vojákem nemyslitelný.

Bylo to z toho důvodu, že její starší bratr, můj strýc Ctibor,³ měl jako nejstarší syn převzít po svém otci stavební podnik. Místo toho se však přihlásil na Vojskou akademii do Hranic. Po roce přišel domů dopis, oznamující,

³ Ctibor Novák (*25. 10. 1902 Praha – †2. 5. 1955 Praha) se na rozdíl od svého švagra Josefa Mašína pro svůj nízký věk bojů v první světové válce nezúčastnil, ovšem již na počátku dvacátých let podal přihlášku do československé armády. Jako voják sloužil až do konce roku 1938, poté se nechal jako špión československé armády najmout jako překladatel v Berlíně. V září 1939 provedl ve spolupráci s domácím odbojem bombové útoky na důležité nacistické úřady v Berlíně a vzápětí se vydal zpět do Protektorátu, aby odešel na Západ. Při překročení rakousko-jugoslávských hranic však byl chycen a zbytek války strávil na Pankráci a v německých káznicích. Po návratu do Československa v květnu 1945 působil jako voják čs. armády dalších pět let, např. ve funkci velitele internačního tábora na Jesenicku. Jeho působení v armádě však bylo často provázeno zdravotními a léčebnými dovolenými, jež způsobily následky věznění. Na počátku padesátých let působil také jako recepční či trafikant, a to až do svého zatčení v roce 1953 z důvodu útěku synovců – bratrů Mašíků a členů jejich skupiny. Následující dva roky strávil ve vězení a stal se obětí procesu právě se skupinou bratrů Mašíků. StB byl označen za hlavního rádce a „mozek“ celé skupiny, a tak byl společně s Václavem Švédou a Zbyňkem Janatou odsouzen k smrti a 2. května 1955 popraven. K jeho osudům viz VHA, Kvalifikační listiny Ctibora Nováka; Archiv bezpečnostních složek v Praze (dále jen ABS), fond V-MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, série Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy MV; DANÍČEK, Patrik: *Osobnost Ctibora Nováka a jeho odbojová činnost*. FF MU Brno 2019 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

aby se můj dědeček okamžitě dostavil ve vážné věci ke generálovi, jenž v hraničnické akademii velel. Místo něj však přijela rázná babička Ema, což nikdo nečekal.

Velitel jí sdělil, že se její syn chce zastřelit a všichni očekávali srdceryvné scény. Babička si však nechala Ctibora předvolat a řekla mu: „Borku, kdo chtěl do akademie? Ty jsi chtěl do akademie. Buď to doděláš, nebo se zastřel. Děkuji a na shledanou.“ Omrácení vojáci jen nevěřičně zírali...

Strýc si nakonec vybral první „možnost“, a tak musela nedobrovolně převzít podnik moje maminka.⁴ Ta však měla uměleckou duši. Byla nesmírně nadaná hudebně, výborně hrála na klavír a nádherně kreslila. Přirozeně tedy chtěla jít na akademii výtvarných umění nebo na konzervatoř.

Babička však rozhodla pro studium techniky. Maminka školu nakonec v roce 1929 dodělala a stala se první ženou v republice, které byl udělen titul inženýrky geometrie.

V době, kdy se vrátila ze studií v Praze, se v Olomouci objevil důstojník Josef Mašín. Stále se však tradovalo, že slečna Nováková je tabu, že si vezme nějakého inženýra a spolu převezmou a povedou rodinný podnik. Otec byl v té době převelen do Českých Budějovic a za nějakou dobu do Prahy. Matce tehdy přišel dopis, v němž se otec tázal, jestli by byla tak laskava a sešla se s ním. Matka na „rande“ jela a otec jí na úplně první vzájemné schůzce řekl: „slečno, já nemám zájem na dlouhé známosti, chcete si mě vzít?“ A ona řekla ano.

Problém byl v tom, co na to řeknou rodiče, až přijedou k Novákům domů. Ale paradoxně první osobou, která se do otce celoživotně zamilovala, byla babička Ema.

Otec byl velmi charismatická a přímá osoba, což „obměkčilo“ i jinak nesmlouvavou babičku.⁵ Spolu pak z důvodu otcova převelení bydleli v Praze v Břevnově, a když se otec stal velitelem ruzyňských kasáren, tak se znovu přestěhovali, tentokrát do gázistických domů v Libocké ulici v Ruzyni.

⁴ Zdena Mašínová st. (*20. 5. 1907 Olomouc – †12. 6. 1956 Pardubice) pocházela ze stavitelské rodiny, jež na počátku 20. století přesídlila do Olomouce. S Josefem Mašínem se seznámila právě v Olomouci koncem dvacátých let. Během jeho pobytu v ilegalitě jej všemožně podpořovala. Po konci druhé světové války se snažila o adekvátní uctění památky svého manžela, ovšem často narážela na neochotu a politikaření. V padesátých letech byla v důsledku útoku svých synů, Milana Paumera, Václava Švédy a Zbyňka Janaty již těžce nemocná uvězněna a zemřela v roce 1956 v ženské věznici v Pardubicích. Viz MAŠINOVÁ, Zdena – MARTIN, Rudolf: *Čtyři české osudy. Tragický úděl rodiny Mašínovy*. 2. vyd. Dolní Kounice 2018.

⁵ Babička Ema řekla Josefovi, že dceru Zdenu nevychovala, aby „drhla podlahu a prala plenky“. Slíbil jí, že vždy dohlédne na to, aby měli pomoc v domácnosti. MASIN, Barbara.: *Odkaz: prapdivý příběh bratří Mašínů*. Praha 2005, s. 32.

Tím také padla možnost, že by matka převzala rodinný podnik. Dědeček Leopold byl olomoucký radní zastupitel, a jelikož se již dále o firmu starat nemohl ani on, prodal ji, a v Olomouci koupil různé domy. A tak byla uspořádána velká svatba.

Zanedlouho, v srpnu 1930, se jim narodilo první dítě, nejstarší syn Ctirad.⁶ Po necelém roce a půl se narodil můj druhý bratr, Josef⁷, ale v listopadu 1933 „přišel malér“.

Otec vždycky napůl s humorem říkal, že jako dělostřelec musí mít sedm kluků-dělostřelců, tak akorát k obsluze kanónu. Narodila jsem se však já – děvče, a ještě s vrozenou pohybovou vadou. V důsledku toho rodiče navštívili tehdejší kapacitu v oboru ortopedie, profesora Zahradníčka, který však řekl, že se s mým stavem už nic moc dělat nedá, a že budu pravděpodobně celoživotně odkázána na vozík.

Naštěstí se nějaký otcův kolega-lékař rodičům zmínil, že ví ještě o jednom odborníkovi v oblasti ortopedie, ale že to je profesor na německé ortopedické klinice v Praze na Karlově náměstí vedle Faustova domu, tudíž Němec.

Matka s otcem si z počátku z důvodu nástupu nacismu takovým krokem nebyli jistí, nicméně láska k dceři byla silnější. Profesor Carl Springer jim na klinice sdělil, že až mi budou dva roky, tak ať se mnou přijdou, a že

⁶ Ctirad Mašín (*11. srpna 1930 Olomouc – †13. srpna 2011 Cleveland) byl nejstarším dítětem generála Mašína. Spolu se svým bratrem se ještě jako mladí chlapi podíleli na protinacistickém odboji skryváním partyzánů, díky čemuž se stali nejmladšími držiteli vyznamenání za chrabrost. Ctirad se ještě v roce 1945 podílel jako příslušník 1. čs. praporu Jiřího z Poděbrad na ochraně hranic v Liberci a v roce 1948 absolvoval partyzánský kurz Svazu brannosti. Vzhledem ke svému jménu nebyl na počátku komunistické diktatury přijat na Vojenskou akademii v Hranicích, a tak se zapsal na Fakultu strojního a technického inženýrství ČVUT v Praze. V roce 1951 se účastnil přepadení slugeben SNB v Chlumci nad Cidlinou a Čelákovících. V srpnu 1952 byl odsouzen za pokus o ilegální přechod hranic ke 2,5 roku vězení a poslán do uranových dolů v Jáchymově. Po amnestii prezidenta Zápotockého ze 4. května 1953 se na počátku října téhož roku rozhodl se svým bratrem Josefem, dále Milanem Paumerem, Zbyňkem Janatou a Václavem Švédou ilegálně překročit hranice a dostat se k americké armádě v Západním Berlíně. Po úspěšném útěku zůstal do konce padesátých let v armádě USA. Poté až do důchodu podnikal. Zemřel dva dny po svých 81. narozeninách v Clevelandu roku 2011. Viz MASIN, B.: c. d. a NĚMEČEK, Jan: *Mašínové. Zpráva o dvou generacích*. Praha 1998.

⁷ Josef Mašín (*8. 3. 1932 Lošany u Kolína) je mladší syn generála Mašína. Se svým bratrem vystudoval Kolej Jiřího z Poděbrad, a protože také nebyl přijat na Vojenskou akademii v Hranicích, pracoval jako řidič u Správy státních lesů v Jeseníku. Na počátku 50. let se podílel některých akcích odbojové skupiny, kterou se svým bratrem založil. Spolu s bratrem Ctiradem a Milanem Paumerem se mu podařilo prostřílet do Západního Berlína. S Paumerem také společně sloužili do konce padesátých let v americké armádě. Poté také začal podnikat a dlouhou dobu žil v Německu. V současné době žije v Santa Barbaře a stále podniká. Životní data Josefa Mašína byla získána na základě autorova osobního rozhovoru s Josefem Mašínem. Archiv autora.

„do 18 let bude tancovat“. A slovo dodržel. V roce 1935 mi začal dělat dvě operace ročně, ovšem v roce 1939 udělali nacisti z jeho kliniky vojenský lazaret. Na klinice mě držel načerno, a tak jsem celkově absolvovala šestnáct operací a v osmi letech jsem poprvé začala chodit. Nemohla jsem mu na tu dobu být dostatečně vděčná, zvláště když si uvědomím, jak se nacisti zachovali k jeho rodině. Profesor Springer byl totiž německý Žid a kromě něj byla celá jeho rodina zplynována. On byl „ušetřen“, aby dával dohromady zraněné vojáky z fronty.

Tak jsem střídala pobyty mezi klinikou a domovem.

V době otcovy vojenské služby ve třicátých letech na otce každé ráno čekal před domem krásný kůň s vojákem, s nímž odjížděl do kasáren. Otec byl dobrý jezdec a jezdeckví byla jeho záliba. Já jsem sedávala u okna a mávala jsem na něj. To je moje nejčastější vzpomínka.

Náš otec na nás byl přísný, ale spravedlivý. Moji bratři navíc byli poměrně temperamentní a vždycky organizovali různé divoké hry, když si hráli s ostatními dětmi.

Jelikož jsem nebyla pohyblivá, většinou jsem je sledovala z kočárku, chodit jsem, jak jsem již zmínila, začala až v osmi letech. Nicméně musela jsem s dětmi přijít nějak do kontaktu, protože mám na otce ještě jinou silnou vzpomínku.

Jednou navečer u nás někdo zazvonil a naše služebná šla otevřít. Zavolala na otce, aby přišel do haly, že jej někdo čeká. V hale stál pán a držel za ruku malé děvče. Pozdravil a otec ho pozval dále. Já jsem tam byla s babičkou Mašínovou.

Otec se zeptal, co se stalo, a když mu pán odpověděl: „pane podplukovníku, Vaši hoši zmlátili naši Evičku“, jen se otočil a zavolal na oba bratry. Ctirad s Josefem se přišourali a otec se jich zeptal, proč bili to děvče. A jeden z nich prohlásil: „ona nadávala naši Nendě, že je kulhavá“. V ten moment ten pán, jenž pracoval jako místní holič, dceru popadl, přehnul přes koleno a naplálal ji na zadek. Poté jen řekl „děkuji Vám pěkně“ a odešel. Bratři mě jenom bránili, a díky tomu je otec samozřejmě nepotrestal.

Matně si také pamatuji, jak se otec v polovině března 1939 vrátil z kasáren, když odmítl splnit rozkaz ustoupit a odevzdat kasárna Němcům. Měl strhané výložky a byl celý rozčilený. Tehdy se také s matkou rozhodl, že bude bojovat dál.

Moje matka byla strašně hodná a všichni ostatní byli pro ni také hodní. Byla umělecká duše, která částečně žila v jiném světě. Otec u ní někdy i hodiny sedával, když hrávala na klavír. Nikdy neřekla o nikom nic ošklivého. Tradovalo se, že otec o ní říkal, že jí každý „opije rohlíkem“. Ale právě těchto

vlastností si u ní vážil. A ona si byla jistá jeho vztahem k ní. I přesto, že byl velmi pohledný a charismatický, nikdy u ní nevystal důvod k žárlivosti.

Šťastné manželství rodičům trvalo jenom devět let, protože otec pak s plným souhlasem matky (!) odešel do odboje. A matka byla násilně vtažena do reality...

Začátkem roku 1940 přišel mamince rozkaz, že do 24 hodin musí opustit Prahu. Hodně nám tehdy kromě babičky pomáhala také naše služebná, Marie Neubauerová, jelikož domácnost nebyla malá. Matka byla v dost obtížné situaci, protože absolutně nevěděla, kam jít.

Myslím, že po Josefově porodu měla potíže se srdcem, a tak byla na léčení v Poděbradech, kde se seznámila s jistým stavitelem, který měl rozestavěný rodinný dům. Obrátila se na něj, jestli by jako stavitel nevěděl o nějakém volném domě.

A on jí zrovna ten jeho dům nabídl. Mám to v živé paměti, i když mi bylo jen necelých sedm let. Svými rozměry sice vila, ovšem byla to syrová stavba, a právě z důvodu velikosti ji nešlo pořádně vytopit. Měli jsme jen jedny akumulární elektrická kamna, která na tehdejší zimu absolutně nestačila, a v domě byla pořád příšerná zima. Babička Mašínová zde nastydla, dostala zápal plic a v únoru 1941 umřela.

Otec věděl, že až ho nacisté dopadnou, bude mu zabaven veškerý majetek. Podařilo se mu sehnat odvážného notáře, s jehož pomocí přepsal majetek na nás. Moji bratři dostali každý po třech osminách majetku a já jsem dostala osminy dvě. I když byl můj podíl nejmenší, právě jeho část právně udržela vlastnictví statku v naší rodině. My jsme však na statku nebydleli, až do padesátých let jej měl v nájmu hospodář Jaroslav Macháček. Díky němu jsme za války, a hlavně v době matčina věznění v podstatě neumřeli hladu. Občas nám potají posílal ze statku potraviny, kterých byl ve čtyřicátých letech velký nedostatek.

A bratři navíc na konci války schovávali uprchlíky, tím se nastřádané porce ještě zmenšily. Bratři také jezdili o žních na statek pracovat, nejvíce Ctirad. V padesátých letech byl pan Macháček v rámci rozkulačování označen za kulaka, statek byl „zestátněn“ a myslím, že jeho uvěznili. Spolu s naším statkem byl ukraden i sousední statek, jehož majitelem byl náš strýc. Na tomto statku pracoval i Václav Švéda.

V současnosti se o náš ukradený statek soudím se státem, ovšem je to dlouhý proces. Spory se táhnou několik let a z původně zachovalého statku se v podstatě stala troska. Když započaly v devadesátých letech restituce, dozvěděla jsem se, že otec na nás statek přepsal v tzv. stavu životní nouze

a jelikož jsem ideální vlastník, stát se statkem nemohl bez mého souhlasu manipulovat.

Můj bratr Ctirad od státu, jakým tehdy Česká republika byla, nic nechtěl a spory na nějaký čas utichly. Před pár lety jsem proces obnovila znovu a po téměř marném boji s českou byrokracií mi dal v nedávné době Ústavní soud za pravdu a zrušil rozsudek soudu nižší instance. Tímto krokem jsem se opět přiblížila tomu, že by nám náš statek po několika desítkách let opět mohl patřit.

Statek bych chtěla minimálně zčásti rekonstruovat a udělat v něm památník, který by důstojněji reprezentoval otcovu památku. Každý rok v září se zde také konají pietní akce u otcova pomníčku, který byl na jeho počest v roce 1947 odhalen. Z toho důvodu jsem nechala opravit alespoň barokní vstupní bránu.

Naše matka byla během válečného období několikrát zatčena, a tak se dostala do cely s pozdější obětí komunisty vykonstruovaného procesu, Miladou Horákovou. Dr. Horáková na tom tehdy už byla tak špatně, že se nemohla ani sama obsloužit. Několikrát také přivedli k jejich cele našeho otce, protože doufali, že pohledu na ni a s vědomím, že je už zatčena i ona, podlehne.

Během matčiny nepřítomnosti u nás proběhla další razie Gestapa a tentokrát to bylo vážné. Naše služebná dostala příkaz, aby nás – děti připravila k transportu. Ta však Gestapu řekla, že ona je jen zaměstnanec a že děti může předat jen za přítomnosti rodiny a zatelegrafovala do Olomouce babičce Emě. Ta okamžitě přijela a zapůsobila na Němce svým vystupováním.

Mluvila německy a navrhla jim, aby jí děti čtvrt roku ponechali, že děti budou vychovávány v duchu německém. Ona sama měla matku Němku a to na Němce platilo. Díky tomu byli Ctirad i Josef zachráněni před „převýchovou“ někde v říši a já před zplynováním.

Matku z vězení na chvíli propustili krátce po Heydrichiádě a hned poté ji zavřeli do Malé pevnosti v Terezíně. A jelikož za okupace nemohly být v domácnosti dvě ženy či více osob, byla naše služebná poslána do Říše jako totálně nasazená. Starat se tak o nás měla naše babička Ema.

Po smrti babičky Mašínové v únoru 1941 nás otec naposledy navštívil. Já i moji bratři jsme tu noc spali v jednom pokoji a já se najednou probudila. Pro mě to byl velmi hluboký zážitek, na který do konce svého života nezapomenu. Otevřela jsem oči a viděla svého otce, jak se nade mnou naklání a hledí mě. A vedle něj stála má matka. Když zjistil, že mám otevřené oči, rychle ustoupil a vzápětí u mě někdo byl. Já jsem začala volat „tatiček“ a hned jsem byla utěšována, že se mi něco zdálo. Ještě si pamatuji, že mezi pokoji jsme

měli takové skleněné zasouvací dveře a v nich jsem viděla, jak otec škvírou nenápadně mizí.

Následující ráno jsem si všimla, že na stole byly hrníčky na kávu nebo čaj, které jsme však používali jen v případech, když k nám přišla nějaká zvláštní návštěva.

Jakmile jsem je spatřila, začala jsem křičet, že mi lhali, že tady jsou ty hrníčky, a že tady tatíček byl. To bylo pro babičku velmi nebezpečné, jelikož jsem se mohla před Gestapem či ostatními dětmi proreknout. Nakonec mi tu vzpomínku rozmluvili, pravdu jsem se dozvěděla až po válce.

Tu noc se také probudil můj starší bratr Ctirad. S ním otec vedl krátký rozhovor, kdy se mu snažil vštípit, že jako nejstarší musí pomáhat mamince a dávat pozor na své mladší sourozence. Náš bratr byl nejstarší a navíc měl ten ochránářský pud a smysl pro zodpovědnost větší než já s Josefem.

Matka mi jednou sdělila, že těsně před svým opětovným zatčením měla utajenou schůzku s otcem v Praze. Náš otec ji sdělil, že má poslední nabídku, aby odešel do Ruska, že tam taky odcházejí jeho kolegové – generál Píka, generál Příkryl a další vrstevníci z legií.

Sama mi vyprávěla, že jej téměř na kolenou prosila, aby to přijal a odešel, že na domácí frontě nemůže domácí odboj absolutně přežít. A on jí tenkrát řekl, že „do Ruska nikdy“, jelikož na vlastní kůži zažil revoluci roku 1917 a tudíž věděl, jaké věci tam bolševici (a nejen oni) páchali. A díky tomu jsme i my měli informace o tom „pravém“ komunismu.

Na konci otcova života k němu do cely nasadili Vojtěcha Vrnatu, ten však začal s otcem spolupracovat. Otec tak pro nás napsal motáky a jeden z nich ukryl ve veřejích dveří své cely číslo 10. Motáky se tradičně zašivaly do špinavého prádla, které se jednou za čas měnilo. Vrnata napsal do motáku své ženě, že kdyby náhodou nepřežil válku, a ona ano, aby nezapomněla do cely číslo 10 jít, že zde najde poslední vzkaz Josefa Mašína.

Vrnatova manželka byla za války vězněná v koncentračním táboře a když se vrátila po válce domů, pročetla si manželovy motáky. Jenom díky tomu narazila na upozornění, že je ve veřejích jejich bývalé společné cely schován ještě jeden moták od našeho otce. Okamžitě kontaktovala moji matku a spolu se v roce 1946 nebo 1947 vydali na Pankrác. Tak se otcova závěť dostala k nám. Vzhledem k tomu, že oba motáky byly napsány pouze tuhou na klozetový papír a nějaký čas od jejich vytvoření také uplynul, bylo písmo špatně čitelné. Nakonec je matka předala grafologovi, aby písmo obnovil. V roce 1942 k nám došel úmrtní list, oznamující, že náš otec již nežije. Tomu jsme přirozeně nevěřili a až ony motáky pro nás znamenaly v podstatě definitivní potvrzení toho, že náš otec nežije.

Pokud jsem někdy po válce měla možnost potkat například nějaké vojáky z mužstva, jemuž otec velel, všichni o něm hovořili s nesmírným respektem a otce si velmi vážili.

V roce 1946 jsem se přestěhovala k babičce do Jeseníku a zde pokračovala ve studiu na gymnáziu, čímž jsem byla od dění v Poděbradech poměrně odříznuta. Tím pádem se mě v důsledku mé sporadické přítomnosti v Poděbradech a taky mému věku, události let 1945–1948, vztahující se na naši rodinu, spíše netýkaly.

Po odchodu bratrů jsme byli zatčeni a já jsem byla v ponižujících podmínkách vězněna. Naše matka byla převezena do Ruzyně, kde ji nechali 12 měsíců v kobce na betonové podlaze bez jakékoli pomoci. Až v období před „monstrprocesem“ ji téměř na konci jejího života odvezli do nemocnice ve Střešovicích.

Se strýcem Ctiborem a ostatními před soud postavena nebyla, to až o pár měsíců později. Poté byla převezena do ženské věznice v Pardubicích. Mně zde byla povolena jediná návštěva, a když jsem přijela do věznice, tak mi sdělili, že žádná návštěva povolena není.

Maturovala jsem v roce 1953 na střední zdravotnické škole. Po maturitě jsem si dodělala vyšší odbornou zdravotnickou školu a dostala místo na krajské hygienické stanici v laboratoři. Po mém propuštění v souvislosti s odchodem bratrů jsem se opět vrátila na krajskou hygienickou stanici, ovšem už jsem nemohla pracovat v laboratoři, ale jenom v umývárně skla. Zakrátko jsem nedostala prověrku a bylo mi doporučeno místo v třineckých ocelárnách. To však bylo vzhledem k mému fyzickému stavu nepřípustné, a tak jsem začala pracovat ve státním ústavu pro kontrolu léčiv. Po sňatku s Rudolfem Martinem jsme se přestěhovali do Konstantinových lázní, ovšem nyní žiji v Olomouci, kde se starám o domy, které mi byly v restituci navraceny.

Svého bratra Josefa jsem od útěku v roce 1953 viděla poprvé v roce 1969 na zájezdu do Kodaně, ovšem emigrace jsem z důvodu povinnosti ke své již velmi staré babičce Emě nevyužila. S bratrem Ctíradem jsem se poprvé viděla až po dlouhých 39 letech, v roce 1992.

Často se mě lidé ptají, proč bratři proti režimu takto vystupovali. Celý život jsem žila v Československu a samotnou mě překvapovalo, když jsem v devadesátých letech mluvila s mnoha lidmi a novináři, kolik informací ostatní (ne)měli. Nešlo jen o činnost a útěk mých bratrů, které byly interpretovány jako pouhé vraždění a terorismus, aniž by většina lidí věděla historické souvislosti. My jsme ty vědomosti měli ještě ze čtyřicátých let a mysleli jsme si, že to všichni věděli, co byl komunismus zač, akorát se o tom nemluvilo.

I rádio Svobodná Evropa bylo pro spoustu osob neznámé, a když se v devadesátých letech začalo vykřikovat „*Havel na Hrad!*“, většina obyvatel ani nevěděla, kdo Václav Havel byl. To udělaly až sdělovací prostředky.

Žádného ze svých životních rozhodnutí nelituji, jen mě mrzí, že z důvodu svého handicapu jsem se odboje nemohla účastnit osobně.

RESUMÉ

EDICE VZPOMÍNEK ZDENY MAŠÍNOVÉ

Autor v příspěvku mapuje životní osudy příslušníka československých legií, armády první Československé republiky a také druhého odboje, generála in memoriam Josefa Mašína. Životní osudy generála Mašína však zde nejsou představeny na základě studia archivních pramenů či literatury, ale na základě vzpomínek jeho dcery, Zdeny Mašínové ml.

Obraz hrdiny protinacistického odboje je tak popsán očima jeho nejmladšího potomka, díky vzpomínkám Zdeny Mašínové ml. se čtenář dozví dá o dosud neznámých detailech ze života generála Josefa Mašína i ostatních členů rodiny Mašíků.

Zdena Mašínová dále popisuje poválečné období a snahu její matky o nalezení svého manžela a o adekvátní ocenění jeho zásluh. Vypráví také o nalezení již známých motáků, které generál Mašín zanechal ve veřejných pankrácké věznice, a svým dětem tak zanechal pomyslný odkaz. V závěru popisuje svůj život a její boj o to, zdali bude statek rodu Mašíků opět patřit její rodině.

Klíčová slova: Josef Mašín, československá armáda, Tři králové, protinacistický odboj, Zdena Mašínová starší, bratři Mašínové, Zdena Mašínová mladší

SUMMARY*PUBLICATION OF THE MEMORIES OF ZDENA MAŠÍNOVÁ JR.*

In this article, the author maps the life of a member of the Czechoslovak legions, the army of Czechoslovakia and anti-Nazi resistance, general in memoriam Josef Mašín. His life is not presented on a research of archive sources or literature, but on memories of his daughter, Zdena Mašínová jr.

The picture of the hero of the anti-Nazi resistance is presented through eyes of his youngest descendant, thanks to the memories of Zdena Mašínová jr. the reader gets acquainted with up to now unknown details of the life of general Josef Mašín and other members of the Mašín family.

Zdena Mašínová jr. also depicts the afterwar period and the efforts of her mother to find her husband and to get more adequate recognition of his resistance merits and also talks about finding the kites that general Mašín left in his cell in Pankrác prison that created a legacy for his children. At the end, Zdena Mašínová jr. describes her life in communism and her fight to get their family homestead back.

Keywords: Josef Mašín, Czechoslovak army, Three Kings, anti-Nazi resistance, Zdena Mašínová older, Mašín brothers, Zdena Mašínová younger

Mgr. Patrik Daniček
Historický ústav
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1/1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: patrik.danicek@gmail.com

ZPRÁVY

**KONFERENCE, KTERÁ BY NEMĚLA
HISTORIKŮM UNIKNOUT:
TŘETÍ KONFERENCE ASOCIACE PAMĚŤOVÝCH
STUDIÍ (MEMORY STUDIES ASSOCIATION),
25.–28. ČERVNA 2019, MADRID**

Radmila Švaříčková Slabáková

Historie či paměť? Asociace paměťových studií (Memory Studies Association, MSA), ustavená na sklonku roku 2016 na inaugurační konferenci v Amsterdamu, si podobnou otázku pravděpodobně nemusí klást. Zdá se, že založení odborného časopisu *Memory Studies*, v roce 2008, na utišení neustávajícího hladu po (kolektivní) paměti, trvajícího již několik desetiletí, nestačilo. Asociace, jejímž cílem je především poskytnout platformu pro badatele, kteří se na heterogenním a interdisciplinárním poli paměťových studií pohybují, přilákala za necelé tři roky neuvěřitelné množství členů – inaugurační konference v Amsterdamu se zúčastnilo 200 badatelů, na třetí konferenci v roce 2019 v Madridu se jich sjelo více než 1500. Otázka historie či paměti však zůstává. Zatím totiž není zcela jasné, co to znamená pro historii, když impakt časopisu *Memory Studies*, úzce spolupracujícího s asociací, se vyšplhal do neuvěřitelné výše 1, 984. Tím byl tento časopis v roce 2018 zařazen na první místo z celkového počtu 95 impaktovaných historických časopisů.

Konference paměťových studií se tak stala vážným konkurentem dosud patrně nejnavštěvovanější historické konference v Evropě, totiž Evropské sociálněvědní historické konference (European Social Science History Conference, ESSHC). Organizuje ji každý sudý rok Institut sociální historie při Nizozemské Královské akademii věd a pravidelně se na ni sjíždí badatelé z celého světa a různých odborností (navzdory názvu i politické, ekonomické, právní apod.) v počtu pohybujícím se právě okolo čísla 1500.

Madridská konference však konferenci ESSHC v mnohém předčila. ESSHC postupně rezignovala na plenární zasedání a hlavní děj se odehrává v mnoha malých paralelních panelech, umožňujících živou diskusi zainteresovaných. Asociace paměťových studií sice také organizuje četné paralelní panely, přidala však nejen několik plenárních zasedání, ale i bohatý předkonferenční a doprovodný program. Jednalo se o jednu z programově nejštedřejších konferencí, kterou měla autorka této zprávy kdy možnost v zahraničí

navštívit (včetně několika mezinárodních kongresů historických věd). Konferenční program byl tak nabitý, že od devíti ráno do půl deváté večer bylo na Complutense univerzitě v Madridu, hlavním centru konference, co dělat.

Organizátorům se podařilo na konferenci zajistit opravdu prominentní a zároveň respektované hosty. První keynote přednášky se zhostila německá badatelka Aleida Assmannová, spolu se svým manželem uznávaná jako jedna z průkopnic současných paměťových studií. Uvažovala v ní nad příčinami návratu konceptu národa do politiky i do historie. Navzdory snaze (především západní) odborné historie tento koncept překonat (vzpomeňme na *Konec historie* Fr. Fukuyamy) ve prospěch nadnárodních pamětí, se ukázalo, že národ z historie (a ani z politiky) tak rychle nezmizel. Nejen ve smyslu rostoucího množství nejrozumnějších pravicových stran opírajících se o myšlenky vypjatého nacionalismu, ale také při komplikovaném procesu budování společné evropské paměti (viz diskuse kolem Domu evropských dějin v Bruselu). Aleida Assmannová v tomto směru přikládá významné místo paměti druhé světové války. Holokaust, i když je prohlašován za jednu ze zakládajících pamětí společné evropské identity, podle ní tento identifikační referenční bod nenabízí. Současná Evropa by se tak měla pokusit vztahovat se spíše k evropským demokratickým režimům, jejichž vznik byl umožněn po první světové válce.

Přednáška A. Assmannové byla patrně zajímavější pro badatele ze střední a východní Evropy (kteří byli na konferenci viditelně v menšině), druhá keynote přednáška zřejmě více oslovila americké účastníky. Viet Thanh Nguyen, profesor z Univerzity Jižní Kalifornie, se proslavil jako autor románu *The Sympathizer*, za něhož získal v roce 2016 Pulitzerovu cenu (do češtiny kniha zatím nebyla přeložena). V roce 1975 po pádu Saigonu uprchl malý Viet Thanh s rodiči do USA a do USA se jako imigrant dostává i hlavní hrdina jeho oceňovaného románu, dvojité vietnamský špion. V knize se dostává pod drobnohled jak prožitek vietnamské války z perspektivy imigranta, tak americké hodnoty a americký způsob života. Že se autorovi podařilo mířit muškou přesně, dokazoval častý smích účastníků konference z publika, když ze své knihy na tomto plenárním zasedání předčítal.

Poslední plenární zasedání se odehrávalo opět ve zcela jiném duchu. V roce 2019 uběhlo dvacet pět let od genocidy ve Rwandě, během níž byl v rekordně krátké době povražděn asi jeden milion Tutsiů. Vznikla muzea, byly vydány paměti, natočeny dokumentární filmy. Debata nad jedním z filmů, za přítomnosti režiséra a dvou přímých účastníků genocidy, byla nejen emocionálně náročná, ale zároveň otevřela prostor pro smíření (reconciliation), termín, který se při střetávání různých konfliktních pamětí v poslední

době často objevuje. Film samotný, *The Faces We Lost*, z roku 2017, upozornil na význam fotografie pro utváření budoucích (individuálních) pamětí – pokud přeživším zůstala fotografie, jako by jim jistým způsobem zůstali i ti, co už s nimi nejsou. Otázka zda trauma, resp. vypořádání se s ním, je či není univerzální kategorií, se stala ústřední při diskusi doprovázející udělení první výroční ceny Asociace paměťových studií. Laureátkou se stala badatelka z Univerzity v Gentu, pocházející z Velké Británie, jež se ve své dizertační práci zabývala způsobem, jakým se ženy ve Rwandě ve svých literárních a vzpomínkových pracích vyrovnávaly s traumatem genocidy (80 % přeživších žen bylo znásilněno a asi 50 % následně onemocnělo nemocí AIDS, líčila účastnice besedy, jedna z přeživších).

Další plenární zasedání – kulaté stoly – se odehrávaly paralelně. Začínající badatelé se mohli poradit s editory časopisu *Memory Studies* a dalšími zástupci renomovaných nakladatelství (např. Palgrave Macmillan, jež otevřelo samostatnou edici zaměřenou na paměťová studia) co udělat, aby jejich studie či knihy byly vydány. Odborníci v oblasti muzeí přemýšleli o tom, jak nově z pohledu paměti přistoupit k expozicím v muzeích a nechali se inspirovat konkrétními kauzami. Opravdu celosvětový nádech měl plenární kulatý stůl nazvaný *Spojovat paměťové tradice celého světa*, kde badatelé z Austrálie, USA, Jižní Koreje a Kapského Města, včetně reprezentantů původního obyvatelstva, diskutovali o tom, jak dále rozvíjet paměťová studia a překonávat přitom následky kolonizace. Konečně především domácí, španělští, badatelé se zabývali politikou paměti ve Španělsku 20. století, k čemuž přímo vybízelo 80. výročí španělské občanské války.

Je nepochybné, že velkou část delegátů tvořili právě badatelé ze Španělska a zemí Latinské Ameriky. Ve snaze překonat jazykovou bariéru a zpřístupnit pole paměťových studií španělsky mluvícím účastníkům byla všechna plenární zasedání simultánně tlumočena do španělštiny. Pořadatelé vyvinuli maximální úsilí, aby se povědomí o konferenci dostalo i za hranice Madridu. Hlavní sekce byly streamovány a údajně hojně sledovány, komentáře k jednotlivým panelům se odvíjely na twitteru i facebooku. Díky této konferenci se o paměťových studiích bude ve Španělsku rozhodně více hovořit. A nejen tam. Konference byla reflektována v nesčetných španělských i mezinárodních médiích, od novin, časopisů, po rádio i televizi – pořadatelé napočítali celkem 60 různých mediálních ohlasů.

Zhruba třicet paralelních panelů organizovaných ve čtyřech denních blocích nabízelo pestrý přehled toho, co vše se dá vejít pod bezbřehý název paměťová studia. Panely byly natolik tematicky různorodé, že jejich přehled by mohl být podán jen výčtem. Proto zdůrazním, že své místo na konferen-

ci si našly jak teoreticky zaměřené panely, tak i panely, v nichž zazněly postřehy praktiků – tedy muzejníků, galeristů, žurnalistů, spisovatelů, aktivistů a dalších. Z teoretických panelů zaujal panel, jenž představil nové přístupy k dílu Maurice Halbwachse, otce-zakladatele současných paměťových studií, i panel o kolektivní paměti z psychologického pohledu (i když si tróufám tvrdit, že příspěvku kolegy-neurovédce, snažícího se přítomným literárním vědcům, politologům, historikům a kulturologům vysvětlit procesy v mozku, skutečně porozuměli jen nemnozí). Další panely se věnovaly například paměti druhé světové války, postkomunistické paměti, dekolonizační evropské minulosti, paměti klimatu, postkonfliktní minulosti, vyrovnánímu se s kolektivním traumatem a problematickou minulostí v umění a filmu.

Část programu konference byla v režii několika tematických a regionálních pracovních skupin, jejichž vznik Asociace paměťových studií podpořila (working groups a regional groups). Tyto skupiny buď sdružují badatele, jenž zkoumají podobné téma, nebo se v nich scházejí badatelé z jednoho regionu. Zatímco tematické pracovní skupiny dávají tušit, která témata jsou v oblasti paměťových studií nejvíce „in“, regionální skupiny naznačují, kde se paměťová studia nejvíce pěstují (a kde je vůle se na tomto poli sdružovat). Co se týče tematických skupin, najdeme v nich Digitální paměti stejně jako Paměť a gender, Paměť a migrace nebo Paměť a populismus. Sdružit smysluplně badatele různého zaměření, kteří by pocházeli ze stejné země, se zdá být komplikovanější – regionálních skupin je totiž zatím jen pět: Polsko, Latinská Amerika, severské země, Afrika a Asie.

Ve srovnání s aktivitou polských badatelů vynikne (ne)zájem badatelů českých. Z celkového počtu cca 1500 účastníků jsem v programu objevila jen dvě jména znějící česky (včetně svého). Není účelem této zprávy pátrat po příčinách. Jedno je však jisté – paměťová studia jsou směrem bádání, který je prakticky zcela v režii západních badatelů. I letmý pohled na jména tří spoluprezidentů i na jména badatelů, jež jsou samotnou asociací považováni za klíčoví, ukáže, že se mezi nimi nenachází nikdo ze střední a východní Evropy. Jen posuďme: spoluprezidenti jsou z Nizozemí, USA a Kanady (Aline Sierp, Jeffrey Olick a Jenny Wüstenberg). K leadrům v paměťových studiích patří např. Astrid Erll, Michael Rothberg, Ann Rigney, Daniel Levy, Stef Craps, William Hirst, Wulf Kansteiner nebo Vered Vinitzky-Seroussi. Ti všichni se konference aktivně zúčastnili.

Mladí badatelé se setkali již před začátkem konference na celodenním metodologickém workshopu a pro všechny bylo určeno patnáct metodologických „master“ lekcí na vybraná témata. V předvečer zahájení konference se tak pod vedením renomovaných specialistů v dané oblasti přednášelo

na následující témata: vedení rozhovorů, digitální přístupy, zúčastněné pozorování, podíl komunity na výzkumu, kognitivní přístupy, orální historie a rodinná paměť, divadlo a paměť, post-memory, aktivistický výzkum, studium paměti v digitální době, vizuální umění a paměť.

Konference, ovšem za nemalý konferenční poplatek, nabízela nejen oblibátní coffee-breaky, ale i obědy. Sympatické bylo, že se oběd rozdával v papírových taškách (tvořila ho bageta, ovoce a nápoj) a co se nesnědlo, připadlo místní charitě a bankám jídla. Organizátoři, jak už to bývá na velkých konferencích zvykem, nabízeli hlídání dětí. Každého účastníka vybavili také nezbytnou hliníkovou lahví na pití, do níž si bylo možno kdykoliv načerpat vodu z přistavených zásobníků. Ve čtyřicetistupňovém vedru se to vyplatilo. K lahvi přidali i vějíře, patrně s vědomím toho, že ne všechny místnosti filozofické fakulty, kde se konala většina panelů, jsou vybaveny klimatizací či ventilátory. (Přesto jsem byla svědkem panelu, kde se z davu vířících vějířů vynořil jeden z posluchačů řka, že takhle trápit člověka vedrem a dusnem je nelidské, přičemž místnost, evidentně ne zcela v dobré náladě, opustil.)

Část doprovodného programu, obrazového, filmového i divadelního, zajišťovala pracovní skupina Umění a paměť. V rámci doprovodného programu měli účastníci rovněž možnost prohlédnout si bývalé bojiště španělské občanské války v areálu místní univerzity. Dosud jsou univerzitní budovy poznamenány stopami kulek po vypálených střelách, linie mezi republikány a nacionalisty (frankisty či pro jiné fašisty) vedla těsně kolem budovy filozofické fakulty. Prý se od té doby traduje, že dizertační práce musí mít aspoň 350 stran, to je totiž tloušťka, kterou už vypálená kulka nepřekoná. Knihy sloužily jako zátarasy proti kulkám v oknech, nezřídka nepřátelské strany od sebe oddělovalo jen pár desítek metrů. Postkonferenční program lákal na výjezd do Údolí padlých, kontroverzního památníku generála Franka. Úloha památníků a veřejných artefaktů je totiž dlouhodobě velmi důležitým tématem paměťových studií.

Skvělý dojem z konference upevnil fakt, že všechny keynote přednášky byly nahrávány a je možno si je vyposlechnout znovu. Neměně skvělá webová platforma Asociace paměťových studií (memorystudiesassociation.org) však nabízí mnohem více. Najdeme na ní nejen konferenční videa, fotografie a mediální ohlasy, ale i další užitečné zdroje pro členy asociace. Především je členům umožněn zdarma přístup k časopisu *Memory Studies*, publikační základně paměťových studií. Na webu členové najdou informace o probíhajících projektech a konferencích, začínající badatelé zde naleznou základní literaturu i sylaby kurzů. Třešničkou na dortu jsou rady několika významných badatelů, jak psát, jak zvládnout výzkum i rodinu apod.

Paměťová studia jsou ze své povahy interdisciplinární a konference je snad jedinou půdou, kde se mohou badatelé různých zaměření setkat a diskutovat o daném tématu z pohledu svého oboru. Umožňuje rovněž setkání badatelů z různých zemí, na třetí konferenci jich bylo zastoupeno 45. Enormní zájem o konferenci ze strany odborné veřejnosti a zároveň četné ohlasy v (španělských) médiích naznačují, že s paměťovými studiemi je třeba do budoucna počítat. Ač jsou často představovány jako módní trend, zdá se, že došlo k rozhodujícímu přelomu: z trendu se stala lavina, která nepůjde už jen tak zastavit.

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: radmila.svarickova@upol.cz

**TŘICET LET OD PÁDU ŽELEZNÉ OPONY
S M. CHODOROVSKÝM I T. G. ASHEM:
VÝROČNÍ KONFERENCE BASEES
(BRITISH ASSOCIATION FOR SLAVONIC
AND EAST EUROPEAN STUDIES),
12.–14. 4. 2019, CAMBRIDGE**

Radmila Švaříčková Slabáková

BASEES (Britská asociace pro slovanská a východoevropská studia) je učenou společností, jež sdružuje badatele zkoumající prostor Ruska, bývalého Sovětského svazu a východní Evropy. Hlavní aktivitou asociace je pořádání konference, která se tradičně každý rok koná v Cambridgi. Schází se na ní pravidelně okolo 450 účastníků, nejrozmanitějšího oborového zaměření, od historiků, politologů, sociologů, přes filozofy, lingvisty a literáty až k mediálním odborníkům, architektům a ekonomům. V minulém roce, 2018, však asociace pořádala i jednu mimořádnou podzimní konferenci. Patrně chtěla vyjít vstříc těm zájemcům o konferenci, pro které je Velká Británie geograficky vzdálenější a možná také finančně nedostupnější. Konference logicky přitahuje pozornost mnoha badatelů mimo Velkou Británii – z Ruska, Ukrajiny i pobaltských republik. Ti se konference, která se konala 13.–14. září 2018 ve švédské Uppsale, zúčastnili ve velké míře.

Cambridgské konference se odehrávají více v režii badatelů z britských univerzit. Mnoho z nich však z bývalých zemí Sovětského svazu pochází, ať už v současnosti působí v Británii, Švédsku, Finsku či jinde. Konference je samozřejmě otevřena i pro zájemce mimo samotnou asociaci. Ta má v současnosti 532 členů, z nichž je naprostá většina, 412, etablovaná na některé z britských univerzit. Nepřekvapí, že Rusko je domovem pro 22 členů asociace, 15 je jich z USA, 12 z Polska, 9 z Německa. Počet členů z jiných zemí (včetně například Austrálie) nepřesáhne číslo 6. Česká republika je zastoupena jedním členem, a to autorkou tohoto článku.

To však neznamená, že by česká účast na konferenci v roce 2019 byla takto minimalizovaná. Naopak, čeští badatelé postavili hned tři panely. Panel *State socialism in post-1989 Czech gendered historiography and memories* organizovala Libora Oates-Indruchová, socioložka působící na Univerzitě v Grazu, dva navazující panely nazvané *A Socialist Science on the Eve of Velvet Revolution Revisited* se odehrály pod vedením historičky ekonomie An-

tonie Doležalové, která v současnosti působí na UK a zároveň v Cambridgi. Několik dalších představitelů českých univerzit přispělo individuálními prezentacemi. O Česku se hovořilo i v panelu sestaveném historičkou ekonomie Annou Soulsby z University of Nottingham a samostatný panel na kulturní téma *Beyond the Avant-Garde: Czechoslovak Modernism* vedli britští badatelé sdružení do *Forum for Czech and Slovak Studies in the UK*. Jde o platformu výzkumníků zabývajících se bývalým Československem, jež je součástí BASEES. V jejím čele stojí dvanáctičlenný výbor, představovaný prof. Markem Cornwalllem (Southampton) a Dr. Rajendrou Chitnis (Bristol).

Nebylo v silách autorky této zprávy zúčastnit se všech českých panelů, přesto si tróuá s politováním tvrdit, že o ně měli zájem prakticky zase jen účastníci z Čech. Hlavním tahákem na konferenci bylo totiž Rusko, což je patrně pravidlem. Vystavující nakladatelé, mezi nimiž byly Cambridge University Press, Routledge, Yale University Press a Bloomsbury Publishing, se jen výjimečně namáhali dovést a představit knihy mimo ruský geografický prostor. Patrně jim bylo jasné, že tato konference, navzdory názvu, bývá především o Rusku.

Konference v roce 2019 se zaměřila navíc na třicetileté výročí od pádu železné opony. Tři keynote kulaté stoly měly připomenout „euforii události roku 1989 v Evropě“ a „uvažovat o pozitivích i negativích toho, co potom následovalo“ (dle slov Judit Pallot, prezidentky BASEES). První keynote roundtable se měl zabývat tím, jakou roli hrálo umění a filozofie při pádu komunismu. Přestože se čtyři vystupující, mezi nimiž mělo Česko svého zástupce v podobě filozofa Josefa Mourala z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, snažili podat co nejpřesvědčivější výklad stavu svého oboru před rokem 1989 (filozofie, umění, literatury a hudby), jejich perspektivy byly natolik různorodé a úzce specializované, že kulatý stůl vyzněl spíše rozpačitě, což bylo dáno i poněkud nešťastnou „přednáškovou“ formou příspěvků.

Vše však vynahradil druhý keynote kulatý stůl, který byl patrně nejočekávanější. Měl se u něho sejít Michail Chodorovskij, známý odpůrce prezidenta Putina a bývalý nejbohatší Rus, spolu s Markem Galeottim, profesorem historie na New York University, specialistou na ruskou bezpečnost a mezinárodní politiku. Osoba Michaila Chorodovského byla patrně největším tahákem celé konference, návštěvnost byla rekordní – přes 500 osob ze 40 různých zemí. Posluchači kulatého stolu, jehož cílem bylo reflektovat současný ruský právní systém, resp. trestní právní systém, se do největší přednáškového sálu na Robinson College ani nevešli, mnohým nezbylo nic jiného než postávat či posedávat na podlaze. Chodorovskij, jež byl odsouzen ke čtrnácti

letům vězení za daňové úniky a privatizační podvody a v roce 2013 propuštěn na svobodu, byl v konferenční brožuře představen především jako filantrop, iniciátor nadace Open Russia, jejímž cílem je budovat v Rusku občanskou společnost, a jako vězeň svědomí. K tématu práva a kriminality měl mnohé co říct i Mark Galeotti, oceňovaný autor mnoha publikací o současném Rusku jako *Musíme si promluvit o Putinovi*, Paseka 2019, nebo *Vor v zákoně: ruská mafie*, Universum 2019, která byla či bude přeložena do 13 jazyků.

V diskuzi oba dva aktéři pátrali po povaze Putinova politického systému a odpovídali na četné dotazy z publika jako např. „Jak dlouho Putinův stát vydrží“? Dle Chodorovského je problémem, že Putin kolem sebe vytvořil systém, jenž neuznává instituce, jen lidi a vztahy mezi nimi. Putin je dle mínění debatujících první prezident po Stalinovi, který přistoupil ke zločinu aktivně, tak, že ho řídí a hlídá. Diskutovalo se také o situaci v ruské periférii. Moskva je evropské město, ale životní standard v provinciích mimo hlavní město se podobá situaci v Keni. 89 % peněžních prostředků je v rukou 3 % populace. V této souvislosti je třeba dodat, že cestu a pobyt na konferenci si Michail Chodorovskij hradil sám, jak na výroční schůzi členů asociace prozradila její prezidentka.

Třetí kulatý stůl měl neméně skvěle vybrané protagonisty. Diskutovali na něm svědkové kolapsu komunistického režimu ve střední a východní Evropě a dezintegrace Sovětského svazu, historik Timothy Garton Ash (Oxford), autor mnoha oceňovaných knih o konci komunismu ve střední Evropě, Bridget Kendall, od roku 1983 korespondentka BBC v Moskvě, a Jens Reich, uznávaný vědec a zároveň jedna z klíčových postav hnutí za občanská práva v NDR v 80. letech a v roce 1994 nezávislý kandidát na prezidenta Německa. Diskuse, která se díky T. G. Ashovi hodně soustředila na střední Evropu, byla podobně barvitá jako předchozí kulatý stůl. T. G. Ash přemítal o tom, jak je pro historika těžké vysvětlit příčiny všech událostí – nikdo už přesně nezjistí, kdo na demonstracích v listopadu 1989 v Praze na Václavském náměstí jako první vytáhl klíče a začal s nimi cinkat. Bridget Kendall vzpomínala, jak v roce 1986 dělala rozhovor s Václavem Havlem a Jiřím Dientsbierem a ptala se jich, jestli za svého života uvidí druhé pražské jaro a oba svorně přiznali, že si to nemyslí, že se to za jejich života určitě nestane. T. G. Ash přidal, jak se v polovině listopadu 1989 setkal s Václavem Havlem a řekl mu, že to, co trvalo v Polsku 10 let, bude trvat v Československu 10 dní. Diskutovalo se také o banánech a jejich nedostatku a o tom, jakou roli to mohlo v pádu železné opony hrát. Diskutující mínili, že se zde projevila touha žít v normální zemi. SSSR bohužel měl smůlu, že žádnou „normální zemi“ neměl hned vedle. Jens

Reich soudil, že poselství pádu železné opony trvá – liberální demokracie je zárukou klidného života, který máme štěstí žít.

Zdá se, že BASEES je organizací, které umí nejen přitáhnout renomované hosty jako řečníky konferencí, ale také organizací transparentní a nabízející členům všemožné výhody (na druhou stranu je třeba přiznat, že členský poplatek je značný, i když členové mají snížený konferenční poplatek – ten je ovšem také značný). Na členské schůzi byly všem rozdány materiály s podrobnými zprávami od jednotlivých členů výboru, tj. od prezidentky, pokladníka, tajemníka, představitelky Fóra žen, představitele oddělení pro postgraduální studenty (s nabídkou různých stipendií a stáží) atd. Zvlášť Fórum žen vyvíjí nejednu aktivitu. Mimo jiné každý rok uděluje několik cen – za nejlepší knihu s danou tematikou, za nejlepší článek nebo knižní kapitolu, i za konferenční příspěvek přednesený postgraduálními studenty. Ceny uděluje i samotná asociace, za knihy na téma východní Evropy. Mailing listem jsou členům pravidelně zasílána oznámení o nejrůznějších konferencích, stipendiích, stážích apod.

Vynikající na konferenci BASEES je, že vše se odehrává na jednom místě – konferenční jednání, doprovodné programy jako rauty (ten je třeba zaplatit zvlášť, jde o noblesní záležitost) či promítání filmů a zároveň se v Robinson College i přespává. Všichni účastníci mají k dispozici jednolůžkový pokoj. Dlouhá léta byla na vybavení pokoje a příslušenství znát, ač je tato kolej jednou z nejmladších v Cambridgi (byla založena v roce 1977 díky daru filantropa Davida Robinsona). Nepotřebnou březnovou klimatizaci a tudíž ledový chlad některých poslucháren vynahradila snídaně v ceně formou bufetu, s typicky anglickými fazolemi, párky, smaženými vajíčky, pečenými bramborami a houbami.

Konference BASEES je doporučeníhodná pro badatele, zabývajícími se Ruskem a zeměmi bývalého Sovětského svazu, a to z nejrůznějších disciplín. Získají možnost kontaktů jak na kolegy z Británie, tak z Ruska a dalších zemí bývalého SSSR. Ostatní posluchače mohou přitáhnout zajímaví hosté, jež má BASEES zvyk na konference zvat.

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: radmila.svarickova@upol.cz

**MEZINÁRODNÍ STUDENTSKÝ WORKSHOP
CURRENT TRENDS IN CENTRAL EUROPEAN
RESEARCH OF MODERN HISTORY,
POLITICS AND CULTURE NA KATEDŘE HISTORIE,
29.–31. 5. 2019**

Radmila Švaříčková Slabáková

Poslední tři květnové dny v akademickém roce 2018/2019 se na půdě Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci konal mezinárodní studentský workshop CEEPUS (Central European Exchange Programme for University Studies) s názvem *Current trends in Central European research of modern history, politics and culture*. CEEPUS je výměnný program určený pro univerzity střední Evropy. Univerzity spolupracují v rámci sítí, které umožňují jak studijní a výzkumné pobyty studentů a akademiků, tak pořádání konferencí, workshopů a tematických exkurzí.

Program CEEPUS má na katedře historie již dlouhou tradici. Současná síť CIII-CZ-0029 byla založena v roce 2004, což znamená, že v akademickém roce 2019/2020 slaví síť již patnácté výročí své existence. Síť nyní tvoří osm univerzit, včetně domácích, která síť vede. Zastoupeny jsou Vídeňská univerzita, Jagellonská univerzita v Krakově, Univerzita Mateja Béla v Banské Bystrici, ELTE univerzita v Budapešti, Babes-Bolyai univerzita v Kluži, St. Kliment Ohridski univerzita v Sofii a Luigi Gurakuqi univerzita v albánském Skadaru.

Mezinárodní studentský workshop byl na katedře historie v rámci programu CEEPUS organizován poprvé. Zúčastnilo se ho dvacet zahraničních studentů a pět studentů domácích, přičemž byly zastoupeny všechny univerzity sítě kromě Vídeňské univerzity a nově přistupující univerzity ELTE. Cílem workshopu bylo umožnit studentům, kteří zpracovávají podobné téma diplomové či dizertační práci, širší diskusi nad tématem z pohledu výzkumů v různých zemích. Studentům se mělo též dostat hlubšího vhledu do problematiky díky podrobným komentářům koordinátorů z jednotlivých univerzit, jež se ujali role moderátorů a diskutujících.

Z reportů (obligatorní součástí pobytů CEEPUS) vyplynulo, že si studenti možnosti účasti na workshopu velmi cenili. Někteří měli vůbec poprvé příležitost představit své téma před širším publikem či o něm diskutovat se zahraničními odborníky. Jiní oceňovali nové impulzy a perspektivy, jichž se jim díky komentářům dostalo. Zajímavou se jevila i úvodní přednáška dr. Ta-

mase Lonharta, koordinátora z Kluže a odborníka na politické dějiny 20. století, s názvem *From the search for regional cohesion, to different interpreting of regional security. Central and Eastern Europe in the International Relations at the turn of 20th and 21st centuries*. S výhodami i úskalími doktorského studia seznámila účastníky prof. Nina Tsvetkova ze sofijské univerzity. Škoda jen, že její závěrečná přednáška s názvem *The 'growing pains' of the PhD student or the 'loneliness of the long-distance runner'?* nepřilákala prakticky vůbec PhD. studující domácí katedry historie. Větší pozornost ze strany domácích posluchačů katedry by si workshop zasloužil i obecně.

Závěrečné poděkování patří programu CEEPUS, který umožnil financování workshopu (ubytování pro zahraniční účastníky a stipendia). Poděkování směřuje i ke katedře historie a k filozofické fakultě, díky jejichž finančnímu příspěvku bylo možno debatovat nad tématy diplomových a dizertačních prací i během coffee-breaků a dvou rautů. Poděkování náleží též doktorandům katedry historie, především Matúši Krátkemu, dále Kristýně Olszarové, Tereze Zapletalové a Jiřímu Gregorovi, kteří se na organizaci workshopu podíleli a zařídili doprovodný program, návštěvu Arcibiskupského paláce a Arcidiecézního muzea. Přímý obdiv si vysloužil „muž pro vše“ Matúš Krátky, a to jak od koordinátorů, tak od studentů. Nehledě na přínos odborných diskuzí byla pro některé účastníky vrcholem celého workshopu ochutnávka piva s podrobným komentářem, jehož se ujal právě Matúš Krátky.

Program CEEPUS na katedře historie využívají studující především k jednoměsíčním výzkumným pobytům, přičemž nejoblíbenější destinací je Vídeň, Krakov a Budapešť. Možnosti sítě jsou však mnohem širší, jak ukázal tento workshop. Věřme, že nebyl posledním.

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: radmila.svarickova@upol.cz

ZPRÁVA Z KONFERENCE

OZBROJENÉ SÍLY A ČESKOSLOVENSKÝ STÁT¹

Anna Blatecká

Ve dnech 18.–19. června 2019 se v prostorách klubu brněnské Univerzity obrany uskutečnila mezinárodní konference s názvem *Ozbrojené síly a československý stát*. Konference byla zrealizována akademickými pracovníky z katedry vojenského umění, kteří se jí rovněž aktivně účastnili. Jednání zahájil úvodním slovem vedoucí katedry vojenského umění plk. gšt. doc. Ing. Ivo Pikner, Ph.D. Poté již odstartoval samotný program konference. Dopolední blok byl věnován příspěvkům věnujícím se vzniku Československého státu, meziválečnému období, dále pak československým ozbrojeným silám v předmnichovském období. Pro četnost příspěvků byla pak odpolední náplň, stejně jako program dalšího dne, rozdělena do dvou sekcí. Další bloky zahrnovaly problematiku okupace Československa, druhé světové války, poválečného období, studené války a v neposlední řadě byly představeny dva příspěvky věnující se vojenskému umění.

Konference se zúčastnilo prostřednictvím jednotlivých akademických pracovníků a studentů celá řada vědeckých historických institucí. Co se pražských vědeckých pracovišť týče, jednalo se o Vojenský historický ústav, Historický ústav AV ČR, Ústav pro soudobé dějiny či Ústav pro studium totalitních režimů. Ze Slovenska byla konference zastoupena vědeckými pracovníky z bratislavského Historického ústavu Slovenské akademie vied, dále pak z bratislavského Vojenského historického ústavu. Na konferenci vystoupili také zaměstnanci a studenti českých univerzit. Nejhojněji byla zastoupena Univerzita obrany – zde vystupovali zejména organizátoři konference, například Mgr. Aleš Binar, Ph.D., s příspěvkem *Záměry vojenského využití československého opevnění německým velením na konci druhé světové války* či PhDr. Milan Vyhlídal, Ph.D., s příspěvkem *Odbojová skupina Tři konšelé – příspěvek k počátkům protinacistické rezistence v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939*. PhDr. Vladimír Černý, Ph. D. z Masarykovy univerzity prezentoval příspěvek týkající se československého domácího odboje – *Zemské velitelství odbojové organizace Obrana národa na Moravě v letech 1939–1940*. Studentem doktorského studia Mgr. Vítem Němcem byl reprezentován také Ústav historických věd Slezské univerzity v Opavě. V neposlední řadě je nutno upozornit na bohatou účast ze strany Katedry historie Univerzity Pa-

¹ Autorka zprávy je doktorandkou Katedry historie FF UP v Olomouci.

lackého v Olomouci. Konference se zúčastnil ze zaměstnanců a vyučujících prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., který se věnoval osobě Vojtěcha Preissiga. PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D., vystoupil s příspěvkem *Britský zpravodajský důstojník Harold Gibson a čs. vojenská zpravodajská služba*. Konference se rovněž zúčastnili studenti doktorského studia ze sekce dějin 20. století Mgr. Anna Blatecká a Mgr. Vojtěch Češík či studenti magisterského studia Mgr. Petr Žížka a Mgr. Marek Vašut.

Akademické setkání bylo po vyslechnutí všech příspěvků ukončeno s příslibem opakování akce v příštím roce. Současně výstupem této konference bude kolektivní monografie, která by měla být publikována v roce 2020.

Mgr. Anna Blatecká
Dvořákova 266/36
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: Ablatecka@centrum.cz

HISTORIA FUTURAE – NOVÝ ČESKÝ INSTITUT PROPOJUJÍCÍ HISTORII A NEJNOVĚJŠÍ DIGITÁLNÍ MÉDIA

Václav Adamec – Jan Blažek

1 Úvod

Se vznikem a rychlým rozvojem technologií vzniká též nová role pro humanitní obory. Novým trendem jsou digital humanities¹, tedy propojování technologií a humanitních oborů. Přestože se na první pohled může zdát, že rozvoj technologií, zejména internetu, způsobuje spíše šíření povrchních a nevědeckých informací, jsou to právě digitální technologie se zábavním průmyslem ve svém čele, které možná překvapivě rehabilitují klíčovou roli humanitních oborů. Jako trefný příklad může posloužit počítačová hra *Kingdom Come: Deliverance* od společnosti Warhorse Studios, jejíž zábavná stránka a mimořádná komerční úspěšnost (jen za první týden hra vydělala kolem jedné miliardy korun)² stojí také na kvalitní práci humanitních oborů: výtvarníků, historiků, hudebníků, herců a dalších profesí. Navíc je hra zasazena do reálií první poloviny 15. století a využívá historické památky nasnímané ve 3D, jako je Sázavský klášter či města v Posázaví.

Virtualizace totiž přináší řadu benefitů. K těm určitě patří vychutnání si zážitku o samotě, a to v řadě případů včetně možnosti nemuset kvůli tomu opustit vlastní domov. Další výhodou je tzv. holistický storytelling, tedy způsob, jakým lze vyprávět příběh. Ten nabízí možnost zasadit věci, lidi i události do kontextu, což vede k propojení jednotlivých informací a snazšímu porozumění komplexních situací či problémů. Klíčovou roli však hraje aktivní účast uživatelů na příběhu, tedy prožívání historických událostí z pohledu první osoby, díky kterému se z pasivních příjemců informací stali díky platformám počítačových her a virtuální reality lidé aktivními účastníky historických událostí, což výrazně zvyšuje kvalitu absorbovaných informací.

¹ Univerzita Cambridge definuje digital humanities jako široké pole výzkumu a akademických aktivit, které zahrnují nejen využití digitálních metod uměleckými a humanitními výzkumníky a spolupráci odborníků na digital humanities s výpočetními a vědeckými obory, ale také způsob, kterým umělecké a humanitní obory nabízejí výrazný vhled do zásadních sociálních a kulturních otázek vyvolaných rozvojem digitálních technologií. Podrobněji vizte Cambridge Digital Humanities – <https://www.cdh.cam.ac.uk/cdh/what-is-dh> [cit. 8.10.2019]

² Vizte Kingdom Come slaví úspěch, české hry se prodal milion kusů – <https://www.e15.cz/domaci/kingdom-come-slavi-uspech-ceske-hry-se-prodal-milion-kusu-1343672> [cit. 8. 10. 2019]

Nenechme se však zmást tím, že příklad počítačové hry nemá nic společného s akademickou činností. Špičkové světové univerzity berou téma digital humanities velmi vážně – Harvardovou univerzitou počínaje a Oxfordskou univerzitou³ konče. Ve světě takto již vznikají virtuální muzea⁴, prohlídky⁵ či nejrůznější další expozice, kde lze pomocí digitálních technologií rekonstruovat původní podobu dávno zašlých předmětů a obydlí či přímo zažít historické události. Je proto logické, že vytvoření virtualizace takového obsahu se neobejde bez humanitních vědců – historiků. Nové technologie navíc výrazným způsobem přispívají ke zvýšení návštěvnosti muzeí a zájmu o jejich sbírky. Například Národní archeologické muzeum v Neapoli poté, co vytvořilo počítačovou hru *Father and Son*, zaznamenalo za první rok téměř 500 000 online návštěv⁶.

2 Historie vyprávěná moderními technologiemi

Právě z ideje přibližovat veřejnosti historické události pomocí nejmodernějších technologií a médií vznikla i nezisková organizace *Historia Futurae*. Založili jsme ji jako zástupci akademické a technologické sféry, kteří jsou si vědomi toho, jak důležité je využívat současné komunikační prostředky –

³ Digital Humanities / Digital Histories – <https://histsci.fas.harvard.edu/people/areas-research-faculty/digital-humanities-digital-histories> [cit. 8. 10. 2019] a Digital Humanities at Oxford – <https://digital.humanities.ox.ac.uk/> [cit. 8. 10. 2019].

⁴ Např. virtuální muzeum Kremer, které je považované za první muzeum existující ve virtuální realitě. Sběratelé George a Joël Kremerovi chtěli zpřístupnit široké veřejnosti umělecká díla světového věhlasu, ale zároveň se vyhnout vysokým nákladům za provoz muzejních budov a ochranu děl nevyčísitelné ceny. Využili proto virtuální galerie, která se ve všech ohledech podobá fyzickému muzeu, a to prostřednictvím technologie Viveport. Takto si je možné prozkoumat galerii se 74 díly holandských mistrů, přičemž každý obraz byl fotografován tisíckrát pomocí fotogrammetrie, aby bylo možné převést umění do trojrozměrného detailu. Vizte The Kremer Museum – <http://www.thekremercollection.com/the-kremer-museum/> [cit. 8. 10. 2019]

⁵ Jedna z nejzajímavějších je *Touching Masterpieces* – <https://touchingmasterpieces.com/> [cit. 8. 10. 2019], která reprezentuje první zkušenost s virtuální realitou pro zrakově postižené a nevidomé, nikoli za pomoci brýlí či headsetu, ale rukavic. Cílem bylo nevidomým ukázat několik z nejceněnějších světových sochařských děl, které si takto mohou „osahat“ – což je ostatně ve většině běžných muzeí jen stěží představitelné kvůli vysokému riziku poškození či zničení vystavovaných exponátů.

⁶ Hru *Father and Son* si lze vyzkoušet online na stránkách Museo Archeologico Nazionale di Napoli <https://www.museoarcheologiconapoli.it/it/father-and-son-the-game/> [cit. 8. 10. 2019]

v našem případě zejména rozšířeně a virtuální reality⁷ – ke vzdělávání, osvětě a popularizaci nejen významných, ale i ostrakizovaných či opomíjených událostí, postav, témat a míst středoevropské historie. Nejde však jen o osvětu. Cílem je v kontextu poučení se z historických událostí přispět i k debatě o důležitosti ochrany lidských práv, demokratických principů či vzájemného respektu různých etnik žijících společně v jednom geografickém prostoru a poskytnout institucím, vědcům i odborníkům platformu, která umožní zpracovávaná témata komunikovat směrem k laické veřejnosti efektivně, srozumitelně a přitažlivou formou. Tou pro nastupující generace již není video a televize, tedy nejvýraznější média 20. století, ale právě virtuální a rozšířená realita, digitální animace, holografie a další inovativní zobrazovací technologie.

Jako každá mezioborová spolupráce, i ta historiků a IT specialistů má svá úskalí – jsou to dva světy, které hovoří jiným jazykem a mají jiný způsob přemýšlení i práce. Ale o to fantastičtější pak mohou výsledky této spolupráce být. Sami „ajtáci“ vnímají, že téma osvěty o naší historii je důležité, a hledají proto cesty, jak nám historikům vytvořit technologické nástroje, abychom tuto osvětu dokázali realizovat s cílem zaujmout i nejširší veřejnost. Věříme, že popularizace nutně nemusí ubírat nic na historických faktech a kvalitní akademické práci. A věříme také, že nejmodernější komunikační nástroje mohou do muzeí a škol zcela přirozeně přilákat lidi všeho věku a vzdělání, kteří sami hledají odpovědi na otázky, jak to všechno v minulosti vlastně bylo, ať už to z jednoho pohledu mohlo být vnímáno pozitivně a z druhého negativně. Chtějí vědět, jaký to všechno mělo smysl a zda se z toho můžeme poučit do budoucna. Moderní technologie totiž mohou otevřít brány znalostí uzavřených do knihoven, depozitářů a muzeí, a mohou vynášet na světlo nové vědecké poznatky a kontexty. Poznání by přeci nemělo být uchováno

⁷ Rozšířenou realitu lze definovat jako doplnění reálného obrazu o jakýkoliv digitální obsah, který je vložen přímo do tohoto reálného obrazu. K tomuto může docházet na displeji mobilního zařízení (telefonu, tabletu) nebo ve specializovaných AR/VR brýlích (např. Microsoft Hololens). Obraz z fotoaparátu, resp. kamery je přenášen na displej podobně jako v režimu focení, ale navíc jsou dodatečně přidány digitální prvky. Ty se zdají být nedílnou součástí reálného obrazu. Virtuální realitu lze naopak popsat jako způsob, jak uživateli zobrazit konkrétní prostor, aby měl pocit, že se opravdu v tomto prostoru fyzicky nachází. Díky tomu se informace dají uživateli 'vyprávět' daleko poutavěji, neboť on sám je součástí děje. Do zařízení pro virtuální realitu (VR brýlí či headsetu) je možné promítat nejen 3D obsah, který může být zcela nereálný, fiktivní, ale také obsah, který může být vytvořen fotogrammetricky. Další možností je zobrazit uživateli 3D 360° foto a video, 2D 360° foto a video nebo pouze 3D foto a video.

před světem pouze intelektuálními elitami⁸, ale mělo by být šířeno srozumitelným způsobem co nejširšímu publiku, neboť uvědomělý a kriticky smýšlející občan je základem zdravého státu a prospívající společnosti.

3 Přípravované projekty

Aktuálně diskutované projekty *Historia Futurae* se primárně týkají témat 20. století, jako je např. virtuální prohlídka Lidic⁹ ve spolupráci s Památníkem Lidice nebo virtuální výslech StB ve spolupráci s neziskovou organizací *Post Bellum*. Cílem je technologicky atraktivní formou přiblížit tyto historické fenomény – v rámci lidického projektu za využití rozšířené a virtuální reality, v rámci výslechu StB zapojením technologie interaktivního 360stupňového videa a binaurálního zvuku. Neomezujeme se však pouze na nejmodernější dějiny a věříme, že se nám podaří přichystat a realizovat i řadu dalších projektů. *Historia Futurae* jako nezisková instituce bude na realizaci každého projektu také zajišťovat fundraising z veřejných i soukromých zdrojů a bude vytvářet komunitu podporovatelů a expertů z humanitních i technologických oborů, kteří sdílejí stejnou vizi a hodnoty.

4 Role historiků ve veřejném prostoru

Přirozenou rolí humanitně vzdělaných elit bylo vždy zapojování se do veřejné diskuse, snaha formovat hodnoty ve společnosti a podporovat kritické myšlení.¹⁰ Dnes, v době nárůstu populismu a extrémistických stran je více než jindy aktuální potřeba angažování se historiků ve veřejné diskusi, korekce hoaxů ve smyslu zamlčování či dezinterpretace historických faktů. Právě

⁸ Podrobněji vizte SACCO, Pier Luigi: *Culture 3.0. Cultural participation as a source of new forms of economic and social value creation: A European perspective*. Nepublikováno, dostupné online na <http://www.amoslab.fi/wp-content/uploads/2014/06/Pier-Luigio-Sacco.-Culture-3.0-JCE-circ.pdf> [cit. 8.10.2019]. Prof. Sacco zde o těchto elitách hovoří jako o „gatekeepers“, tedy volně přeloženo „strážčích citadely“.

⁹ Další informace k projektu lze najít na webu www.historiafuturae.cz [cit.8.10.2019].

¹⁰ Takto to před nedávnem udělal také rektor Univerzity Palackého v Olomouci, prof. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D., s projektem „Euforka“. Podrobněji vizte Univerzita Palackého spolu s dalšími vysokými školami chce lépe informovat o dění v Evropě, pomůže projekt s názvem Euforka – <https://www.upol.cz/nc/pl/zpravy/zprava/clanek/univerzita-palackeho-spolu-s-dalsimi-vysokymi-skolami-chce-lepe-informovat-o-deni-v-evrope-pomuze-p/> [cit. 8. 10. 2019].

iniciativy organizací jako je Post Bellum¹¹ či osvěta ze strany osobností jako je Jiří Padevět¹² a Petr Blažek¹³ ukazují, jak klíčové je srozumitelně komunikovat fakta naší historie a debatovat o nich. I Historia Futurae by ráda přispěla svým dílem k osvětě o historických událostech, které formovaly naši zemi a naše hodnoty a mohou dnes sloužit jako příklad poučení či varování před rizikem nesnášenlivosti, ať už rasové, náboženské či národnostní.

Mgr. et Mgr. Václav Adamec
Morávkova 311/12
682 01 Vyškov
Česká republika
e-mail: vasek.adamec@gmail.com

Mgr. Jan Blažek, MSc.
Lípa 288
763 11 Zlín
Česká republika
e-mail: jan.blazek@littlegreta.co.uk

¹¹ Post Bellum je nezisková organizace, která od roku 2001 vyhledává a nahrává vzpomínky pamětníků klíčových momentů 20. století. Založila ji skupina českých novinářů a historiků, kteří se potkávali na tiskových konferencích a výročních pietních akcích a byli přesvědčeni, že pamětníci musí dostat příležitost svůj příběh vyprávět vcelku, souvisle a detailně. Pro další podrobnosti vizte www.postbellum.cz (citováno k 8. 10. 2019).

¹² Jiří Padevět, ředitel Nakladatelství Academia, český spisovatel a historik, držitel několika ocenění vč. ceny Magnesia litera. Kromě bohaté publikační činnosti je známý mj. i díky vlastnímu pořadu Krvavá léta na internetové televizi Stream.cz, resp. Televizi Seznam – <https://www.televizeznam.cz/porad/krvava-leta> [cit. 8. 10. 2019].

¹³ PhDr. Petr Blažek, Ph.D., český historik, spoluzakládal Ústav pro studium totalitních režimů, kromě bohaté publikační činnosti se podílel na vzniku řady historických výstav, věnovaných např. Chartě 77, VONS, K-231, Janu Palachovi, nebo kolektivizaci venkova, stojí za webovými portály jako www.janpalach.cz, www.vons.cz, www.ibadateln.cz a www.minulost.cz a spolupracoval na výrobě mnoha dokumentárních i hraných filmů jako Proces H, Pouta, Hořící keř, Mluví Charty 77, Ženy Charty 77, nebo Milada.

DOC. PHDR. STANISLAV SEDLÁČEK (5. 5. 1919, JIMRAMOV – 21. 7. 2002, ŠTERNBERK)

Karla Vymětalová

V měsíci květnu tohoto roku uplynulo 100 let od narození jedné z nejvýraznějších osobností působících na filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v padesátých až devadesátých letech minulého století, pana docenta Stanislava Sedláčka.

Rodištěm pana docenta byl Jimramov na Českomoravské vysočině, místo, které svou krásou, ale i drsností předurčilo i mnoho jeho vlastností – vnímavost, kladný vztah k lidem, ochotu pomáhat, pracovitost, sebedisciplinu i lásku k přírodě. Narodil se jako druhé dítě do rodiny zemědělského dělníka a švadleny. Poněvadž jeho otec zemřel, když mu bylo šest let, a vdova se musela postarat o čtyři děti, z nichž nejmladšímu byly teprve tři roky, musel i on coby žák obecné školy v Jimramově přiložit ruku k dílu a prací „na panském“ přispívat do rodinného rozpočtu.¹

Po absolvování obecné školy v místě bydliště byl původně poslán na jezuitský ústav na Velehradě, kde podle přání maminky měl směřovat k církevní dráze. Brzy však změnil působíště a v letech 1930–1938 vystudoval v Brně klasické (I. státní české) gymnázium, aby se v akademickém roce 1938/39 přihlásil na Masarykovu univerzitu na obor latina – řečtina. Jeho vysokoškolské studium, jehož náklady – podobně jako na gymnáziu – si hradil především ze stipendia a dávání kondicí, bylo přerušeno rozhodnutím nacistů o uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939, což znamenalo odchod do praxe a hrozbu pracovního nasazení. Na univerzitu mohl znovu nastoupit, podobně jako mnoho jeho vrstevníků, až po ukončení válečného konfliktu. K jeho profesorům na filozofické fakultě v Brně patřil mj. i významný klasický filolog a překladatel Platónova díla, profesor František Novotný, jehož si velmi vážil a který se mu svou náročností vůči sobě i studentům stal vzorem, kterého se pan docent po celý život držel.²

Závěrečné zkoušky z klasické filologie složil s úspěchem na jaře 1947, aby po absolvování základní vojenské služby nastoupil na umístěnku na reálné gymnázium (později Jedenáctiletou střední školu) ve Šternberku na Mora-

¹ Archiv Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen AUPO), fond Rektorát Univerzity Palackého (dále jen RUP), kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, životopis z 1. 9. 1965.

² AUPO, fond RUP, kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, dotazník z 31. 7. 1982.

vě, kde strávil část profesního³ a celý svůj osobní život. Na místo zatímního profesora nastoupil 1. října 1947, tedy v době, která nebyla politicky pokojná a nelehká byla i z profesního hlediska. Výuka klasických jazyků se omezovala: řečtina z výuky zcela zmizela, latina se od školního roku 1950/1951 učila jako volitelný předmět jen v jedné (základní) větvi a od školního roku 1953/1954 jen jako předmět nepovinný. Aby splnil limit odučených hodin, začal coby středoškolský profesor učit všechny předměty, které v daný okamžik nebyly na škole odborně aprobovány, či jen v nedostatečné míře: češtinu, filosofickou propedeutiku, občanskou nauku, dějepis, němčinu, psychologii, základy výroby, civilní obranu, předvojenskou výchovu, astronomii.⁴ Široký záběr jeho výuky dokládá nejen akutní nedostatek odborných pedagogických sil v dané době, ale i erudici, metodičnost a pracovitost Stanislava Sedláčka, který do hodin přicházel výborně připraven. Vysloužil si tak slova uznání nejen ze strany svých představených,⁵ ale i žáků. Tím, čím však především ovlivnil své žáky, a to jak na gymnáziu, tak později na univerzitě, byl jeho osobní postoj k životu, předmětům, které vyučoval, ale zejména ke studentům. Výstižně to dokládá vzpomínka dnes již penzionovaného středoškolského profesora Zdeňka Šubrt, který na gymnáziu ve Šternberku studoval a pak i působil. „Vždycky kladl velký důraz na osobní kvality studentů, nikdy se nesnížil k politicky motivovaným rétorickým výstupům. Všechny naše problémy se snažil taktní formou v rámci svých možností vyřešit.“ Jeho další žák, dnes již zemřelý středoškolský profesor Miroslav Aberle, přidal hodnocení v roce 2004: „Již při jeho prvním vstupu do třídy jsme vycítili, že před námi stojí osobnost. A jak jsme ho pak blíže poznávali, nemýlili jsme se. Brzy byl námi zařazen do kategorie pedagogů přísných, náročných, ale spravedlivých. Svými vědomostmi a svým chováním získal postupně obrovskou autoritu. Ve školních věcech byl naprosto nekompromisní, ale na druhé straně měl velký smysl pro humor a pochopení pro drobné poklesky dané našim věkem.“⁶

³ Krátkou epizodou přerušující jeho šternberská léta bylo několikaměsíční působení (ve školním roce 1951/1952) jako středoškolského profesora na dělnické přípravce v Bílé Vodě u Javorníka.

⁴ Státní okresní archiv v Olomouci (dále jen SOkA), fond Š 5-194. Jedenáctiletá škola Šternberk, nepracovaný fond, knihy 1–20, třídní výkazy pro 9.–11. postupný ročník z let 1953/54–1959/60.

⁵ SOkA, fond Š 5-212, Gymnázium Šternberk I, kat. č. 1, protokol o III. obdobné poradě učitelského sboru gymnázia ve Šternberku konané dne 28. 1. 1952; Archiv Univerzity Palackého, fond Rektorát Univerzity Palackého, kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, Posudek škol. inspektora M. Šýkory na St. Sedláčka ze dne 2. 11. 1959.

⁶ Osobní vzpomínky prof. Z. Šubrt a M. Aberleho z roku 2004. VYMĚTALOVÁ, Karla: *Doc. PhDr. Stanislav Sedláček – středoškolský učitel (1947–1959)*. In: *Laudatio brevis*. Sborník věnovaný Doc. PhDr. Stanislavu Sedláčkovi (dále jen *Laudatio brevis*). Olomouc 2004, s. 18.

Předmětem, kterému pan docent věnoval (kromě klasické filologie) celé srdce, se mu stala tělesná výchova, kterou dokonce tři roky dálkově studoval na Univerzitě Palackého v Olomouci.⁷ V absolutoriu mu zabránila změna zaměstnání – přechod na olomouckou univerzitu v pozici odborného asistenta pro výuku lékařské latiny. Vztah ke sportu jej však provázal – zcela v duchu řecké kalokagathie – nejen v hodinách na gymnáziu, ale prolínal se i jeho volnočasovými aktivitami. Osobní dotazníky, které na univerzitě vypisoval, obsahují výčet řady funkcí a vyznamenání, které za svého působení v oboru tělovýchovy získal.⁸ Patřil k organizátorům celostátních spartakiád, byl trenérem oddílu odbíjené v TJ Šternberk, rozhodčím při závodech v orientačním běhu, vedoucím turistického oddílu ad. Vášnivým hráčem tenisu zůstal až do vysokého věku a až do posledních dnů rád jezdil po šternberském okolí na kole.

Když byl na podzim roku 1959 vypsán Univerzitou Palackého v Olomouci konkurz na místo odborného asistenta pro výuku lékařské latiny, byl St. Sedláček jedním z uchazečů a v konkurzu úspěš.⁹ Vyměnil tak post středoškolského pedagoga, který sice zastával s entusiasmem, ale bez možnosti uplatnění svých znalostí klasických jazyků, za vysokoškolskou katedru, která se mu na další desetiletí stala osudem. Byl přijat na Katedru neslovanských jazyků FF UP a měl vyučovat kandidáty lékařství latinu jak na oboru lékařství všeobecného, tak i na stomatologii.¹⁰ V praxi tak nyní mohl uplatnit své důkladné filologické vzdělání, poznatky, které získal při studiu tělesné výchovy, dlouholetou pedagogickou praxi i metodičnost, která mu byla vlastní. Výsledkem jeho dlouholeté pedagogické činnosti na lékařské fakultě byla mj. skripta *Základy jazyka latinského a řeckého pro medicínskou praxi* (Praha 1964), *Medicínská terminologie v audioorálních cvičeních a v přehledech* (Praha 1967), *Medicínská terminologie – latina v strukturních cvičeních a přehledech* (Praha 1970) a *Slovník řeckých slovtvorných komponentů v terminologii přírodních věd* (Praha 1970), z nichž mnohá jsou dodnes studenty sháněna a vyhledávána.¹¹ Jeho novátorské postupy, které ve výuce i při vytváření skript uplatnil, byly kladně hodnoceny i v posudku přiloženém k jeho habilitační-

⁷ AUPO, fond RUP, personální spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 6919.

⁸ AUPO, fond RUP, kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, dotazník z 31. 7. 1982.

⁹ AUPO, fond RUP, personální spis, kart. 345, inv. č. 6919, přihláška na konkurz odborného asistenta pro výuku latiny na LF UP z 19. 10. 1959.

¹⁰ K detailnímu výčtu výuky medicínské latiny v 60. a 70. letech na lékařské fakultě viz KOUČKÁ, Ivana: *Pedagogická kariéra a působení doc. PhDr. Stanislava Sedláčka na Univerzitě Palackého v Olomouci v letech 1959–1995*. In: *Laudatio brevis*, s. 23.

¹¹ Seznam prací doc. Sedláčka byl publikován jako *Výběrová bibliografie prací doc. PhDr. Stanislava Sedláčka a články a zprávy o něm*. In: *Laudatio brevis*, s. 53–55.

mu spisu z roku 1965. „Byl pověřen organizací výuky latinského jazyka pro mediky. Tuto výuku postavil na nový základ, spojiv požadavky audiovizuality se zásadou přísné funkčnosti přednášené látky.“¹²

Habilitační řízení probíhající v roce 1965, k němuž předložil návrh učebnice pro mediky *Medicínská latina v orálním cvičení na podkladě frekvenčním* a studii *Staf k lingvisticko-metodické problematice medicínské latiny*, mělo St. Sedláčkovi po úspěšném završení řízení umožnit obsadit systemizované místo docenta v oboru metodika latiny. Odborný asistent Stanislav Sedláček měl pro ně všechny odborné, lidské i kádrové předpoklady. Habilitační řízení, které se konalo před vědeckou radou Filozofické fakulty Univerzity Palackého v prosinci 1965, dopadlo příznivě a „Stanislav Sedláček byl jmenován a ustanoven docentem pro obor metodika latiny“.¹³ Jmenování docentem se však pozdrželo díky námitkám ministerstva školství, které odmítlo jmenování docentem bez vědecké hodnosti a požadovalo, aby nejprve získal vědeckou hodnost kandidáta věd (CSc.).¹⁴

Za téma své disertační práce si Stanislav Sedláček zvolil zcela odlišné téma, a to téma související z dějinami antiky – *Dion a syrakuská tyraniis*, jež však – na rozdíl od předcházejících prací – nevyšlo tiskem a je uloženo v Archivu Univerzity Palackého.¹⁵ Navázal jím na svou klauzurní práci, kterou mu v době brněnských studií zadal prof. František Novotný – *Diön u Plútarcha a Cornelia Nepota*. Ústní zkoušku a obhajobu své disertační práce absolvoval úspěšně v květnu 1969 a získal titul doktora filosofie. Ani ten však ministerstvu nestačil – trvalo na kandidatuře věd. Jejím dosažení zabránily především události odehrávající se u nás v letech po srpnu 1968, kdy i na univerzitách probíhaly čistky týkající se jak vysokoškolských pedagogů

¹² AUPO, fond RUP, habilitační spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 87, kart. 6, posudek ZV ROH FF UP na Stanislava Sedláčka ze dne 30. 11. 1965.

¹³ AUPO, fond RUP, habilitační spis doc. dr. S. Sedláčka, kart. 6, inv. č. 87, výpis ze zápisu z habilitace s. Stanislava Sedláčka dne 9. prosince 1965.

¹⁴ AUPO, fond RUP, habilitační spis doc. dr. S. Sedláčka, kart. 6, inv. č. 87, oznámení ministerstva školství rektorovi UP prof. Metelkovi z 1. 6. 1967.

¹⁵ K tématu práce se doc. Sedláček vrátil o mnoho let později v přednášce, kterou proslovil pro své kolegy a studenty při příležitosti svých 80. narozenin těmito slovy: „Z vlastní nedostatečnosti jsem se obrátil k historii Syrakús, snad *sine ira*, nikoli *sine studio*, vědom si a jsa přesvědčen, že touha po moci zbavuje rozum svobodného užívání, že podezřivost mocných vede často k násilím, že vše, co vzniklo násilím, je nesmyslné, zbytečné, nicotné a nemá budoucnost, že zákonodárcům a vládům mají být vlastní: moudrost, spravedlnost, čestnost, uměřenost a nezištnost, a že především, svoboda se nezískává jednou provždy, ale trvá jen tehdy, je-li stále a stále dobývána.“ Strojopis přednášky, archiv autorky. Přednáška byla uveřejněna jako SEDLÁČEK, Stanislav: *Historia magistra*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, fac. philosophica, Historica 29, 2000, s. 11–20.

(zejména humanitních směrů), tak i studentů aktivních v období Pražského jara a po něm. Dr. Sedláček, který byl členem KSČ od roku 1950, byť se vystříhal jakýchkoliv funkcí a předních stranických postů,¹⁶ měl být tehdy jmenován do kárné komise děkana, kteréžto jmenování odmítl. Toto odmítnutí spolu k výtkou pasivity bylo záminkou k jeho vyloučení ze strany v roce 1970, které pak v odvolacím řízení bylo změněno na zrušení členství.¹⁷ Pan docent na tuto pro něj obtížnou dobu vzpomínal bez hořkosti, s úlevou, že se neúčastnil soudu nad těmi, kterým se za katedrou snažil předat nejen své vědomosti, ale také zásady cti a mravnosti v duchu řecké filosofie, zejména Sokrata, kterého tak miloval.

V šedesátých letech se přednášková činnost pana docenta nesoustředila jen na medicínskou latinu,¹⁸ ale jeho pozornost se stále více obracela k dějinám antického starověku i výuce klasické latiny, což jej přivedlo mezi studenty různých studijních oborů na filozofické a pedagogické fakultě olomoucké univerzity. Vzhledem k tomu, že klasické jazyky měly největší počet hodin v učebních programech Katedry historie FF UP, započala intenzivní spolupráce s členy této katedry a studenty odborné historie (spojené zpočátku s němčinou) a učitelského dějepisu. Základní kurzy latiny zde vedl nepřetržitě v letech 1968/1969–1983/1984 a opět po své rehabilitaci v roce 1991/92. Po smrti prof. Krandžalova pak převzal od roku 1972/73 i přednášky z dějin starověku, které ve dvou semestrech zahrnovaly jak dějiny staroorientálních despocií, tak i dějiny antického Řecka a Říma.¹⁹ Ačkoliv dějiny starověku byly z ideologického hlediska brány na univerzitách ze strany ministerstva školství a tělovýchovy jako nutné zlo a byly „popelkou“, dr. Sedláček si mezi svými kolegy na katedře vydobyl vysoké renomé svou svědomitou prací i charakterem. Potvrzuje to i názor vedoucího katedry, prof. Josefa Bartoše, který o něm v roce 1981 napsal: „Je pracovitý, velmi zodpovědný, rozvážný a čestný a v tom smyslu neformálně ovlivňuje členy pracovního kolektivu i studenty, u nichž je mimořádně oblíben.“²⁰

¹⁶ „Bylo mu několikrát nabídnuto vedoucí místo, nepřijal je s odůvodněním, že by neuměl být ke svým spolupracovníkům rozhodný.“ AUPO, fond RUP, kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, posudek ředitele gymnázia ve Šternberku Oldřicha Virága z 16. 6. 1959.

¹⁷ AUPO, fond RUP, kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, životopis, dáno ve Šternberku 1. 7. 1977.

¹⁸ V sedmdesátých letech výuku na stomatologii, o něco později i na všeobecném lékařství za něj převzala Vlasta Poláchová. Viz seznamy přednášek Lékařské fakulty UP v AUPO.

¹⁹ Viz seznamy přednášek Filozofické fakulty UP v AUPO.

²⁰ AUPO, fond RU, kádrový spis doc. dr. S. Sedláčka, inv. č. 947, komplexní hodnocení z 11. 11. 1981.

Své přednášky, které si pečlivě psal na stroji a v tříletém cyklu znovu přepisoval, doplněné o další rukou psané poznámky, opíral o četbu odborné literatury, ale především pramenů, z nichž ty, jež byly psány latinsky, studentům často citoval nejprve v originále, aby aspoň trochu přičichli ke kráse tohoto jazyka, pak teprve v překladu. Z rozboru pramenů také při svých přednáškách, které ze svých příprav četl neobvyklým způsobem – od nejspodnějšího listu k tomu prvnímu, vycházel. Občas se od tématu odchýlil a z faktů studentům předkládaných fabuloval úvahy týkající se jak státoprávní tematiky, tak i obecně lidsky důležitých otázek. Jak sám říkal, chtěl tak nechat studenty nahlédnout do „dílny historika“.

Kontakt se spolupracovníky i mnohými ze svých studentů si dr. Sedláček udržel i po odchodu do důchodu v roce 1984, který však zdaleka neznamenal konec jeho aktivit. Na katedře historie měl dále přednášky ze starověké mytologie a vedl semináře z dějin starověku v rámci historického prosemináře.²¹ Velmi často, jakož i dříve, byly jeho znalosti latiny, vytříbený stylistický projev a cit pro latinský i český jazyk využívány při překladu diplomů k čestným doktorátům, a to jak na domovské univerzitě v Olomouci, tak na univerzitách v Opavě či Ostravě, či k sepsání přání k významným jubileím.²² Po sametové revoluci v listopadu 1989 se otevřela možnost jeho rehabilitace, kladně posouzené na vědecké radě filozofické fakulty v únoru 1990.²³ Dr. Sedláček obdržel dekret o jmenování docentem pro obor metodika latiny a svou aktivitou i osobní autoritou se následně zasloužil o znovuzřízení katedry klasické filologie na téže filozofické fakultě, jejímž členem se od února 1992 stal. Byl spiritus agens zaštiťující výuku latinského jazyka v prvních letech existence katedry, a to zejména pro dálkové studenty oboru latinský jazyk, kteří se postupem doby stali i jeho přáteli.²⁴

Své pedagogické aktivity ukončil v akademickém roce 1994/1995,²⁵ ale i nadále byl součástí „pevného jádra“ katedry historie i pomocníkem a rádcem svých bývalých studentů, kteří ho doma ve Šternberku rádi navštěvovali a z nichž mnozí se vydali akademickou cestou – někteří přímo v šlépějích pana docenta, jiní v historických etapách starověku poněkud vzdálených.

²¹ Viz seznamy přednášek Filozofické fakulty UP v AUPO za roky 1984/1885 a 1985/1986.

²² Viz KOUCKÁ, Ivana: *Doc. PhDr. Stanislav Sedláček jako překladatel*. In: *Laudatio brevis*, s. 47–51.

²³ AUPO, fond RUP, habilitační spis, kart. 345, inv. č. 6919.

²⁴ OPÁLKA, Adolf: *Bylo nás šest*. In: *Laudatio brevis*, s. 65–66.

²⁵ V tomto roce naposledy přednášel, i když jeho jméno je uvedeno i v seznamu přednášek FF UP na rok 1995/96 (latinská stilistika).

V každém z nich však zůstal živý odkaz pana docenta, který se jim stal měřítkem – v práci i soukromém životě.

Lze tedy vzpomínání na něj zakončit citátem, který použila jeho paní, Eliška Sedláčková, na poděkování za kondolence, které při úmrtí pana docenta obdržela:

Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum. (Cicero, Ant. IX, 5, 10)

Život zemřelých je uložen v paměti žijících.

PhDr. Karla Vymětalová, Ph.D.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova ul. 6
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: k.vymetalova@seznam.cz

RECENZE

HÉLARY, XAVIER:**COURTRAI. 11. ČERVENCE 1302.****KAROLINUM, PRAHA 2017, 149 S.****ISBN 978-80-246-3609-2***Josef Šrámek*

Útlá kniha francouzského historika Xaviéra Héléryho (vycházející v překladu Věry Soukupové) je dalším svazkem slibně se rozvíjející ediční řady *Medievalistika* nakladatelství Karolinum, jež si klade za cíl představit širšímu okruhu zájemců aktuální inspirativní práce zahraniční provenience (prozatím však dominuje francouzská historiografie), zabývající se středověkými dějinami. Bitva u Courtrai z 11. července 1302, známá jako „bitva zlatých ostruh“, náleží mezi významné události francouzských a flanderských (resp. belgických a vlámských) středověkých dějin. Bitva u Courtrai měla nejen významné dopady na politiku francouzské Koruny, především však otrásla soudobým vojenským paradigmatem a naznačila, že se blíží soumrak těžkého elitního jezdeckého coby hegemonu evropských bojišť, což v dalším století potvrdila řada dalších střetů a kampaní, stoletou válkou počínaje a husitskými válkami konče. Díky této neslýchané porážce výkvětu francouzského rytířstva flanderskou městskou pěchotou si „bitva zlatých ostruh“ (pojmenovaná po kořisti, která dle tradice ozdobila chrám v Courtrai) vysloužila zvýšený zájem již ze strany současníků. Dalším významným rozměrem bitvy u Courtrai je skutečnost, že ačkoliv se zde nestřetly národy v moderním slova smyslu, již středověké prameny rozlišují mezi Francouzi a Vlámami. Zmíněná bitva je tak Héléryho slovy nejen zásadním neúspěchem vlády francouzského krále Filipa Sličného, ale i národního vědomí, což demonstruje vnímání této události od 19. století.

Koncepce Héléryho knihy je veskrze klasická. Nejprve autor čtenáři přibližuje poměrně komplikovaný vztah Francouzského království a Flander, a to s důrazem na klíčový sociální, ekonomický i politický vývoj flanderských měst v období přelomu 13. a 14. století. Problematická byla mimo jiné skutečnost, že Flanderské hrabství bylo rozkročeno mezi Francouzským královstvím a Svatou říší římskou. Přesto, jak Xavier Héléry zdůrazňuje, zásadní zvrat vztahu flanderských hrabat k francouzské koruně přichází právě až s vládou Filipa IV. Sličného. Jeho vládní politice s důrazem na snahu podřídit si Flandry užší kontrole, proto autor věnuje samostatnou pozornost. Héléry souzní s názorem, že Filip Sličný byl spíše ve vleku legistů, jako byl proslulý

Vilém z Nogaretu, ale soudí, že iniciátorem vládní linie posilování královské moci byl panovník sám, přičemž na rozdíl od svých předchůdců Filip „šel mnohem dál a mnohem razantněji.“ Již válka mezi Francií a Anglií v letech 1294–1297 negativně postihla flanderskou ekonomiku, silně vázanou jak na anglické dodávky vlny, tak anglická odbytiště. Za těchto zahraničně-politických okolností francouzsko-flanderským vztahům neprospěla ani zamýšlená sňatková aliance mezi anglickým králem Eduardem I. a flanderským hrabětem Guiem z Dampierre, jakkoliv plánovaná ještě před vypuknutím francouzsko-anglického nepřátelství. Přesto však přivedla flanderského hraběte do řad protifrancouzské koalice a vedla tak roku 1297 k první flanderské válce, zakončené příměřím, trvajícím do roku 1300. Roku 1298 však bylo sňatkem Filipovy sestry Markéty a Eduardova stejnojmenného syna ukončeno nepřátelství mezi Francií a Anglií, to ale nezahrnovalo osobu flanderského hraběte. Po vypršení uzavřeného příměří tak francouzské vojsko v čele s Karlem z Valois Flandry obsadilo. Hélary upozorňuje na skutečnost výstavby hradů v Lille a Courtrai, které podle jeho mínění naznačují, že Filip IV. zamýšlel zapustit ve Flandrech hluboké kořeny. Záhy vypukly nepokoje. Hélary však upozorňuje, že jejich spouštěčem nebyl jen postup francouzské Koruny, ale i vnitřní tlaky uvnitř flanderské společnosti, vztah mezi městskými cechy a patriciátem, což demonstuje na příkladu největších měst Brugg a Gentu. Hélary dále přehledně popisuje vývoj situace, která eskalovala povstáním v Gentu 12. března a v Bruggách 18. května 1302. Znovu zdůrazňuje, že krize byla sice politického charakteru, týkala se však otázek správy města, nikoliv francouzské okupace. Výsledek byl však jasný. Tzv. „jitřní mše“ v Bruggách skončila velkým masakrem Francouzů a historiografie tak nikoliv náhodou odkazuje k proslulým „sicilským nešporám.“ Do června roku 1302 pak povstání zasáhlo většinu vlámských Flander.

V dalších částech knihy pak Hélary zasazuje flanderské události do širšího konfliktu. Na jaře roku 1302 totiž vrcholil také rozkol mezi francouzským králem Filipem Sličným a papežem Bonifácem VIII. Autor věnuje pečlivou pozornost procesu svolání francouzské hotovosti, která měla táhnout do Flander, detailně přibližuje i osobnost jejího vůdce Roberta z Artois, těšícího se pověsti nejzdatnějšího válečníka z okruhu francouzského dvora. Ve vztahu k francouzské mobilizaci Hélary oprávněně vyzdvihuje unikátně dochovaný pramen, registr, zachycující opisy listin, jimiž francouzský král svolával hotovost. Na základě toho rekonstruuje strukturu a početní stav francouzského vojska. Analogicky se pak snaží postihnout i podobu vojska flanderského. Jak už bylo konstatováno, flanderská síla spočívala především v pěších městských milicích, složených jak z oddílů profesionálních, tak z ce-

chovních kontingentů. Pramennou oporou jsou zde Hélarymu městské účty. Ty ukazují, že konfliktu se účastnili i členové městské rady Brugg, avšak patrně ne patricijové. A především autor zdůrazňuje, že na rozdíl od tradovaného obrazu, který kodifikovali už středověcí kronikáři, se střetu i na flanderské straně účastnilo několik stovek jízdních těžkooděnců.

Na tomto základě pak Hélary přibližuje bitvu u Courtrai. Detailně popisuje samo bitevní pole, pozice vojsk jednotlivých stran i celkový průběh bitvy i konečné ztráty francouzských i flanderských oddílů. Za zvrat považuje nezdar prvního útoku francouzského rytířstva, obsáhle se věnuje smrti Roberta z Artois i její reflexi v následujících podáních. Popisuje i důsledky bitvy u Courtrai, které vede až do roku 1305, kdy byla mezi znepřátelenými stranami uzavřena mírová úmluva. Ani tím však napětí neskončilo, jak autor ukazuje. Už v roce 1312 se opět zbrojilo, situaci však vyřešila úprava dohody z Athis-sur-Orge. I v následujících letech 1313 a 1314 však francouzské vojsko vytáhlo do pole, v roce 1314 dokonce téměř došlo ke skutečnému střetu. Tehdy sice ještě převládla diplomacie, přesto napětí mezi Francií a Flandry neutichlo až do smrti krále Filipa IV. Sličného na podzim roku 1314.

Jakkoliv výtečná je Hélaryho schopnost postihnout a přiblížit střet u Courtrai, za klíčovou část výkladu, ba knihy, považují pasáž, v níž se zamýšlí nad tím, jak vůbec vylíčit středověkou bitvu. Autor trefně konstatuje, že události vedoucí k bojovému střetu může historik díky vyprávěcím, diplomatickým i účetním pramenům rekonstruovat poměrně snadno. Jak však vykreslit samu bitvu, která se v závislosti na pramenech, jednoznačnému uchopení přirozeně vzpírá? Hélary se vymezuje proti postupu, kdy badatelé z protichůdné díkce různých pramenů vybrali ty prvky, které vyhodnotili jako nejvěrohodnější, a ty následně zkomponovali do souvislého, zdánlivě logického a pravděpodobného příběhu. Hélary upozorňuje, že moderní mediévistika již na středověké kroniky nenahlíží jen jako na zásobárnu více či méně relevantních faktů, ale jako na jednu stranu unikátní, přesto však často vzájemně závislé a provázané literární dílo, se svým konkrétním autorským záměrem. Hélary správně tvrdí, že i přes tyto problémy nelze na líčení středověkých bitev rezignovat a odvážně konstatuje, že právě s ohledem na charakter pramenů leží odpovědnost na straně historika, který nejenže musí své zdroje pochopit, ale také se nesmí bát výběru. Hélary tak v tomto duchu zdůvodňuje, proč se on sám rozhodl ze škály pramenů, vyprávějících o bitvě u Courtrai, popřát sluchu především podání brabantského kněze Lodewijka van Velthem z druhé dekády 14. století.

Závěrečná část Hélaryho knihy je věnována ohlasům „bitvy zlatých ostruh.“ Jak autor konstatuje, skutečnost, že prostí řemeslníci z Flander porazili

elitu francouzského (tj. evropského) rytířstva, elektrizovala už současníky, a to na obou stranách. Třebaže se francouzské straně 18. srpna 1304 podařilo v bitvě u Mons-en-Pevèle dosáhnout odvěty, porážka u Courtrai se stala zjevně šrámem na francouzském sebevědomí. Již záhy po bitvě se proto na francouzské straně začínají objevovat podání, která měla za cíl ostudnou porážku královského rytířstva omluvit a akcentovat nečestný, až zákeřný postup Flanderských. Naopak podání blízká flanderské straně výsledek střetu u Courtrai využívají ke kritice rytířstva a tím pádem i šlechty. Hélary představuje jednotlivé informační zdroje, které se bitvou u Courtrai zabývají, a vyslovuje přesvědčení o existenci společné (dnes neznámé) předlohy, patrně flanderského původu, sepsané záhy po vítězném střetnutí. Podle Héléaryho mínění právě tomuto prameni je nejbližší výše zmíněné van Velthemovo vyprávění. Zároveň autor sleduje vliv jednotlivých historických tradic až do 19. století, kdy se „bitva zlatých ostruh“ stala součástí procesu etablování moderních národů, což ukazuje na zdánlivě toliko odborné polemice mezi belgickým historikem Henri Pirennem a jeho francouzským protějškem Frantzem Funck-Bretanem. V závěrečném ohlédnutí za bitvou u Courtrai v historické paměti tak Héléary konstatuje zajímavou dynamiku reflexe této historické události: bitva, která vyvolala nemalý zájem současníků, jak na straně francouzské, tak flanderské, s koncem středověku jakoby mizí ze zřetele a do popředí se navrácí až v polovině 19. století společně se vznikem belgického státu a stává se jedním ze zamýšlených pojitek nového belgického národa. Héléary výstižně říká, že v oficiálním belgickém historickém příběhu se „bitvě zlatých ostruh“ dostalo stejného místa, jaký na francouzské straně zaujal příběh Panny Orleánské. Zatímco u francouzské společnosti tak dnes již události z roku 1302 nehrají roli, především ve vlámské části Belgie představuje bitva u Courtrai živé téma. Dokonce až tak, že během dvojí německé okupace země v letech 1914–1918 a 1940–1944 byla tato historická událost využita nacionalisty, kolaborujícími s Němci, jako symbol tradice boje proti Francii. Přípomínka „bitvy zlatých ostruh“ – od roku 1973 je výroční den vlámským svátkem – se podnes nese po dvojí linii, oficiální (státní) a nacionalisticko-autonomistické.

Překlad předmětné knihy Héléaryho nelze než uvítat. Jeho text představuje koncepčně i řemeslně inspirativní práci, která by se mohla (a měla) stát příslovečnou hosenou rukavicí domácí toho času v lepším případě stagnující vojensko-historické medievistice, která od dob Lipan Petra Čorneje, Kresčaku Jana Urbana, Moravského Pole Václavy Kofránkové, resp. Moháče Zdeňka Vybírala nevyprodukovala srovnatelný titul. Héléary nejenže se sebejistě pohybuje na poli dějin středověkého vojenství, nesklouzává však k mnohdy typické popisnosti, ale naopak v praxi demonstruje poučenost moderními

historiografickými metodami práce s narativními prameny a osvědčuje také schopnost zasadit vojensko-historické téma organicky a srozumitelně do širšího kontextu. Litovat lze jen toho, že onen „druhý život“ bitvy u Courtrai byl Hélarym pojat jen velmi stručně, přičemž i ze samotného výkladu lze tušit, že potenciál tématu je v tomto ohledu mnohem větší. Ten ze čtenářů, kdo by doufal, že se Hélary vydal více ve stopách klasické *Neděle u Bouvines* Georgese Dubyho, bude proto zklamán. To však není důvod, proč zavrhnout zdařilou knihu jako celek.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Historické oddělení
Malé náměstí 123/14
500 03 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

KESSLER, VOJTĚCH:***PAMĚŤ V KAMENI.******DRUHÝ ŽIVOT VÁLEČNÝCH POMNÍKŮ.*****HISTORICKÝ ÚSTAV V. V. AKADEMIE VĚD****ČESKÉ REPUBLIKY, PRAHA 2017, 340 S.****ISBN 978-80-7286-308-2***Josef Šrámek*

Jakkoliv by se podle názvu mohlo zdát, že předmětná kniha rozhojňuje pole uměleckohistorického, resp. epigrafického a sepulkrálního bádání, ve skutečnosti se její obsah pohybuje spíše na rozmezí pamětových studií a vojenských dějin. Ovšem ne tak, jak jsme na ně v českém prostředí zvyklí. Jak předesílá název, pozornost Vojtěcha Kesslera, pracovníka Historického ústavu Akademie věd České republiky, se upíná na válečné pomníky jakožto fixátory historické paměti a nositele vzpomínky na okolnosti, jež k vybudování oněch pomníků vedly. Hlavní otázka, jež si Kessler klade, zní, jak bylo konstruováno historické povědomí, resp. historická paměť válečných událostí a jak se proměňoval obraz dané historické skutečnosti v čase. Řešení této otázky pak autor hledá v oblasti pamětových studií a konceptu tzv. druhého života (*Nachleben*) oněch vojenských konfliktů, reflektovaném na procesu zřizování a provozu válečných pomníků. Za tímto účelem si Vojtěch Kessler za objekt svého studia zvolil války, které se shodně odehrály na českém území, ale nestaly se integrální součástí českého národního příběhu, tj. bitvy u Kolína (1757), Slavkova (1805), Chlumce (1813) a u Hradce Králové/Sadové/na Chlumu (1866). Tuto tematickou volbu dále podporuje skutečnost, že pomníky na připomínku Kesslerem zvolených bitev byly z většiny (ne však výsadně) vybudovány během dvou desetiletí v závěru existence habsburské monarchie.

Úvodní část knihy je autorem věnována objasnění jeho výchozích teoretických a metodologických pozic. Bazální inspiraci Kessler nalezl v proslulém konceptu míst paměti Pierra Nory, jedním dechem však zdůrazňuje, že tento interpretační model není automaticky a v plné šíři přenositelný do českých poměrů. Kessler reflektuje obsahovou i metodologickou šíři pamětových studií, ovlivněnou nutnou interdisciplinaritou takto koncipovaného studia. Sám přitom za klíčový koncept považuje kolektivní paměť coby zastrešující rovinu pamětového bádání. V kolektivní paměti totiž podle Kesslera koření kultur-

ní, sociální, komunikativní, symbolická, národní i historická paměť. Vedle svého chápání významu, podoby a funkce paměti Vojtěch Kessler v úvodních pasážích své knihy definuje také své pojetí role pomníku. Tato zdánlivě technicistní pasáž je pro další pochopení textu poměrně významná, neboť termín pomník je obvykle v literatuře používán bez další specifikace. Kessler se zde vyslovuje i k chronologickému vymezení své práce, když dobu přelomu 18. a 19. století označuje za dobu zrodu pomníkové kultury. Jako její konstitutivní faktory pak vidí jak obecnou éru historismu, tak jisté uvolnění veřejného prostoru, které dříve opanovala sakrální tematika, v důsledku osvícenství a francouzské revoluce. Vedle toho autor upozorňuje také na kult mrtvých, ovšem usuzuje, že tento fenomén má zcela jinou dimenzi než historická paměť prezentovaná pomníkem. V rámci úvodních pasáží autor osvětluje i svůj náhled na specifika válečných pomníků, kdy hraje roli např. to, zda byla taková památka vybudována na autentickém místě, anebo zda převládla toliko pieta a pomník vznikl na místě často lépe přístupném a uměle upraveném. V neposlední řadě akcentuje někdy opomíjený rozdíl mezi válečným pomníkem a válečným hrobem, přičemž však obě kategorie spolu mohou být i spjaty.

Další, již tematické kapitoly koncipoval Vojtěch Kessler v zásadě podobným stylem. Nejprve shrnuje výsledky dosavadního bádání, a to včetně komentáře pramenů, pokládá-li to za důvodné. Následně resumuje v základní rovině historické okolnosti a průběh jednotlivých vojenských střetů, čímž si vytváří základ k tomu, co představuje jádro jeho práce, tedy přiblížení okolností vedoucích k zřízení pomníků. Zde autor poměrně obsírně osvětluje politický i sociální rámec události, soustředí na se charakteristiku aktérů, přiblížení jejich motivace, vykreslení doprovodných festivit i následné reflexe události i další role dané památky právě v kolektivním povědomí společnosti. A to v dlouhé trvání, často až na práh současnosti.

Kesslerova tematická volba ukazuje jak zajímavou dynamiku militární pomníkové kultury, tak mnohost faktorů, které vedly či naopak bránily hlubšímu zakořenění paměti na daný vojenský konflikt. Jak už bylo předesláno, Kessler nejprve věnuje pozornost bitvě u Kolína z roku 1757, kdy se zde střetla rakouská a pruská vojska. Zdůrazňuje, že reálným nebezpečím v době bitvy u Kolína bylo odtržení Královéhradecka, Novobydžovska a Chrudimska a jejich připojení k Prusku, což by mělo vliv na germanizaci obyvatelstva. Porážka pruské armády vyvolala ohlas nejen na vídeňském dvoře, ale i mezi obyvatelstvem, mezi nímž se šířila vlna (zemsky orientovaného) patriotismu. Právě ve vazbě na vítězství rakouských zbraní nad Friedrichem II. byl rakouskou císařovnou založen vojenský řád Marie Terezie. A především v tomto

nacionálně orientovaném kontextu byla bitva na konci 19. století, kdy monument vznikl, nahlížena. Záměr výstavby pomníku v Křechoři pojal roku 1897 Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z roku 1866 v Čechách, iniciátorem byl především jičínský lékárník Bedřich Plesl. Počáteční idea byla taková, že pomníkem mělo být mimo jiné oslaveno 50. jubileum vlády císaře Františka Josefa I., posléze se však myšlenka posunula více ve prospěch oslavy rakousko-uherské armády. Už z toho je zřejmé, že idea pomníku kolínské bitvy nevznikla primárně v regionu, ale byla sem spíše importována. Pozemek ke stavbě pomníku byl zakoupen z prostředků Ústředního spolku, pomník sám byl s ohledem na náklady spolufinancován. Situován byl na křechořský vrch, tedy místo, kde probíhaly v rámci bitvy u Kolína jedny z nejtěžších bojů, včetně proslulého útoku dragounských „holobrádků“.

Kessler v případě křechořského pomníku zdůrazňuje nepříhodnost doby, tj. v první řadě právě onu atmosféru česko-německého nacionálního napětí. Iniciátoři se snažili dát pomníku českého ducha, což se projevilo i na výběru osob a firem, které byly k účasti na vzniku památky přizvány. To se však ukázalo být dvojsečné. Jak autor ukazuje, česká veřejnost pomník přijala rozpačitě a kritizovala, že na něm není český nápis vyjma slova Kolín. Naopak veřejnost německá totéž slovo brala jako důkaz, že pomník je český, tedy Němcům nepřátelský. Kessler dále poukazuje na to, že zdařilé nebylo ani samotné odhalení pomníku, postižené nepřízní počasí i nezájmem, ba laxností představitelů města. Za těchto podmínek se tak křechořský pomník nestal místem živých výročních festivit a Kessler akcentuje i fakt, že odhalení skutečně monumentálního pomníku se nestalo podnětem k sepsání žádné historické popularizační práce. V revolučních časech roku 1918 byla dokonce požadována destrukce pomníku, zasáhl však místní okresní výbor, který vzal křechořský monument pod svou ochranu. V oněch pohnutých časech tolik provokativní orel, spojený s habsburskou érou, byl nakonec demontován z iniciativy samotného zřizovatele pomníku. Pomník však byl zachráněn a přežil obrazoborecké období mladé republiky. Kessler dále přibližuje, jak se během třicátých let 20. století začaly objevovat ve veřejném prostoru úvahy o návratu orla, což bylo realizováno až roku 1941. Zájem nacistů o křechořský pomník tak lze pokládat paradoxně za pozitivum, neboť památka přežila rekvizice za druhé světové války. V průběhu padesátých let však začala chátrat, opravy se dočkala až roku 1970 a následně 1997. Křechořský pomník bitvy z roku 1757, jeden z nejmonumentálnějších válečných pomníků 19. století v Čechách, tak v zásadě naplňuje charakteristiku Zdeňka Hojdy o „zapomnětku“.

Následně přichází na řadu ikonická bitva u Slavkova. Její pozice je v české, resp. moravské historické paměti výrazně odlišná než postavení bitvy u Kolína. Na rozdíl od křečhořského pomníku byl slavkovský monument iniciován primárně z místních kruhů. Přesto, anebo snad právě proto, měla slavkovská Mohyla míru nejsložitější genezi ze všech Kesslerem pojednaných pomníků. Realizována byla v zásadě mezi lety 1899–1912, a důvodem této dlouhé výstavby byla právě skutečnost, že památník byl výhradně dílem místních nadšenců, v čele s páterem Aloisem Slovákem. Během 19. století byla reflexe bitvy u Slavkova v Rakousku mizivá, v Prusku pak tabu, naopak tomu bylo samozřejmě ve Francii. Z hlediska geneze slavkovské mohyly je zajímavé, že při hledání inspirace pro zamýšlený počín páter Slovák navštívil Kolín, Chlumec, Hradec Králové, Aspern, Wagram, Solferino, Custozzu a další místa. Slavkovská mohyla byla tedy dokončena v roce 1912, jejímu vysvěcení však zabránila zhoršující se mezinárodně-politická situace a následně světová válka. K předávání veřejnosti došlo prakticky až v roce 1923. Pokud křečhořskému pomníku zasadil takřkajíc poslední ránu převrat na sklonku roku 1918, slavkovská Mohyla míru byla naopak v éře první československé republiky oblíbeným místem návštěv, především Francouzů. Brzy se tak našel dostatek prostředků k jejímu dokončení – tj. k výstavbě domku hlídače, muzea a restaurace. Mohyla míru sama o sobě byla totiž primárně kostnice s kaplí. V třicátých letech 20. století byla v Praze a v Brně založena napoleonská společnost, což byl popularizační potenciál, kterému se mohlo těšit málokteré české bojiště. Naopak po roce 1940 bylo téma slavkovské bitvy opět zapovězené, Mohyla sama byla velmi poškozena v závěru druhé světové války, kdy se v jejím okolí bojovalo. V padesátých letech pak bylo bojiště u Slavkova akcentováno v rovině československo-ruských (tj. sovětských) vztahů, což byl opět potenciál, kterému mohlo málokteré jiné místo konkurovat. A to včetně druhé napoleonské bitvy u Chlumce z roku 1813.

To je další bitva, které věnuje Kessler svou pozornost. Konstatuje, že pomníky od Chlumce jsou více než které jiné dobově podmíněné: na rozdíl od ostatních skupin tvoří chlumecké pomníky relativně uzavřený, početný úzký celek, ve kterém žádná z památek výrazně nevybočuje – byť na toto postavení aspiruje jubilejní pomník z roku 1913. Odlišnost chlumeckého bojiště od bojišť u Kolína a Slavkova spočívá v tom, že první pomníky zde vznikly relativně nedlouho po vlastním střetu. První pomník byl zřízen roku 1817, a to z iniciativy pruského krále Friedricha Wilhelma III. Rakouský pomník byl odhalen roku 1825 a iniciován byl důstojníky v Čechách dislokováných pluků. Ruský pomník vznikl z podnětu rakouského císaře Františka I., leč realizován byl jeho nástupcem Ferdinandem I. za podpory knížete

Metternicha a ruského cara Mikuláše I. roku 1835, k odhalení došlo 1837. Protože na rozdíl od Slavkova zde válečná štěstěna nepřála Napoleonově armádě, francouzský pomník byl na chlumeckém bojišti odhalen až roku 1911. Kessler konstatuje, že pro bojiště u Chlumce platí, že před první světovou válkou se toto téma těšilo minimální pozornosti a oživení přineslo až sté výročí v roce 1913, kdy vedle jubilejního pomníku byla na bojišti zřízena i řada menších památek. Rovněž jubilejní pomník bitvy u Chlumce měl připomínat jubileum vlády císaře Františka Josefa I., na rozdíl od pomníku křečhořského však byl fundován místním spolkem v čele s majitelem chlumeckého panství. Podle Kesslera představuje tato památka výjimečný případ, neboť byla zřízena kvůli připravované festivitě, nikoliv naopak. Problémem pomníků na chlumeckém bojišti byla podle Kesslera spjatost s německým prostředím, což negativně determinovalo jeho společenskou reflexi. Změna přišla opět až po roce 1918 a především masověji po roce 1989.

Posledním vojenským střetem, jemuž se Kessler ve své knize věnuje, je prusko-rakouská válka z roku 1866. V rámci úvodních pasáží autor konstatuje, že výklad této události se tradičně pohybuje mezi dvěma póly – pólem neschopnosti rakouského velení a pólem hrdinství řadových vojáků. Pól první zosobňuje střet o les Svíb, půl druhý příběh obětavého boje Groebenovy baterie mrtvých či analogické nasazení jezdeckta u Střezetice. Lze souhlasit s autorem, že je až paradoxní, že tato témata nebyla rakousko-uherskou armádou cíleně pěstována, Kessler trefně dává do kontrastu zájem státu o budování pomníků u Chlumce (1813) a na Chlumu (1866). Prusko-rakouská válka roku 1866 má dnes zvláštní postavení v české kolektivní paměti. Jak ukázalo nedávné 150. výročí, událost má možná až překvapivý marketingový potenciál, který je však patrně omezen především na východní Čechy, resp. klíčové Královéhradecko. Sama reflexe války z roku 1866 je zajímavým historickým tématem. Kessler správně konstatuje, že aspekty, které ovlivnily vnímání tohoto konfliktu v českých zemích, jsou ve velké míře zklamání z vlastní porážky, trpkost, ba křivda následného rakousko-uherského dualismu (1867) a rozčarování z ambivalentního postoje státu a armády k této válce v době poválečné. Na druhou stranu, pro bojiště z roku 1866 (a to nejen pro to královéhradecké) platí, že jeho rozvoj byl především dílem soudobé občanské společnosti, v době před rokem 1918 šlo tedy o téma nesporně reflektované. Zde správně vyzdvihuje zásadní roli Komitétu pro udržování válečných pomníků na bojišti královéhradeckém, který po roce 1888 nejenže zabránil chátrání válečných hrobů, ale dokázal podnítit i novou vlnu budování pomníků, díky čemuž se královéhradecké bojiště z roku 1866 proměnilo ve specifickou pa-

mátkovou oblast a sepulkrální památky spjaté s prusko-rakouskou válkou se natrvalo staly součástí tváře zdejší krajiny.

V počtu válečných hrobů a pomníků se dějiště bitvy u Hradce Králové odlišuje od ostatních Kesslerem pojednaných bojišť, a to včetně chlumeckého, kde vzniklo během 19. století více pomníků – přesto se však nemohlo rovnat tomu královéhradeckému. Je proto pochopitelné, že Kessler ve svém výkladu přikročil k určité redukci a vybral si exemplární příklad, na němž osudy bojiště u Hradce Králové demonstruje. Tím příkladem se stal monumentální pomník Baterie mrtvých z roku 1893. Jde o vhodnou volbu. Pomník upomíná na jeden z nejsilnějších příběhů, spjatých s bitvou u Hradce Králové v roce 1866, a sice sebeobětování rakouské jízdní dělostřelecké baterie setníka Augusta van der Groeben. Pomník sám se stal v roce svého odhalení dokladem renomé královéhradeckého Komitétu, který jej inicioval a spolufinancoval, a svou oblibu si podržel i v následujících letech přes veškeré poryvy 20. století. Tváří, ba symbolem královéhradeckého bojiště je pomník Baterie mrtvých dodnes, právě u něj se při výročích bitvy konají každoroční festivity. Ve vztahu k příběhu Groebenovy baterie se Kessler věnuje i dalšímu mýtu, s touto epizodou volně spjatému, a sice otázce lidové písně o neohroženém kanonýru Franzi Jabůrkovi. Kessler ve vztahu k Baterii (a de facto celému bojišti) zdůrazňuje, že monumentální pomník nebyl vybudován ani iniciován státem, ale spolkem, tedy občanskou společností a konstatuje, že na rozdíl od Křečhoře či Chlumce nebyly u odhalení památky přítomny nejvyšší společenské elity. Na druhou stranu dobový tisk ukazuje zájem veřejnosti, kupř. na rozdíl od odhalení pomníku křečhořského vyšel k odhalení Baterie mrtvých pamětní spis. Autor tak dokládá, že kořeny piety a memorie královéhradeckého bojiště tak byly paradoxně pevnější než v jiných případech.

Kessler si v souhrnu klade otázku, co je tím faktorem, který určil, že pomník byl anebo nebyl úspěšný? Soudí, že tímto faktorem není vlastní historická událost, na kterou pomník upomíná, ale spíše okolnosti jeho vzniku, zdroje financování, instituce, které jeho vznik zaštitily, i další osoby s pomníkem úzce spojené. To vše je však jen předpokladem, od něhož se odvíjí onen klíčový druhý život dané památky. Nabízí se otázka, co je to druhý život (nejen) válečného pomníku? Z Kesslerova výkladu vyplývá, že za druhý život považuje reflexi památky poté, co odešla generace, která cítila potřebu jej vybudovat. V případě v knize představených památek je takovým předělem v první řadě rok 1918 a vznik Československé republiky, z čehož – jak autor dokládá – profitovala jen Mohyla míru na Slavkově. Naopak pomník na Křečhoři, který měl do té doby zdánlivě nejlepší předpoklady pro úspěch, byl po roce 1918 v zásadě marginalizován, podobně jako pomníky u Chlum-

ce. Kniha Kesslera tak představuje zajímavý příspěvek k bádání o historické či kolektivní paměti. Poměrně široký časový rámec spolu s vhodně vybranými příklady autorovi umožnil představit čtenáři roli pomníku v každodenním životě společnosti a ilustrativně vykreslit dynamiku procesu tvorby historické paměti i faktory, které tento proces ovlivňují. V neposlední řadě tak Kessler svým dílem přispěl k navrácení pomníků, které jsou jinak spíše doménou uměleckohistorického zkoumání, do zorného pole historiografie. Kniha, psaná kultivovaným jazykem, tak snad nezůstane uzavřena v úzkých oborových hranicích.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Historické oddělení
Malé náměstí 123/14
500 03 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

VYHLÍDAL, MILAN:**ČINNOST ČESKOSLOVENSKÝCH INSTRUKTORŮ****V EGYPTSKÝCH OZBROJENÝCH SILÁCH.****ÚČAST V EGYPTSKÉM VOJENSKÉM ŠKOLSTVÍ****V LETECH 1956–1977.****CARTER REPROPLUS S. R. O., PRAHA 2016, 156 S.****ISBN 978-80-87613-02-3***Jan Surý*

Československo jako jeden z nejvyspělejších států tzv. východního bloku bylo hojně využíváno svými méně rozvinutými „kolegy“, ostatními státy, jako centrum strojní výroby a technologického rozvoje. Toto neplatilo ale jen v oblasti strojního průmyslu. Publikace Milana Vyhliďala ukazuje, že i československé odborné školství mělo svůj význam v mezinárodním měřítku. Publikace se zabývá československou účastí na výstavbě odborného egyptského vojenského školství v letech 1956–1977. Vznikla z autorovy disertační práce a je znát, že se tématem zabývá již poměrně dlouho. Ačkoli k jejímu bylo použito širší spektrum odborných i populárních monografií, článků i studií, základním stavebním kamenem je bezpochyby archivní výzkum a práce s pamětníky, přímými účastníky zahraniční mise v Egyptě.

Publikace je rozčleněna do celkem 10 kapitol, z toho čtyři se přímo věnují egyptskému angažmá československých instruktorů. Přes klasický úvod, rozbor dosavadního zpracování tématu a analýzu pramenů a literatury se dostáváme k samotnému jádru knihy. Sedmistránkový rozbor předpokladů (navázání československo-egyptských vojensko-ekonomických vztahů), díky kterým k československé účasti na rozvoji egyptského vojenského vzdělání vůbec došlo, pokračuje první z hlavních kapitol, která sleduje zbrojní kurzy na Alexandrijské univerzitě v letech 1956–1958 a Čechoslováky, kteří se jich v řadách pedagogického sboru účastnili. Další dvě kapitoly sledují jejich výuku na káhirské Military Technical College v letech 1959–1967 a 1968–1977 až po konec působení v důsledku změny politické i ekonomické orientace Egypta na západ v důsledku politiky prezidenta Sádata. Káhirská škola měla podstatně lepší vybavení i technické zázemí pro dané účely než univerzita v Alexandrii. Poslední tematickou kapitolu tvoří v úplném závěru knihy umístěný jmenný seznam československých expertů, kteří ve sledovaném

období působili v egyptském školství. Knihu doplňuje přímo v textu bohatá obrazová příloha s vysvětlivkami.

Z archivního hlediska byla pokryta řada fondů, otázkou ale je, do jaké míry byly vytěženy a zda nebyly vynechány některé, které by byly k této tematice na české (československé) straně relevantní, především narážím na oblast Ministerstva zahraničních věcí. Pro práci byly využity fondy ÚV KSČ, Ministerstva národní obrany, Vojenské akademie Antonína Zápotockého, dále fondy s tematikou zpravodajskou, kontrarozvědnou i osobní spisy vojáků. Z uvedeného složení je evidentní, že převládají fondy z vojenské produkce. Lze ocenit práci s pamětníky, přímými účastníky zahraniční mise, jejichž oficiální postoje i soukromé názory pomáhají smysluplně dokreslit situaci.

Autor se naštěstí povětšinou vyvaroval suchého výčtu informací z jednotlivých hlášení a politických dokumentů, do kapitol se snaží zapojovat v určité míře i vliv jak politické situace v Egyptě a v ČSSR, tak i na mezinárodní úrovni na Čechoslováky v Egyptě a snaží se i prostřednictvím očitých svědků (pamětníků) přiblížit, jak jimi byly tyto události vnímány. Čechoslováci působili v Egyptě pod značným tlakem Egyptanů a dohledem Sovětů i „na vodítku“ Prahy. Je zajímavé v publikaci pozorovat, že byli schopni se z tohoto dohledu načas (v roce 1968) vymanit a zaujali velmi podobná stanoviska ke sprátené „pomoci“ armád Varšavské smlouvy, za což je samozřejmě postihl trest. Stejně tak je zohledněn i fakt, že díky působení v cizině, obzvláště pak v takto exponované zemi (opakovaně ve válečném stavu s lokálním „agentem“ USA), byli experti rozhodně lépe jazykově vybaveni a zaplacení než jejich kolegové doma. Zasloužená, bohužel ale také často nepochopená a záviděná odměna, která po návratu přinesla nejednomu expertovi problémy.

Rok 1977 přinesl konec československé mise v Egyptě, zapříčiněný již dlouhodobějším odklonem Egypta od (z pohledu Egyptanů) nedostatečné podpory SSSR, jehož vrcholem bylo anulování egyptsko-sovětské smlouvy o přátelství. Do země se začala dovážet moderní západní vojenská technika a spolu s ní přijížděli západní vojenští experti, kteří vytlačili Čechoslováky. Jejich přítomnost v zemi se stala nežádoucí jak díky neschopnosti poskytnout informace či instruktaž k nové zahraniční technice, tak pro československou závislost na „konkurenčním táboře“ v čele se SSSR.

Předložené publikaci by se dala vytknout určitá stručnost a relativní jednostrannost. Politické pozadí jak lokální (přímo v Egyptě), tak i v širším měřítku (např. vliv SSSR na vývoj situace v regionu) by stály za to rozvést více. Stejně tak počátky navazování československo-egyptských vztahů a vliv SSSR na československou politiku vůči Egyptu vyžaduje hlubší rozbor. Egyptské působení našich expertů je zde podáno pouze prostřednictvím pramenů

a dalších materiálů jedné strany, tj. československé. Tato výtka je ale skutečně relativní. Existují vůbec prameny na egyptské straně? Je možné se k nim nějakým způsobem dostat a prostudovat je, jsou odtajněné a přístupné? I kdyby bylo možné odpovědět na obě otázky kladně, je tu minimálně ještě další nemalá překážka, a to jazyková bariéra. Vzhledem k těmto okolnostem lze výše uvedenou „výtku“ považovat spíše za doporučení k dalšímu směru bádání. S ohledem na okolnosti je kniha Milana Vyhlídala aktuálně pravděpodobně nejlepší českému čtenáři dostupný přehled k dané problematice.

Mgr. Jan Surý
Opatov 49
569 12 Opatov
Česká republika
e-mail: honzasury@seznam.cz

**POHLED ZA ZDI ANEB PŘÍBĚH JEDNÉ PEVNOSTI
VIKTOŘÍK, MICHAEL: *HINTER DEN WÄLLEN
DER FESTUNGSSTADT. EIN BEITRAG ZU
ALLTAGSLEBEN, ORGANISATION UND EINRICHTUNG
DER FESTUNGSSTADT IM 19. JAHRHUNDERT
(AM BEISPIEL DER FESTUNG OLMÜTZ)*.
VEDUTA, ČESKÉ BUDĚJOVICE 2018, 192 S.
ISBN 978-80-88030-28-7**

Barbora Ryčovská

K problematice pevnostních měst bylo napsáno již mnoho různých studií a knih, ať už se týkaly pevností obecně, nebo se věnovaly konkrétnímu městu. Jednotliví autoři se ale většinou zabývali především technickými záležitostmi, s daným pevnostním městem spojenými válkami a událostmi nebo využitím a renovováním zachovaných objektů. Podobnými tématy se zabýval ve svých předchozích publikacích také Michael Viktořík, který je autorem zde recenzované knihy.

Jak uvádí autor hned v jejím úvodu, na trhu víceméně chybí publikace, která by se více zabývala běžným životem obyčejných lidí v pevnosti. To dalo vzniknout knize *Hinter den Wällen der Festungsstadt*, která (jak už název, který v překladu zní *Za zdmi pevnostního města* [překlad autorky recenze], napovídá) si klade za cíl představit pevnostní město z jiného úhlu pohledu, a to na konkrétním příkladu města Olomouce v 19. století.

Kniha je rozdělena do osmi tematických kapitol. Autor začíná poukázáním na nejdůležitější milníky v historii pevnostního města Olomouce a jeho významem v obraně celé habsburské monarchie. Krátce také popisuje vzhled samotné pevnosti. V následujících kapitolách se věnuje obraně pevnosti, jejímu stavebnímu vývoji a dění v pevnostním městě v době války. Poslední kapitoly se týkají posádky pevnostního města, problémů, se kterými se muselo civilní obyvatelstvo vypořádávat, ale i různých slavnostních událostí, při kterých se vojáci a místní občané setkávali.

Autor sám poukazuje na výše zmíněné tematické členění publikace hned v úvodu, což čtenáři značně usnadňuje orientaci v knize. Tu je možné číst nejen uceleně od začátku do konce (což rozhodně doporučuji, protože v ní

člověk stále objevuje nové poznatky a zajímavosti), ale čtenář se může zaměřit i na jednotlivé kapitoly, které tvoří napůl uzavřené celky.

Jednou z velkých předností knihy je dle mého názoru propojení faktů, statistik a odborných informací se zajímavostmi z každodenního života města a osobními příběhy o lidech, kteří v něm žili. Tato skutečnost dělá publikaci přitažlivou nejen pro odborníky v dané oblasti, ale také pro širší čtenářskou veřejnost. Výborným příkladem spojení spíše odborných informací se životem jednoho významného muže je třetí kapitola, která nese název *Emanuel Zitta – vývoj pevnosti na pozadí životního příběhu a kariéry jednoho z jejích fortifikačních ředitelů* (*Emanuel Zitta – die Entwicklung der Festung vor dem Hintergrund des Lebensschicksals und der Karriere eines ihrer Fortifikationsdirektoren* [překlad autorky recenze]). Viktořík v této kapitole popisuje nejenom modernizování pevnostního města Olomouce, které se odehrávalo právě pod taktovkou Zitty, ale zabývá se mimo jiné také důstojnickým mládím, rodinou a jeho působením mimo Olomouc.

Jak už bylo zmíněno, publikace není založena jen na holých faktech, ale čtenář v ní najde i mnoho zajímavostí a detailů. Člověka žijícího v Olomouci jistě zaujme krátký popis jednotlivých bran, které ve městě v 19. století stály (s. 34). Neméně poutavé jsou citáty, ať už z dobových listin nebo novin, které se tu a tam v knize vyskytují. Tak jsou například v sedmé kapitole, která se zabývá především hygienickými a zdravotními poměry v pevnosti, citovány noviny *Die Neue Zeit* z března 1889, ve kterých mimo jiné stojí, že před pár dny zemřela jedna paní, která se dožila devadesáti šesti let, a na Nové ulici žije jiná, které je už dokonce sto dva let (s. 127).

Zároveň však celou publikaci provází poučné statistiky, které jí dodávají odbornější charakter, a čtenář si díky nim může udělat obrázek třeba o počtu vojáků v posádce (s. 104). Na dvou místech, a sice na stranách 33 a 35, by však odstavce zabývající se vyjmenováváním jednotlivých mužů zastávajících v Olomouci různé funkce, resp. výčtem všech hlídek v pevnosti, mohly být pro širší veřejnost nicneříkající a hodily by se lépe do poznámky.

Ti čtenáři, kteří s problematikou pevností nejsou zas až tolik seznámeni, ale naopak určitě ocení skutečnost, že je většina odborných pojmů do vysvětlena, stejně jako jsou blíže popsány některé události, které nemusí být každému známy. Jako příklad může být uveden kongres v Laibachu, který je zmíněn ve spojitosti s Zittou, a který autor krátce popisuje v poznámce (s. 49). U některých pojmů a událostí (např. u Kościuszského povstání uvedeného na straně 48) vysvětlení chybí, což je však vzhledem k omezenému prostoru pochopitelné.

Na více místech doplňuje autor nejrůznější historické souvislosti, které čtenáři pomáhají zorientovat se v dané době a politické situaci v Evropě. Například k roku 1848 je v knize uvedeno, „[...] že císařský dvůr v důsledku revolučních nepokojů ve Vídni opustil rezidenční město a přesunul se do olomoucké pevnosti.“ („[...] dass der Kaiserhof in Folge von revolutionären Unruhen in Wien die Residenzstadt verließ und in die Olmützer Festung umsiedelte.“ [překlad autorky recenze]; s. 63). Čtenáři to pomůže uvědomit si, z jakého důvodu se v tomto roce celý dvůr přesunul do Olomouce.

I když se publikace zaměřuje především na Olomouc, uvádí autor na několika místech pro srovnání také jiná evropská pevnostní města, jako například Krakov nebo Prešov. Především je však poukazováno na podobnosti a rozdíly Olomouce s pevnostmi Terezín a Josefov, což čtenáři ukazuje, v čem bylo olomoucké pevnostní město jedinečné.

Velký přínos má především pro čtenáře z okolí Olomouce příloha s názvem „*Druhý život olomoucké pevnosti*“ („*Das zweite Leben der Olmützer Festung*“ [překlad autorky recenze]). Viktořík v ní poukazuje na skutečnost, že ne všechno, co se olomouckého pevnostního města týče, patří minulosti. Podobně zmiňuje už na s. 136, že některé budovy, které kdysi bývaly pevnou součástí běžného dne ve městě, existují dodnes. Možná je jen trochu škoda, že zde není uvedený jejich výčet.

Jednou z největších předností knihy je její obrazový materiál. Fotografie, kresby, nákresy i plány nejrůznějších budov pomáhají čtenáři lépe si představit danou situaci a dobu. Jediným negativem je fakt, že obrázky jsou vždy řazeny do bloků za jednotlivými kapitolami nebo jejich částmi, což čtenáři poněkud ztěžuje orientaci. Pro usnadnění by se tak hodily odkazy na jednotlivé nákresy, fotografie a plány, které by se nacházely přímo v textu.

Druhým a posledním drobným nedostatkem publikace jsou dle mého názoru poněkud nepřehledné poznámky pod čarou. Na první pohled není často jasně rozlišitelné, co je název citovaného díla a co vysvětlení některého pojmu v textu. Přehlednější by tedy bylo, kdyby názvy citovaných knih byly napsány kurzivou.

Publikace je napsána v němčině a po jazykové stránce je text dobrý. Použitý jazyk není příliš náročný a kniha je celkově velmi čtivá. Na pár místech se sice objevují drobné stylistické nesrovnalosti, jako je třeba opakování stejných slov, ale rozhodně se nejedná o příliš rušivý prvek.

Jak už bylo víckrát řečeno, recenzovaná publikace je velmi poutavá, záživná a čtivá. Každý čtenář si v ní přijde na své, ať už je to někdo, kdo se chce s danou problematikou teprve seznámit, nebo odborník na pevnostní města. Propojením faktů a zajímavostí kniha rozhodně nemůže nikoho nudit, spíše

právě naopak. Díky nepřebornému množství nových informací a zajímavých detailů je třeba se k ní stále znovu a znovu vracet.

Bc. Barbora Ryčovská
U hřiště 26
779 00 Olomouc-Holice
Česká republika
e-mail: barb.rycovska@seznam.cz

**SOUKUPOVÁ, BLANKA – GODULA-WECLAWOWICZ,
RÓZA – KARPIŇSKA, GRAZYNA EWA A KOL.:
NÁRODY – MĚSTA – LIDÉ – SLAVNOSTI.
URBÁNNÍ STUDIE, SV. 13.
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
UNIVERZITY KARLOVY, PRAHA 2018, 238 s.
ISBN 978-80-7571-028-4**

Jana Burešová

Kolektivní monografie, publikovaná na platformě periodika Urbánní studie, svazek 13, vyšla v rámci programu PROGRES Q 22 Univerzity Karlovy v Praze, Fakulty humanitních studií. Je zaměřena na problematiku svátků, slavností a slavení v české, slovenské a polské společnosti – té tradiční, ale hlavně moderní a postmoderní. Fenomén svátků je zde pojmán obecně v opačném protipólu k fenoménu všednosti či každodennosti. Východiskem bylo poznání, že lidé v každé době a ve všech kulturách měli a mají potřebu si každodennost prokládat něčím vybočujícím z všednosti – různými typy svátků či slavností. Svátky patřily v minulosti a patří i v současnosti rodinám, různým menšinám, městům, národům, státům aj. Tyto svátky se po určitý čas cyklicky opakují. Slavnosti charakteru kulturních zvyklostí jsou daleko trvalejší než oslavy politického charakteru.

Publikace je tematicky rozčleněna do několika hlavních kapitol podle typu svátků. V první kapitole je pojednáno o slavnostech zemských, národních a státních (WECLAWOWICZ, Tomasz: *Potřeba slavit. Hledání patrona Polského království*; MORAVCOVÁ, Mirjam: *Dvě cyrilometodějské tradice: konstrukce bulharské a české společnosti*; SOUKUPOVÁ, Blanka: *Svátečnost v protektorátu Čechy a Morava: od 28. října k 15. březnu*; SOUKUPOVÁ, Blanka: *Protektorátní národopisné slavnosti, Národopisná Morava, Antonín Václavík a (ne) schopnost kritické reflexe klíčového úseku dějin našeho oboru. Dodatek k předčasně ukončené diskusi v Národopisném věstníku*; GODULA-WECLAWOWICZ, Róza: *Woodhall Spa 1940's Weekend. Oslavy válečné doby*).

Další pasáž publikace je věnována církevním a náboženským slavnostem (DAMOHOŘSKÁ, Pavla: *Odras státnosti v náboženském životě židů*; ARAVA-NOVOTNÁ, Lena: *Oslavy 50. výročí Nostra Aetate v Praze a význam tohoto koncilního dokumentu pro současné křesťansko-židovské vztahy*; JANÁČOVÁ, Eva: *Židovské svátky a slavnosti v českém výtvarném umění. Vizualní vzpo-*

mínání; SALNER, Peter: Sviatok Chanuka v súčasnom bratislavskom prostredí). Městským slavnostem se věnovala Katarína Popelková tématem *Načo sú mestám sviatky? Vynájdená tradícia z roku 1934 a jej životnosť v 21. storočí.* Slavnosti národnostních menšin zkoumaly Mirjam Moravcová a Krasimira Marholeva: *Bulharský sraz v Mikulčicích: zrození tradice nové cyrilometodějské slavnosti Bulharů v České republice.* Bulharské národnostní menšiny se ke staršímu období věnovala ještě jednou Krasimira Marholeva: *Účast Bulharů na oslavách památky sv. Cyrila a Metoděje v českých zemích v letech 1863–1938. Rozhlasový večerníček a svátečnost v letech 1861–1971* zkoumala Lenka Dobešová. Z oblasti rodinných slavností je na závěr publikace zařazen příspěvek Terezy Čepilové *Narozeniny babičky v postmoderní české společnosti pohledem vnoučat. Příklad Pardubic.*

Všechny tematické příspěvky jako ukázky různých druhů festivity, realizované, propagované ale i zakazované, vycházely z poznání zásady, že každá současnost vychází z minulosti. Tím autoři a autorky odmítli tíhnutí části kulturní a sociální antropologie k výkladu současnosti ze současnosti, což je výklad pohodlný, ale nevnímá nutný celkový kontext věci, zejména nám jde o kontext časový. Všechny dílčí kapitoly vyzdvihují fenomén rituálu, který je jednak prostředkem k uspokojení jistých lidských potřeb ve smyslu stálosti a společenského řádu, ale současně často sloužil a může sloužit jako prostředek k manipulaci se společností, zejména v podmínkách diktátorských režimů. Dílčí témata různým způsobem ukázala, že festivity mají schopnost společnost či její části integrovat a kultivovat, povzbuzovat zdravou státní a národní hrdost, ale také zocelovat antidemokratické a antiobčanské složky s politicky indiferentním či neaktivním obyvatelstvem. Zejména totalitní režimy pořádaly masové oslavy, kterým na atraktivnosti měly přidávat části dochovaných lidových zvyků a krojů. Příslušné pasáže představované publikace dokládají, zjištěno metodou oral history, že občané nedemokratických režimů nepřijímali státní politicky zabarvené svátky vždy jen negativně. V případě komunistických režimů lidé také vypověděli, že při oslavách Prvního máje měli možnost si koupit nedostatkové zboží, v případě oslav Mezinárodního dne žen mnozí vzpomínají na veselou zábavu, pohoštění a malé dárky. Často narátoři uváděli, že cítili, že lidé k „sobě měli blíž“, žilo se méně hekticky apod. Etnologové tyto údaje dávají do souvislosti se vzpomínkami na jejich mládí a produktivní věk. V postupu do současnosti pracují autoři textů s momentem komerčnosti u dalších nových svátků podobného typu (Den matek, Valentýn, dále pak Halloween), současné městské svátky dávají do souvislosti mj. s úsilím politiků o úspěch ve volbách.

Kolektivní monografie na téma slavnosti je bezpochyby cenným dílčím příspěvkem k výzkumům historiků a etnografů, neboť studium fenoménu svátků, jejich prožitků, oficiálních i soukromých, způsoby a cesty jejich distribuce, plejáda jejich významů a symbolů, jsou oblasti lidského života i celé společnosti dosud velmi málo probádané.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

KREJČOVÁ, JANA:

LEŤ, MYŠLENKO. VA, PENSIERO.¹

**VÁLEČNÍ VYSTĚHOVALCI Z JIŽNÍHO TYROLSKA
NA OLOMOUCKU S PŘIHLÉDNUTÍM K ÚZEMÍ CELÉ
MORAVY (1915–1919).**

STATUTÁRNÍ MĚSTO OLMOUC,

LIONS CLUB MILANA HOŘÍNKA OLMOUC, Z. S.,

OLMOUC, MORAVSKO-SLEZSKÁ KŘEŠŤANSKÁ

AKADEMIE, Z. S., OLMOUC,

OLMOUC 2019, 132 S.

ISBN 978-80-270-5835-8

Jana Burešová

Publikace byla vydána u příležitosti Italských dnů v Olomouci v květnu 2019. Současně byla na Svatém Kopečku u Olomouce odhalena pamětní deska na počest tyrolských běženců a pátera Giuseppe Segaty, který vysídlenec vedl, duchovně o ně pečoval a na Svatém Kopečku zemřel. Velmi působivou součástí Italských dnů v Olomouci v roce 2019 byla instalace fotografické putovní výstavy o vystěhovalcích z Tridentska za první světové války nazvaná *Vyhnaní*. Vznikla v Laboratorio di storia di Rovereto v provincii Trento v Itálii.

Jana Krejčová² se osudům italských uprchlíků, zejména těm ze Svatého Kopečka, věnovala dlouhodobě a systematicky. Představovaná publikace je svým charakterem materiálovou studií.³ Její cennost spočívá v pečlivém

¹ Název knihy je inspirován slavnou árií *Va, pensiero* z opery G. Verdiho *Nabucco* z roku 1842. V 19. století to byla vlastenecká píseň Italů v touze po jejich sjednocení do jednoho státu. Při evakuaci na sever habsburské monarchie z důvodu nebezpečí válečné fronty si ji Italové, sledovaní v knize Jany Krejčové, také zpívali.

² Výtvarnice, grafická, redaktorka a autorka řady příspěvků k vybraným tématům z regionálních dějin, zejména církevně kulturního charakteru, publikovaných v odborných regionálních periodikách Olomouckého kraje. V posledních letech jí vyšly také dvě monografie – vedle této recenzované ještě kniha o svatokopeckých hřbitovech a lidech zde pochovaných. KREJČOVÁ, Jana: *Místa naděje na Svatém Kopečku u Olomouce. Krypty, hřbitovy a osoby tam pohřbené*. Olomouc 2018.

³ Svou stěžejní částí má publikace charakter výkladového slovníku či tematické encyklopedie.

a detailním vypátrání, zmapování a sepsání jmen italských uprchlíků z Tridentska usazeným na Olomoucku a v širším okruhu Moravy se stručnými osobnostními a událostními charakteristikami. Geograficky publikace obsahuje vedle centrálního zájmu o Olomouc a nejbližší okolí další místa, kde se italští uprchlíci rovněž usadili: Kroměřížsko, Zlínsko, Litovelsko, Moravskobrodsko, Prostějovsko, Přerovsko, Rýmařovsko, Šumpersko, Uherskobrodsko, Vyškovsko a Zábřežsko. Ze vzdálenějších míst v kontextu události jsou v knize zařazeny ještě oblasti Boskovicka, Novojičínska, Brněnska, Jihlavska a Znojemska.

Vedle podchycení a zaznamenání jmen a dílčích osudů italských uprchlíků na Olomoucku a v některých dalších částech Moravy (čili příspěvek k regionálním dějinám) měla Jana Krejčová touto knihou ještě širší cíl – italským historikům (kteří osudy svých evakuovaných krajanů zkoumají a dokumentují) a zájemcům o tuto problematiku obecně – doplnit další „kamínky do mozaiky“ z prostoru Moravy, pro ně totiž převážně neprozkoumaného.

Jména všech evakuovaných Italů jsou na konci knihy zpřehledněna ve jmenném rejstříku. Kniha je uvedena vstupní kapitolou o Italech na Olomoucku ve vzdálenější minulosti. Následují stručné kapitoly o začátku první světové války obecně, o příchodu běženců a dále o péči o uprchlíky. Výraznou pozornost věnovala autorka roli kněží v péči o válečné uprchlíky. Následuje stěžejní část knihy – přehled o životě Italů ve výše vyjmenovaných místech na Moravě. Před poslední kapitolou mapující návrat Italů domů po skončení války v pozdním podzimu 1918 a v roce 1919 zařadila autorka malou kapitolku o konaných poutích a procesích Italů ve sledovaných místech na Moravě. Kniha je opatřena všemi náležitostmi odborné historické práce: podrobný seznam pramenů a literatury, velmi detailní poznámkový aparát, české a italské resumé. V knize je zařazeno několik historických fotografií z let Velké války – z Tridentska i z Olomouce.

Rakousko-uherská monarchie, do níž patřily i Čechy a Morava a také oblast jižního Tyrolska na jejím jihu, po sarajevském atentátu vyhlásila 28. července 1914 válku Srbsku. 31. července vyhlásila všeobecnou mobilizaci. Itálie nařídila mobilizaci a vyhlásila válku Rakousku-Uhersku až téměř za rok – 23. května 1915. Obyvatele jižního Tyrolska, tj. Tridentska, součásti habsburské monarchie, bylo třeba přestěhovat do bezpečí. V místě jejich domovů měla probíhat válečná fronta s boji o jižní hranici monarchie. Rakouský císař František Josef I. měl mimořádný zájem uchovat jižní Tyrolsko v rámci habsburské monarchie.

Pevnostní město Trident bylo v jistém předstihu připraveno k evakuaci. Obyvatelstvo bylo vyzváno k odchodu. Tisíce obyvatel města odcháze-

jící dobrovolně se mohly rozhodnout, kam půjdou. Asi 3 000 lidí bylo ještě v květnu 1915 rozvezeno do stovek míst po celém Italském království včetně Sicílie. Každý den ráno počínaje 25. květnem byli lidé podle farností seřazováni a organizovaně odváženi přistavovanými vlaky. Jinak se ovšem postupovalo v některých otevřených místech, jako např. v obcích kolem Levica, ve městě Rovereto i jinde, kde evakuaci nešlo provést tak plánovitě a pečlivě vzhledem k náročnému horskému terénu. Snazší evakuace lidí byla poblíž železničních tratí. Samotná cesta k nádražím byla v daném terénu náročná. Uprchlíci cestovali kus cesty na otevřených vozech a často pěšky s věcmi i malými dětmi v rukách. Většinou šlo o ženy s dětmi a velmi staré lidi. Věci si nesli v pytlech, cestovních dřevěných kufrech a prádelních koších. Na nádražích se následně nacházelo množství zapomenutých zavazadel, což svědčilo o obrovském zmatení lidí. Mnoho Italů zůstávalo v hlavním městě monarchie Vídní, mnoho dalších ale postupovalo dál na sever až na řadu míst Moravy, sledovaných v této knize. Italských uprchlíků v českých zemích mohlo být podle současných výzkumů až 70 000. Jana Krejčová přináší detailní informace o jednotlivých lidech. Velkou pozornost věnuje vztahu místních obyvatel Moravy k Italům. Vyjmenovává i různé příklady péče státu – habsburské monarchie – o uprchlíky před válkou. Zvláštní pozornost věnovala autorka obětavé péči kněží o tyrolské migranty. Evakuované Italy doprovázelo do přechodných domovů 150 duchovních. Zpět do zničené vlasti se Italové vydávali nejvíce v roce 1919.

Tato publikace je bezpochyby cennou faktografickou pomůckou historikům, zabývajícím se obecnějšími a širšími otázkami migrace lidí a jejich příčin a důvodů – napříč časem a geografickým prostorem – jako doložení jedné z řady možných konkrétností – o této jednotlivé době, konkrétních místech a zejména konkrétních lidech s jejich těžkými osudy.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Jitka Bartošová

Mgr. Jitka Bartošová is a PhD student at the Faculty of Arts at Palacký University Olomouc. She focuses on the second half of the 18th century and the 19th century, especially on cultural and social history, nobility and the relationship towards the Enlightenment. Her future doctoral dissertation deals with the social projects of nobility connected to the Enlightenment and philanthropic thoughts.

Philanthropic Activities of the House of Berchtold

The study deals with the influence of thoughts of the second half of the 18th century on social, health and cultural projects of the then nobility. The question is what led to such activities and to the search for new means of how to fulfil their obligations towards their subjects – how to make their living conditions better. A practical case of such a phenomenon is the Berchtold family. Through their ideals and ideas, Stepbrothers Leopold Berchtold and Bedřich Všemír Berchtold were able to develop and improve the social and health care not only in their dominion but also, they enriched the science in the whole Habsburg empire.

Mgr. Petr Daniček

Patrik Daniček – is a history student at The History Institute at the Faculty of Arts at The Masaryk University. He focuses on the 20th century, especially the second and the third resistance movement, the Mašín and Novák family and the problematics connected to the resistance group of Mašín brothers.

Publication of the Memories of Zdena Mašínová jr.

Edice vzpomínek Zdeny Mašínové brings valuable and until now unpublished memories on the hero of the first and the second resistance, general in memoriam Josef Mašín. It tries to introduce his persona in other, subjective light of a witness of the end of the 1930s and subsequently WWII and post-war period. The portrait of Josef Mašín is therefore next to the analysis of archival sources pictured until now through untouched form – based on the memories of his daughter and by this, it adds to the existing literature.

Mgr. Jiří Glonek

Jiří Glonek graduated from history at the Faculty of Arts at Palacký University Olomouc. He has worked in the department of historical fonds in the Research Library in Olomouc since 2003. He focuses on the study of old maps and the research of the history of book culture.

*Dr. Bohuš Vybíral, The Director of the Library
Higher Civil Servant in the Interaction with the Public Authority
(1918-1948)*

The given study deals with the persona of the long-time director of the Study/University library in Olomouc, Bohuš Vybíral. The text analyses a professional life of a higher public servant who actively engaged not only in a librarian field, but other scientific and cultural events, public education, Slavic studies and journalism as well.

Mgr. Markéta Holubová, Ph.D.

Markéta Holubová works in the Department of Historical ethnology AV ČR, , v. v. i. She academically focuses on the tradition of pilgrimages in the Czech lands and its transformation after the year 1989. She further studies popular piousness, printed media, ethnocartography, and prosopographical research.

*ŽAROŠICE – Pilgrimage Tradition in the Light of Administrative Register
of Pilgrimages and Processions of the Olomouc Diocese from 1771*

Through the analysis of the source *Consignatio Procecionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existencibus annuae Duci Solitarum* (1771), which brings findings about the pilgrimage operations in the diocese of Olomouc, we present a detailed analysis of the traditions of pilgrimages in one of the Moravian places of pilgrimages – Žarošice.

Mgr. Kryštof Kouřil

The author graduated archival studies and history at the Palacký University Olomouc. He is currently a PhD student at the same university. He is interested in political, social and cultural phenomena in the Czech and Slovak provenience in the Early Modern period and the following 19th century.

The Library of František Vetešník in Sobotka Part II. Insight into the Dean's Library of the Priest-Revivalist

The second part of the two-volume study represents the story and destiny of one of the vastest libraries of the Northwest Bohemia in the 19th century. It introduces the reader with the inner structure of the library of the Czech revivalist and dean František Vetešník in Sobotka and through the surviving inventories, it introduces the reader with the oldest prints and the most interesting works. This probe serves the reader as a case of an ideal parish library fully reflecting national and social changes during the 19th century, which can be seen even in the structure and contents of parish libraries.

Mgr. František Krejčí

František Krejčí – is a PhD student at The Historical Institute of the Faculty of Arts at Hradec Králové. He is interested in the dairy industry in east Bohemia in the first half of the 20th century. He especially focuses on the activity of NESTLÉ in the given region.

The Establishment and Production Programme of the Dairy Nestlé in Bohemia between the Years 1939–1943

The study deals with the chosen entrepreneurial activities of the biggest international food group NESTLÉ in the nowadays Czech republic, from its commercial establishment at the end of the 19th century until the emergence of the first dairies in Moravian Krumlov (1936) and Hlinsko in Bohemia (1943). The focus is put on the environment in which the dairy in Krumlov started, its construction, obstacles and difficulties connected to the start of the operation and the analysis of the portfolio. The text follows the problematic through the war directed economy.

Mgr. Petra Kubíčková

Petra Kubíčková has graduated from the Silesian University in Opava. She has worked as a historian and a specialized historian in the Research Library in Olomouc since 2002. She deals with the procession of incunabula, old prints, 19th-century publications and bibliophilia. She focuses on literary illustration, graphics techniques and the history of the 19th century.

*Dr. Bohuš Vybíral, The Director of the Library
Higher Civil Servant in the Interaction with the Public Authority
(1918-1948)*

The given study deals with the persona of the long-time director of the Study/University library in Olomouc, Bohuš Vybíral. The text analyses a professional life of a higher public servant who actively engaged not only in a librarian field, but other scientific and cultural events, public education, Slavic studies and journalism as well.

Mgr. et Mgr. Lubomír Novotný

Lubomír Novotný graduated from history at the Faculty of Arts and law and legal science at the Faculty of Law at Palacky University Olomouc. He has worked as a historian in the department of historical fonds in the Research Library in Olomouc since 2004. He focuses on central European history in the 19th and 20th century.

*Dr. Bohuš Vybíral, The Director of the Library
Higher Civil Servant in the Interaction with the Public Authority
(1918-1948)*

The given study deals with the persona of the long-time director of the Study/University library in Olomouc, Bohuš Vybíral. The text analyses a professional life of a higher public servant who actively engaged not only in a librarian field, but other scientific and cultural events, public education, Slavic studies and journalism as well.

Mgr. Tomáš Pastucha

Tomáš Pastucha has been a PhD. student at the Faculty of Arts at The Catholic University of Rožumberok since 2018. He graduated from the same university. He was an employee of The Museum of Liptov in the years 2017–2018, where he worked as an administrator of the gothic church Všetkých svätých in Ludrovej – Kúta, a lector. He focuses on the Hungarian history of the half of the 15th century and the history of Liptov in the Middle Ages and early modern period.

*The Material Culture of Burghers in Early Modern Period
Illustrated on the Case of Ružomberok*

The study deals with the problematics of the material culture in west Slovakian town Rožumberok in the 16th and the 17th century. The author gathered a lot of information through archive research, which helped him to create a relatively complex picture of personal ownership and refurbishing of the houses of the burghers of Rožumberok in the period of early modern period. The outcome was compared with the material culture of other cities and towns in Hungary in the given period.

doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D.

Doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D. – has been a senior lecturer of Czech and Czechoslovak history at the Faculty of Arts at the University of Ostrava. He focuses on the economic and social history of the 18th–20th centuries.

*Process of The Czech National Activation
in Northwest Moravia until the WWI*

During the 19th century there were changes within collective identities, where the thought of national belonging became gradually the most important identification element. The formation of national thought in the 19th century represents a long and complicated process, which was developed asynchronously considering the social stratification of the population and region. We can talk about several different phases when we discuss the spread of the national thinking in Moravia, where there were many different social

groups pulled into the swirl of the national life and the national thoughts became prevalent in not yet so unambiguous regions. The national thoughts finally became the main integrating thought in the last quarter of the 19th century. The study focuses on the analysis of the penetration of the Czech national thought into the rural area of the Northwest Moravia, in which the national thinking pushed through late. The author delimits each phase of national activation and he examines the means through which the national thoughts transmit into the rural area. These outer impulses gradually find their response, they are reciprocated and subsequently they are cultivated with the help of the local active inhabitants, who made the thought their own.

PhDr. Mgr. Jan Rampas

PhDr. Mgr. Jan Rampas was born on 6. 4. 1994 in České Budějovice. He graduated from History (World history) at the Charles University in 2019. He is in the 5th year at the Faculty of Law at the Charles University. He is interested in political history of British-Hannover personal union in the years 1714–1837, political history of Hannover and the history of Great Britain and Germany in the early modern period.

State of Hannover and its Role in the British Economic Policy in the German Union in the First Half of the 19th Century

The work deals with the British economic politics towards Germany with a focus on the British relationship with Zollverein. A common mediator for the cooperation in the given period was the Kingdom of Hannover, which was until the year 1837 connected with Great Britain in a personal union and later, it had a very close relationship with Britain due to tight family ties and similar economic interests. The British-Hannover cooperation in the German region in the given period then lead to several economical alliances, which were able to compete with Prussia, among which the most important was Steuerverein. Hannover and other cooperating states were due to economic and political factors made cooperate with Prussia at the beginning of the year 1851, which weakened not only British possibilities to influence the German politics, but its traditional close relationship with Hannover as well.

Mgr. Petr Žižka

Mgr. Petr Žižka graduated at the Department of History at The Palacky University Olomouc in 2019. He focuses on Czechoslovak external resistance movement. He is especially interested in Czechoslovaks serving in RAF during the WWII.

*Difficult Beginnings of the 311th Squadron
through the Perspective of the Daily Commands and the War Diary*

The work focuses on the problems of the Czechoslovaks serving at the 311th squadron in RAF. In the earliest existence of the 311th squadron, there was an intensive training, which should have helped the Czechoslovaks to be combat ready in the occupied Europe in the shortest possible period. Despite their minimal experience with night flying with multiple engine aircrafts, the training passed off quickly and it was evaluated positively. Was everything so stellar as it seemed in the evaluation? Through the daily commands and the war diary, the work focuses on sorrows and delights of the Czechoslovaks barged into the unknown land of the Great Britain in the summer of 1940.

Translated by Mgr. Tereza Kalousková, Mgr. Petr Daníček

HISTORICA OLOMUCENSIA
57–2019

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH
XLVII

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Vojtěch Češík
(editoři)

Recenzenti Historica Olomucensia, 57–2019
Sborník prací historických XLVII

PhDr. Michal Bada, Ph.D., Mgr. Martin Barus, Mgr. Zdeněk Bezecný, Ph.D.,
PhDr. Karol Bílek, Mgr. Aleš Binar, Ph.D., prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.,
prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc., doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D.,
prof. PhDr. Pavel Kladiwa, Ph.D., doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.,
doc. Mgr. Jaroslav Nemeš, Ph.D., doc. PhDr. Jiří Pernes, Dr., Mgr. Radek Podhorný,
PhDr. Jaromír Soukup, Ph.D., Blanka Szeghyová, Ph.D.,
doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D., Mgr. Jan Štěpán, Ph.D.,
Mgr. Petr Tesař, PhDr. Milan Vyhliďal, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2019

1. vydání

ISSN 1803-9561